SÖZLÜ TARİH | KURAM

GEÇMİŞİN SESİ

PAUL THOMPSON

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

İSTANBUL MENKUL KIYMETLER BORSASI
MİLLİ PİYANGO
EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

GEÇMİŞİN SESİ
SÖZLÜ TARİH

Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
Yayınıdır

Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
Barbaros Bulvarı
80700 Beşiktaş/İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - Faks: (0212) 227 37 32

Özgün Adı
The Voice of the Past: Oral History

© Paul Thompson, 1978, 1988

© Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999
This translation of The Voice of the Past: Oral History,
2/e originally published in English in 1988 is published
by arrangement with Oxford University Press.
The Voice of the Past: Oral History'nin 1988'deki ikinci baskısından
yapılan bu çeviri Oxford University Press ile
anlaşma gereğince yayımlanmaktadır.

Yayıma Hazırlayan
Ayşen Anadol

Kapak Resmi
Menemenlizâdeler
Abdullah Biraderler

Kitap Tasarımı
Haluk Tunçay

Baskı
Numune Matbaacılık
(0212) 629 02 02

Ekim 1999
ISBN 975-333-107-X

PAUL THOMPSON

GEÇMİŞİN SESİ
SÖZLÜ TARİH

Çeviren
Şehnaz Layıkel

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI 84

Paul Thompson Essex Üniversitesi'nde Toplumsal Tarih dersleri vermektedir. Aynı zamanda Oral History *dergisinin kurucusu ve editörü, Londra'daki Ulusal Hayat Hikâyesi Koleksiyonu'nun direktörüdür.*

BİRİNCİ BASIMA ÖNSÖZ

Bu, tarihin hem yöntemi, hem de anlamı üzerine yazılmış bir kitap. Öncelikle tarihçi tarafından sözlü kaynakların kullanımına bir giriş niteliği taşıyor. Ancak sözlü kaynakların kullanımı bazı temel meseleleri de beraberinde getiriyor ve ben bu meselelere en başta değinmeye, sonraki kısımlarda da pratik konulara inmeye karar verdim. Farklı tipte okuyucuları da göz önünde bulundurarak yazmaya çalıştım. Bazıları bir projenin nasıl tasarlanacağıyla ve görüşme malzemesinin toplanma ve değerlendirilmesiyle daha yakından ilgileniyor olabilir. Bu okuyucular "Projeler", "Görüşme" ve "Saklama ve Sınıflandırma" başlıklı altıncı, yedinci ve sekizinci bölümlerde tavsiyeler bulacaklar. Gerçekten de saha çalışmasıyla başlamak yerinde olacaktır. Sözlü tarihle uğraşma deneyiminin kendisi tarihin doğasına ilişkin daha derin soruları da beraberinde getirecektir.

Bunların içerisinde öncelikle kanıtların karakterine ilişkin sorular gelir. Sözlü kanıtlara ne kadar güvenilir? Günümüz tarihçisinin alışık olduğu belgesel kaynaklarla karşılaştırıldığında sonuç ne olur? Bu önemli ve bir an önce sorulması gereken sorular "Kanıtlar" başlıklı dördüncü bölümde ele alınıyor. Ancak bu sorular tarih yazıcılığının gelişimi bağlamına oturtulduğunda daha iyi anlaşılacaktır. "Sözlü Tarihin Başardıkları" başlıklı üçüncü bölüm, günümüz tarih yazıcılığının bir değerlendirmesini içeriyor ve sözlü kanıtların yeni perspektifler getirme ve bakir araştırma alanları açma konusundaki katkılarından söz ediyor. "Tarihçiler ve Sözlü Tarih" başlıklı ikinci bölüm, konuyu tarihin kendi geçmişine götürüyor ve sözlü geleneğin ilk zamanlarından yazılı belge ve teyp çağına gelinceye kadar tarihçilerin kanıtlara yaklaşımlarının nasıl değiştiğini anlatıyor.

Ancak bu, kaçınılmaz olarak tarihin toplumsal işlevine ilişkin bir dizi soruya daha yol açıyor. Gerçekten de ikinci bölümü yazarken bilimsel tekniklerin ancak böyle bir toplumsal bağlamda ikna edici biçimde açıklanabildiği anlaşıldı. Zaten sözlü kanıtların seçimi ve değerlendirilmesiyle ilgili sorunlar da aynı doğrultudaydılar. Kime kulak vereceğimizi nasıl be-

lirleyeceğiz? Tarih bugün varlığını sürdürüyor, çünkü insanlar için anlam taşıyan toplumsal bir faaliyet. Geçmişin sesi bugün için önemli. Ama kimin ya da kimlerin sesine kulak verilecek?

Dolayısıyla, yöntem ve anlam bağımsız temalar olarak ele alınabilirse de, aslında temelde ayrıştırılamazlar. Kanıt seçimi tarihin toplumdaki yerini yansıtmalıdır. Bu, tarihçilerin yalnızca kendi konumlarını bağımsızca belirleyebilecekleri, bir ölçüde siyasi bir meseledir. Sonuç olarak, buradaki argümanın büyük bir kısmı siyasi olmasa da ve daha ziyade doğrudan insanı ilgilendirse de, birinci bölüm "Tarih ve Topluluklar" sosyalist bir bakış açısından yazılmıştır. Ben de şahsen, sözlü tarihin zengin olanaklarının toplumsal bilinci gelişmiş, demokratik bir tarih anlayışının gelişmesinde yattığına inanıyorum. Elbette, sözlü tarih geleneklerinin zenginliğini ve değerini muhafaza etmek amacıyla aynı ölçüde etkili bir çalışma, muhafazakâr bir duruşla da gerçekleştirilebilir. Sözlü tarihin marifeti şu ya da bu siyasi duruşu yansıtmasında değil, daha ziyade tarihçilerin kaçınılmaz olarak toplumsal bir bağlamda ve siyasi anlamlar içerecek bir şekilde çalıştıklarının farkına varmalarının yolunu açmasında yatar.

Dolayısıyla bu, sözlü kaynakların nasıl toplanabileceğini ve tarihçilerin bunlardan nasıl yararlanabileceğini anlatan, pratik bilgiler içeren bir kitap. Ama aynı oranda tarihçileri kendilerine ne yaptıklarını ve niye yaptıklarını sormaya teşvik etmeyi de amaçlıyor. Geçmişi yeniden inşa ederken hangi otoriteye dayanıyorlar? Kimi hedef alıyorlar? Kısacası, ***Geçmişin Sesi*** kime ait?

Kitabımı yazarken pek çok dostumdan ve özellikle Sözlü Tarih Derneği ve Essex Üniversitesi'ndeki meslektaşlarımdan yardım alabilme imkânına sahip oldum. Hepsine teker teker teşekkür etmeyi isterdim. On yıl boyunca yapılan araştırmaların yanı sıra gitgide genişleyen tartışma ve konferanslar, deneysel çalışmalar, hatalar ve başarılar sonucunda herkesin paylaştığı ortak bir deneyim oluştu. Kitap işte bu deneyim üzerine kuruldu; hepsinden önemlisi, ortak çalışmalara, araştırmalara ve yüksek lisans programında öğretmenlik yaptığım yıllarda Thea Vigne'yle birlikte sözlü tarihin toplumsal tarih için yarattığı olanakları keşfettiğimiz araştırmaya dayanıyor. Ona borcumu ödeyemem. Söz konusu, ***The Edwardians*** adlı araştırmanın ilk baskısının önsözünde adı geçen kişilere, özellikle de George Ewart Evans ve Mary Girling'e tekrar teşekkür etmek istiyorum. Bu kitaba özel katkılarından ve daha önceki taslaklar üzerine yaptıkları yorumlarından ötürü, Keith Thomas, Geoffrey Hawthorn, Bill Williams, Colin Bundy, Trevor Lummis, Roy Hay, Michael Winstanley, Gina Harkell, Joanna Bornat, Alun Howkins, Eve Hostettler, Natasha Burchardt ve Raphael Samuel'e müteşekkirim.

İKİNCİ BASIMA ÖNSÖZ

Bu kitabı ilk kaleme alışımdan sonraki on yıl zarfında çok şey oldu. O zaman yeni başlamış olan çalışmalar, başarılı tarih kitapları olarak yayımlandı. Hatırlama sürecinin karmaşıklığı ve sözlü kaynakların yorumlanmasına ilişkin anlayışımızda aşamalar kaydettik. Yerel topluluk projelerinin yaygınlaştığına ve yetişkin okuryazarlığı, tiyatro ve anı yoluyla tedavide yeni akımlara tanık olduk. Sözlü tarihin geçmişi hakkında daha çok şey öğrendik. Hayat hikâyelerine dayalı sosyoloji türü ile daha sıkı bağlar geliştirdik ve çeşitli uluslardan sözlü tarihçilerin bir araya geldiği bir topluluk kurduk.

Bu yeni basımda bütün bu gelişmelere yer veriliyor. Özellikle, tarih ve toplum, tarihçiler ve sözlü tarih, sözlü tarihin başarısı üzerine yazılmış olan ilk üç bölümü genişlettim. Gözden geçirerek yeniden yazdığım kanıtlarla ilgili bölüme (4. Bölüm) 'öznellik', psikanaliz ve bir tedavi biçimi olarak belleğe ilişkin yeni bir tartışma, kitaba ise bellek ve benlik konulu yeni bir bölüm (5. Bölüm) ekledim ve yorumlama konulu son bölümü de (9. Bölüm) yeniden kaleme aldım.

Gözden geçirilmiş bu yeni basıma yansıyan ve yıllar süren yeniden değerlendirme ve deneyim sürecinde bana yardımcı olan herkese teşekkür etmek istiyorum, ancak bu kişiler tek tek isimlerini veremeyeceğim kadar çoklar. Hâlâ çok borçlu olduğum İngiliz dostlarım ile meslektaşlarıma, başka ülkelerden pek çok kişiyi, özellikle de İskandinavya, Polonya, Fransa ve İtalya, Belçika ve İspanya, Kuzey Amerika ve Çin seyahatlerim sırasında bana evsahipliği yapan cömert insanları da eklemek isterim. Uluslararası bir sözlü tarih forumu oluşturmadaki önemli katkısından ötürü Ron Grele'yi kısaca selamlıyorum ve Daniel Bertaux, Isabelle Bertaux-Wiame, Luisa Passerini'ye ve bu süre zarfında ortak araştırma projeleri üzerinde birlikte çalıştığım Torinolu diğer dostlarıma çok özel bir kişisel borcum olduğunu belirtmeden geçemeyeceğim.

Paul Thompson

İÇİNDEKİLER

I.	TARİH VE TOPLULUKLAR	*1*
II.	TARİHÇİLER VE SÖZLÜ TARİH	*19*
III.	SÖZLÜ TARİHİN BAŞARDIKLARI	*64*
IV.	KANITLAR	*90*
V.	BELLEK VE BENLİK	*132*
VI.	PROJELER	*147*
VII.	GÖRÜŞME	*173*
VIII.	SAKLAMA VE SINIFLANDIRMA	*191*
IX.	YORUM: TARİHİ YAZMAK	*206*
	EK OKUMALAR VE NOTLAR	*234*
	ÖRNEK SORULAR	*260*
	DİZİN	*272*

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİH VE TOPLULUKLAR

Tarih çalışmalarının tümü esas olarak bir toplumsal amaca dayanır. Tarihin geçmişte sözlü gelenek ve yazılı kronikler yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılması, günümüzde de profesyonel tarihçilerin kamu fonları tarafından desteklenmesi, okullarda çocuklara tarih eğitimi verilmesi, amatör tarih derneklerinin ortaya çıkışı ve popüler tarih kitaplarının en çok satan kitaplar arasında yer alması hep bu sebepten ötürüdür. Bazen tarihin toplumsal amacı pek belirgin değildir. Kapsamlı yorumların ya da güncel meselelerin dikenlerine takılmaktan kaçınarak, uzak sorunlar üzerine kanıt toplamak için araştırmalar yürüten ve bilgiye sadece bilgi olsun diye ulaşmakta ısrar eden akademisyenler mevcuttur. Bunların günümüzün şahsiyetsiz turizmiyle ortak bir noktaları vardır. Geçmişe, sorunlardan kaçılacak bir yabancı ülke gibi bakarlar: öylesine büyük bir sevgiyle korunmuş bir bina ve manzara mirası ki neredeyse insani olamayacak kadar rahat, toplumsal acılardan, zulümden ve çelişkilerden öylesine arınmış ki kölelerin çalıştığı bir plantasyon bile tam bir zevk alınacak köşe. Her ikisi de hiçbir müdahaleyle karşılaşmadan bir gelir elde ederler ve karşılığında toplumsal sisteme tehdit oluşturmazlar. Diğer uçta, tarihin toplumsal amacı oldukça kaba olabilir: Savaş ve fetih, toprak istilası, devrim ve karşı devrim, bir sınıfın ya da ırkın diğerini egemenliği altına alması için kullanılacaktır. Halihazırda bir tarih yoksa, yaratılacaktır. Güney Afrika'yı yöneten beyazlar şehirlerde yaşayan siyahları kabilelere bölüp "yurtlarına" dağıtırdı; Gal milliyetçileri her yıl düzenlenen ve edebiyatçılar ile halk ozanlarının bir araya geldikleri yarışmalarda toplanırlar; kültür devrimi sırasında Çinliler halk mücadelesinin yeni "dört tarih"ini kurgulamak zorunda kalmıştı; radikal feministler annelik içgüdüsü olmayan anneler bulmak için sütanneliğin tarihine bakmışlardı. Bu iki uç arasında ne olduğu aşikâr ya

da değil, pek çok başka amaç yer alır. Siyasetçiler için geçmiş, kendilerini haklı çıkaracak simgeler avladıkları bir alandır; imparatorlukların zaferleri, şehitler, Viktorya çağı değerleri, açlık yürüyüşleri. Ve tarihin halka sunuluşundaki boşluklar neredeyse aynı oranda aydınlatıcıdır: Rusya'da Troçki hakkındaki, Batı Almanya'da Nazi dönemi, Fransa'da Cezayir savaşına ilişkin suskunluklar buna örnek teşkil eder.

Sıradan insanlar tarih aracılığıyla kendi hayatlarında karşılaştıkları altüstlükleri ve değişimleri anlamaya çalışırlar: savaşlar, gençliğin değişen konumu gibi toplumsal dönüşümler, buharlı makinaların kullanımdan kalkması gibi teknolojik değişimler ya da yeni topluluklara kişisel göçler. Özellikle aile tarihi kişiye ölümünden sonra bile sürecek, çok daha uzun bir ömür hissi kazandırabilir. Yerel tarih aracılığıyla, bir köy ya da kasaba, değişen niteliklerine anlam arayabilir, bir köye ya da kasabaya yeni gelenler de tarihini öğrenerek bir kökleşmişlik duygusu edinebilir. Okullarda öğretilen siyasi ve toplumsal tarih çocuklara içinde yaşadıkları siyasi ve toplumsal sistemin nasıl oluştuğunu, güçlerin ve çatışmaların söz konusu oluşumda nasıl bir rol oynadığını ve oynamaya devam ettiğini anlama ve kabul etme konusunda yardımcı olur.

Sözlü tarihin başarısı kısmen tarihin işte bu esas toplumsal amacından kaynaklanır. Sözlü tarihin bazı tarihçileri bu kadar heyecanlandırmasının ve bazılarını da korkutmasının başlıca sebebi budur. Aslında, böylesi bir sözlü tarihten korku duymak temelsizdir. Amerika deneyimi, sözlü tarih yönteminin toplumsal ve siyasi açıdan düzenli olarak tutucu bir tarzda kullanılabileceğini yeterince açık göstermektedir ya da yöntem John Toland'ın *Adolf Hitler* portresinde olduğu gibi faşizm sempatizanlığına varacak kadar ileri götürülebilmektedir (New York, 1976).

Sözlü tarih bir değişim aracı olmak zorunda değildir, bu, ne amaçla kullanıldığına bağlıdır. Bununla birlikte, sözlü tarih pekâlâ tarihin hem içeriğini, hem de amacını dönüştüren bir araç olabilir. Tarihin odak noktasını değiştirmek ve yeni araştırma alanları açmak için kullanılabilir; öğretmenler ile öğrenciler, nesiller, eğitim kurumları ile dışarıdaki dünya arasındaki engelleri ortadan kaldırabilir ve tarih kitaplarda, müzelerde, radyoda ya da bir filmde yazılırken, tarihi yaratan ve yaşayan insanlar kendi sözleriyle tekrar merkezi bir yere oturtulabilir.

İçinde bulunduğumuz yüzyıla kadar tarih temel olarak siyasete odaklanmıştı: İktidar mücadelesini belgeleyen, bunu yaparken Reformasyon, İngiltere'de iç savaş ya da Fransız Devrimi gibi kriz dönemleri dışında sıradan insanların hayatlarını ve ekonominin ya da dinin etkilerini çok az dikkate alan bir alandı. Tarihsel zaman saltanatlar ve hanedanlara göre bö-

lünmüştü. Yerel tarih bile toplumun ve sokağın gündelik yaşantısı yerine yerel kilise cemaatinin yönetimiyle ilgileniyordu. Sebebi kısmen o dönemde yönetici sınıfa mensup olan tarihçilerin bu konuyu her şeyden önemli kabul etmeleriydi. Bir dert açmadığı sürece işçinin bakış açısıyla ilgilenmediler; erkek oldukları için de, kadınların değişen yaşam tecrübelerini araştırma isteği duymayacaklardı. Ancak, farklı bir tarih yazmayı isteseler bile bu çok zor olacaktı, çünkü tarih yazıcılığının hammaddesi olan belgeler yine aynı önceliklere sahip kişiler tarafından saklanmış ya da yok edilmişti. Bir belge ne kadar kişisel, yerel ve gayri resmi ise, var olma olasılığı da o kadar düşük oluyordu. İktidar yapısı geçmişi kendi algılayışıyla kaydeden devasa bir kayıt cihazı gibi işliyordu.

Bu durum yerel kayıt dairelerinin kurulmasından sonra bile sürdü. Doğum ve ölüm kayıtları, toplantı notları ve ulusal ve yerel gazeteler, öğretmenlerin tuttukları defterler, yani yasal kayıtların hepsi bol bol mevcut; kilise arşivlerine, büyük özel şirketlere ve malikânelere ait hesaplara ve başka kayıtlara, hatta egemen toprak sahibi sınıfın özel mektuplaşmalarına çok sık rastlanmakta. Ancak her yerde işçi sınıfından kadın ve erkeklerin kartpostallarının, mektuplarının, günlüklerinin ve notlarının ya da küçük dükkânlar ve çiftlikler gibi küçük işletmelere ait kâğıtların çok az muhafaza edildiğini görüyoruz.

Sonuç olarak tarihin kapsamı genişlemiş olsa da, başlangıçtaki gibi siyaset ve yönetime odaklanmaya devam ediyor. Sıradan insanlar söz konusuysa eğer, genellikle daha önceki bazı idari araştırmalardan elde edilen istatistik bulgular olarak görülürler. Öyleyse iktisat tarihi üç ana kaynaktan yararlanılarak oluşturulmuştur: toplam ücret, fiyat ve işsizlik oranları; ekonomiye ulusal ve uluslararası siyasi müdahaleler ve bunlarla ilgili bilgiler; belirli ticaret ve sanayileri konu alan ve girişimleri tek tek ele alan kayıtlarda büyük şirketlere dayanan çalışmalar. Aynı şekilde, işçi tarihi de uzun bir süre, bir taraftan genel olarak işçi sınıfı ile devlet arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar, diğer taraftan sendikalara ve işçilerin siyasi örgütlenmeleriyle ilgili hepsi kurumsal kayıtlardan oluşmuştu; kaçınılmaz olarak geride kayıt bırakan ve kendi tarihini yazdıran örgütler de büyük ve başarılı örgütlerdi. Toplumsal tarih ise özellikle refah devletinin doğuşu ya da nüfus, doğum istatistikleri, evlilik yaşı, hanehalkı ve aile yapısı gibi hukuki ve idari gelişmelerle ilgilenmeye devam etti. Tarihin henüz yeni uzmanlık alanlarından biri olan demografi neredeyse açıkça toplu verilerle ilgilendi; heyecanlar ve duygulara yönelik bir tarih yazmak için ihtiraslı fakat üzerinde fazla düşünülmemiş bazı girişimlere rağmen, aile tarihi, geleneksel toplumsal tarih çizgisinde ilerlemeye meyilli oldu; diğer

taraftan, kadın tarihi, en azından çok yakın bir döneme kadar, fark edilir ölçüde eşitlik, özellikle de seçme ve seçilme hakkı yönündeki siyasi mücadeleler üzerine odaklandı.

Bu alanların hepsinde mevcut kaynaklardan yararlanılsa da farklı yaklaşımların mümkün olduğunu gösteren istisnai çalışmalar elbette var. Mahkeme kayıtları gibi resmi kayıtlarda bile bozulmamış ve yeni biçimlerde kullanılabilecek kişisel ve sıradan bilgiler mevcut. Tarih yazıcılığının devam eden çizgisi, muhtemelen bürokrasi, devlet iktidarı, bilim ve istatistik çağında artık yönetici sınıfın olmasa da tarihçilerin çoğunluğunda mevcut olan öncelikleri yansıtmaktadır. Bununla birlikte, belgesel kaynaklara dayanarak başka türlü bir tarih yazabilmek hâlâ özel bir yaratıcılık gerektiren çok zorlu bir iştir. E. P. Thompson'ın *The Making of the English Working Class* (1963) [İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu] ve James Hinton'ın *The First Shop Stewards' Movement* (1973) [İlk Dükkân Çırakları Hareketi] başlıklı çalışmalarının, büyük ölçüde, biri 19. yüzyılda, diğeri Birinci Dünya Savaşı sırasında ücretli hükümet görevlilerinin verdiği raporlara dayandırılmış olması da bu durumun bir göstergesidir. Sosyalist tarihçiler hükümet casuslarının kayıtlarından tarih yazma derekesine vardıklarında, sınırlamaların ne kadar aşırı olduğu apaçık ortadadır. Ne yazık ki mezar taşlarıyla görüşme yapamıyoruz, yine de en azından Birinci Dünya Savaşı döneminde ve 19. yüzyıl sonunda sözlü tarihin kullanılması yaratıcı tarihçilere zengin ve farklı bir kaynak sağlamaktadır.

En genel anlamda her çeşit insanın hayat tecrübeleri tarihin hammaddesi olarak kullanılabiliyorsa, tarihe yeni bir boyut katılıyor demektir. Sözlü tarih özünde yayımlanmış otobiyografilere benzer, fakat çok daha geniş kapsamlıdır. Yayımlanmış otobiyografilerin büyük bir çoğunluğu sınırlı bir siyasi, toplumsal ve entelektüel lider grubunu anlatır ve tarihçi, araştırması gereken yer, zaman ve toplumsal gruba ait bir otobiyografi bulacak kadar şanslı olsa dahi, bu otobiyografinin ihtiyaç duyulan noktayı çok az dikkate alma ya da hiç dikkate almama olasılığı oldukça yüksektir. Oysa sözlü tarihçiler kiminle görüşme yapacaklarını ve ne soracaklarını tam olarak belirleyebilirler. Görüşme başka türlü bulunması mümkün olamayacak yazılı belgeleri ve fotoğrafları da ortaya çıkarabilir. Araştırmacının dünyası artık eski katalogların aşınmış kalın ciltlerinden ibaret değildir. Sözlü tarihçiler artık kendilerini birer yayıncı olarak düşünebilirler: Ne tür kanıtların gerekli olduğunu düşün, ara ve ortaya çıkar.

Var olan tarih türlerinden çoğu için bu yeni yaklaşımın muhtemelen en önemli etkisi yeni bir yönden kanıt toplamaya olanak vermesidir. İşçi sınıfı siyaseti üzerine çalışan tarihçi hükümetin ya da sendika merkezlerinin sözlerini sıradan işçilerin, hem militan, hem de lakayt sesiyle yan yana

getirebilir. Bu kuşkusuz geçmişin daha gerçekçi bir yeniden inşasını mümkün kılacaktır. Gerçek karmaşık ve çok yönlüdür. Sözlü tarihin birincil becerilerinden biri de kaynakların çoğuna göre, aslında var olan farklı görüş açılarının yeniden yaratılmasını sağlamasıdır. Ancak bu avantaj sadece tarih yazımı için önemli değildir. Çoğu tarihçi, açık ya da kapalı yargılarda bulunur; bu doğaldır, çünkü tarihin toplumsal amacı geçmişin bugünle doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı bir şekilde anlaşılmasını gerektirir. Bilimsel standartlar bilim adamının ne tarafa meyilli olduğunun ifade edilmesi ile çatışıyor gibi görüldüğü için, günümüz tarih uzmanları Macaulay ve Marx'a göre toplumsal mesajlarını daha az açığa vururlar. Ancak toplumsal mesaj, örtük olsa da, genellikle oradadır. Bir tarihçinin, kendi fikrini doğrudan söylemeden, dikkatinin ve alıntılarının büyük bir kısmını hayranlık duyduğu toplumsal liderlere ayırması kolaydır. Mevcut kayıtların çoğu otoritenin fikrini yansıttığına göre, tarihin yargılarının azımsanamayacak ölçüde var olan iktidarların tarafını tutması hiç de şaşırtıcı değildir. Aksine sözlü tarih, çok daha adil bir yargıyı olanaklı kılar: tanıklar artık alt sınıflardan, ayrıcalıksız ve ezilenler arasından seçilebilir. Kurulu düzenin anlattıklarına meydan okuyarak geçmişin çok daha gerçekçi ve adil bir şekilde yeniden inşasını sağlar. Böylelikle sözlü tarihin bir bütün olarak tarihin toplumsal mesajına da radikal bir etkisi vardır.

Sözlü tarih aynı zamanda var olan tarih türlerinden çoğu için bir odak kayması anlamına gelmektedir. Böylece eğitim tarihçisi öğretmenlerin ve idarecilerin sorunlarının yanı sıra çocukların ve öğrencilerin deneyimleriyle de ilgilenmeye başlar. Askeriye ve bahriye tarihçisi kumanda seviyesindeki strateji ve ekipmanın ötesine geçerek diğer rütbelerin ve alt güvertenin koşullarına, eğlencelerine ve moraline de bakmaya başlar. Toplumsal tarihçi artık bürokrat ve politikacılarla değil, yoksulluğun kendisiyle, yoksulun kendisine yardımcı olan memurlara nasıl baktığıyla, reddedildiğinde ise nasıl ayakta kalabildiğiyle ilgilenir. Siyaset tarihçisi seçmene evinde ya da işinde ulaşabilir, hatta incelenebilecek hiçbir yayını ve örgütü olmayan muhafazakâr işçiyi anlamayı umabilir. İktisatçı, işvereni de işçiyi de hem toplumsal birer varlık olarak, hem de her zamanki işinin başında inceleyebilir ve bu yolla tipik iktisadi süreci, başarılarını ve çelişkilerini kavramaya daha yakın bir konuma gelebilir.

Bazı alanlarda, sözlü tarih odak kaymasına yol açmakla kalmaz, aynı zamanda yeni önemli araştırma alanlarının açılmasını sağlayabilir. Örneğin işçi tarihi konusunda çalışan tarihçiler tarihte ilk defa erkek işçilerin sendikasız çoğunluğu, kadın işçiler, işte yaşanan alışılmış deneyimler ve bunların aile ve camiaya etkileri üzerine etkin çalışmalar gerçekleştirme şansını ellerinde tutmaktadır. Tarihçiler artık yalnızca sendikalaşmanın görüldü-

ğü ya da grevler ya da aşırı yoksulluklar nedeniyle ilgi çekmiş olan işlerle sınırlı değildirler. Aynı şekilde şehir tarihçileri de dikkatlerini yoksul mahalleler gibi bugüne kadar iyice araştırılmış olan sorun bölgelerinden küçük sanayi ya da ticaret kasabaları ya da orta sınıf mahalleleri gibi şehre özgü toplumsal yaşam biçimlerine yöneltebilir ve toplumsal farklılıkların, komşular ve akrabalar arasındaki yardımlaşmanın, eğlence ve iş yaşantısının bölgeden bölgeye nasıl değiştiğini araştırabilir. Hatta göçmen gruplarının tarihini içeriden araştırabilir ki bu İngiltere'de kesinlikle önem kazanacak olan bir tarih türüdür ve bugüne kadar hep toplumsal bir sorun olarak ele alınıp büyük çoğunlukla yalnızca dışarıdan belgelenmiştir. Bu ve bunun gibi pek çok fırsat toplumsal tarihçiler için de açıktır. Örneğin, işçi sınıfının eğlence alışkanlıklarını ve işçi sınıfı kültürünü, ya da suçu sıradan, çoğu kez yakalanmamış, toplumun ancak yarı yarıya tahammül gösterdiği kaçak avcıların, dükkân hırsızlarının ve işte ufak tefek yolsuzluk yapanların gözünden anlatan çalışmalar.

Ancak belki de en dikkat çekici olanı sözlü tarihin aile tarihi üzerindeki dönüştürücü etkisidir. Tarihçi, elinde sözlü tarihin getirdiği kanıtlar olmadan sıradan bir ailenin komşuları ve akrabalarıyla ilişkileri hakkında da, aile içi ilişkiler hakkında da çok az şey öğrenebilir. Erkeğin ve kadının rolleri, erkek ve kız çocuklarının yetiştirilişi, duygusal ve maddi anlaşmazlıklar ve bağımlılıklar, gençliğin kendi ayakları üzerinde durma mücadelesi, flört, evlilik içi ve evlilik dışı cinsel yaşam, doğum kontrolü ve kürtaj; bütün bunlar gizli alanlardı. İpuçları sadece toplu istatistikler arasından sabırla ayıklanmak suretiyle ve birkaç kişinin, taraflı gözlemlerinden elde edilebiliyordu. Bunun sonucunda ortaya çıkan yetersiz tarih Michael Anderson'ın 19. yüzyılda Lanchashire'daki aile yapısını konu alan son derece parlak, spekülatif, ama soyut çalışması *Family Structure in Nineteenth-Century Lancashire*'da (1971) [19. Yüzyıl Lancashire'ında Ailenin Yapısı] gayet iyi ortaya çıkar: sonuç bir yana yatmış ve boş bir çerçeveden ibarettir. Son doksan yıl içinde, görüşmeler yaparak çok daha kapsamlı bir aile tarihi yaratmak, yaşam döngüsü boyunca ve cinsler arasında, yıllar boyunca ve bir bölgeden diğerine ailenin temel örüntülerini, geçirdiği değişimleri ortaya çıkarmak mümkündür. Çocukluğu konu alan her tür tarih çalışması ise ilk kez mümkün hale geliyor. Ev işi, ev hizmeti ve annelik ile ailenin çoğu kadının hayatı üzerindeki hâkimiyetini göz önünde bulundurduğumuzda, aile tarihi sayesinde kadın tarihinin kapsamı da neredeyse eşit ölçüde genişlemiştir.

Tarihin bütün bu alanlarında, bilinmeyen yeni kanıtların sunulması, odağın kaydırılması ve yeni araştırma alanlarının açılması, tarihçilerin varsayımlarından ve kabul edilmiş yargılarından bazılarının sorgulanması ve

bugüne kadar göz ardı edilmiş olan pek çok insan topluluğunun varlığının kabul edilmesiyle birlikte toplu bir dönüştürme süreci başlatılmış oluyor. Başlı başına tarih yazıcılığının kapsamı da genişletiliyor ve zenginleştiriliyor, aynı zamanda toplumsal mesajı da değişime uğruyor. Basitçe ifade edersek, tarih daha demokratik bir hale geliyor. Kralların kronikleri de sıradan insanların hayat tecrübelerini dikkate alıyordu. Fakat bu değişimin aynı ölçüde önemli olan bir başka boyutu daha var. İçeriğinin yanı sıra tarih yazmanın süreci de değişiyor. Sözlü kanıtların kullanımı tarihi yazanlarla okuyanlar ve eğitim kurumlarıyla dış dünya arasındaki engelleri de ortadan kaldırıyor.

Bu değişim sözlü tarih yönteminin yaratıcı ve dayanışmacı tabiatından ileri geliyor. Elbette sözlü kanıtlar bir kez kaydedildi mi diğer bütün belgesel kaynaklar gibi kütüphanelerde tek başlarına araştırma yapan uzmanlar tarafından kullanılabilir. Ancak bu durumdan hoşnut olmak yöntemin en önemli avantajlarından birinden vazgeçmek anlamına gelir; o da yöntemin sağladığı esneklik, kanıta nerede ihtiyaç varsa tam orada ulaşabilme imkânıdır. Tarihçiler görüşme yapmaya başladıklarında ister istemez başkalarıyla, en azından görüşme yaptıkları kimselerle çalışırlar. Görüşmede başarılı olabilmek için insan ilişkilerinden anlamak dahil daha önce sözü edilmeyen birtakım becerilere sahip olmak gereklidir. Bazı insanlar bu becerilere zaten sahiptir, bazılarının ise bu becerileri sonradan kazanmaları gerekebilir; ancak tarih uzmanına belgelerin analizinde ve yorumlanmasında büyük avantajlar sağlayan ve başarı getiren toplu öğrenme ve bir bilgi birikimi oluşturma sürecinin aksine, başarılı bir görüşmeci olmak oldukça çabuk öğrenilebilen bir şeydir. Böylelikle sahada çalışan tarihçiler, bir yandan birçok önemli hususta uzmanlık alanlarındaki bilgi birikiminin avantajlarını ellerinde bulundururken, diğer yandan masalarının başından kalkıp insani deneyimleri paylaşma fırsatını da bulurlar.

Bu özelliklerinden ötürü sözlü tarih okullarda, üniversitelerde, kolejlerde, yetişkin eğitiminde ya da topluluk merkezlerinde, gerek gruplar, gerekse bireysel öğrenci girişimleri açısından proje çalışmalarına özellikle uygundur: Sözlü tarih çalışması her yerde yürütülebilir. Ülkenin herhangi bir bölgesinde yerel olarak çalışılabilecek pek çok konu vardır: bir yerel sanayinin ya da zanaatın tarihi, belirli bir topluluktaki sosyal ilişkiler, kültür ve lehçe, aile içindeki değişimler, savaşların ve grevlerin sonuçları ve bunun gibi pek çok konu. Bir sözlü tarih projesi her durumda uygulanabilir. Proje birtakım güncel konuların tarihsel kökenlerine odaklandığı takdirde tarih çalışmalarının günümüz ortamına uygunluğunu da gözler önüne serecektir.

Okullarda çocuklar kendi ailelerinin tarihleri üzerine projeler gerçek-

leştirmişler, böylece çevrelerini daha geniş bir geçmişle ilişkilendirebilmişlerdir. Aile tarihinin eğitime özel iki faydası daha vardır. Projenin temelini çocuğun ailesi, akrabaları hakkında sahip olduğu bilgiler ve fotoğraflara, eski mektuplara, belgelere, gazete kupürlerine ve anılara ulaşması oluşturduğu için, çocuk merkezli bir yaklaşımı da beraberinde getirir. Aile tarihi ebeveynlerin okul faaliyetlerine katılımını da aynı ölçüde teşvik eder.

Bir çocuğun kendi ailesinin tarihi belki de en basit proje konusudur. Böyle bir proje tarihsel bir sorunu çözmektense önerilerin ortaya atılmasına daha uygundur. Yaşlı gruplar ise daha çok grubun tüm bireylerini ilgilendiren konular seçerler. Örneğin, Oxford'daki Corpus Christi Koleji'nde, Brian Harrison bir grup öğrencisiyle kolej müstahdeminin tarihi üzerine küçük bir araştırma yürüttü; bu çalışanlar grubunun işverenlerine karşı modası geçmiş hürmetkârlıklarını, sadakatlerini, işlerinde kılı kırk yarmalarını, giyim kuşamlarındaki ve davranışlarındaki resmiyeti öğrencilerin çoğu bugün yadırgıyordu. Proje sayesinde öğrenciler ve müstahdem birbirlerini daha iyi anlamaya ve tarihin önemini kavramaya başladılar. Öğrencilerden birinin söylediği gibi: "Toplumsal değişimin etkisini gerçekten yakından ve detaylı bir şekilde görmek ... genel toplumsal çevredeki değişimlerin geleneksel bir topluluğun yaşam tarzını, değerlerini ve ilişkilerini nasıl değiştirdiğini görmek de ... benim için bir o kadar önemli ve ilginç oldu."[1] Hemen yakın çevremiz de görüşmelerdeki keşif duygusu sayesinde sağlam bir tarihsel boyut kazanır: geçmişin farkında olma duygusu yalnızca bilgi düzeyinde kalmaz, kişisel olarak hissedilir. Bu özellikle bir topluluğa ya da bir bölgeye yeni gelen birisi için doğrudur. Yaşanılan evin çevresindeki sokakların ve meydanların kendi gelişinden önce de var olduklarını ve bir geçmişe sahip olduklarını bilmek başka bir şey, geçmişi bölgede yaşayan yaşlıların hafızalarında hâlâ yaşattıkları geçmişten, o meydanlara, komşulara ve o sokaktaki evlere, o dükkânda yapılan işe karşı duydukları sevginin mahremiyetiyle birlikte öğrenmek bambaşka bir şeydir.

Böyle parça parça bilgiler, tek başlarına cazip olmakla kalmazlar, aynı zamanda zahmete değecek bir tarih projesinin hammaddesi olarak da kullanılabilirler. Bir öğrencinin yaz tatili projesinde görüşmeler yaparak tarih bilgisini genişletmesi ve daha sonra başkalarının da kullanabileceği yeni kaynaklar oluşturması mümkündür. Bir grup projesinin getirdiği fırsatlar ise doğal olarak daha fazladır. Görüşme sayısı çoğalabilir, arşiv taramaları daha kapsamlı hale gelebilir, daha iddialı bir konu seçilebilir.

Grup projelerinin kendine özgü birtakım özellikleri vardır. Bu tür projeler eğitimde egemen olan rekabet ortamının yerine, bir entelektüel dayanışma ruhu getirir. Tek başına okumak, sınavlar ve öğretmenin anlatıcı, öğrencinin ise dinleyici konumunda olduğu dersler artık yerini hep birlik-

te yürütülen tarih araştırmalarına bırakmaktadır. Ortak araştırma, öğretmenleri ve öğrencileri samimi bir iletişime daha fazla şans tanıyan, daha yakın, daha az hiyerarşik bir ilişkiye sokar. Dayanışmaları karşılıklı olur. Öğretmen yorum yapma ve var olan kaynakları bulma konusunda sahip olduğu deneyimi ortaya koyabilir, fakat örgütlenme ve saha çalışmasında öğrencilere şans tanımalıdır. Böylelikle bazı öğrencilerin hiç beklenmedik yetenekleri ortaya çıkabilir. En iyi makale yazarı —ya da öğretmen— görüşmeyi en iyi yapacak kişi olmayabilir. Burada çok daha eşitlikçi bir durum yaratılmaktadır. Ancak, aynı zamanda paradoksal olarak, araştırma ve öğretme arasındaki gerilimi çözerek ya da en azından erteleyerek, öğretmenin mesleki anlamda daha başarılı olması sağlanır. Grup çalışması kaçınılmaz olarak birbirinin içine geçmiş olan araştırma ve öğretimden oluşur, sonuçta ikisi de daha etkin biçimde gerçekleşmiş olur.

Ancak, grup projesi ile bireysel projenin temeldeki değeri birbirine benzer. Öğrenciler kendi başına da bir değer taşıyan yaratıcı tarih araştırmasının verdiği heyecanı ve sağladığı tatmin duygusunu paylaşabilirler. Aynı zamanda, bu tür çalışmalarda karşılaşılan zorluklar konusunda da kişisel deneyim kazanmış olurlar. Bir yorum ya da teori oluştururlar ve açıklanması güç olan istisnai noktaları keşfederler. Görüşme yaptıkları insanların, daha önce yaptıkları okumalarda anlatılan toplumsal tiplerle kolayca örtüşmediklerini görürler. Onların ihtiyacı olan gerçekler, insanlar ya da kayıtlardır; oysa bunlar bir görünüp bir yok olurlar, şaşırtıcı derecede uçucudurlar. Kanıtlardaki taraflılık, çelişki, yorumlama gibi sorunlarla karşılaşırlar. Her şeyin ötesinde de, yazılı tarihin ihtişamlı kalıplarından geri dönüp, kendilerini, tarihin temelini oluşturan ama rahatsız edecek kadar bireysel olan insan hayatlarının içinde bulurlar.

Her iki proje türü de, eğitimi kurumsal sığınaklarından çıkararak dış dünyaya taşımak gibi önemli bir sonuç doğurur. Bundan her iki taraf da kazançlı çıkar. Görüşmelerde, bırakın birbirini yakından tanımayı başka türlü yan yana bulunması pek mümkün olmayan, farklı toplumsal sınıflardan, farklı yaş gruplarından insanlar bir araya gelebilir. Öğrencilere karşı oldukça yaygın olan düşmanca tutumların çoğu onların tam olarak neye benzedikleri ya da ne yaptıkları konusunda eksik bilgiye sahip olmaktan kaynaklanır, bu bir araya gelişler öğrencilerde yaygın olan ciddiyetin ve idealizmin görülüp takdir edilmesini sağlayabilir. Ayrıca, sıradan insanlara tarihin yaşamlarıyla bağlantısız olması gerekmediğini de gösterebilir. Diğer taraftan da, öğretmenler ve öğrenciler toplumdaki imajlarının daha doğrudan farkına varabilirler. Görüşme yaptıkları kişilerin yaşantılarına girerek farklı değerleri daha iyi anlarlar ve genellikle kendi yaşamlarından çok daha az ayrıcalıklı olan yaşamlarda gösterilen cesarete saygı duyarlar.

Ne var ki, doğası gereği görüşme, eğitim kurumu ile dünya, uzman ile toplumun sıradan kesimi arasında, bundan daha temeldeki bir sınırın kalkması demektir. Çünkü tarihçi görüşmeye öğrenmek için gelir, farklı bir toplumsal sınıftan geldiği, daha az eğitimli ve daha yaşlı olduğu için o konuda daha fazla bilgi sahibi olan kişiden bir şeyler öğrenmek için oradadır. Tarihin yeniden inşası, meslekten tarihçi olmayanların da önemli bir rol oynadığı, daha fazla işbirliği yapılan bir süreç haline gelir. Tarih, yazılışında ve sunuluşunda her türlü insana merkezi yer vermekle büyük kazanımlar elde eder. Özellikle yaşlı insanlar bundan fayda sağlar. Sözlü tarih projesi onların yeni sosyal ilişkiler kurmalarını sağlamakla kalmaz, bazen uzun süreli dostluklar kurmalarına da yararı olabilir; değeri ölçülemeyecek bir hizmette bulunmuş olur. Genelde göz ardı edilen ve başkasının eline bakan yaşlılara, geçmiş yaşantılarına geri dönmeleri ve genç kuşaklara değerli bilgiler aktarmaları yoluyla bir itibar, bir amaç duygusu kazandırılabilir.

Sözlü tarihin mümkün kıldığı bu değişiklikler kitap yazımı ya da projelerle sınırlı değildir. Tarihin müzelerde, kayıt bürolarında ve kütüphanelerde sergileniş biçimini de etkilerler. Bütün bu gelişmeler sayesinde artık söz konusu yerlerin elinde, koleksiyonlarına hayat kazandırmalarını, bu yolla da toplumla daha aktif bir ilişki içine girmelerini mümkün kılacak bir araç bulunmaktadır. Bu kurumların kendileri de araştırma projeleri yürütebilirler: Birmingham'da şehir hamamları ve çamaşırhaneleri, Southampton'da Batı Hint Limanı topluluğu ya da İmparatorluk Savaş Müzesi'nde havacılığın erken dönemleri ve askerlik hizmetine vicdanen karşı çıkanlar üzerine yürütülen projeler gibi. Son yıllarda İngiltere'deki pek çok müze sözlü tarih projelerinin sponsorları arasında yer alarak İşgücü Hizmetleri Komisyonu aracılığıyla, bir anlamda ABD'nin New Deal dönemindeki Federal Yazarlar Projesi'ni hatırlatacak şekilde, genç ve işsiz insanlara kısa dönemli iş imkânı sağladılar. Dikkate değer bir başka yaklaşım da Etienne Bernard'ın binasız müze idealiyle Belçika'da başlattığı *ecomusée* programıdır. Bu programda yerel topluluklarla ilgili kayıt yapılıyor ve çevrede yaşayanlardan daha sonra iade edilmek üzere ödünç alınan fotoğraflar ve eşyalar geçici olarak sergileniyordu. Manchester'daki Yahudi Müzesi, Polytechnic'ten Bill Williams'ın başlattığı Manchester Araştırmaları sözlü tarih programının bir kazanımıdır; şehirdeki Musevi cemaatini Viktorya dönemine ait kapatılmış bir sinagogu kurtarmak için harekete geçirmesiyle oluşmuştu. Kalıcı bir müze olarak açılmıştır ve sergilenen nesnelere bakarken önlerindeki telefonları kaldırarak nesneyle ilgili anıları dinleyebilirsiniz. Cheshire'daki yeni açılmış bir ulusal vakıf evi olan Erddig'de hizmetkârların bölümüne girince son hizmetkârlar kuşağının ve efendilerinin seslerini dinleyebilirsiniz.

Sözlü tarih araştırması sergilenen şeyin kendisinin de tarihteki orijinallerine daha yakın olmasını sağlayabiliyor. Nesnelerin "döneme ait mekân"da sergilenmesi artık yerini içinde aletler, talaş ve adeta zanaatkâr tarafından hâlâ kullanılıyormuşçasına yarım bırakılmış sepetler bulunan gerçek bir odanın yeniden inşasına bırakıyor. Gerçekten de, bazı müzelerde, bu yöntemden zaman zaman hâlâ yararlanılacak; Shropshire'da, Acton Scott'daki yaşayan çiftlik müzesi gibi birkaç müzede, yapılan işlerin ve eski yöntemlerin gündelik kullanımının kaydedilmesi bütün girişimin zincirleme amacıdır. Bölgedeki yaşlılar böyle bir müzeyi ziyaret ettiklerinde, çoğu zaman yorumlar yapıyorlar, hatta kendi eşyalarını da vererek müzeye katkıda bulunabiliyorlar. Capcanlı bir Doğu Londra müzesinde ise, ziyaretçiler bu tür konuşmaları duyduklarında müze müdürüne haber veriyorlar, daha sonra bu yaşlılara bir bardak çay ikram ediliyor ve izlenimlerini anında kaydetme imkânı yaratılıyordu. Topluluk projelerinin çoğunda olduğu gibi, kayıtların bir kısmı yerel okullarda kullanılmak üzere eğitim kasetleri haline getirilecektir, hafta sonları da, öğrencilerin (genellikle altıncı sınıftakilerin) yaşlılarla bir araya gelmesini sağlayan toplantılar düzenleniyordu. Böylece, yaşlılar, yerel tarihleri ve bir sosyal merkez haline gelen müze arasında aktif bir iletişim sağlanmış oluyordu. İşte bu, tarihin büyük potansiyeli olan bir toplumsal rolünün modelidir, ama bunu başka bir yerde ele alacağız.

Radyo-TV yayıncılığında tarihsel sunumlarda kişilerle görüşmeler yapmak, hiç şüphesiz çok eski bir uygulamadır. Bu alanda, gerçekten de kökleri yıllar öncesine, hatta "sözlü tarih" terimi çıkmadan çok önceye dayanan, sözlü tarih tekniklerinin kullanıldığı sağlam bir gelenek mevcuttur. Tarih uzmanlarına, Radyo Üç'teki program aralarında kısa konuşmalar yapma fırsatı elbette tanınmaktadır. Fakat, tanıdığım insanların çoğu, bir kısmı özgün döneme ait, bir kısmı ise geriye dönük bir yaklaşımla kaydedilmiş ham malzemeden yararlanarak tarihi yeniden canlandıran programlara çok daha fazla ilgi gösteriyorlar. Geleceğin tarihçisi için, BBC ses arşivlerindeki pek çok kaydın yanı sıra bu programların çoğunun saklanması zengin bir kaynak oluşturacaktır. Ne yazık ki, bugün televizyonda yayınlanan programların çok küçük bir bölümü saklanmakta, tarihçiler de kayıtların böylesine sistematik tahribine şaşılacak kadar az ilgi göstermekteler.

Tarihsel yayıncılıkta, programları canlı kılan, insanların, olayların gerçek aktörlerinin yer almasıdır. Bazı yerel radyo istasyonları, bilinçli olarak bölge halkıyla bağlantı kurabilmek ve fikir alışverişinde bulunabilmek için bu tür programları kullanmışlardır. Bu programlarda, dinleyiciler kendi görüşlerini bildirmeye teşvik edilmiş ve karşılığında da kendileriyle röportaj yapma teklifinde bulunulmuştur. Stoke-on-Trent radyosunda bu türden haftalık bir program dizisi iki yıl boyunca yayınlanmıştır. Londra Haf-

tasonu Televizyonu'nda "Modern Londra'nın ●luşumu" adıyla yayınlanan bu tür bir haftalık program dizisinde de izleyicilerin katılımıyla gerçekleştirilecek bir proje yarışması düzenlenmiş ve yarışmaya bireylerin yanı sıra yerel okullar ve yaşlıların bir araya geldiği merkezler de katılmıştı. "Otomobil Yapmak" dizisi için ise Televizyon Tarih Atölyesi, materyal toplamak ve programlara verilen tepkileri öğrenebilmek için fabrikanın yakınında bir dükkân açmıştı. Ancak belki de en etkileyici yayıncılık denemesi İsveç'te gerçekleşti. Burada Bengt Jansson İsveç eğitim televizyonu aracılığıyla toplumsal değişim üzerine bir program dizisi ("Bygd i förvardling") gerçekleştirmeyi başardı. Bu program dizisi ülkenin iki bölgesi üzerinde yoğunlaşmıştı; bu bölgelerde programlarla bağlantılı olarak toplam 80.000 kişinin bir araya gelip yaşamları boyunca edindikleri kendi tarihsel deneyimlerini anlattıkları 700 tartışma grubu oluşturulmuştu.

Sözlü tarihten film yapımında yararlanma girişimleri de olmuştur. Televizyonda ve filmlerde tekrar tekrar karşılaşılan sorunlardan biri de iç içe geçmiş röportajların içerdikleri çarpıcı anlara rağmen kısa sürede görsel açıdan tekrarlanır hale gelmeleri ve dramatik etkilerini yitirmeleridir. Elde varsa eski filmler etkin bir tezat oluşturabilir. Ronald Blythe'in "Akenfield" adlı filminin çekimleri sırasında yeni bir yaklaşım uygulanmıştı: o bölgede yaşayanlar bazı sahneleri ellerinde belirli bir konuşma metni olmadan yeniden canlandırıyorlardı. Hafta sonları film çekimlerine katılıyorlar ve her çekime kostüm, dekor malzemeleri ve yiyecek getiriyorlardı. Sahnenin ne hakkında olacağı konusunda önceden kısaca bilgilendiriliyorlar, böylece uygun kıyafetle ve çekilecek olan sahneye kendilerini hazırlayarak gelebiliyorlardı. Çalışmaların sonunda ortaya olağanüstü ve biraz şaşırtıcı bir film çıktı. Filmde tam da son derece sıradan oldukları için insanın içine işleyen sahneler var, örneğin beceriksizce sessizlikleri, ağızdan çıkan kelimelerin uygunsuzluğu, gayet yavaş okunan ilahileri ve ardından yapılan kötü espriler ve tekrar tekrar anlatılan hikâyelerle bir cenaze töreni sahnesi bunlardan biridir. Ancak izleyicilerin bir kısmı filmi sıkıcı ve sıradan bulmuş, hiçbir şey anlatmadığını düşünmüştü. Onlara göre film her şeyden önce güçlü bir hikâyeden yoksundu.

Tiyatroda yapılan buna benzer bazı denemelerin daha başarılı olmasının sebeplerinden biri de budur. Angela Hewins'ın "The Dillen"ı George Hewins'ın hayatını büyük bir duygusallıkla anlatır; Hewins zorlukla yazan, yine de hikâyesini anlatmakta az rastlanan türden bir yetenek sergileyen, öksüz kaldıktan sonra Stratford-on-Avon'da kiralık bir odada büyükannesi tarafından büyütülen, geçici işçi olarak hayatını kazanmaya çalışan, Birinci Dünya Savaşı'nda siperde zalimce sakat kalan bir adamdır. "The Dillen" Kraliyet Shakespeare Tiyatrosu tarafından bir tiyatro oyunu

haline getirilmiş, profesyonel oyuncular bölgede yaşayan elli gönüllü tarafından desteklenmiş, gönüllüler kendi kostümlerini hazırlamışlardı. Oyunda bir de müzik grubu bulunuyordu. Asıl gösteri şehirde dolaşarak sergilenmek üzere tiyatro binasının dışına çıkmış ve parklarda, mahallelerde, nehir kenarında, ulaşıma kapalı tren raylarında sergilenmişti. Her gece, kısa sürede ilk baştaki seyirci sayısının üzerine çıkan bir kalabalık toplanıyor ve grupla birlikte dolaşıyordu; arada, çayırlardaki panayır atmosferinde insanların o mekânla ilgili birbirlerine anılarını anlattıklarını dinleyebiliyordunuz. Askeri çadırdaki sarsıcı Birinci Dünya Savaşı sahnelerinin ardından, oyuncu, izleyici ve olup biteni bir kenarda seyredenlerden oluşan ve sayıları yedi yüze varan büyük bir topluluk ellerinde fenerlerle kasabaya geri dönüyorlardı. Bu, yerel tiyatroda yepyeni ve giderek güçlenen bir tarzdı. Age Exchange gibi pek çok başka tiyatro topluluğu köy salonlarında ve topluluk merkezlerinde sergilenmek üzere sözlü tarih malzemesine dayanan daha mütevazı çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Ancak bu tür çalışmaların çoğunda sözler ve oyunculuk yöre halkına ait olsa da çalışmalara yön veren hep başkaları oluyordu. Eğer ortak bir amaç vardıysa bu hep dışarıdan empoze ediliyordu.

Katılımcı tiyatro örneklerinde anı tiyatrosuna alternatif oluşturan bir yaklaşıma rastlıyoruz: Elyse Dodgson'ın ilk başta Londra okulları için yaptığı bir çalışmada geliştirdiği, şimdi Kraliyet Sarayı Gençler Tiyatrosu'nda oynananlar bu tarzdadır. Bu çalışmada çocuklar ailelerinden malzeme toplamışlar ve izleyenleri çok etkileyen kaliteli ortak bir gösteri çıkarabilmek için hep birlikte çalışmışlardı. Kuşkusuz, teknik zorunluluklar, araç gereç maliyeti ve uluslararası bir profesyonelliğin baskın oluşu nedeniyle tiyatro ve sinemada bu alanlarda özel zorluklarla karşılaşılmaktadır. Buna benzer bir sorun ulusal radyo-TV yayıncılığı için de geçerlidir. Yine de, diğer proje türlerinin çoğunda, özellikle eğitimde genellikle zor da olsa bir seçim yapılması zorunludur, çünkü sözlü tarih yaklaşımının dayanışmacı tabiatı tarih ve toplum arasındaki temel ilişkinin kökten sorgulanmasına yol açmaktadır. Tarihsel bilginin tarih uzmanı tarafından yorumlanmak ve sunulmak üzere toplumdan uzak tutulması gerekmemektedir. Sözlü tarih aracılığıyla topluma kendi tarihini yazabileceği konusunda bir özgüven kazandırılabilir, hatta kazandırılmalıdır.

Bu yöndeki en ilginç girişimlerden bazıları yine İsveç'te gerçekleşmiştir. Bu, İsveç devletine bağlı sergi organizasyonlarında yerel ve dışarıdan destek almadan gerçekleştirilen sergilerin teşvik edilmesi, ayrıca Sven Linqvist'in işçilere belgeleri ve sözlü kaynakları birleştirerek işverenler ya da hissedarlar açısından değil kendi durdukları noktadan işyerlerinin tarihini yazma konusunda pratik bir rehber oluşturan *Grav där*

du står (1978) [Bulunduğun Yeri Araştır] başlıklı kitabının oynadığı rol sayesinde olmuştur.

Ancak sözlü tarih yaklaşımının tüm olanakları Polonya'da daha çarpıcı bir şekilde kendini göstermiştir. Geçmişi, Polonya sosyolojisinde iki savaş arasındaki dönemde temelleri atılan "hümanist" geleneğe kadar uzanan hayat hikâyesi akımının sözlü ifadeden çok yazılı otobiyografik anıların desteklenmesiyle varlığını sürdürüyor oluşundan anlaşılıyor ki, ses kayıt cihazının burada şimdiye kadar pek bir etkisi olmamıştır. Kuşkusuz, bu katılımı kısıtlayan bir şey. Buna rağmen, 1945'ten itibaren sadece savaş öncesi toplumu ve Nazi işgali deneyimini değil daha sonraki komünist yönetim altında toplumun yeniden inşası ile sonuçlanan radikal deneyimi de tartışma olanağı tanıyan anı yazımı Polonya'da popüler bir kendini ifade etme yolu haline gelmiştir. Bu başarının anahtarı, ulusal gazete ve radyoların yanı sıra büyük şehirlerin hepsinde yerel gazeteler tarafından düzenlenen anı yarışmalarıdır. Yılda iki ya da üç kez düzenlenen bu yarışmalarda geniş temalar belirlenmiş ve oldukça tatminkâr ödüller konulmuştur. Her yarışmaya normalde bin ya da daha fazla başvuru oluyordu. Yarışmaya katılan en iyi projeler gazetelerde yazı dizisi olarak yayımlanıyor ve kitap dizisi olarak basılıyordu. Şimdiye kadar yüz binlerce Polonyalı yarışmalara katıldı ve toplanan materyalden özel ulusal bir arşiv oluşturuldu. Kısacası popüler anı yazımı yeni ulusal yaşam şeklinin tanınan ve diğer komünist ülkelerde ya da Batı'da çok az benzeri bulunan bir parçası haline geldi. Polonya'nın demokratik bir tarih merakı oluşturma konusundaki bu başarısı bazı büyük fabrikalarda, madenlerde ve çelik sanayiinde kolektif anı yazımı grupları oluşturulmasına yol açtı. İlk toplantıya bir sosyolog önayak olabiliyor, konu belirleme ya da daha sonra grup tarafından ortaya çıkarılan kitapların basımı konusunda yardımcı olabiliyor, fakat asıl belirleyici güç grup üyelerinin kendilerini bu işe adamasıydı. İşten sonra iki saatlik tartışma toplantılarında düzenli bir araya gelerek kendi hayat hikâyelerine dair kayıtları düzeltmeye ve genişletmeye çalışan ve sayıları ikiyüze varan sanayi işçisinden oluşan dayanışma gruplarını bugün başka nerede bulabilirsiniz?

Buna benzer bir umut İngiltere'de küçük yerel sözlü tarih dayanışma gruplarına ilham vermiştir; bu gruplar ses kayıt çözümlerinin bazı kısımlarını, yetişkin eğitimine yönelik yerel tarih projelerini ve sözlü tarihçiler ile sendikacıların ortak projelerini fotokopi yapıp ucuz broşürler halinde yayımlamıştır. Bütün büyük şehirlerde sözlü tarih hareketinin en çarpıcı özelliklerinden biri bu tür grupların ortaya çıkışı olmuş, sadece Londra'da Festival Hall'da düzenlenen "1985 Yaşayan Belleği Keşfetmek" sergisi iki haftada 100.000 izleyici çekmiş ve bu izleyiciler büyük bir canlılıkla yerel

tarih ve yayın gruplarının, hastanelerin, huzurevlerinin, okulların, vb grupların çalışması olan doksan projeyi görüp tartışmışlardır. Bu projelerden en radikali Hackney Halk Otobiyografileri modelidir. Bu çalışma, başlangıçta WEA (Workers' Educational Association / İşçi Eğitim Birliği) ile bağlantısı olan bir grubun Centreprise adında yerel bir kitap ve topluluk merkezinde toplanmasıyla ortaya çıkmıştır. Grupta yediden yetmişe her yaştan insan vardı, ortak özellikleri hepsinin Doğu Londra'da Hackney'de ya da Hackney yakınlarında oturuyor olmalarıydı. Meslekleri de büyük farklılık gösteriyordu. Grup yerel gazetelerde, kütüphanelerde ve başka yerlerde yapılan duyurular aracılığıyla oluşturulmuş, herkese açık bir gruptu. Üyeler istedikleri kişiyle kayıt yapabiliyordu. Grup toplantılarında kaydettikleri kasetleri dinleyip üzerlerinde tartışıyorlar, bazen bu tartışmaları kaydediyor ve topladıkları bilgileri Hackney izleyicisiyle paylaşma yollarını planlıyorlardı. Bu yüzden özellikle yayın üzerinde durmuşlar, yerel kütüphanenin bağışlarıyla da desteklenen, insanların hayatlarına ilişkin yazılı belgelere ya da kayıtların çözümlemelerine dayanan ve bölgede çok satılan ucuz kitapçıklar yayımlamışlardı. Kitapçıklar başka insanları da tepki vermeye teşvik etmiş ve daha çok tartışma açılmasını ve daha fazla kayıt yapılmasını sağlamıştı. Grup ayrıca fotoğraflar toplamış, bu fotoğrafları, hastanelerdeki hastalar ve emekli dernekleri gibi topluluklardaki izleyicilere yapılacak olan tarihsel sunuşlarda kullanılmak üzere kaset ve slaytlarla birleştirmişlerdi; bu da insanlara kendi tarihlerini bir tür geri vermenin, kendi tarihlerinin ne kadar değerli olduğunu anlatıp onları katkıda bulunmaya teşvik etmenin başka bir yoludur. Yani Halk Otobiyografileri bir yandan tek tek kayıtlardan Hackney'deki hayatın ve çalışmanın bir tarihini oluşturmayı, diğer yandan da insanlara kendi anıları, geçmişe ilişkin yorumları ve tarih yazıcılığına katkıda bulunabilecekleri konusunda özgüven aşılamayı, kendi sözlerine, kısacası kendilerine güvenmelerini sağlamayı amaçlıyordu.

Bu, sadece yaşlı ama hâlâ aktif ve hayat dolu insanlar için geçerli değildir. Sözlü tarihteki yeni ve çok çarpıcı bir başka gelişme de anı terapisidir. Anılarını hatırlamanın yaşlılar için değişen dünyada benlik duygularını canlı tutabilmenin bir yolu olabileceği, yaşlanma üzerinde çalışan uzmanlar arasında giderek daha çok kabul görmektedir. Daha da ilginci, tümüyle içine kapanmış ve hüzünlü insanların yaşama sevincini yeniden canlandırmada, hatta akli dengesi bozuk ve bunamış yaşlıların tedavisinde bile kullanılabilmesidir. Yaşlılara Yardım Edin'de sözlü tarih uzmanı Joanna Bornat tarafından oluşturulan "Hatırla" adlı kaset ve slayt paketi yaşlılarla ilgilenen uzmanlar arasında giderek yayılmıştır. Bunu Beşinci Bölüm'de ayrıntılarıyla ele alacağız.

Tarihi böylesine yapıcı bir toplumsal ve bireysel amaç için kullanma

imkânı sözlü yaklaşımın tabiatından kaynaklanmaktadır. Sözlü tarih tek bir yaşamı ele alır ve her yaşam sözlü tarihin konusu olabilir. Çok daha talepkâr ve kısıtlı olan yazma yeteneğine değil, konuşmaya dayanır. Ayrıca, ses kayıt cihazı tarihin sadece sözlerle kaydedilmesine olanak sağlamaz, aynı zamanda öyle sunulmasını da olanaklı kılar. "Hatırla" paketiyle yapılan bir kaset ve slayt gösterisinde ya da zanaat tekniklerini konu alan bir müze sergisinde ya da tarihle ilgili bir konuşmada canlı, kişisel ve eşi benzeri olmayan insan sesinin kullanımı, geçmişi o anda bugüne taşır. Sözler özel durumlarla ilgili deyimler içerebilir, bu da sözlerin daha etkileyici olmalarını sağlar. Kelimeler tarihe hayat verir.

Kelimelerden içerik dışında da bir şeyler öğrenilir. Ses kayıtları her sınıf ve meslekten insanların kendilerini ifade etmede ne kadar yetenekli olduklarını gösterir. George Ewart Evans pek çok kitabında göstermiştir ki, doğru dürüst konuşamadığı için taşradaki toprak sahiplerinin hep hor gördüğü Doğu Anglia çiftlik işçilerinin şiveleri, geleneksel İngilizcede dengi zor bulunan Chaucervari bir gramer ve ifade gücüne sahiptir. Bu tür keşiflere sözlü tarihçilerin çalıştığı her yerde rastlanmıştır. Ses kayıt cihazı sıradan insanların konuşmalarının, örneğin anlatım yeteneklerinin ilk defa ciddi olarak anlaşılmasını sağlamıştır. Bundan birkaç yıl önce, eğitimciler, Basil Bernstein'ın etkisi altında kalarak, işçi sınıfının konuşmasının aşılmaz bir engel, en basit düşünceler hariç her şeyi hapseden bir kısıtlama olduğunu varsayıyorlardı. *Language and Class Workshop* dergisi şimdi ses kayıtlarını yazıya dökerek Bernstein'ın teorilerini sarsabiliyor; Amerika'da "kent folkloru" kabul gören bir edebi tür haline gelmiş durumda. Ancak, bu tür yeniden değerlendirmelerin genel bir kabul görebilmesi için uzun zaman geçmesi gerekebilir. Bu arada sözlü tarihçinin yapabileceği başlıca toplumsal katkılardan biri de projeler ya da yazılı tarihe doğrudan alınmış sözler eklemek yoluyla sıradan insanlara kendi konuşmalarında bir güven duygusu vermek konusunda yardımcı olmaktır.

Böyle bir amacın keşfedilmesiyle, sözlü tarihçiler baştaki amaçlarından epeyce başka yerlere doğru gitmişlerdir ve kuşkusuz, iki amacın birbirine ters düşmesi tehlikesi vardır. Örneğin görüşmede kurulan ilişkiler hakkında, görüşme aşamasında orta sınıftan bir uzmanın kiminle görüşüleceğine ve ne konuşulacağına karar vermesi, daha sonra da elinde görüşme yapılan kişinin hayatını içeren bir kasetle ortadan kaybolması ve bir daha ondan haber alınmaması, alınsa bile görüşme yapılan kişilerin sözlerine istemedikleri anlamların yüklenmiş olduğunu görerek kızabilecekleri gibi önemli eleştiriler getirilmiştir. Bunun zıddı bir ideal olarak çalışmaya kendi isteğiyle katılan grubun ya da eşit tartışma üzerine odaklanan ve varılan sonuçları yerel olarak yayımlamayı teşvik eden herkese açık halk toplantı-

larının, ayrıca, yönlendirilmiş bir görüşmeden ziyade sohbet şeklinde gelişen ses kayıtlarının aşikâr sosyal avantajları vardır. Ama bu alternatiflerin sakıncaları da yok değildir.

Kendi isteğiyle seçilen grup, topluluğu tam olarak temsil etmeyecektir; merkezi gruplardan —vasıflı işçilerden ya da alt orta sınıftan— oluşma ihtimali çok daha yüksektir. Yerel üst sınıf ya da çok fakirler nadiren temsil edilebilecek, özellikle kadınlar arasından kendine pek güvenmeyenler ya da farklı ırksal azınlıklara mensup göçmenler çalışmaya katılmayacaktır. Bu gruplar da çalışmaya katıldığında, gerçeğe daha yakın ve toplumsal değeri daha yüksek bir yerel sözlü tarih biçimi yaratılmış olur. Ev sahibesi ile hizmetçiyi ya da bir değirmen sahibi ile işçilerini yan yana getirebilirse, sözlü tarih yayınları daha etkili olacaktır. O zaman topluluktaki deneyimlerin çeşitliliğini, başaranları ve başaramayanları yansıtabilecek ve belki de bu konuda neler yapılabileceğinin düşünülmesine yol açacaktır. Daha sınırlı bir toplumsal tabakanın ortaya çıkardığı yerel tarih kendinden daha emin olabilecek, dolayısıyla topluluk miti yeniden kabul görecektir. Bunların kesinlikle kayıtlara geçirilmesi gerekiyor ve bunu yapabilen kendine yeterli bir yerel grup kuşkusuz hem kendine hem de başkalarına yardım ediyor demektir. Ancak köktenci bir tarihçi için bu yeterli olmayacaktır. Tarihin tek işlevi rahatlatmak olmamalı, aynı zamanda bir meydan okuma, değişime doğru götüren bir anlayış yaratmalıdır. Bunun için, söz konusu mitin dinamik hale gelmesi gerekir. Çelişkilerin karmaşıklığını da kapsayabilmelidir. Sosyalist kimliğiyle çalışmak ve yazmak isteyen bir tarihçinin görevi sadece işçi sınıfını mevcut haliyle yüceltmek değil, aynı zamanda bilincini yükseltebilmektir. Muhafazakâr bir üst sınıf bilgeliği mitinin yerine bir alt sınıf bilgeliğini koymak anlamsızdır. Eyleme götüren bir tarihe ihtiyaç vardır: dünyanın onaylanmasına değil değişmesine öncü olacak bir tarihe.

Yerel projelerin bir yandan özgüveni ve tarihin topluluğun kendisi tarafından yazılmasını teşvik etmeye devam ederken, diğer taraftan bahsettiğimiz türden bir amaca sahip olmamaları için ilkesel olarak hiçbir sebep yoktur. Çoğu grupta bazı kişilerin tarihsel deneyimi doğal olarak daha fazla olacaktır. Bu insanlar dirayet göstermeli, avantajlarını vurgulamaktan ziyade bunu o kadar önemsememelidirler. Fakat deneyimlerini inkâr ederlerse, bu uzun vadede herkes için bir kayıp olur: katkıları, grubun daha geniş bir perspektife doğru yol almasına yardım etmek yönünde olmalıdır. Buna benzer gözlemler, esas olarak karşılıklı saygıya ihtiyaç duyulan ses kaydı aşamasında da geçerlidir. Üstün ve baskın bir tavır hiçbir zaman iyi bir görüşme sağlamaz. Sözlü tarihçi iyi bir dinleyici, görüşülen kişi ise aktif bir yardımcı olmalıdır. George Ewart Evans'ın dediği gibi: "hayatta ka-

lan yaşlılar ayaklı kitaplardı, ama ben onların sayfalarını bir çırpıda çeviremezdim. Onlar insandılar."[2] Tarihçiler de öyle. Bir amaç için oradadırlar, bilgi almak için, ama bundan utanç duyuyorsalar hiç gelmesinler. Sadece gelişigüzel hatırlanmış anılarla uğraşan bir tarihçi ilginç birtakım bilgiler toplayabilir, fakat böyle yaparak tarihsel sav ve yorumun yapısı için önemli bir kanıt ele geçirme olasılığından vazgeçmiş olur.

Tarih ve toplum arasındaki ilişki hangi yönde olursa olsun tek yönlü olmamalıdır; bilgi ve yorum, eğitimciler ve çevreleri, sınıflar ve nesiller arasındaki bir dizi alışveriş ilişkisi, bir diyalektik olmalıdır. Pek çok sözlü tarih biçimine yer vardır ve bu pek çok farklı toplumsal sonuçlar doğuracaktır. Ama hepsi temelde birbiriyle ilişkilidir.

Sözlü tarih insanlar etrafında kurulmuş bir tarih türüdür. Tarihin içine hayatı sokar, kapsamını genişletir. Kahramanlarını sadece liderler arasından değil çoğunluğu oluşturan ve o ana kadar bilinmeyen insanlar arasından da seçer. Öğretmen ve öğrencileri birlikte çalışmaya teşvik eder. Tarihi topluluğun içine ve dışına taşır. Daha az ayrıcalıklı ve özellikle yaşlı olanların saygınlık ve özgüven hissi kazanmalarına yardımcı olur. Toplumsal sınıflar ve nesiller arasında bağlantıyı, dolayısıyla anlayışı sağlar. Ortak anlamları ortaya çıkararak tarihçiye ve başka insanlara bir mekâna ya da zamana ilişkin aidiyet duygusu kazandırabilir. Kısacası, daha dolu insanlar yaratır. Aynı şekilde, sözlü tarih, insanı tarihin kabul edilmiş mitlerini ve tarih geleneğinin içinde yer alan baskın yargıları tartmak zorunda bırakır. Tarihin toplumsal anlamını kökten dönüştürmek için bir araçtır.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHÇİLER VE SÖZLÜ TARİH

Ses kayıt cihazı gibi, "sözlü tarih" teriminin yaygın kullanımı da yeni bir olgu; geleceği kökten etkileyebilir. Fakat bu, sözlü tarihin hiç geçmişi olmadığı anlamına gelmiyor. Aslında sözlü tarih, tarih kadar eskidir. Var olan ***ilk*** tarih türü sözlü tarihti. Sözlü kanıtlardan da yararlanma becerisinin artık büyük tarihçilerin başarılarından biri sayılmayışı yakın bir döneme dayanır. 19. yüzyıl ortasında Fransa'nın önde gelen tarih uzmanlarından, Sorbonne Ecole Normale'de ve Collège de France'da profesör, ulusal arşivlerin baş tarih küratörü Jules Michelet 1847-1853 arasında *Histoire de la Révolution Française* [Fransız Devrimi Tarihi] başlıklı kitabını yazarken yazılı belgelerin pek çok kaynaktan sadece biri olması gerektiğini varsaydı. Çalışmasında kendi belleğinden yararlanabilmişti; Bastille'in düşüşünden sonraki on yıl içerisinde, 1798'de Paris'te doğmuştu. Ancak on yıl sistematik olarak Paris dışından sözlü kanıtlar da topladı. Amacı bir kanıt olarak resmi belgeleri halkın sözlü geleneğinin siyasi muhakemesiyle dengeleyebilmekti:

> *Sözlü* gelenek diye tabir ettiğim şey orada burada insanların ağızlarında dolaşan, herkesin, köylülerin, kasaba halkının, yaşlı adamların, kadınların, hatta çocukların tekrar tekrar anlattığı, bir akşam köy kahvesine girdiğinizde duyabileceğiniz, yoldan geçen biriyle yağmur, mevsim, sonra yiyeceklerin pahalılığı, sonra imparatorun zamanları ve sonra Devrim günleri üzerine sohbet ederken öğrenebileceğiniz *ulusal* gelenektir.

Michelet açıkça görülür bir dinleme ve karşısındakini konuşturabilme yeteneğine sahipti. Sözlü kanıtların az ya da çok güvenilir olduğu alanlar hakkında kesin fikirlere sahipti. Dönemine göre istisnai fakat hiç de garip olmayan bir bilim adamıydı. Buna rağmen bir yüzyıl içerisinde tarih disiplini geleneksel hünerlerine öylesine sırtını dönmüştü ki Profesör James

Westfall Thompson, anıtsal *History of Historical Writing*'de (1942) [Tarih Yazımının Tarihi] Michelet'nin bu sözleri için "bu, tuhaf bir tarihsel bilgi toplama yöntemi"[1] yorumunu yapıyordu. Bu tersine dönüş nasıl gerçekleşti? Sözlü tarihin baştaki itibarını kaybetmesi hangi aşamalardan geçti?

Yazı öncesi topluluklardaki sözlü geleneğin kapsamına bakar bakmaz sebeplerden biri su yüzüne çıkıyor. Bu dönemde tarihin tümü sözlü tarihti. Fakat diğer her şeyin de hatırda tutulması gerekiyordu: zanaatlar ve beceriler, zaman ve mevsim, gökyüzü, sınır, kanun, konuşmalar, ticari işlemler, pazarlıklar... Sözlü tarih başlı başına büyük çeşitlilik gösteriyordu. Jan Vansina *Oral Tradition: a study in historical methodology* (1965)[2] [Sözlü Gelenek; Tarihsel Yöntem Üzerine Bir Çalışma] adlı klasik yapıtında Afrika sözlü tarih geleneğini beş kategoriye ayırmıştı. Önce formüller vardır: öğrenme formülleri, ritüeller, sloganlar ve başlıklar. Ardından yer ve kişi isimleri gelir. Daha sonra resmi şiir ve özel şiir, yani tarihi, dini ya da kişisel şiir gelir. Dördüncü olarak hikâyeler vardır: tarihi, didaktik, sanatsal ya da kişisel. Son olarak da sıra yasal ve diğer açıklamalardadır. Bütün bu kategoriler Afrika toplumlarının hepsinde görülmez. Sözgelimi, resmi şiir ve tarihi hikâyeler sadece siyasi örgütlenme seviyesinin nispeten yüksek olduğu toplumlarda ortaya çıkar. Bununla birlikte, pek çok toplumda önemli bir sözlü kanıtlar yelpazesi mevcuttur. Bu sözlü geleneklerin bazılarının toplumsal önemi bunların nesilden nesile en az hasarla aktarılması için güvenilir sistemlerin kurulmasını getirmiştir. Törenlerdeki kitle tanıklığı, münazaralar, geleneksel bilgilerin eğitimini veren okullar ve bir göreve başlarken verilen söylevler vb, artık anlaşılamayan çok eskileri dahil çeşitli metinlerin, yüzyıllar boyu oldukları gibi korunmasını sağlayabilir. Bu tür gelenekler, yasal belgelere ya da kutsal kitaplara benzerler ve bunları nesilden nesile aktaran kişiler pek çok Afrika sarayında ileri seviyede uzmanlaşmış memurlar haline gelirler. Örneğin, Ruanda'da şecereciler, hatırlatıcılar, methiyeciler ve *abiiru*, her biri farklı geleneklerin korunmasından sorumluydular. *Abacurabwenge* adı verilen şecereciler kralların ve kraliçelerin şecerelerini akılda tutmak zorundayken, *abateekerezi,* yani hatırlatıcılar farklı saltanat dönemlerindeki önemli olayları akılda tutmak zorundaydılar. *Abasizi,* yani methiyeciler krallara yazılan methiyeleri muhafaza ederlerken, *abiiru* hanedanın sırlarını saklamak zorundaydı. "Biz olmasaydık kralların isimleri unutulup gidecekti, biz insanlığın belleğiyiz" diyerek haklı bir iddiada bulunan methiyeciler, "Ben krallara atalarının tarihini öğretiyorum ki eskilerin hayatları onlara örnek olabilsin, çünkü dünya eski, fakat gelecek geçmişten doğar" diyorlardı.[3]

Köylerde de gelenek aktarıcıları vardı; bunların geleneği bugüne aktar-

madaki rolü saraydaki uzmanların rolünden daha fazla olmuştur. Bunların başka toplumlarda da karşılıkları vardır, örneğin İskandinavya'daki *skal* ve Hindistan'daki *rajput*. Alex Haley'in kendi atalarını araştırırken böyle bir Batı Afrika *griot*'u* ile ilginç karşılaşmasını anlattığı *Kökler* (1976) sonraki yarı kurgusal biçimiyle büyük ilgi görmüştür. Ailesinde siyah Amerikalılar arasında nadiren rastlanan bir gelenek sürmüştü. İlk ataları kolonilere köle olarak gelmişti, gelişleriyle ilgili birkaç ayrıntıyı şöyle sıralayabiliriz: nasıl odun keserken yakalandığı, Afrikalı isminin Kintay olduğu, gitara "ko", nehre "Kamby Bolongo" dediği, "Naplis"e varışı ve İngilizce Toby adıyla William Waller "efendi" için çalıştığı. Haley arşiv araştırmalarından bu siyah ailenin Amerika'daki varlığına ilişkin kanıtlar toplayabilmiş, Ekim 1767 tarihli *Maryland Gazette*'de *Lord Ligonier*' gemisinin "satılık genç köleler" başlıklı ilanına ve John ve William Waller kardeşler arasında "Toby adında bir zenci erkek köle"nin devredilmesi için imzalanan bir sözleşmeye rastlamıştı. Ancak bütün bunlar Atlantik ötesinden geri döndüğünde, araştırmasının, şimdi bakıldığında heyecanın eldeki kanıtları aştığını düşündüren dönüm noktasından sonra gerçekleşmişti. Atalarının dilinin Mandinka olduğu tespit edilmişti ve bu dilde "Kamby Bolongo" Gambia Nehri anlamına geliyordu. Daha sonra Gambia'da Kinte adında eski bir aile klanı bulunduğunu ortaya çıkarmıştı. Buraya kadar her şey yolunda. Daha sonra, yaptığı bir araştırma sonucunda klanın geleneklerini sürdürenlerden ya da *griot*'lardan birinin iç kesimlerde küçük, uzak bir köyde yaşadığını öğrenmişti. Alex Haley yanına tercümanlar ve müzisyenler de alarak sonunda ona ulaşmayı başarmıştı. Onu ilk görüşünü şöyle anlatıyor: "Hap kutusuna benzer şapkası ve beyaz kaftanıyla bu küçük adamı uzaktan seçebiliyordum ve o mesafeden bile 'önemli biri' olduğu anlaşılıyordu." İnsanlar gördükleri ilk siyah Amerikalı olan Alex Haley'in etrafında toplanmışlardı. Daha sonra da yaşlı adama döndüler:

> Yaşlı adam, yani 73 yağmur mevsimi geçirmiş *griot*, sözlü tarihçi Kebba Kanga Fofana bana Kinte klanının tarihini atalarının zamanından beri, yüzyıllar boyunca aktarıldığı gibi anlatmaya başladı. Anlattıklarını bir kâğıt tomarından okuyor gibiydi. Sözleri bizimki gibi sadece bir konuşma değildi. Çok resmi bir ortam vardı. İnsanlar çıt çıkarmadan dinliyorlardı ve kaskatı kesilmişlerdi. Yaşlı adam bir sandalyeye oturmuş, söze başlayacağı zaman öne doğru hareket ediyor, vücudu dikleşiyor, boynundaki damarlar kabarıyor ve kelimeleri ağzından sanki birtakım nesneler çıkarıyormuş gibi söylüyordu. Bir iki cümle sarf et-

* Batı Afrika'da bir yandan şarkı söyleyip bir yandan da kabile tarihini anlatan kişi. - Ed. n.

tikten sonra rahatlıyor, gevşiyor ve söyledikleri tercüme ediliyordu. Adamın kafasından soyla ilgili inanılmaz ayrıntılar çıkıyordu. İki, üç yüzyıl öncesine ait ayrıntılar. Kim kiminle evlenmişti, kim kimin çocuğuydu, hangi çocuklar kimlerle evlendi ve onların çocukları, vesaire vesaire, inanılmaz bir şey. Beni en çok çarpan, sadece ayrıntı çokluğu değil, bunların İncil okur gibi anlatılmasıydı. Şöyle bir şey: "Sonra filanca falancayı karı aldı ve o doğurdu ve doğurdu ve doğurdu", sonra da bu çocukların eşlerini onların çocuklarını söylüyordu. *Olayların tarihini belirtmesi gerektiğinde* ise bunu takvim tarihleriyle değil, sel gibi fiziksel olaylarla ifade ediyordu.

Böylece yaşlı adam Kinte klanının tarihini adım adım anlattı. Eski Mali'den nasıl ayrıldıklarını; demirci, çömlekçi, dokumacı olduklarını; bugün yaşadıkları köye nasıl yerleştiklerini, kabaca 1750-1760 arasında ailenin küçük oğullarından biri olan Omoro Kinte'nin Binta Kebba ile evlenişini, isimleri Kunta, Lamin, Suwadu ve Madi olan dört erkek çocuğuna sahip oluşunu anlattı.

Ailenin bu kuşağına geldiğinde *griot* muhtemelen beş saattir konuşmuştu. Konuşması sırasında belki elli kez durdu ve her seferinde tercüman sakin sakin anlatmaya başladı: "O zamanlarda kralın askerleri geldi." Bu, yine zamanı belirten atıflardan biriydi. Daha sonra İngiltere'de, parlamento kayıtlarında harıl harıl neden bahsettiğini bulmaya çalışmıştım. Çünkü bir tarih bulmam gerekiyordu. Fakat şimdi Afrika'nın uzak ülkesinde, *griot,* sözlü tarihçi Kebba Kanga Fofana, Kinte klanının atalarının hikâyesini yüzyıllar boyunca nakledildiği şekliyle anlatıyordu. "O zamanlarda kralın askerleri geldi, bu oğlanlardan en büyük olanı Kunta odun kesmek üzere köyden ayrılmıştı ve bir daha kimse onu göremedi." Ve hikâyesine devam etti. Kayaya oyulmuş bir heykel gibi kaskatı kalakaldım...

Birkaç dakika sonra Alex Haley defterini çıkarmış ve tercümanlara bunun küçük bir çocukken büyükannesinin Tennessee'deki evlerinin ön verandasında kendisine anlattığı hikâye ile aynı olduğunu göstermişti. Bunun üzerine kendi halkıyla anında bir kavuşma töreni düzenlenmiş, törende Alex Haley elleriyle küçük çocuklara dokunmuş ve onu camilerine götürüp Arapça dua etmişlerdi: "Allahım uzun süre önce kaybettiğimizi bize tekrar bağışladığın için sana şükürler olsun."[4]

Bazı nedenlerden ötürü Kinte'nin kimliğinin saptanması Alex Haley'in o anda inandığından çok daha şüphelidir. Tam bir geleneksel eğitimden geçmemiş olan bu "griot" ideal bir gelenek sürdürücüsü değildi, fakat iyi bir "griot"un yapması gerektiği gibi onu dinleyenler karşısında, ihtiyaç duyduğu kanıtlar için soy dağarcığını didikliyordu. Ve belki de Haley'in duymak istediği şeyin ne olduğunu önceden biliyordu. Daha sonra ifade-

sini tekrarladığında küçük farklılıklar göze çarpmıştı. Daha da önemlisi, bunun sözlü tarihte sıkça rastlanan, olayların iç içe geçmesinden kaynaklanması ihtimali olsa da Afrikalı ve Amerikalı nesiller birbirine tam uymuyordu. Zaman belirlemek için kullandığı atıf da Avrupa askerlerinin uzun bir süredir var olduğu bir bölge için çok zayıf bir göstergeydi. Fakat başka yerlere baktığımızda sözlü geleneğin yazı öncesi toplumlarda kesinlik gösterdiği örneklere kolaylıkla rastlıyoruz. Örneğin Antik Yunan'a bakarsak, eski zırhların detaylarının anlatılışındaki ve terk edilmiş şehirlerin isim listelerindeki kesinliğin İlyada'nın ilk yazılı versiyonundan önceki altı yüzyıl boyunca sözlü olarak korunmuş olması, klasik dönem araştırmacıları ve arkeologları tarafından doğrulanmaktadır. Bununla birlikte Haley'in hikâyesi, yazıya geçen toplumlarda dokümantasyonun yaygın kullanımı böylesi tarihi keşif anlarını gereksiz kılmadan önce, sözlü tarihçinin *itibarını* az bulunur bir güçle anlatır. Swahili gibi, biz de sözlü gelenekte isimleri hâlâ hatırlanan "yaşayan ölüler" ile tümüyle unutulmuşları artık ayırt edemiyoruz. Günümüz şecerecileri bir kayıt dairesinde tek başlarına sessizlik içerisinde çalışmaktadırlar. Bellek artık toplumsal otorite statüsünden kişisel yardım statüsüne indirgenmiştir. İnsanlar ritüelleri, isimleri, şarkıları, hikâyeleri, becerileri hâlâ hatırlıyorlar, fakat nihai otoriteyi ve geleceğe aktarılma teminatını belgeler oluşturuyor. Dolayısıyla, en çok zarar gören, bir zamanlar en itibarlı olan kamusal ve uzun vadeli sözlü gelenekler oldu. Ancak tersine, çoğu kişinin başkaları için önemli olmadığını düşündüklerinden dolayı yazıya dökülmeyen kişisel anılar ve aileye has gelenekler standart sözlü kanıt biçimi haline geldi. Oyunlar, şarkılar, destanlar ve tarihi hikâyeler bugün yalnızca çocuklar, kentte yaşayan yoksullar ya da ırak köylerde yaşayanlar gibi pek itibarlı olmayan toplumsal gruplardan toplanıyor. En güçlü topluluk anıları, kuşatılmış dış gruplara aittir. Kuzeybatı Britanya'daki Gal dili konuşan ve çitlerle çevrilmiş çiftliklerde yaşayan topluluklar, 18. yüzyılda koyunların otlatılması için çitlerin yıkılıp tarlaların açılması yüzünden eski kasabalarından sürülüp deniz kenarına göçmelerini dünmüş gibi hatırlıyorlar. Fransa'da, Vendée'deki kraliyet yanlısı aileler cumhuriyete nasıl direndiklerinin hikâyesini 150 yıl boyunca nesilden nesile aktarmışlardır. Daha da ilginci, Cévennes'de Protestan vadilerindeki aile gelenekleri, bugün hâlâ, Camisardların ("beyaz gömlekliler")* 1702-1704 arasında yürüttükleri, o zamana kadar eşi görülmemiş (dolayısıyla yanlış anlatılmış) çete savaşına —köylü ataları XIV. Louis'nin ordu-

*18. yüzyılda Fransa'da Languedoc bölgesinde Krala karşı çıkan protestanlar. Gece giydikleri beyaz gömlekler yüzünden bu adı almışlardı. *Camisa* Languedoc lehçesinde gömlek anlamına gelir. -Ed. n.

sunu yanlarına yaklaştırmamışlar, böylece inançlarını güvence altına almışlardı— günümüzde var olan belgelerden daha doğru yorum getirmektedir. Demek ki, sözlü geleneği sürdürenlerin değişen toplumsal konumları açıkça uzun vadede saygınlıklarının azalmasına, ama tersine, şu anda köktenci görülmelerine bağlıdır.

Batı Avrupa'da bu çok yavaş ortaya çıktı. İlk yazılı tarihler 3000 yıl öncesine dayanıyor. Uzak geçmişle ilgili var olan sözlü geleneği yazıya geçirmişler ve zamanla kendi çağlarını da kaydetmeye başlamışlardı. Avrupa'da çok erken başlamasından dolayı, bu süreç, daha yakın dönemlerde başladığı yerlerde daha kolay gözleniyor: 3. yüzyıl Çin saray tarihçisi Sima Qian tarafından halktan ve 8. yüzyılda Japon imparatorunun emriyle soylu ailelerden sistematik olarak toplanan tarihi gelenekler, 9. yüzyıl İslam dünyasında hadislerin bir araya getirilmesi, ya da fetih öncesi Aztek tarihi ve kültürünün Sahagun ve 16. yüzyıl ortalarında Meksika'daki İspanyol Fransiskan rahipleri tarafından yaşlıların belleklerine dayanılarak yazılan son derece değerli belgeleri örnek verilebilir. Ancak, oldukça erken dönemlerde bile ellerindeki kanıtları yorumlamaya çalışan birkaç olağanüstü Avrupalı tarih yazıcısının olduğunu biliyoruz. Örneğin, İÖ 5. yüzyılda yaşamış olan Herodotos'un yöntemi görgü tanıkları bulmak ve onları sorgulamaktı. 3. yüzyıl itibariyle Lukianus'un, geleceğin tarihçisine kendisine bir olay anlatan kişinin saikine dikkat etmesini öğütlediğini görüyoruz; Herodianus ise her birine hangi oranda değer verdiği anlaşılacak kadar çok kaynak göstermişti: antik dönemin otoriteleri, saraya ait bilgiler, mektuplar, senato kayıtları ve başka kişiler. 8. yüzyıl başlarında ise Bede'in *History of the English Church and People*'ın [İngiliz Kilisesi'nin ve Halkı'nın Tarihi] önsözünde kaynaklarını itinayla belirttiğini görüyoruz. Çalışmasını, İngiltere'nin çoğu bölgesi için, başka rahiplerin ona gönderdiği sözlü geleneklere dayandırmak zorundaydı, fakat Canterbury'deki kayıtlardan da faydalanabiliyordu, hatta Roma'yı ziyaret eden Londralı bir rahip vasıtasıyla papalık arşivlerindeki bazı mektupların kopyalarını da ele geçirebildi. Diğer taraftan kendi bölgesi olan Northumbria'da "Hiçbir yazarın yazdıklarına bağlı değilim, kendi bildiklerimin yanı sıra gerçekleri bilen ya da hatırlayan sayısız güvenilir *tanığa* güveniyorum"[5] diyecek kadar kanıtlarından emindi.

Bede'nin kanıtlara yaklaşımını ve en çok görgü tanıklarından bizzat delil topladığında kendisine güvenilebileceği varsayımını, 18. yüzyıla girerken bütün titiz tarihçiler paylaşmaya başlayacaktı; aradaki yüzyıllarda eser vermiş o kadar titiz olmayan kronikçileri ve azizlerin hayatlarını yazan kişileri de bir kenara koyalım. Ne matbaanın yaygınlaşması, ne de Rönesans'la yayılan dünyevi akılcılık bu alanda bir değişime yol açabildi. Tipik bir araştırmacının ulaşılabilir hale gelen basılı kitapları *okumaktan* çok

duyduğunu hatırlarsak belki bu durum bizim için şaşırtıcı olmaz. Eğer gerçek çok önemliyse üzerinde konuşulması gerekiyordu. Papalar Katolik doktrini üzerine son sözlerini *ex cathedra* [yetkili kişi olarak] söylüyorlardı; Hıristiyanlık ve İslam dünyalarında yazılı belgeleri taklit etmenin ne kadar kolay olduğunu çok kısa sürede fark eden mahkemeler tanıkların dinlenmesi konusundaki ısrarlarını sürdürüyorlardı, çünkü ancak o zaman kanıtlar karşılaştırılarak doğrulanabiliyordu.[6] Hesaplar bile her yıl yüksek sesle okunarak kontrol edilmeli ya da "denetlenmeliydi." Pratikte ise en tanınmış tarihçiler Bede'den daha az itina gösteriyorlardı. Örneğin, 16. yüzyıl İtalyasında Guiccardini belgelerden doğrudan alıntı yapmıyor, kendisinin o dönemde yaşamış olmasının anlattıklarının doğruluğuna yeterli bir güvence teşkil ettiğini varsayıyordu. Clarendon'un *History of Rebellion and Civil Wars in England* (1704) [İngilterede Ayaklanmalar ve İç Savaşlar Tarihi] adlı eserinde de benzer bir hava hâkimdir, yine de ara sıra anılara yer verir ve üyesi olmadığı on yıl için Avam Kamarası'nın kayıtlarını tarama gereğini hissetmiştir. Piskopos Burnet'in *History of His Own Time*'ı (1724) [Kendi Çağının Tarihi] o kadar hâkimane tavırlı değildir, fakat yine de gayet dikkatle ele aldığı sözlü kanıtların her şeyden daha değerli olduğunu varsayar. Hikâyelerin kime ait olduğunu mutlaka belirtir ve tanıkları farklı fikirlerdeyse onları karşı karşıya getirir. Yazılı otoriteleri ise aksine daha az önemser ve şöyle der: "Günlük işleri sıradan kitaplara bırakıyorum. Eğer kitaplardaki olaylardan bahsediyorsam, bu kısmen anlatımın akışını karışıklıktan kurtarmak içindir."[7]

18. yüzyıl Aydınlanma tarihçileri arasında, en azından yakın geçmişe ilişkin kanıtlara yaklaşımlarında, kısa sürede pek değişiklik olmadığını görmek belki de daha şaşırtıcı. Voltaire uzak geçmişten nesilden nesile aktarılmış, tarihin ilk "temelleri"ni oluşturan sözlü geleneğin "saçma" mitlerine kuşkuyla yaklaşıyordu: kökenleri ne kadar uzağa gidiyorsa, değerleri o kadar azdı, çünkü "her aktarımda olabilirliklerinden biraz kaybediyorlardı." "Kehanetler, mucizeler, hayaletler artık masal diyarına gönderiliyor. Tarihin felsefe tarafından aydınlatılması gerekiyordu." Dönemin tarihçilerinden "daha çok ayrıntı, daha kesinleştirilmiş bilgi" talep ediyordu. Ancak her ne kadar kendi çalışmalarında hem sözlü, hem de belgesel kanıtlardan yaralanmışsa da kaynaklarını nadiren belirtmişti; genel yorumları, bu kaynakları birbirinden ayırmadığını düşündürür. Örneğin *XII. Charles'ın Tarihi* (1731) adlı eserinde "tek bir noktayı bile doğruluğu şüphe götürmeyecek tanıklıklara başvurmadan sunmayışıyla" böbürlenmekteydi. Yayımlanmasının ardından eserin güvenilirliğinin bir göstergesi olarak, anlatılan olayların bazıları için "görgü tanıklığı yapan" Polonya kralının kendisine yazdığı takdir mektubunu da kitaba eklemişti.

XIV. Louis Çağı (1751) adlı eserinde ise otoritelerden alıntı yapmayışını "ilk yıllarda gerçekleşen olaylar herkes tarafından biliniyordu ve yalnızca yerli yerine oturtulmaları gerekiyordu; daha sonraki olaylardan ise yazar görgü tanığı olarak bahsediyor" diyerek savunmuştu. Aksine *Büyük Petro Çağında Rus İmparatorluğu Tarihi* (1759-63) adlı çalışmasında ise, en azından başta, "en önemlisi Büyük Petro olan kefilleri"ni açıklama gereği duymuştu.[8] Bu çalışma için Rus memurları tarafından seçilen ve Cenevre'deki evine gönderilen belgelerden yararlanmıştı. Kişisel tanıklığa özel bir değer atfetse de Voltaire, bir hükümdarın kendi saltanatına ilişkin yargısının ya da kraliyet makamları tarafından korunan, hatta seçilen belgelerin tarafsız olamayacağının, gariptir ama, pek farkında değildi.

Dahası, Voltaire pek çok seçkin hayranı olan bir tarihçiydi. James Boswell 1773'te, İngiliz dilini kodlamayı ve Londra'nın eğlencelerini bırakıp İskoç adalarındaki bir ilkel toplumla yaşamayı seçen Samuel Johnson ile Edinburgh Aydınlanma hareketinin iki lideri, avukat Lord Elibank ve filozof-tarihçi, üniversitenin rektörü William Robertson arasında kahvaltı esnasında geçen tartışmayı kaydetmişti. Söz, İskoçya'nın dağlık bölgelerinin İngiliz yönetimine karşı son büyük ayaklanmasına, 1745 isyanına gelmişti. Johnson bunun "önemli bir tarih çalışması olabileceği" konusunda hemfikirdi, fakat Elibank'ın "bu çağda yaşayan bir adamın bu konuyu tarafsız ele alıp alamayacağı" kuşkusuna Voltaire'in *XIV. Louis*'de kullandığı yöntemi göstererek karşı çıkıyordu: "Olayın farklı taraflardaki aktörleriyle konuşan ve duyduklarının hepsini yazıya geçiren bir insan zamanla iyi bir anlatım için gerekli olan malzemeyi toplayabilir. Tarihin başta tümüyle sözlü olduğunu unutmamak gerekir." Voltaire'i de tanıyan İskoç tarihçisi tarafından da kuvvetle desteklenmişti: "Artık Dr. Johnson'ın önerdiği toplamayı yapmak için kolları sıvamanın zamanı geldi. Çünkü o zamanlar silahlı olan insanların sayısı artık eksiliyor, Whigler ve Jacobusçular da daha ılımlı konuşmaya başladı."[9]

Bir "sözlü tarih" projesi için yapılan bu çağrının böylesine erken bir tarihte olması tesadüf değildir. Tarihçilikte büyük değişimlerin yaşanacağı bir dönem eşiğindeydiler. Bunun arkasında iki yüzyıllık matbaanın biriken etkileri, yani gerek nicel gerekse nitel tarihsel kaynaklarda yaşanan patlama yatmaktaydı. Sözgelimi, 1713'te Savua prensinin kütüphanecisi Langlet du Fresnoy tarafından yayımlanan ve daha sonra Felemenkçe, Almanca ve İngilizceye çevrilen *A New Method of Studying History: recommending more easy and complete instructions for improvements in that science* [Tarih Araştırmalarında Yeni Yöntem: Bu bilimi geliştirmek için daha kolay ve tam talimat önerileri] çalışmasını ele alalım. Fresnoy'un ortaya koyduğu yöntemde pek yeni bir şey yoktur, hatta Fresnoy "zorlu çalışma ve

geniş deneyimlerini" birleştiren tarihçilerin, "odalarına kapanarak başkalarına güvenip bilgi alamadıkları olayları incelemeye çalışan" tarihçilerden oldukça üstün olduklarını savunmaktadır.[10] İkinci cilt daha da dikkat çekicidir, çünkü tümüyle temel Avrupa dillerinde yazılmış 10.000 tarih çalışmasının başlıklarını içeren kaynakçadan oluşmaktadır. Böyle bir listenin oluşturulması büyük bir araştırmacı topluluğu olduğunu göstermektedir. Ayrıca temel mesleki kaynaklarda bir gelişme olduğu anlamına gelmektedir. Örneğin, bir İngiliz tarihçisi artık kontluğun ve yörenin tarihlerinden, biyografilerden ve biyografik derlemelerden, gezginlerin anlattıklarından yararlanabilecekti. Kilise belgeleri, yazma kronikler ve ortaçağ kamu sicilleri diziler halinde basılıyordu. Piskopos William Nicholson'un *English Historical Library*'si [İngiliz Tarih Kütüphanesi] eleştirel bir kaynakça sağlıyordu. Odada oturup tarih yazabilmenin araçları bir araya getiriliyordu, en azından bazı tarihçiler için kendi saha araştırmalarını bir kenara koyup çalışmalarını başkalarının yayımlamış olduğu sözlü kanıtlara ve belgelere dayandırmak artık mümkün olabiliyordu.

Bununla birlikte basılı malzemenin 18. yüzyılda da devam eden muazzam çoğalışının ilk etkisi tarih yazıcılığının olumlu açıdan zenginleşmesi oldu. Voltaire o dönemde iyi bir tarihçinin "gelenekleri, kanunları, töreleri, ticareti, finansı, tarımı ve nüfusu daha fazla dikkate alması gerek"tiğinde akıllıca ısrar ediyor, "Matematikte ve fizikte durum nasılsa tarihte de öyledir. Kapsam müthiş genişlemektedir" diyordu.[11] Değişimin uzun vadede etkisini, 19. yüzyılın satış açısından muhtemelen en popüler İngilizce tarih kitabı olan Macaulay'ın *History of England*'ında [İngiltere Tarihi] (1848-55) görebilmekteyiz. Aktif bir politikacı ve bir üslup ustası olan Macaulay, Guiccardini ve Clarendon'un bir varisi olarak nitelendirilebilir. Ancak bu kitabın belki de en parlak bölümleri, ülkenin beyleri ile yoksul kentli ve köylüleri kapsayacak şekilde toplumsal arkaplanı anlattığı bölümlerdir. Çalışmasının hammaddelerini döneme ait araştırma, şiir, roman, günlük ve basılmış olan anılar oluşturur. Sözlü gelenekten de oldukça ilginç bir şekilde yararlanır. "Hırsızlar topluluğunda aristokrat konumunda olan" yol kesen haydutların hikâyelerinde "zalimlikleri ve cesaretleri, cömertlikleri ve iyi huylu oluşları, aşkları, mucizevi kaçışları... kuşkusuz masalsı bir karışımdır; fakat bu kayıtlara geçirilmemeleri gerektiği anlamına gelmez, çünkü bu tür öykülerin doğru da olsalar yanlış da olsalar atalarımız tarafından heyecanla ve inançla dinlenmiş olmaları bir gerçektir ve önemli bir husustur." En sonunda da "sermayeye karşı emeğin coşkulu ve acıklı çığlığı" diye nitelendirdiği bir arka sokak şarkısına yer verir ve toplumsal tarih için bu tür kanıtlardan yararlanılması gerektiği görüşünü savunur. "O dönemin sıradan insanları toplu tartışmalar, şiddetli konuş-

malar ya da parlamentodan taleplerde bulunmak gibi alışkanlıklara sahip değillerdi. Hiçbir gazete onlara yer vermiyordu... Tarihlerinin büyük bir kısmı sadece şarkılarından öğrenilmek zorunda."[12]

Macaulay, bir genel tarihçi olarak, sadece daha geniş bir basılı kaynak çeşitliliğinden değil, gelişmekte olan başka tarih yazma yöntemlerinden de yararlanmıştı. Sözlü gelenekten yararlanırken alıntı yaptığı otoritelerden biri Sir Walter Scott'tu. Scott, roman yazmaya başlamadan önce İskoç sınırı avukatıydı ve yayımlanmış çalışmalarından biri de arkadaşı Robert Shortreed ile birlikte halktan topladığı popüler şarkılardan oluşan *Minstrelsy of the Scottish Border* (1802) [İskoç Sınırının Minstrel Geleneği] idi. Bu konuya gösterdiği ilgi de, kısmen, daha eski bir derleme Bishop Percy'nin *Reliques of Ancient English Poetry* (1765) [Eski İngiliz Şiirinin Kalıntıları] adlı çalışması sayesinde uyanmıştı. Fakat başka çalışmalara da rastlamış olabilirdi. Belki de bunlardan en iyi bilineni, şiirin yanı sıra İngiliz dilinin, atasözlerinin ve isimlerinin gelişimi ile ilgili kısımlar içeren William Camden'in *Britannia*'sıydı (1586). Bu, dil ve folklor üzerine yapılan tarihsel çalışmaların yapıtaşlarından biridir. Bir de, popüler kültür çalışmalarını "insan dostlarının" görevi olarak gören ve sözlü geleneğin derlenmesi ile gündelik konuşma diline dayanan basitleştirilmiş İngilizce imlayla halkın kendini ifade etmesini teşvik edici planları birleştiren Newcastle popülistleri John Brand ve Joseph Ritson'un radikal çalışmaları vardı.[13]

Scott tarih yazıcılığında yeni ikinci biçime, tarihsel romana daha da önemli katkılarda bulunmayı sürdürmüştür. Burada yine gerekli olan sözlü kanıtların çoğunu kendi toplamıştır. Highlands'i ziyaret etmiş, "45 İhtilali'ne katılmış Jacobusçularla konuşmuş"tur. Scott bu yaşlı adamlarla sohbet ederek '45 İhtilali sonuçlarının gerçekte neler olduğunu anlayabilmiştir. Culloden bir kültürün sona erişi, bir kabile toplumunun ve daha eski, tamamen farklı bir yaşam biçiminin, Highland klanlarının dağılıp yok oluşudur. "Konuştuğu yaşlı adamlar gerçekten tarihsel birer belgeydiler ve onlarla konuşmak yazısına *Waverley, The Antiquary, Rob Roy* ve *Guy Mannering* gibi ilk romanlarının habercisi olan bir gerçeklik kazandırdı." Bazı romanlarına Robert Burns'ün uyarıcı sözleriyle başlamakla hem kendine takılıyor hem de kaynaklarını onurlandırmış oluyordu:

A chiel's amang you takin' notes
An' faith he'll prent it.[14]
[Aranızda not tutan bir arkadaş var, eminim ki onları basacak]

Hem tuttuğu notlarla hem de tarihsel roman ile Scott 19. yüzyılı konu alan belli başlı yaratıcı çalışmaların bazılarının çizgisini belirlemiş oldu. Örneğin, Dickens, romanlarının birçoğunu bilinçli olarak çocukluğundan

hatırlayabildiği Londra ortamında tasarlamıştır, hatta *Hard Times* [Zor Zamanlar] için bir saha araştırması yapmıştır. Charlotte Bronte'nin *Shirley* öyküsünün dramatik öğelerinin büyük bir kısmı, yazarın Luddie ayaklanmasıyla ilgili yerel anılara dair bilgisinden kaynaklanmaktadır. George Moore'un *Esther Waters* adlı bir hizmetçiyi anlatan hayat hikâyesi gerçekçi yönünü kır evlerinde ve başka yerlerde bir alışkanlık haline getirdiği ayaküstü sohbetlerden almaktadır. George Borrow da Doğu Anglia çingenelerini yine böyle anlayabilmiştir. Fransa'da, Emile Zola *Germinal*'i için gerekli malzemeyi Mons madencileriyle konuşmalarından derlemişti. Daha sonra İngiltere'de, yine iyi bir not tutucu olan Arnold Bennett *Clayhanger*'da hatırında kalan bir dünyayı yeniden inşa etmişti. Thomas Hardy ise geleneksel kır törelerine ilişkin keskin gözlemleri ve bunlardan tüm toplumsal yapı içerisindeki çatışmaları ve değişimleri sergilemede yararlanma yeteneğiyle Scott'a daha yakındı. Ama çok ilerilere bakıyoruz... Bu aşamada tarihçiler, kendi zararlarına da olsa, romancılardan bir şey öğrenmeye pek hazır değillerdi

Özellikle 17. yüzyıl sonlarından itibaren hızla gelişen üçüncü bir tarihsel çalışma türü biyografiler oldu. Burada sözlü kanıtların kullanımı, elbette, varsayılan bir yöntemdi. Biyografilerin gitgide daha popüler olması alana ilginç bir yelpaze sağladı. Birincisi, sadece istisnai kişileri değil de toplumsal grupları bütünüyle temsil etmeyi amaçlayan biyografi derleme projeleri vardı. Bu projelerin en çok bilineni, John Aubrey'nin *Brief Lives* [Kısa Yaşamlar] başlıklı çalışması, yazarın yaşadığı dönemde biliniyor olmasına rağmen, iki yüzyıl sonrasına, 1898'e kadar basılmamıştır. Küçük bir çocukken "Yaşayan tarih olarak gördüğü yaşlı adamlarla sohbet etmeye hep bayıldığını" yazan Aubrey, sonradan fakirleşmiş bir taşra beyefendisiydi; daha önce zevk için yaptığı şeyden para kazanmak zorunda kalmış ve eski eserlerle ilgili araştırmalarda başkalarına asistanlık yapmaya başlamıştı.[15] Bunu yaparken, bir yandan da sosyal çevresinin, yani 17. yüzyıl entelejensiyasını bir bütün olarak ele aldığı biyografik bir portre oluşturmak üzere çeşitli kaynaklardan hikâyeler derleme fırsatı bulmuştu. Daha az bilinen yerel bir çalışma da Richard Gough'un Shropshire'da 1700-1706 arasında kaleme aldığı ve çok yakın bir dönemde tarihçilerin ilgisini çeken *Human Nature Displayed in the History of Myddle* (1833) [Myddle Tarihinde İnsanın Doğası] başlıklı çalışmasıydı. W. G. Hoskins, eserin ikinci basımına yazdığı önsözde "benzersiz bir kitap. 17. yüzyıl İngilteresinin, bildiğim hiçbir kitabın uzağından bile geçemediği kadar ayrıntılı ve muhteşem bir resmini çiziyor" der. Gough, yöredeki bütün binaları anlatarak başlıyor, fakat kiliseye geldiğinde, toplumsal bir araştırmanın çerçevesi olarak kilisenin oturma sıralarını kullanıyor, belirli bir sıraya sa-

hip olan aileleri tek tek ele alıyor, kökenlerini ve mesleklerini tartışıyor, başarılarını ya da içki, rüşvet, fahişelik gibi ayıplarını tadını çıkararak anlatıyor. Dahası, bu bilgiler, yalnızca tasvir edici nitelikte değildir, zira günümüze ait bir tarih çalışmasında, temel demografik olguları tespit etme ve vasiyetnamelerle resmi kayıtlar gibi daha geleneksel kaynaklardan doğabilecek yanlış yorumları düzeltme açısından ne kadar değerli oldukları anlaşılmıştır.[16] Skandalları açık sözlülükle belgelemede Gough belki de benzersizdir; kurumlardan ziyade kişiler üzerine odaklanması ise, azınlıkta kalan önemli bir yerel tarih biçiminin ilk örneklerinden birini oluşturur. Daha sonraki dönemlere ait başka bir örnek de, yerel bir gazetenin editörü olan J. P. Shaw'un, 1889'da kasabada yaşayan yaşlı bir adamın anlattıklarından stenoyla kaydettiği, daha sonra da yayımladığı *History and Traditions of Darwen and its People* [Darwen ve Halkının Tarihi ve Gelenekleri] başlıklı çalışmasıdır.

Daha da çarpıcı olan ve Britanya'da işçi sınıfının toplumsal ve siyasi alanda ortaya çıkışının hiç şüphesiz bir yansıması olan, çok çeşitli işçi otobiyografilerinin —entelektüel, siyasi ya da kişisel— gelişmesidir. Bunların çeşitli kaynakları vardı. Biri, hayat hikâyelerinin ahlaki birer örnek olarak basılmasıydı. 17. yüzyıl ortalarında Püriten mezhebi üyelerinin dini otobiyografileri alt sınıflardan gelen ilk çalışmalardı ve yayımlanan *Spirituall Experiences* [Ruhsal Deneyimler] dizileri, az da olsa, kadınların tanıklıklarına da yer veriyordu. Din değiştirme ve kurtuluş hikâyeleri de yine 17. yüzyılda, Fransa'da Protestan Camisardlardan, Britanya'da yaşlı muhaliflerden ve ilk Metodistlerden toplanmıştı. 1820'lerde ise kuzey Wesleyanizmi* üzerinde çalışan bir yerel tarihçi, kilise meclisine yalnızca ilk Metodistlerin gayretlerine ve acılarına ilişkin tanıklıkları toplamanın her idare memurunun görevleri arasında olması gerektiğini kabul ettirmekle kalmamış, kitabının kapağına "yaşayan kâhin"lerinden biri olan 90 yaşındaki Richard Bradley'in bir çizimini (kendisinin çizimi) koymuştu.[17] 19. yüzyıl ortalarından başka hayat hikâyeleri dini risaleciler tarafından yayına hazırlanıyor, vaizler tarafından tanıtılıyor ve bunlara *The Working Man's Way in the World* [Çalışanın Dünyadaki Yolu] gibi başlıklar veriliyordu. Klasik eseri olan *Self-Help: with Illustrations of Character and Conduct*'ın (1859) [Kendi Kendine Yardım: Karakter ve Davranış Örnekleriyle] yanı sıra mühendislerin, demir işçilerinin ve zanaatkârların yaşam öykülerini derleyerek basan Samuel Smiles, ahlakı dünyevileştirmişti.[18] Gayet kapsamlı bir çalışma, kendi kendini yetiştirmiş bir terzi olan Thomas Carter'ın daha önce yazılmış otobiyografisi, ahlak ve eğitimi halkın anlayacağı bir şekle sokma-

* John Wesley'in (1703-1791) Arminiusçu Metodizm öğretisi. -Ed. n.

ya çalışan Charles Knight tarafından 1845'te hemen hemen aynı amaçla basılmıştı. Oldukça farklı bir eğilim de bir sabıkalının macerasını anlatan bir yaşam öyküsüyle temsil edilmişti. 18. yüzyılda böyle maceralar, doğal olarak kumar ve seks skandalları anlamına geliyordu fakat "aşağı hayatların" başka biçimlerine de genişletilebilirdi; daha sonra yazılan sirk çalışanlarının ya da kaçak avcıların otobiyografileri de kısmen aynı çizgideydi.

19. yüzyıl ortalarında çalışan sınıfların varlıklarını siyasi alanda hissettirdiklerinde ve bu bir sorun olarak görülmeye başlandığında bu iki otobiyografi yaklaşımı da birbirine yaklaştı. Bir usta olan Thomas Wright'ın yarı otobiyografik çalışmaları —*Some Habits and Customs of the Working Classes* (1867) [Çalışan Sınıfların Bazı Alışkanlıkları ve Âdetleri], *The Great Unwashed* (1868) [Muhteşem Pisler] ve *Our New Masters* (1873) [Yeni Efendilerimiz]— orta sınıfa rahatlatıcı ve renkli bilgiler veriyordu. Bazı yazarlarda da işçilerin kullandığı dilin canlılığını kâğıda geçirme kaygısının izleri görülüyordu. Aynı sıralarda işçi sınıfı hareketi de otobiyografi üretmeye başladı: Fransız Devrimi yıllarını konu alan *Memoir of Thomas Hardy* (1832), kısa bir süre sonra bunu izleyen Samuel Bamford'ın *Early Days*'i (1848) gibi klasikler ve *The Life and Times of William Lovett* (1876) gibi otobiyografiler. Ne var ki işçi hareketinin siyasi biyografi biçimi giderek darlaştı. Dolayısıyla işçi sınıfı otobiyografilerinin ilk defa İngiltere'de ortaya çıkması işçi sınıfının önce din alanında daha sonra da siyasi alanda etkin oluşuyla ilişkilendirilebilir. Aynı şey daha geç de olsa Fransa için de geçerli olacaktır. Diğer taraftan 19. yüzyılda Almanya'da ne toplumsal roman ne de işçi otobiyografileri geleneğinin kurulmuş olması şaşırtıcıdır. Yalnızca 1904'te Reichstag'daki sosyalist milletvekillerinden biri olan Paul Göhre, orta sınıftan okuyuculara hem sıradan hayatların nasıl olduğunu, hem de işçi sınıfına mensup kişilerin aynı "insani düşüncelere ve duygulara sahip olduğunu ve mutluluk ya da acıya onlarla aynı tepkileri verdiklerini" anlatmak gibi bilinçli bir niyetle ilk otobiyografilere önayak olmuştur.[19]

Son olarak 18. yüzyıl sonlarına doğru yeni tarih yazma biçimleri arasında bağımsız bir toplumsal tarihin ortaya çıktığını görüyoruz. Bu aşamada bilginin üretim süreçleri, toplumsal teorilerin inşası ile tarihsel analiz arasında herhangi bir mesleki ayrım bulunmuyordu, dolayısıyla bazen birlikte bazen de ayrı ayrı ilerliyorlardı. Sonuç olarak bir "sözlü tarih" yönteminin kökenleri sözlü kanıtların toplanması ve kullanılmasındaki gelişmelerden ayrı düşünülemez. Sözgelimi ilk başarılardan ikisi İskoçya'da gerçekleşti. 1781'de John Millar, tarihsel ve karşılaştırmalı bir eşitsizlik teorisini ortaya atan *Origin of the Distinctions of Ranks*'i [Safların Ayrılmasının Kökeni] yayımladı. Efendi-köle ilişkisindeki safhaları iktisadi örgütlenmeyle ilişkilendirerek Marx'ın öncülü olmakla kalmamış, aynı zaman-

da "kadınların farklı yaşlarda sahip oldukları statüler ve içinde bulundukları koşullar"a değinerek cinsiyet eşitsizliğinin ilk tarihsel açıklamalarından birini de üretmiştir. Tarih sosyolojisine öncülük eden bu çalışma antik tarihlerden başka kıtalarda yolculuk eden Avrupalıların çeşitli bölgelere özgü toplumsal gelenekleri anlattıkları yeni çalışmalara kadar pek çok farklı yazılı kaynağa dayandırılmıştır. Yıllar sonra, döneme ve daha öncesine ait toplumsal bilgilerden oluşan ilk ulusal derleme yayımlandı: kilise kâtipleri tarafından toplanıp Sir John Sinclair tarafından basıma hazırlanan *Statistical Account of Scotland* (1791-1799) kaynak oluşturabilecek materyal yaratma konusunda büyük bir adımdı. Domesday'den* beri Britanya adalarında hiç bu kadar kapsamlı bir araştırma yapılmamıştı. Bu arada İngiltere'de Arthur Young'ın gözlemlerini ve başkalarıyla yaptığı görüşmeleri, İngiltere'de tarımın durumunu anlatan etkileyici raporlarda bir araya getiren "saha çalışması" gezileri önemli bir toplumsal araştırma modeli teşkil ediyordu. William Cobbett'in tarımdaki iktisadi ilerlemenin sık sık yıkımlara sebep olan toplumsal sonuçlarını belgeleyen daha sonraki gezileri Young'a yanıt olarak aynı yöntemden yararlanıyordu. O kadar enerjik olmayan başkaları ise gelecekte kilit yöntemsel araçları oluşturacak kısa yolları geliştiriyorlardı. İlk anket, çiftlik işçilerinin bütçelerini araştıran ve potansiyel olarak kendisiyle birlikte çalışıp başka yerlerde benzer bilgileri toplayabileceğini umduğu kişilere basılı özetler gönderen Berkshire'lı rektör David Davies'e atfedilmiştir. Ve yine 1790'larda yoksulların durumu (*The State of the Poor*) ile ilgili başka bir araştırma için Sir Frederick Eden, dönemin ilk görüşmecilerinden birini yollamıştı ve bu kişiyi şöyle tanımlıyordu: "kesin bilgiler elde etmek amacıyla kendisine sağladığım bir dizi soruyu sorarak bir yıldan uzun bir süre boyunca bir yerden başka bir yere seyahat eden son derece güvenilir ve akıllı biri."[20]

19. yüzyıl, saha araştırması yönteminde, tarihsel analizde ve toplumsal teori alanındaki bu hızlı gelişim sürecine tanık olacaktı, fakat bu alanlarda ayrılmalar ve uzmanlaşmalar da gitgide artıyordu. Bu, yalnızca saha araştırması metodolojisi için bile geçerliydi. Örneğin seyahat ederek araştırma yapmak, sömürge bölgeleri üzerinde çalışan antropologların saha uzmanlığı, anket de "modern" toplum sosyologlarının uzmanlığı haline geldi. Değişik Avrupa ülkelerinde kullanılan araştırma yöntemlerinin biçiminde bile büyük farklılıklar ortaya çıktı. İngiltere'nin yanı sıra Fransa, Belçika ve Almanya'da, anketler önce bağımsız hayırseverler, tıp reformcuları, bazen de gazeteler tarafından kullanıldı, daha sonra resmi hükümet araştırmalarında kullanılmak üzere ele alındı. Ancak Fransızlar, 1848 yılının devrim-

*1086'da İngiltere'de Fatih William'ın emriyle yapılan tahrir. -Ed. n.

ci ayaklanmalarına karşı duydukları korku ile ilk büyük "*enquête ouvrière*"lerine [işçi anketleri] başladıklarında doğrudan kanıt aramadılar, bunun yerine iyi örgütlenmiş yerel bürokrasilerinden yararlandılar. Almanya'da ise 1870'lerde başlayan toplumsal anketler Fransa ve Belçika'daki "enquêtes" modelini izleyerek ayırt etmeksizin yerel memurlara, kilise görevlilerine, öğretmenlere ve toprak sahiplerine gönderildi ve bilgilerin bir makale gibi yazılıp geri verilmesi istendi.

Britanya'da ise, tersine, doğrudan kanıt toplama teknikleri benimsenmişti. Bu, on yılda bir yapılacak olan nüfus sayımının ilk defa 1801 yılında uygulanmasıyla düzenli bir şekilde başlamış oldu; ülkenin her tarafına yayılmış araştırmacılar tarafından merkezi talimatlara uyularak yapılıyor, böylece ulusal görüşme anketinin de temelleri atılmış oluyordu. Nüfus sayımının yalnızca toplam sonuçları yayımlandı. Ne var ki, giderek "Blue Books" [Mavi Kitap] adıyla yayımlanan parlamentonun toplumsal raporları ve Kraliyet Komisyonları da farklı bir biçimde de olsa çoğunlukla görüşmeler yoluyla yürütülüyordu. Bazen önceden belirlenmeden hemen oracıkta bir soruşturma yapılıyor, ama normalde tanıklar araştırma komitesinin huzuruna çağırılıyor ve gelenlere komite tarafından sorular soruluyordu. Komite ve tanıklar arasındaki bilgi alışverişi ve tartışmalar genellikle resmi raporla birlikte yayımlanıyordu. Bu raporlar otobiyografiler ve başka sözlü kanıtlar açısından zengin bir hazine oluşturuyordu ve kaynak oluşturma açısından taşıdıkları potansiyel kısa süre içerisinde fark edilmişti. Mavi Kitaplar Disraeli'nin *Coningsby and Sybil*'deki işçi sınıfının yaşamı tasvirlerinin temelini oluşturuyordu. Marx için de bir o kadar faydalı olmuştu.

Marx ve Engels güncel siyasi yazılarında genellikle hem kendi doğrudan deneyimlerine, hem de ziyaretçilerinden ve mektuplaştıkları sayısız kişiden edindikleri yazılı ve sözlü raporlara başvuruyorlardı. Aynı şekilde Engels'in *Condition of the Working Class in England in 1844* [1844'te İngiltere'de İşçi Sınıfının durumu] adlı çalışması gazetelerden, Mavi Kitaplardan ve dönemin başka yorumlarından elde ettiği materyalleri işçi sınıfının yaşantısına ilişkin kendi tanıklıklarıyla birleştirir. Engels, babasının şirketinin İngiltere'deki bürosunda çalışmak üzere, 1842'de Manchester'a gelmiş ve pamuklu kumaş fabrikasından arta kalan zamanlarında şehrin sanayi koşullarını inceleme, işçi sınıfına mensup Mary Burns vasıtasıyla da Chartist liderlerin bir kısmıyla tanışma fırsatı bulmuştu. Diğer taraftan Marx nihai teorik analizini basılmış yazılı materyallere dayandırmıştı. *Kapital* çok sayıda kaynakça ve dipnotla belgelenmiştir. Ara sıra yer verdiği klasik literatürden alıntıların yanı sıra Marx, iki tip kaynaktan alıntı yapmıştır: Dönemin ekonomik ve siyasi teorileri ve yorumları ile genellikle gazetelerden ve parlamentonun Mavi Kitaplarından alınmış canlı anek-

dotlar içeren dönem tasvirlerinden alıntı yapmıştır. Hiç şüphesiz Marx'ın yeni saha araştırmaları yapmaktansa yalnızca basılmış olan sözlü materyalden yararlanma kararı kısmen kişisel tercihinden kısmen de savlarını karşı çıkılması imkânsız kanıtlarla destekleyebilme isteğinden kaynaklanıyordu. Ancak *Kapital*'in toplumsal tarih üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda, bu çok önemli bir öncül karardır.

Marx'ın önünde böyle bir seçim olanağının bulunması durumun değiştiğinin önemli bir göstergesidir. Çünkü toplumsal tarih için sözlü kaynak materyalinin oluşturulması için atılan başlıca adımların hepsini henüz görmedik. Hükümetin yürüttüğü araştırmalara ek olarak gönüllü kuruluşlar tarafından da toplumsal anket çalışmaları yürütülüyordu. 1830'ların sonlarına gelindiğinde, Londra'da, Manchester'da ve başka şehirlerde büyük ölçüde doktorlardan, varlıklı işadamlarından ve başka uzmanlardan oluşan ve toplumsal bilgilerin toplanması ve analiz edilmesinde kullanılan tekniklere önemli katkılarda bulunan İstatistik Toplulukları mevcuttu. Büyük ölçüde ücretli anketörlerin kapı kapı dolaştığı anket araştırması yönteminden yararlanarak işçi sınıfının yaşam koşulları üzerine yerel araştırmalar yürütmüşler ve bulgularını da kısa bir raporu izleyen istatistiksel tablolar halinde yayımlamışlardır. Ancak bu tarz çalışmada anketlerden elde edilen özgün görüşme kanıtların çoğu yayımlanmadan kalıyordu.

Diğer taraftan, 1840'larda geliştirilen ve Henry Mayhew gözetimindeki *Morning Chronicle* araştırmasıyla neticelendirilen gazete araştırması alternatif bir yöntem oldu. 1849'da, büyük kolera salgınının başladığı yıllarda yapılan bu araştırma "*böylesi* bir yoksulluk üzerine yapılan ilk deneysel araştırma" diye nitelenmişti.[21] Mayhew'un amacı sanayi işçilerinin ücret seviyeleriyle toplumsal koşullar arasındaki ilişkileri gözler önüne sermekti. Bu nedenle kapı kapı dolaşmak yerine stratejik bir örneklemle bir dizi işyerini inceledi. Her işyerinde her iş düzeyini temsil edecek işçiler aradı, tamamlayıcı bilgileri de bir uçta alışılmadık miktarlarda paralar ödenen işçilerle, diğer uçta geçim sıkıntısı çeken yevmiyeli işçilerden edindi. Söz konusu bilgileri hem yazışmalar yoluyla hem de doğrudan görüşmeler yaparak toplayıp her iki yöntem için de zamanla ayrıntılı soru listeleri oluşturdu. En çarpıcı olanı ise görüşme tekniğiydi. Döneminin araştırmacıları arasında çok seyrek rastlanan, görüşme yaptığı kimselere saygı duyma duyarlılığına sahip gibi görünüyordu. Yorumları karşısındakinin görüşlerini dinlemeye istek duyduğunu ve hislerini anlayabildiğini gösteriyor. Gerçekten de, zaman içinde değişen görüş açısı görüştüğü kişilerden etkilenmeye açık olduğunun bir göstergesi. Kuşkusuz bu tavrı, işçi ailelerinin evlerine kabul edilmesinde ve hayat hikâyeleri ile duygularını öğrenebilmesinde etkili olmuştur. Başka bir önemli husus da, görüştüğü kimsele-

rin sözlerinin tam olarak nasıl ifade edildiğiyle alışılmadık kadar ilgili oluşuydu. Görüşmelere genellikle bir stenografla birlikte gidiyor, böylece söylenen her şey doğrudan kaydediliyordu. Raporlarında da doğrudan alıntılara büyük ölçüde yer veriyordu. Mayhew'un yazılarında hiçbir yerde olmadığı kadar Viktorya çağı ortalarının İngilteresinden sıradan insanların konuşmalarını bulabilirsiniz. Hâlâ okunuyor olmalarının sebebi de bu.

Bu kadar popüler olmasına rağmen Mayhew'un doğrudan takipçileri olmadı. Ancak 19. yüzyıl sonlarında sosyalist hareketin yükselişiyle birlikte İngiltere'de ve Almanya'da işçi sınıfının içinde bulunduğu koşulları ve ruhunu kavrama konusunda yeni bir çaba baş göstermeye başlamıştı. Bunun sonuçlarından biri, orta sınıftan idealist kadın ve erkekleri yoksullar arasında kimi zaman gönüllü işçiler olarak gruplar halinde, bazen de yalnız, hatta gizlenerek yaşamaya teşvik eden "yerleşim" hareketi olmuştur. Örneğin İngiltere'de Jack London ve sonraları George Orwell'ın ünlü yapıtlarının yanı sıra, kiralık odalardaki ve küçük atölyelerdeki "cehenneme göz atan" yazılar yazılmıştır. 1890'da Almanya'da genç bir ilahiyat öğrencisi olan Paul Göhre, kendisine daha sonra yapacaklarında öncülük etmesinin, yani daha önce gördüğümüz üzere Almanya'da ilk defa işçilerin otobiyografilerini gündeme getirmesine ortam hazırlamasının yanı sıra, Alman sosyal araştırmalarında bir dönüm noktası oluşturan *Three Months in a Workshop* (1895) [Bir Atölyede Üç Ay] başlıklı fabrika kültürü araştırmasını yürütebilmek için Chemnitz torna fabrikasında takma bir isimle çalışmıştır. Robert Sherard da *The White Slaves of England*'daki (1897) [İngiltere'nin Beyaz Köleleri] sanayi koşullarına ilişkin renkli ve canlı anlatıları için gizlilik yönteminden yararlanmıştır: "ziyaret ettiğim fabrikalara kaçak olarak giriyordum, dolayısıyla kaçak olmanın riskini göze alıyordum." Genellikle işverenlerle ilişkiye girmekten kaçınıyordu. Zira onlar "sigara içilen lüks odalarında" Sherard'ın "dert hikâyelerine" gülüp geçiyorlardı. Alexander Paterson da *Across the Bridges* (1911) [Köprülerin Ötesinde] adlı eserinde, Güney Londra'da yaşadığı yıllarda işçi sınıfı kültürünü doğrudan kavrama çabalarını anlatmıştır. Kırsal kesimi konu alan çalışmalarda aynı kavrama çabalarına, George Sturt'un *Change in the Village*'da (1912) [Köyde Değişim] köylülere gösterdiği saygıda ve Stephen Reynolds'ın bir evi paylaştığı Devon'lı balıkçılarla ilgili kitaplarında rastlanmaktadır. Reynolds'ın sempatisi yoksulların basit yaşamlarının temelde "benim de aralarında yetiştiğim türden insanların yaşamlarından daha iyi" olduğu inancıyla açıkça "orta sınıf yaşamının inkârı"na varmıştı.[22] Hiç kuşkusuz pek az kişi bu kadar ileri gidebilirdi. Ancak yeni sempati ve anlayışın izlerine, 19. yüzyılın sonlarında yapılan İngiliz toplumsal araştırmalarının en çarpıcı ve etkileyici olanında, Charles Booth'un *Life and Labour*

of the People in London'ında (1889-1903) [Londra'da Halkın Yaşamı ve Çalışması] bile rastlayabiliyoruz. Booth yoksullukla ilgili asıl araştırmasında doğrudan görüşmeler yapmamış, çalışmasını okulu ziyaret edenlerin raporlarına dayandırmış olmasına rağmen işçilerin yaşadığı evlerde geçici olarak bir oda kiralayıp kimliğini gizleyerek yaptığı gözlemleri de içeren pek çok farklı yöntemden yararlanmıştır. Dinle ilgili araştırmasında büyük ölçüde sözlü kanıtlardan yararlanmış, fakat bunların büyük bir kısmını kilise camiasından edinmiştir. Bütün zenginliğine rağmen on yedi ciltlik başyapıtı işçilerin konuşmalarının getireceği doğrudanlıktan yoksundur. Seebohm Rowntree, York üzerine kendi çalışması olan *Poverty*'de (1901) [Yoksulluk] Booth'un yöntemini geliştirirken doğrudan görüşmeler yapmış, ancak raporunu istatistiksel geleneğe bağlı kalarak hiç alıntı yapmadan yazmıştır. Ancak daha sonraki çalışması *Unemployment*'da (1911) [İşsizlik] görüşme yapan kişinin notlarından doğrudan alıntıları çok etkili bir biçimde kullanmıştır; Mayhew'un standardına ulaşamamasına rağmen tabloları ve görüşmelerden yaptığı alıntıları birleştirerek 20. yüzyıl sosyolojik araştırmalarının ilk önemli örneklerinden birini oluşturmuştur. Daha az bilinen öncü çalışmalardan biri de Sheffield'daki St. Philip's mahallesinde yetişkin eğitimi üzerine çalışan yüce gönüllü bir grubun hem nicel bir örnek-

lem çerçevesinden yararlandığı, hem de yaşam öykülerini somutlaştıran az sayıda nitel derinlemesine görüşme aracılığıyla gerçekleştirdiği kültürel bir çalışma olan *The Equipment of the Workers*'dır (1919) [İşçilerin Donanımı]. Bu sıradışı bir kitaptır, fakat yine, o sıralarda tarihçiler tarafından ele alınması gereken —ama neticede ele alınmamış— bir yöntem örneğidir.

Booth'un toplumsal araştırmasının etkilediği ikinci çizgi bizi daha doğrudan tarihe götürür. Araştırmacı ekibinde yer alan kişilerden biri de genç Beatrice Webb'di. Onun rıhtım işçileri ve ağır koşulların hüküm sürdüğü terzi atölyeleri üzerine katkıları Booth serisi içinde yer alan en iyi sanayi analizleridir. Octavia Hill için kira da toplamış olan Webb kapı kapı dolaşarak soru sorma konusunda da deneyim sahibidir. Dolayısıyla ilk bağımsız tarih çalışması olan *The Co-operative Movement in Britain*'ı (1891) [Britanya'da Kooperatif Hareketi] kaleme aldığında ve daha sonra Sydney Webb'le birlikte hazırladıkları klasikleri *History of Trade Unionism*'de (1894) [Sendikacılık Tarihi] belgesel kanıtların yanı sıra sözlü kanıtların toplanması işini de son derece sistematik bir şekilde yürütmüştür. Daha baştan itibaren, Beatrice kayıtlardaki araştırmalarını kooperatiflere yaptığı ziyaretler ve önde gelen kooperatifçilerle yaptığı görüşmelerle birleştirdi. Sonraları Sidney ile beraber arada bir yoğun olarak saha araştırması yapabileceği bir yöntem geliştirdi; iki üç hafta boyunca bir taşra kasabasında bir oda kiralıyor ve "deli gibi çalışıyor, tutanaklara bakıyor, görüşmeler ya-

pıyor, sendikaların yönetim toplantılarına katılıyordu." Sidney önceleri belgelerle çalışmayı tercih etmişti, "önceleri konuşmak istemeyen ve nazikçe ama sebatla idare edilmesi gereken görevlileri sorgulayamayacak kadar utangaçtı"; ama anlaşılan birlikte "müthiş bir ortaklaşa görüşme yapma tekniği" bulmuşlardı, "görüşme yaptıkları ikişiyi —bazen bir siyasi rakip, bazen resmi görevlerinin yol açtığı sonuçları hiç düşünmemiş bir görevli— sağlı sollu bombardımana tutuyor, soruyor, iddia ediyor, itiraz ediyor, karşılarındakinin ya düşüncelerini değiştiriyor, ya serseme çeviriyor, ya da sinirlendiriyorlardı."[23] Daha sonra Beatrice bu ve bundan daha güvenilir görüşme becerilerini, 1905 Yoksulları Koruma Kanunu Komisyonu'nda kendisine lazım olacak kanıtları bulmak için, hem tanıkları getirmek ve onlara durumu anlatmakta, hem de onları sorgulamakta kullandı.

Yayımlanmış tarihlerinde Webb'ler sadece belgeleri kaynak gösterdiler. Ama hem bütünü yorumlamakta, hem de olguları değerlendirirken ağırlıklı olarak görüşmelere dayanmışlardı. Saha çalışmasındaki her ziyaret belirli bir örgütün bütününün değerlendirilebilmesini sağlıyor, ayrıca örgütte yer alan önemli kişilerin derinlemesine portresini çıkartabiliyorlardı. Webb'ler yöntemlerinin kurucusu oldukları Britanya emek tarihi okulunda kullanılmasına dikkat ettiler. Örneğin Page Arnot, yöntemi maden işçileri sendikaları tarihini araştırırken kullandı. Beatrice Webb'in *My Apprenticeship* (1926) [Çıraklığım] kitabında yer alan görüşme üzerine notları hâlâ önemlidir. Kuşkusuz 1906'da ünlü iktisat tarihçisi J.H. Clapham'a esin veren de Beatrice Webb örneğidir; Clapham görüşme yapacakları eğitimlerinde "işadamlarının anıları"nı toplamaya çağırıyordu, ona göre bu kişiler yakın dönem iktisat tarihinde "en iyi özgün otorite"ydiler ve "ölümlerinde 19. yüzyılın en değerli kayıtları da kaybolup gidiyordu."[24] Ama bundan bir şey çıkmadı, hatta birkaç kişi hariç emek tarihinde bile Webb'leri izleyen çıkmadı.

Ne var ki, Webb'lerin bu yaratıcı tarihsel çalışmalarının toplumsal değişim ve faal politikaya adanmış bütün bir yaşamın bir parçası olması bir tesadüf değildir. Bu dönemde sözlü malzemeyle dikkate değer çalışmalar yapmış tarihçiler varsa, bu çalışmaların bağlamı tipik olarak olağandışı, çoğu kez de kelimenin tam anlamıyla öncüdür. Nitekim, İngilizler Afrika'daki emperyalist denetimlerini artırdıkça misyonerler ve sömürgecilerin memurları yerel gelenekleri kayıtlara geçirmeye başlayacaklar ve 1900'lere gelindiğinde özellikle Uganda'da ve Nijerya'nın Yorubaları arasında, fethedilmiş halklarda bile kendi sözlü geleneklerinden kaynaklanan tarih yazıcılığı gelişecektir. Pasifik'te ise Amerikalı misyoner Sheldon Dibble, *History of the Sandwich Islands* (1843) adlı çalışması için din derslerini öğrencilerden oluşan bir araştırma grubuna çevirmiş, öğrencileri "Hawai ta-

rihinin belli başlı olayları"nı ortaya çıkarmak için hazırlanmış soruları sormak üzere "en yaşlı ve en bilgili şeflerle ve insanlar"la konuşmaları için saha çalışmasına göndermişti. 1860'larda, aile şirketi Amerika'nın uzak batısındaki en büyük kitabevlerine, kırtasiyecilere ve yayınevlerine sahip olan H.H. Bancroft daha da iddialı bir şekilde yakın geçmişte sömürgeleştirilmiş olan Kaliforniya sahili ile ilgili tarih çalışmaları için çok geniş ölçüde malzeme toplamaya karar vermişti. Elli yıldan uzun bir süre boyunca altı yüz asistanla çalışmış ve bu asistanlar Bancroft'un kütüphanesini kurmuş, tasnif etmiş, malzemenin özetini çıkarmıştı. Bulabildiği her türlü belgeyi satın almasının ve mali sıkıntı içerisinde olan ailelere ve kurumlara aracılarını göndererek onlara rahat vermemesinin yanı sıra yaşayan tanıkların konuşmalarını kaydetmek üzere bir muhabir ordusunu da harekete geçirmişti. İçlerinde belki de en beceriklisi İspanyolca bilen Enrique Cerruti idi. Bancroft, kütüphanesinde "Kaliforniya'da doğmuş ya da oraya gitmiş öncülerin kendilerinin kaleme aldığı ya da kendi ağızlarından nakledilen özgün hikâyelerden oluşan iki yüz cilt" bulunduğunu iddia ediyordu; "Daha önce de belirtildiği gibi bu sahilin eski dönemlerine tanık olmuş ve yaşayan, Bay Bancroft'un hepsini görmeyi ve sorular sormayı aklına koyduğu ve bunu başardığı bin, beş bin kişi vardı ve bunların biniyle kendisi görüştü, biniyle de asistanları görüştü ve bu kişilerin deneyimlerine ilişkin canlı ayrıntılarla dolu hikâyeleri kendi ağızlarından yazdılar".[25] Bancroft'un kullandığı yöntemlerin pek çok zayıf noktası vardı, topladığı materyali de yeterince ikna edici bir biçimde kaleme alamadı. Ancak sözlü kanıtlardan yararlanma isteği daha sonra gerek ciddi araştırmacılıkta gerekse popüler yerel gazetecilikte kendisine pek çok takipçi bulan bir örnek teşkil etmişti. Frederick Jackson Turner da batının halka açılmasına ilişkin tezine kısmen bu yöntemden yararlanarak varmıştı. Keza Arizona'daki *Republican* 1920'lerden itibaren yılda bir kez düzenlenen ve öncülerin bir araya geldiği toplantılarda "eskiler"den hikâyeler toplayıp basmayı düzenli bir politika haline getirmişti. Ve kuşkusuz Bancroft da kişisel malvarlığı sayesinde 19. yüzyılın en ayrıntılı saf tarihsel araştırma girişimlerinden birini, ancak yüz yıl sonra kamusal ya da özel fonlarla gerçekleştirilecek olan dev projelerden önce örgütleyebilmişti.

Bancroft'un bir tarihçi olarak büyük ölçüde unutulmuş olmasına rağmen kütüphanesinin şu anda büyük Berkeley üniversite kampüsünün merkezini oluşturuyor olması belki de faydalı bir uyarıdır. Bu noktada sözlü tarihin bir başka öncüsü Fransız tarihçi Jules Michelet'den tümüyle ayrılmaktadır. Michelet hak ettiği şekilde hatırlanıyor ve bu noktada onun sözlü kanıtları kullanışına ilişkin bir şeyler söylemek gerekiyor. Michelet olağanüstü bir şahsiyettir: hem döneminin en önemli tarihçisiydi, hem de

büyük ve çok sevilen bir adamdı; hem belgesel arşivlerin hem de sözlü geleneğin sağladığı olanakları görmekte de çok yaratıcıydı. Ayrıca yazılarına o toprakları ve manzarayı anlamanın önemini de katan ilk tarihçilerden biriydi. Michelet'nin yaygın bir etkisi oldu. Bu etki W.G. Hoskins'in İngiliz kırlarının oluşumunu (*The Making of the English Landscape* [1955]) çitlerde arayışında görülebilir; büyük ortaçağ tarihçisi Marc Bloch da Fransız kırlarını dolaşarak, 20. yüzyılın başlarında toprağı bazen hâlâ ortaçağdaki atalarıyla aynı yöntemlerle ve aynı şevkle işleyen köylülerle konuşmuş, arşiv araştırmalarını tarla biçimleri, yer isimleri ve folklorla birleştirmişti. Michelet, özellikle resmi belgelerin siyasi hikâyenin yalnızca bir yönünü yansıttığını fark ettiği *Histoire de la Révolution Française*'de sözlü kanıtlardan yararlanmıştı. 1846'da da makinalaşmanın Fransa'da toplumsal sınıflar üzerindeki etkisiyle ilgili olağanüstü makalesi *Le Peuple*'ü [Halk] yayımlamıştı. Önsözde, kullandığı yönteme nasıl ulaştığını ve bunun kendisine neler kazandırdığını çarpıcı ve gerçekten heyecanlı bir şekilde anlatır. Lyons'dan başlayarak ve daha sonra da diğer taşra kasabalarına, oradan da köylere doğru ilerleyerek on yıl boyunca Paris dışından bilgi toplamış ve şöyle yazmıştı: "*Yaşayan* belgeler arasında gerçekleştirdiğim araştırma bana istatistiklerimizde olmayan pek çok şey öğretti... Bu yolla edindiğim, hiçbir kitapta bulunmayan bilgiler güçlükle kabul görecekti." Yoksul ailelerin gittikçe daha fazla keten giysi kullandıklarını da böyle fark etmişti ve bundan aile yapısında önemli bir değişim olduğunu çıkarsamıştı:

> Temizlik konusunda başlı başına bir gelişme olarak önemli sayılan bu olay... hane içinde ve ailede giderek artan bir istikrara işaret etmektedir; bu, her şeyden önce, kendi imkânlarıyla pek bir şey kazanamayan, ama kocasının maaşının bir kısmını ayırarak böyle bir harcama yapabilen kadının etkisidir. Böyle hanelerde kadın tutumluluk, düzen ve öngörüyü temsil eder. Bu, istatistiklerden ve başka siyasi iktisat çalışmalarından edinilen belgelerin insanları anlamak için yeterli olmadığına ilişkin yararlı bir göstergeydi. Bu tür belgeler kısmi ve yapay sonuçlar ile yanlış yorumlara sebep olabilecek kesin yargılar içerir.

Michelet bu araştırma yöntemini son derece rahat kullanmıştır. Bu, kısmen, Parisli matbaacı bir aile içinde geçirdiği çocukluk yıllarından kaynaklanıyordu. Görüşmeler onu eğitimi boyunca ayrı kaldığı sosyal kökenine geri götürmüştü. "Bu kitabı ***kendimden***, kendi yaşamımdan ve kendi yüreğimden yarattım. Bu, kendi deneyimimin meyvesidir... Kendi gözlemlerimden, arkadaşlarımla ve komşularımla olan ilişkilerimden çıkarımlar yaptım; her şeyi sokaktan sabırla topladım." Michelet, yükseldiği toplumsal sınıftan ziyade yoksul insanlarla konuşmaktan çok daha fazla mutluluk duymuş gibi görünüyor:

> Dehaya ve engin bir bilgi birikimine sahip biriyle yapılan sohbetin yanı sıra, halktan insanlarla yapılan sohbetler kesinlikle en öğretici olanları. Eğer Béranger, Lamennais ya da Lamartine ile konuşulamıyorsa kırlara çıkmalı ve bir köylüyle sohbet etmeliyiz. Orta sınıftan ne öğrenilebilir? "Salon"lardan çıktığımda kalbim hep sıkışmış ve soğuk olurdu...

Böyle olsa bile, böylesi duyguları açıkça kabullenme noktasına gelmek Michelet için hiç de kolay olmamıştı. Rekabetçi ve eğitimi sayesinde toplumda yükselen genç bir adam olmasına rağmen içine kapanmıştı. "Kolejde geçirdiğim şiddetli tecrübeler karakterimi değiştirdi; beni çekingen ve kapalı, utangaç ve şüpheci biri haline getirdi... İnsanlarla birlikte olmayı giderek daha az ister hale gelmiştim." Başkalarını ve kendisini keşfetmesi Ecole Normale'deki öğretmenliği sırasında olmuştu:

> Bana güvenerek sırlarını açan sevimli genç insanlar beni insanoğluyla yeniden barıştırdı...
> Yalnız yazar tekrar kalabalığa karıştı, seslerini dinledi ve başkalarının söylediklerini not etti. Onlar tümüyle aynı kişilerdi...
> (Öğrencilerim) bilmeden bana çok büyük bir iyilik yaptılar. Bir tarihçi olarak benden önceki meşhur tarihçilerle aynı seviyeye gelmemi sağlayan özel bir meziyetim varsa bunu benim için arkadaşlık demek olan öğretmenliğe borçluyum. O büyük tarihçiler muhteşem, akıllı ve derindiler; bana gelince, ben daha çok sevdim.

19. yüzyıl tarihçileri kendi kendilerini analiz etmezlerdi. Dolayısıyla Michelet, önsözündeki bu birkaç canlı paragrafta sözlü tarih pratiğinin önünde giderek daha büyük bir engel teşkil eden bir şeye işaret etmektedir: Sınıf. 19. yüzyıl her yerde giderek artan bir sınıf ve statü bilinci çağıydı. Tarihçiler eğitim yoluyla yetişen kapalı bir uzmanlık grubuna dönüşüyorlardı. Nispeten mütevazı bir geçmişe sahip olanlar arasından bu uzmanlık grubuna dahil olabilen birkaç kişide, toplumsal hareketlilikteki zorluklar nedeniyle, tıpkı Michelet'nin ilk yetişkinlik döneminde yaptığı gibi, içlerine kapanma ihtimalleri çok daha yüksekti. Bunların arasında Michelet istisnai bir örnektir: onun insanlarla tekrar kolayca ilişki kurabilmesini sağlayan siyasi inanca ve kişiliğe çok az insan sahipti. Daha sonra göreceğimiz gibi, örneğine Almanya'da rastladığımız dışlayıcı profesyonellik daha da zorlayıcı olmuştu. İkincil sözlü kaynakların hızla çoğalması da 19. yüzyıl ortalarında büyük bir tarihçinin herhangi bir "yaşayan belge"den yararlanmadan yazmasını daha olanaklı kılmıştı.

Michelet de dönemindeki herkes gibi bu durumun farkındaydı. 1831'de Fransız Devrimi'nin "manastırlar, şatolar ve başka depolarda bulunan belgeleri bir tek sıradan zemine boşaltması" üzerine bir araya geti-

rilerek oluşturulan muazzam bir koleksiyonun, Fransa Ulusal Arşivlerinin tarih bölümünün başına getirildi. Bu arşivleri *History of France*'ı (1833-67) yazarken kullandı; bu çalışmasının ikinci cildine yazdığı sonsöz bu kez arşiv tarihçisinin kişiliğine aynı derecede etkili bir içgörüyle bakar. Bu bir tür fantezi-ilahidir:

> Gün bizim olacak, çünkü biz ölümüz. Her şey bize doğru çekilir ve her devrim bizim lehimize sonuçlanır. Yenen de yenilen de er geç bize gelir. Elimizde, A'dan Z'ye güvenli ve sağlam, mutlakiyet var... Bastille'in anahtarlarına, İnsan Hakları Bildirgesi'nin okunduğu ana sahibiz...
> Bana gelince, yazmaların bulunduğu katakomblara, o muhteşem ulusal anıt nekropolüne ilk girdiğimde neredeyse çığlık atacaktım... "İşte bu, benim bundan sonraki yaşamım; yaşamımı burada sürdürebilirim, istediğim şey bu!"
> Ancak bu salonların belirgin sessizliğinin ortasında hiç de ölüme ait olamayacak bir hareket ve mırıldanma olduğunu fark etmekte gecikmedim. Uzun süre öylece bırakılmış olan bu kâğıt ve parşömenler gün ışığına çıkarılmaktan başka bir şey istemiyorlardı, zira onlar kâğıt parçaları değil, insanların, şehirlerin ve ulusların yaşamları... Hepsi yaşıyor ve konuşuyordu, yüzlerce dili konuşan bir ordu yazarın çevresini sarıyordu...
> Tozlarını solurken, kalktıklarını gördüm. Michelangelo'nun Son Yargı ya da Ölümün Dansı'nda olduğu gibi bir baş, bir el, lahitten çıkıyordu. Bu çalışmayı, etrafımda yaptıkları bu kışkırtıcı dansı yeniden temsil edebilmek için kaleme aldım.

Belgelerin yalnızca birer kâğıt parçası değil, gerçeğin kendisi oldukları kavramı burada ölümle ilgili gotik bir hayale, romantik bir kâbusa dönüştürülmüş. Bununla birlikte, genel olarak tarihin belgelere dayalı ampirik geleneğinin altında yatan psikolojik varsayımlardan biri budur ve bu durum yalnızca Fransa için geçerli değildir. Aynı rüyayı, örneğin İngiliz tarih biliminin ilk başyapıtlarından biri olan F. W. Maitland'in *Domesday Book and Beyond*'unda (1897) [Domesday Book (Arazi Tahriri) ve Ötesi] çok daha dikkatli ve üstü kapalı bir biçimde bulabiliyoruz. "İngiliz tarihinin anlaşılabilmesi için 1086 Arazi Tahriri hukukunu iyice öğrenmek gerekir." Maitland, belgelerin yeniden düzenlendiği, düzeltildiği ve incelendiği bir gelecek hayali kuruyor. Ancak o zaman, diyor "atalarımızın düşünceleri, sıradan konularla ilgili sıradan fikirleri yavaş yavaş, bir kez daha üzerinde düşünülür hale gelecek..." Rüyayı çalışmanın başlığı ele veriyor.* "Domesday Book aslında bana bilinen değil bilinmesi mümkün olan olarak görünüyor. Ötesi hâlâ çok karanlık: ama oraya giden yol Normanların kayıtlarından geçiyor."[26]

---

*Domesday İngilizcede aynı zamanda "hüküm günü" demektir.- Ed. n.

19. yüzyılda yeni tarih uzmanlığının ana disiplini olarak ortaya çıkan, belgelere dayanan bu gelenekti. Kökleri romantiklerin arşivle ilgili hayallerinin yanı sıra, Aydınlanma'nın olumsuz şüpheciliğine dayanmaktadır. Dr. Johnson'la yaptığı kahvaltıdan tanıdığımız İskoçyalı tarihçi William Robertson, *History of the Reign of Charles V*'da (1769) [V. Charles Saltanatının Tarihi] Voltaire'i, kaynaklardan alıntılara yer vermemesinden dolayı alenen eleştirmişti. Kendisi ise *History of Scotland*'ı (1759) [İskoçya Tarihi] orijinal belgelere dayandırabilmek için çok uğraşmıştı ve British Museum dahil yedi büyük arşivden "o asil koleksiyon henüz halka açık olmadığı halde" alıntı yapma imkânı bulmuştu... "Özel şahısların kendi arşivlerinin yanı sıra kamu arşivleri defalarca yağmalanmıştı... Ancak pek çok önemli kâğıt (diğerlerinin) gözünden kaçmıştı... Bunları araştırmak benim görevimdi ve bu sevimsiz görevin oldukça faydalı olduğunu gördüm... Bunları araştırırken önceki tarihçilerin hatalarını da düzeltme imkânı buldum." Bu aşamada yapılan bir arşiv araştırması esasen yaratıcı bir işten ziyade tatsız bir düzeltme işi olarak görülüyordu ve Robertson'ı, "bilgisiz kronikçilerin... abartılı masalları" diye nitelendirerek önemsemediği İskoç tarihi sözlü geleneğini toptan reddetmeye iten de yine aynı olumsuz şüphecilikti. 10. yüzyıl öncesi İskoçya tarihi, üzerinde çalışılmaya değer bir konu değildi. "Doğru oldukları onaylanmış tarihsel kayıtların ulaştığı o kısa dönem sonrasındaki her şey karanlıktır... tümüyle masal ve tahminlerden oluşan bir alan; tamamen göz ardı edilmesi gerekiyor."[27]

19. yüzyılda bu kuşkucu yaklaşımın neden galip geldiğini görmek pek kolay değildir. Paradoksal olarak, belgesel yönteme hayat veren aynı romantizm, Avrupa'nın her yerindeki folklor araştırmalarını da başlatmış ve sözlü geleneğin büyük destan ve efsanelerinin hak ettikleri saygınlığa yeniden kavuşmalarını sağlamıştır. Folklor hareketi İngiltere'de yerel eski eser merakı ve edebiyat temelinde, büyük ölçüde amatör ve tarih uzmanlığından bağımsız bir gelişme göstermiş, "hayatta kalanlar"ın evrimi teorisini Darwin'den alıp kendi özel biçimini benimsemiştir. Fransa'da ve folklora olan ilginin en azından 18. yüzyıl tarihçisi Vico'ya kadar uzandığı İtalya'da, folklor çok daha saygın bir bilim dalı haline gelmiştir. Ancak en güçlü olduğu yerler İskandinavya ve Almanya'dır. İngiltere'de olduğu gibi buralarda da daha önceki dönemlere ait derleme ve daha sonra yayımlama örnekleri mevcuttu, fakat bu baştaki eski eser merakı, yerini sistematik bir belgeleme ve karşılaştırma için tarihi ve coğrafi yapıdan yararlanan etnolojinin karmaşık metodolojisine terk etmiştir. Daha sonra göreceğimiz gibi bu durum, günümüz sözlü tarih hareketine doğrudan bir katkıda bulunmuştur. Yalnızca İskandinavya'da değil, Almanya'da da kaybol-

muş olan ulusal ruhu ve kültürü yeniden kazanmanın önemli yollarından biri olarak görülmeye başlanmıştır.

Romantizm akımının, tarih felsefesinde kültür tarihinin öneminin ve eski dönemlerin ve nihayetinde başka toplumların farklı muhakeme standartlarını anlama ihtiyacının yaygın bir şekilde tanınmasına yol açması da bir o kadar önemlidir. Bu, yine Aydınlanma'nın kendine dar bir çerçevede güvenen evrensel rasyonalizmine neredeyse başından itibaren direniş gösteren Almanya için geçerlidir; özellikle Herder, tarihin öneminin, bütünlüğünden ve çeşitliliğinden kaynaklandığına inanır. Burada kültürel relativizme doğru atılan ilk adımları görüyoruz. Günümüzdeki kavramlarla kişiliğin psikoloji aracılığıyla anlaşılması, 19. yüzyıl sonunda Viyana'da ortaya atılmıştır ve tarihteki bireylere karşı daha az yargılayıcı ve daha göreli bir yaklaşımı da beraberinde getirmiştir. Ne yazık ki Alman tarih felsefecileri psikolojiyle pek istikrarlı bir şekilde ilgilenmemişlerdir. Ancak kişilerin yaşam öykülerinin tarihsel değerine ilişkin yeni bir anlayış baş göstermişti ve en azından bir Alman filozofu, Wilhelm Dilthey tarihin anlamı üzerine yazdığı bazı yazılarda bu anlayışa çok yaklaşmıştır:

> Otobiyografi, hayatı anlayışın en yüksek ve en aydınlatıcı biçimidir. Karşımızda bir hayatın dışa vuran, görüngüsel süreci vardır ve belirli bir çevrede bu hayatı neyin ortaya çıkardığını anlamak için bir temel oluşturur.
> Yaşam hikâyesindeki olayları birbirine bağlayan ipleri bulmaya çalışan kişi, o an kelimelere döktüğü yaşamında zaten farklı açılardan bir tutarlılık yaratmış oluyor... Kişi, hafızasında önemli olduğunu düşündüğü anları seçmiş ve vurgulamış oluyor; diğerlerinin de unutulmasına izin vermiştir...
> Böylelikle tarihsel bağları kavrama ve temsil etme problemi, yaşamın kendisiyle yarı yarıya çözülmüş oluyor.[28]

Peki bu fırsat nasıl kaçırıldı? Tamamen aynı dönemde, belgesel yöntemin Almanya'daki gibi kısıtlayıcı ve hiç de alçakgönüllü olmayan bir zafer kazanmasını sağlayan şey neydi? Bu, daha kapsamlı araştırılması gereken bir soru. Ancak açıklamanın bir kısmı kuşkusuz tarihçinin değişen toplumsal konumunda yatıyor. 19. yüzyılda akademik tarihçiliğin gelişimi toplumda daha kesin ve bilinçli bir itibarı beraberinde getirmişti. Bu gelişme, diğer uzmanlar gibi tarihçilerin de ayırt edici bir eğitimden geçmelerini gerektiriyordu. Diğer taraftan, hem araştırma doktorası hem de tarihsel metodolojinin sistematik öğretimi Almanya kökenli uygulamalardır. Araştırma eğitimini Leopold von Ranke 1825'te Berlin'de profesör olduktan sonra başlatmıştı. Ranke otuzuna gelmişti ve doksan yaşına kadar yaşayacaktı. Ranke'nin araştırma semineri, sonraki yıllarda Avrupa'da en etkili tarih eğitimi ortamı haline geldi. Bazı açılardan dönemin gerisinde

kalmış bir şahsiyetti; ortaçağ Almanyasına duyduğu hayranlığa rağmen, bir romantik olduğu kadar kuşkucuydu da. Ranke'nin kendi çalışmasında uydurma ve kurgudan tümüyle kurtulmaya ve gerçeklere sıkı sıkıya tutunmaya karar vermesine Scott'un romanlarını güvenilmez oldukları için reddedişi sebep olmuştu. Ancak Guiccardini'nin güvenilirliğini yerle bir ettiği meşhur çalışması ve tarihin *wie es gewesen ist* (bire bir, gerçeğe uygun bir şekilde) yazılması gerektiğine ilişkin sözüne rağmen ilk başyapıtı olan *Histories of the Latin and Germanic Nations*'da (1824) [Latin ve Germen Uluslarının Tarihi] araştırmanın sadece araştırma olsun diye yapılmasına da karşı olduğunu belirtmiş ve yalnızca çalışmasının son aşamasında belgeleme için arşivlere başvurmuştu. *History of the Popes* (1837) [Papaların Tarihi] adlı çalışması daha aktif bir yaklaşıma dayanıyor olsa da, çağdaşı Michelet'nin arşivlere duyduğu olumlu heyecanı hiçbir zaman paylaşmamıştı. Yaşlandığında da, arşivlerle doğrudan ilişkiye girmesini gerektirmeyen bir çalışma programı geliştirmişti. Asistanları belgeleri evine getiriyor ve ona okuyor, istediği belgenin bir kopyasını çıkartıyorlardı. Ranke her gün sabah 9:30'dan öğleden sonra ikiye kadar ilk asistanıyla, akşam yediden itibaren ikinci asistanıyla çalışıyor, arada da hizmetkârlarından biriyle parkta yürüyüş yapıyor, akşam yemeği yiyor ve biraz uyuyordu. En önemlisi de sistematik ve eleştirel ruhunun insafsız oluşuydu. Ranke yüzden fazla önemli Alman tarihçiyi doğrudan eğitmişti. Araştırma seminerinde her ne kadar kendi konularını seçebiliyorlarsa da, Ranke onları uzmanlaşması en zor konu olduğu için ortaçağ belgelerini çalışmaya yöneltmişti. Uzmanlık eğitimi başta 1860'larda Fransa'da, daha sonra Avrupa ve Amerika'nın çeşitli yerlerinde yayılmaya başladığında Ranke'nin varsayımları üzerine kurulmuştu. Sorbonne'dan C. V. Langlois ve Charles Seignobos klasik elkitapları *Introduction to the Study of History*'ye (1898) [Tarih Çalışmalarına Giriş] kayıtsız şartsız "Tarihçi belgelerle çalışır.... Hiçbir şey belgelerin yerine geçemez: belge yoksa tarih de yoktur"[29] ifadesiyle başlıyorlardı.

Belgesel yöntem ideal bir eğitim temeli sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda tarih uzmanına üç önemli avantaj daha sağlıyordu. Birincisi, genç bir araştırmacının yeteneğinin ölçülmesi bir monografi yazımı, geçmişe ait bir köşeciğin araştırılması şeklinde olabiliyor ve küçük de olsa özgün belgelere dayandığı için bu anlamda en azından özgün oluyordu. İkincisi, tarih disiplinine özgü, sözlü kanıtların kullanımının aksine başkaları tarafından paylaşılmayan bir uzmanlaşma alanı olduğu ileri sürülebilecek bir yöntem kazandırıyordu. Arkeolojik kazı, sosyolojik anket ya da bir antropologun saha gezisi gibi belirli bir yöntem uyarınca tarihçinin kendi kendini tanımlaması 19. yüzyıl uzmanlığında tipik bir uygulamadır ve uz-

manlığın değerlendirilmesini dışarıdan kişilerin yargılayamadığı bir iç mesele haline getiren ek bir işlevi de vardır. Üçüncüsü, zengin ve güçlü ya da sıradan insanların içine karışmaktansa odalarına kapanarak çalışmayı tercih eden gitgide daha çok tarihçi için belge araştırması paha biçilmez bir sosyal korunma aracıydı. Kendilerini toplumdan uzak tutarak nesnel bir tarafsızlık iddiasında da bulunabiliyorlar, bunun sonucunda kendilerini sosyal dünyadan tecrit etmenin bir mesleki erdem olduğuna bile inanıyorlardı. Bu akademik uzmanlığın beşiğinin, 19. yüzyıl Almanyası olması da bir tesadüf değildir; bu ülkede üniversite profesörleri özellikle küçük taşra kasabalarında her şeyden uzak yaşamaları, siyasi etkinliklerinin olmayışı ve Almanya'daki keskin hiyerarşik statü bilinci yüzünden, siyasal ve toplumsal yaşamın gerçeklerinden kopuk küçük bir orta sınıf soylu grup oluşturuyorlardı.

İngiltere'de bu tür eğilimler daha geç gelişmiştir. Anayasa belgeleri Piskopos Stubbs* tarafından yeterince kutsanmıştı; ne var ki Thorold Rogers ve J. R. Green gibi 19. yüzyıl sonlarının saygın araştırmacıları önemli çalışmalarına dipnot koymaya zahmet etmemişler, Lord Acton'ın 1902'de "tarihsel öğrenme koşullarındaki son aşama" olduğunu ileri sürdüğü *Cambridge Modern History* bile dipnotsuz yazılmak istenmişti.[30] Akademik kurumlar hâlâ büyük ölçüde Londra sosyetesi ve siyaset dünyasındaki akrabalık ve kişisel mesleki ilişkilerle bağlantılıydı. Örneğin, Oxford'un çıkardığı *England 1870-1914* (1936) başlıklı son derece başarılı bir kitabı kaleme alan R. C. K. Ensor, hayatının büyük bölümünü gazetecilik, siyaset ve toplum çalışmalarıyla geçirmişti; Beatrice ve Sydney Webb ise, Yoksulları Koruma Kanunu Komisyonu için yaptıkları siyasi çalışmanın yanı sıra *Cambridge Modern History*'nin toplumsal hareketlerle ilgili bölümünü de yazmışlardı. Lewis Namier'in eski Whig tarih ekolünün değersizliğini kanıtladığı meşhur çalışması *The Structure of Politics at the Accession of George III* [III. George'un Tahta Çıkışında Siyasetin Yapısı] ancak 1929 yılında yayımlanabilmişti. Araştırma doktorasının tarih mesleğine girebilmek için izlenmesi gereken standart yöntem haline gelmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında üniversitelerin yaygınlaştığı dönemden önce gerçekleşememiştir. Bütün avantajları ve dezavantajlarıyla bu gelişme İngiliz tarihçileri için nispeten bir yenilik olmuştur.

Bu aşamaya gelindiğinde belgesel yöntemin ideal dönemi çoktan sona ermişti. Zaten bu yöntem her zaman eleştirilmişti. Langlois ve Seignobos

*William Stubbs (1825-1901) İngiltere'de sistemli ortaçağ tarihi incelemelerini başlatmıştı. İngiliz anayasa tarihinden seçme beratlar üzerine yazdığı kitap ders kitabı olarak kabul edilmiştir. -Ed. n.

bile eleştirel çalışmaların Almanya'da yol açtığı "zihinsel bozukluklar"a karşı uyarıda bulunmuşlardı; onlara göre metin eleştirileri, önemsiz ayrıntılar içerisinde kaybolup gitmiş ve yalnızca genel kültürden değil, tarihin daha büyük meselelerinden de derin bir uçurumla ayrılmıştı. "En başarılı eleştirmenlerden bazıları yeteneklerini sergilemekle yetiniyor ve hiçbir zaman ustalıklarını bir araç olarak kullanıp ulaşabilecekleri sonuçlar üzerinde düşünmüyorlar." Belgelenmiş her şeye insanın kolayca "anında inanabileceğini" ("özel bir güvensizliği" hak eden bir belge tipi olarak anıları örnek vermeleri karakteristiktir) de belirtmişler ve gerçekleri saptamada hem analitik eleştiriyi hem de karşılaştırmalı kanıtları savunmuşlardır: "Bütün bilimler gözlemlerin birleştirilmesine dayanır: bilimsel gerçek pek çok farklı gözlemin bir araya geldiği bir merkezdir." İlk argümanları, *The Idea of History*'de [Tarih Düşüncesi] "mikroskopik olmayan ya da bir mikroskopik meseleler grubu olarak ele alınamayacak meselelerin, tarih için meşru meseleler olmayacağı sonucuna vardıran" bir eğitimi kınayan R. G. Collingwood tarafından da tekrarlanmıştır (1946). Collingwood "Roma Anayasası üzerine neredeyse inanılması imkânsız kesinlikte bir yazıtlar derlemesi ya da bir elkitabı derlemeyi başaran... fakat bir Roma tarihi yazma girişimi, tam da Roma tarihine yaptığı katkıların önemli olmaya başladığı noktada başarısızlıkla sonuçlanan" Mommsen örneğini verir.[31] Bu tür yorumlar o çağda etkiliydi, kendi istikrarsızlığı hakkında pek çok açıklama talep eden bugünün hızla değişen dünyasında çok daha geçerlidirler. Bugün, tarihsel yorumların temel meselelerinden kaçıp mikroskopik araştırmaları savunmak giderek zorlaşmaktadır. Bu nedenle belgesel gelenek, yorumlamada ve teoride daha güçlü olduğunu ileri süren sosyal bilimlerin gelişimi karşısında, kendini gitgide daha fazla savunmak zorunda hissetmektedir.

Çok daha vahim olan ise belgesel ekolün üzerinde durduğu zeminin kaymasıdır, çünkü belgelerin sosyal işlevi iki açıdan değişmiştir. Birincisi, insanlar arasındaki temel iletişim (eğer vardıysa) artık belgelerle değil telefonla ya da toplantılarda sözlü olarak sağlanıyor. İkinci değişim ise kayıtların (vardıysa) masumiyetini yitirmesidir; artık gelecekte propagandaya dönüşebilecek bir potansiyel değer taşımaktadırlar.

İngiltere'de modern belgesel ekolün baş ustası olan A. J. P. Taylor da bu değişimin aşamaları üzerine çok akıllıca bir tartışma yürütmüştür. Aşamalar ilk olarak diplomasi tarihinin belgelenmesiyle ortaya çıkmıştır:

> "Günümüz"ü araştıran tarihçiyi hor gören bir ortaçağ tarihçisi elindeki çok değerli kaynakların, zamanın tahribatından kurtulmayı başarmış ve arşivcinin görmesine izin verdiği tesadüfi bir derleme olduğunu unutma eğilimindedir. Tüm kaynaklar şüphelidir; bir diplomasi tarihçisinin de en az meslektaşları ka-

dar eleştirel olmaması için bir sebep yoktur. Elimizdeki kaynaklar dışişleri bakanlıklarının birbirleriyle olan ilişkilerini içeren kayıtlardır, yani çalışmasını yalnızca arşivlere dayandıran bir yazar bilimsel erdemden söz edebilecektir. Ancak dış politikanın yürütülmesi kadar tanımlanması da gerekir... Kamuoyunun göz önünde bulundurulması, halkın eğitilmesi gerekiyordu... Dış politika uygulanmadan önce de sonra da meşru kılınmalıydı. Tarihçi bu yolla oluşturulan malzemenin yalnızca bilime bir katkı olsun diye değil, bir tarafın çıkarı için düzenlendiğini hiçbir zaman unutmayacaktır, fakat hiçbir faydası olmayacağına karar verip malzemeyi tümden reddetmek de aptallık olacaktır... Aynı şey vatandaşlarının ya da gelecek nesillerin gözünde kendilerini haklı çıkarmaya çalışan devlet adamlarının cilt cilt anıları için de geçerlidir. Bütün politikacıların bellekleri seçicidir ve bu en çok, başta tarihçi olarak çalışmış politikacılar için doğrudur. Diplomatik kayıtlar zaten bir tanıtım aracı olarak tutulmuştur. Bu alanda Büyük Britanya başı çeker...

Britanya Mavi Kitaplarla başı çekti;1860'larda Fransa ve Avusturya, daha sonraları da Almanya ve Rusya Britanya'yı izledi. Özel ayrıcalıkları olan tarihçilere çalışmaları için arşivleri kullanma izni veriliyordu. Bunları, hükümetlerin arşivlerden yararlanarak genellikle kendilerinden önceki hükümetleri haklı çıkarmak ya da kötülemek amacıyla yaptığı daha geniş yayınlar izledi. Bu büyük derlemelerin ilki Fransızların 1910 yılından itibaren yayımlanan ve 1870 savaşının kökenlerini inceleyen diziydi; fakat "diplomatik belgelerin asıl savaşı" Birinci Dünya Savaşı sonunda Rusların gizli anlaşmaları yayımlaması ve bunun üzerine Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın birbiri ardına yayınlar yapmasıyla başlamıştı.[32]

1920'lerden itibaren hiçbir diplomatın, sakladığı herhangi bir belgenin daha sonra aleyhinde kullanılabileceğini hatırında tutmaması mümkün değildi. Öyleyse orijinal kaydın mümkün olduğunca tedbirli bir şekilde hazırlanması şarttı ve belirli aralıklarla zararlı olabilecek dosyaların ayıklanması gerekiyordu. Bu arada içişleri belgelerinde de buna benzer bir değişim süreci başlamıştı. Gizli kabine kayıtları politikacılar tarafından muhafaza ediliyor, bazıları bu kayıtları kendi anıları için kullanabiliyordu. Uzun bir süre boyunca bu eğilimle mücadele edilmiş, fakat hiçbir belgenin (belki polis ya da istihbarat teşkilatları hariç) ebediyen gizli bir belge olarak değerlendirilemeyeceğinin hukuken kabul edilmesi, araştırmacıların bu belgelere ulaşmak için beklemeleri öngörülen sürenin yalnızca otuz yıla indirilmesiyle mümkün olmuştur. Bunun sonuçları eskiden kabinede bakan olan Richard Crossman'ın A. J. P. Taylor'a yaptığı yorumda görülüyor: "Katıldığım toplantılarla ilgili kabine kayıtlarının tümünü okuduktan sonra belgelerin genellikle gerçekte olanlarla hiçbir ilgisi olmadığını keşfettim. Şimdi biliyorum ki, Burke Trend (kabine sekreteri)

kabine Notları'nı Kabinede *olanları* aktarmak için değil, devletin belirli bir kararnamenin çıkabilmesi için öyle olduğuna inanılmasını istediği şekilde kaleme alıyor." Diğer taraftan Birinci Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda bu tür oynamalara daha yeni başlanıyordu. Bir o kadar önemli olan başka bir husus da bu dönemin kişisel mektupların altın çağı olmasıydı. Birinci Dünya Savaşı sonrasını ele alırken Taylor "yazılı olmayan kaynakların" kullanılmasını savunuyordu: "Elimizde ne kadar çok kanıt olursa genellikle o kadar çok sorgulayıcı oluyoruz. Artık hem görüntü hem de ses kaydedebilen cihazlara sahibiz." Ancak ihtiyaçları daha önceki dönemle karşılaştırıyordu:

> Bu kitapta anlatılan yetmiş yıl diplomasi tarihçisi için ideal bir sahadır. Bir İngiliz devlet adamının "Mavi Kitap" için arada bir yazdıklarının dışında bütün kayıtlar ileride yayımlanabilecekleri hiç düşünülmeden tutuluyordu. Bu, yazının altın çağıydı. Yakın mesai arkadaşları bile birbirleriyle, bazen günde iki üç kez yazışıyorlardı. Bismarck bütün düşüncelerini yazıya geçiriyordu, böyle çalışan sadece o değildi. Bir tek III. Napolyon sırlarını kendine saklayıp gelecek nesillere aktarılmalarına engel olmuştu. Bugün telefon konuşmaları ve özel toplantılar bilgi açısından asla doldurulamayacak bir boşluk yaratıyorlar. Her ne kadar diplomasi daha resmi bir hale gelmişse de, asıl karar alma sürecini göremiyoruz.[33]

Kısacası telefon ve teyp çağına geldik ve bu da iletişim yöntemlerinde zamanla tarihin yapısına en az yazma metinler, matbaa ve arşivler kadar önemli bir değişiklik meydana getirecektir anlamına geliyor.

Bu çok daha hızlı bir değişim olacakmış gibi gözüküyor. Teknolojik altyapı da kuşkusuz çok süratli bir dönüşüm geçirmiştir. İlk ses kayıt cihazı olan fonograf 1877'de, çelik tele manyetik kayıt cihazı da 1900'den hemen önce icat edilmişti. 1930'lara gelindiğinde radyo yayıncılığında kullanılabilecek kadar gelişmiş bir sisteme ulaşılmıştı. Bundan on yıl sonra manyetik bant bulunmuş ve çift makaralı bantlar piyasada satılmaya başlanmıştı. 1960'larda ise çok daha ucuz kaset teypler piyasaya sürüldü. Bugün bir tarihçi için kanıt toplamada teyp kullanmak çok elverişli bir yöntem. Bu teknolojik gelişme, günümüz sözlü tarih akımını çoğu ülkede ulusal fonların önemli ölçüde ve epeyce yaygın desteklemesinin ve sözlü tarih girişimlerinin yaygınlaşmış yerel ve popüler bir tarih biçimi olarak son yıllarda bir o kadar hızla gelişmesinin sebeplerinden biridir.

Öyleyse şimdi, kaynakların yol açtığı kısıtlamaları göz önünde bulundurarak yeniden canlanışın kalıplarına bakalım. Sözlü tarih en çok nerelerde gelişti? Sözlü kanıtların tekrar kullanılmaya başlanmasındaki entelektüel katkılar ve sponsorluk biçimleri bölgeden bölgeye ne gibi farklılıklar

göstermiştir? En uygunu, bir patlama olarak nitelendirilebilecek bir gelişmeye tanık olan Kuzey Amerika'yla başlamaktır.

Kuzey Amerika'da sözlü tarihin başlangıcı uzun yıllar önceye dayanıyor. H. H. Bancroft'un 1860'larda yaptığı görüşmeleri öncü yerleşimlerinde ara ara gerçekleştirilen çalışmalar izledi. Amerikan Folklor Topluluğu'nun geçmişi ise 1888'e kadar gider. Daha da önemli bir gelişme, Amerikan şehir sosyolojisinin, İngiliz etkisinin hâkim olduğu başlangıç döneminden Harvey Zorbaugh'un *Gold Coast and Slum*'ı (1929) [Altın Sahil ve Gecekondular] gibi şehir yaşamını doğrudan gözlem ve yorumlarla canlı bir şekilde yansıtan ve asıl meselesi bu yaşamı belgelemek ve açıklamak olan 1920'lerin Chicago çalışmalarına doğru geçirdiği büyük aşamadır. Böylesine erken bir dönemde Chicago sosyologları doğrudan görüşmeler, katılımcı gözlemi, belgesel araştırma, harita çıkarma ve istatistik gibi oldukça yenilikçi yöntemlerden yararlanıyorlardı. Şehre özgü toplumsal meselelerin iki yönünü araştırırken özellikle hayat hikâyesi yöntemiyle ilgileniyorlardı.

Birincisinin kriminolojiye pratik bir katkısı vardı. Clifford Shaw, *The Jack Roller: a Delinquent Boy's Own Story* (1930) [Bir Suçlu Çocuğun Kendi Hikâyesi] ve *Brothers in Crime* (1938) [Suç Kardeşleri] gibi başyapıtlarında Chicago'nun merkezindeki fakir mahallelerin gençlerinden topladığı yüzlerce hayat hikâyesinden yalnızca birkaçını kullanmıştı. Shaw'un yöntemine, yalnızca Henry Mayhew'ın Londra'daki suçluların yaşamını konu alan çalışmalarında değil, darağacındaki ya da —reformcuların hapishaneye verdikleri yeni isimle— cezaevindeki mahkûmların itiraf kayıtlarına da rastlayabiliyoruz. İngiltere'de, Preston'daki hapishane vaizi John Clay bu tür hikâyelerin "henüz bilmediğimiz bir tarihi, bu çaresiz insanların içinde bulundukları sosyal ve ahlaki durumu" temsil edeceğine inandığı için mahkûmları "yaşamlarından küçük hikâyeleri, suçlarını, mahkûmiyetlerini ve pişmanlıklarını" kaleme almaya ya da başka birine dikte ettirmeye teşvik etmişti. Clay 1840'lardan itibaren hapishane raporlarında bir araya getirdiği hikâyelerin bir kısmını yayımlamış ve ayrı hücre sistemini savunmada bunlardan yararlanmıştı. Aynı şekilde 1900'lerde Amerika'da, Denver'lı hâkim Ben Lindsay çocuk mahkemesi modelinde gençlere nasıl davranılması gerektiğini belirleyebilmek için "yaşam konuşmaları"ndaki itirafları kullanmıştır; sonraları Shaw'un yöneticiliğini yürüttüğü Institute for Juvenile Research'ün [Gençlik Araştırmaları Enstitüsü] kurucusu olan ve psikiyatrik vaka toplantılarına öncülük eden William Healey de, hem terapide hem de suçluların davranışlarını anlama çabasında "kişinin kendi hikâyesi"ne dayalı paralel bir teknik uygulamıştır. Söz konusu hayat hikâyesi yaklaşımının bugün toplumsal vaka çalışmaları ve terapi

üzerindeki etkisi o kadar önemlidir ki artık üzerinde düşünülmeden herkesçe kullanılmaktadır, fakat o zamanlar çok yeniydi. Aynı şekilde Shaw'un hayat hikâyelerini ailevi ve sosyal bağlama çok dikkat ederek yansıtan kitapları suçların yalnızca patolojik bir kişiliğin sonucu olmakla kalmayıp aynı zamanda toplumsal mahrumiyetlere bir tepki niteliği de taşıyabileceğini öyle inandırıcı anlatıyordu ki daha sonraları herkesin bildiğini tekrar ettiği sanıldı: sonuçta ne demek istediğini herkes anlamıştı.[34]

İkinci odak noktası olan uzun vadeli toplumsal değişim, daha yaşlı kişilerle görüşmeler yapılması açısından sözlü tarihle çok daha açık örtüşüyor, ancak bu kişilere hayat hikâyeleri anlattırıldığı kadar otobiyografilerini yazmaya ya da günlük tutmaya da ikna ediliyorlardı. Dolayısıyla, W.I. Thomas ve F. Znaniecki göçü konu alan muazzam öncü çalışmaları *The Polish Peasant in Europe and America*'nın (1918-20) [Avrupa ve Amerika'da Polonya Köylüsü] bir cildinin tamamını *Life Record of an Immigrant* [Bir Göçmenin Hayatının Kayıtları] başlığı altında istek üzerine özellikle kaleme alınmış olan ve Polonya'daki toplumsal çözülme ve göçün kökenleriyle Chicago'daki Polonyalı topluluk arasında bağ kuran bir otobiyografiye ayırmışlardı. Znaniecki çalışmalarını Polonya ve Amerika'da sürdürmüştü. Polonya sosyolojisi içerisinde, belirli konularda yazılı "anılar" derleyebilmek için halka açık yarışmalardan sistematik bir biçimde yararlanan ve farklı bir akım olan "hümanist geleneği" kurdu. Polonya köylüsünün ve işsizlerin 1930'lardaki durumunu gözler önüne serebilmek için bu gelenekten yararlanan radikal toplum yorumcuları daha sonra bu akımı geliştirdiler (1933'te İngiltere'de bir radyo duyurusuyla derlenen *Memoirs of the Unemployed* / İşsizlerin Anıları'na da ilham vermiştir).[35] Savaş sonrası, Polonya'da anı yarışmaları son derece hareketli bir popüler kültür biçimi haline gelmiştir. Bu konuya ilginin John Dollard'ın ilk çalışmalarından olan *Criteria for Life History*'de (1935) [Hayat Hikâyesi için Kriter] de devam ettiğini görüyoruz. Ancak daha yakın dönemlere ait hayat hikâyesi sosyolojisiyle doğrudan bağlantıları şaşırtıcı ölçüde azdır. Polonya'daki çalışmalar Batı'da pek bilinmez; başlangıçta umut vaat etmesine rağmen Chicago ekolü de kısa sürede, sosyologlar arasındaki uzmanlaşmanın kurbanı oldu, çevresindeki şehrin yakınlığından yararlanmak yerine istatistiksel analiz ve soyut genel teorilere dayanan araştırma doktoralarının güvenli ortamını tercih etti.

Chicago ekolünün mirası unutulmadı. Chicago'lu gazeteci ve sözlü tarihçi Studs Terkel'in çalışmalarında varlığını sürdürüyor. Shaw'un kendi enstitüsü, Howard Becker'le yapılan görüşmelerin kayıtlarından oluşan *The Fantastic Lodge: the Autobiography of a Girl Drug Addict*'i (1961) [Fantastik Ev: Uyuşturucu Bağımlısı Bir Kızın Otobiyografisi] yayımlaya-

rak toplum dışılık sosyolojisinde hayat hikâyelerinin verimli bir şekilde yeniden kullanılmaya başlanmasını sağlamıştır. Bugünle başka bir bağlantı da Amerika'daki antropoloji çalışmaları aracılığıyla kurulmuştur. İki savaş arasındaki yıllarda antropolojideki genel eğilim, Malinowski'nin savlarından etkilenmişti. Malinowski sözlü geleneklerin ana işlevlerinin bugünü doğrulamak ve açıklamak olduğunu, dolayısıyla bir tarih türü olarak hiçbir değerinin olmadığını söylüyordu: efsaneler "ne hayali hikâyeler ne de ölü geçmişin anlatımıydı"; hâlâ kısmen yaşamakta olan daha büyük bir gerçeklikle ilgili ifadelerdi. Görüşleri kişisel hayat hikâyelerine ilişkin doğrudan tanıklıklardan ziyade sözlü gelenekler için geçerli olsa da hiç şüphesiz çalışmaların buraya yönelmesini engellemiştir. Saha çalışmaları için sömürgeci imparatorlukların en uzak köşelerine kadar giden Avrupalı antropologlar görüştükleri kişilerin sözlerini pek dikkate almamışlardı. Ancak Amerika'da Kuzey Amerika kızılderilileriyle çalışan ve Meksika'da çalışmalar yürüten antropologlar psikoloji ve sosyolojideki gelişmeleri de takip etmişler ve hayat hikâyesi yöntemini öğrenip benimsemişlerdi. Dolayısıyla Oscar Lewis ve Sydney Mintz'in 1950'lerdeki çalışmalarında, Leo Simmons'un, Yale'deki antropologlar, psikiyatristler ve sosyologlar tarafından desteklenen sözlü tarih projesi *Sun Chief* (1942) [Güneş Reis] ile Paul Radin'in kızılderili "kültürüne kendi ağızlarından ve kendi inisiyatifleriyle içeriden bakabilmek" ihtiyacından esinlendiği ve bir Amerikalı-kızılderilinin hayat hikâyesini konu alan *Crashing Thunder* (1926) [Gökgürültüsü] başlıklı çalışmasının izleri bulunabilir. Söz konusu öncü çalışmalar arasında Ruth Landes'in kadınların hayat hikâyelerini bir araya getiren çalışmaların çok az rastlanan ilk örneklerinden birini oluşturan ve Kanadalı göçmen ve avcı kızılderili topluluklarının son derece başarılı bir portresini çizdiği *The Ojibwa Woman* (1938) [Ojibwa Kadını] başlıklı çalışması da sayılabilir.[36]

En etkileyici olanı da New Deal'de işsizliğe karşı mücadele edebilmek için hükümet desteğiyle başlatılan deneysel bir çalışma olan 1930'ların Federal Yazarlar Projesi'dir. Ülkenin tamamına yayılmış, eskiden köle olan siyahlarla, işçilerle ve çiftçilerle ne kadar zengin kaynaklar oldukları yeni yeni anlaşılan bir dizi olağanüstü görüşme yapılmıştı. Bu kaynakların çoğu yayımlanmamıştır, fakat W.T. Couch tarafından *These Are Our Lives* (1939) [İşte Hayatımız] başlığı altında yayına hazırlanıp Kuzey Carolina'da yayınlanan çağdaş bir derleme, sözlü tarihin radikal potansiyelinin çok iyi anlaşıldığını göstermektedir. Couch, sosyolojinin "temelde insanları soyutlamalar olarak ele almakla yetindiği"ni ya da olaylara ilişkin tarih çalışmalarından yararlanıldığında, bunları topluma uyum sağlayamama gibi belirli sorunların analizinde "deneyim parçaları" olarak ele aldığını ile-

ri sürer. Ancak bu, bütün bir topluluğun portresini çizebilmek amacıyla, "farklı insan tiplerini temsil edeceği düşünülerek, gerçeğe uygun oranlarda seçilmiş hayat hikâyeleriyle" mümkün olabilirdi. Kendi derlediği hayat hikâyeleri ise ait oldukları bölgedeki "toplumun yapısının ve işleyişinin gerçeğe uygun bir portresini" temsil etmeleri amacıyla seçilmişlerdi. "Bildiğim kadarıyla, insanların yaşam standartlarının, kurumların, geleneklerin, alışkanlıkların gerçek işleyişini resmetmek için kullanılan bu yöntem daha önce hiçbir bölge ya da hiçbir ülke için kullanılmamış"tı.[37]

Bu öncü çalışmalara rağmen modern hareketin asıl adımı başka bir yönden, siyaset tarihinden geldi. Amerikan Sözlü Tarih Kurumu, "Sözlü tarih, 1948'de Columbia Üniversitesi'nden tarihçi Allan Nevins, Amerikan yaşamında önemli bir yere sahip olan kişilerin anılarını kaydetmeye başladığında, tarihsel belgelemede kullanılan modern bir teknik olarak ortaya çıktı" diye bir açıklama yaptı. Columbia yaklaşımı, yani özel şahısların finanse ettiği "büyük adam"ların sesini kaydetme projesi, ulusal vakıflara mali destek sağlayan yerel kesime, özellikle de emekli politikacılara çok cazip geldi. Gerçekten de Amerika'da en az yirmi yıl "sözlü tarih"ten başka şeylerin sözü edilmedi ve ancak 1970'lerden sonra kızılderili tarihi, siyahların tarihi ve folklorda da kullanılmak üzere yöntemin canlandırılması için ça-

ba gösterildi, kadın tarihi gibi yeni alanlarda da kullanılır hale geldi. Kuzey Amerika'da ise şu anda durum, özellikle 1974'te kurulan ve bir de dergi çıkaran Kanada Sözlü Tarih Kurumu'nu da hesaba kattığımızda, hem çeşitlilik hem de canlılık gösteriyor. Yalnızca Sözlü Tarih Kurumu'nun 1500 üyesi ve 1982 rehberine göre halen 500 projesi var. 1971 itibariyle iki ülkede toplam 100.000 saatlik kayıt gerçekleştirilmiş ve bir milyon sayfadan fazla yazıya geçirilmiş kayıt var. Bu rakamlar bu kadar çok saha çalışmasını mümkün kılan kaynakların çokluğunu gösteriyor. Bunların bir sonucu da Amerikalı sözlü tarihçilerin çok büyük bir bölümünü arşivcilerin oluşturduğudur. Ancak topluluk çalışmalarının yanı sıra 1980'lerde kurum tarafından yayımlanan *Oral History Review*'daki makalelere ve kaynakçalara açıkça yansıyan, giderek gelişmekte olan akademik akım da göze çarpmaktadır. Bu akım özellikle 1980'de *International Journal of Oral History*'yi kuran ve şu anda Columbia programının başında olan Ron Grele'nin antropolojiden ve Avrupa sözlü tarihinden getirdiği perspektiflerin etkisiyle düşünceye daha bir dayalı ve dışarıya daha dönük hale gelmiştir.

İkinci büyük yoğunlaşma Batı Avrupa'dadır. İlk ikisi 1976'da Bolonya'da ve 1979'da Colchester'da düzenlenen ve iki yılda bir düzenlenecek olan uluslararası sözlü tarih konferansları bu bölgede yapılmıştır. Ancak bu konferanslarda da anlaşıldığı üzere, başka yerlerde de önemli faaliyetler yürütülmektedir. Latin Amerika'daki canlılık ve çeşitlilik pek çok etki-

leşimden kaynaklanmaktadır: Amerikan antropolojisindeki hayat hikâyesi ekolü; Meksika'daki, 1959'dan itibaren toplumsal hareketler, siyaset ve kültürle ilgili kayıtlar oluşturan etkileyici ulusal tarih programı; 1960'larda Monterrey çalışmalarında hayat hikâyelerini örneklem bazında istatistik olarak analiz eden iki Arjantinli sosyolog, Jorge Balan ve Elizabeth Jelin'in Meksika'daki toplumsal hareketlilik araştırmaları; birbiri ardınca gelen siyasi ayaklanmaların yazılı dokümanları düzenli olarak tahribe uğrattığı bir kıtada acilen gerçekleştirilmesi gereken, Brezilya'da Rio de Janerio'daki gibi çağdaş siyaset tarihi programları. Avustralya'da sözlü tarihin kendi kurumu ve dergisi vardır ve yerel ve işçi tarihi üzerine çalışan tarihçiler ile yerliler üzerine çalışan antropologları bir araya getirmiştir. Asya'da, çoğu çalışmanın hâlâ İngiliz araştırmacılara ve haber kaynaklarına bağlı olduğu Hindistan'ın aksine Singapur'un kendi resmi arşivleri vardır. Komünist ülkelerde ise kaset kaydı ile gerçekleştirilmiş çok az sözlü tarih çalışması vardır, fakat popüler otobiyografi yarışmalarının ve fabrikalarda çalışma saatlerinden sonra yapılan anı grubu çalışmalarının gerçekleştirildiği Polonya'ya ek olarak, Çin'de de sözlü tarihe sürekli olmasa da ilgi duyulmuştur. Ulus çapında devrim anılarının derlenmesine, komünistlerin zaferinden kısa bir süre sonra, 1950'lerde başlanmıştır; 1958'de ise ilk Kültür Devrimi dalgasıyla vurgu, okuma yazma bilmeyen yaşlı işçiler dahil, fabrikalarda çalışan işçilerin, askerlerin, ve köylerin tarihine kaydı ve "dolambaçlı ve karmaşık" olan, "işçi sınıfının zorlu ve muhteşem mücadelesi" araştırılmaya başlandı, ancak her iki kampanya da Kültür Devrimi yıllarındaki antientelektüelizm ve nihai kaos içerisinde eriyip gitti.[38] Daha sonra çalışmaların tekrar ele alınıp anlamlandırılması işi William Hinton adında bir Amerikalı'ya kaldı ve ortaya *Shenfan: The Continuing Revolution in a Chinese Village* (1983) [Şenfan: Bir Çin Köyünde Sürekli Devrim] başlıklı bir sözlü tarih başyapıtı çıktı.

Afrika'da ve İsrail'de de, Amerika ve Avrupa'nın etkileri çeşitli biçimlerde yeniden dirilen milliyetçilikle birleşti. Eskiden sömürgeci güçlerin elinde olan Afrika tarihi sömürge sonrası dönemde büyük bir kısmı belgelenmemiş olan Afrika milletleri üzerinde yoğunlaşmaya başladı. Ancak gariptir ki, sözlü gelenekten bir kaynak olarak yararlanmakta giderek ustalaşan yeni ekol büyük ölçüde Angloamerikan'dı, dolayısıyla kısa bir süre önce Güney Afrika'da gerçekleştirilen çalışmalar dışında sıradan Afrikalı insanların deneyimlerini kaydeden toplumsal tarihe çok az yer verilmiştir. İsrail'de ise aksine Yahudi topluluklarının faşizm altında sistematik bir biçimde yok edilmesinden sonra, her tür tanıktan elde edilen sözlü kanıtlar, ulusal ve kültürel yaşam mücadelesinin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir.

Avrupa'da ise paralellikler görülmektedir: 19. yüzyıl milliyetçiliği ve folklor derleme çalışmaları arasındaki bağlantıda bu paralellik dolaylıdır, ama doğrudan paralellikler de vardır. İtalya'da günümüz sözlü tarihinin kökenleri savaş dönemindeki antifaşist partizanları incelemek üzere kurulan yerel merkezler ağına dayanır. Bunun ardından savaş sonrasında yaşanan büyümenin beklenmedik siyasi ve toplumsal sonuçları, köylülerin şehre göçü ve değişen işçi *sınıfı* bilinciyle birlikte 1970'lerde disiplinlerarası bir sözlü tarih üslubu ortaya çıkmış, ayrıca araştırmaların sürekli olmasını teşvik etmiştir. Bu üslup, sosyolog Franco Ferrarotti'nin Roma'nın yoksul mahalleleri ve gecekondu bölgelerini konu alan çalışmasında, Portelli'nin Terni'deki çelik üreticileri üzerine yaptığı kültürel yorumlarda, Piemonte ve Torino'daki köylüleri, işçileri ve kadınları konu alan bütün toplumsal tarih çalışmalarında kendini gösterir. Luisa Passerini İtalya'nın sözlü tarih dergisi *Fonti orali*'yi bu çalışmalardan derlediği yazılarla yayına hazırlamıştır; dergide en yaygın okunan İtalyan sözlü tarihçisi ve tanıklıklar içeren güçlü kitapları savaş ve direnişten köylülerin yoksulluğuna ve en sonunda da bir dağ köyünde yaşayan kadınların anılarını yansıtmaya yönelen Nuto Revelli de yazılar yazmıştır.[39] Hollanda'da da temel amaçlardan biri faşizmi belgelemekti; sözlü tarih 1962'den itibaren dönemin siyaset tarihçileri, Uluslararası Toplumsal Tarih Enstitüsü ve Hollanda radyosu arasındaki iyi örgütlenmiş işbirliği sayesinde gelişmiş, toplumsal tarih alanına genişlemiştir.

Diğer taraftan İspanya'da İngiliz sözlü tarihçi Ronald Fraser'ın öncülük ettiği yolda ilerleyen sözlü tarihin gelişimi Franco'nun uzun yıllar süren iktidarının sona ermesini beklemek zorunda kaldı. Almanya'da sözlü tarihin geç hareketlenmesi de yine folklor hareketini fazlaca benimseyerek itibardan düşüren, aynı zamanda 1930'ların başlarında *Marienthal* başlıklı çalışmada kullanılan daha verimli bir anket araştırması yaklaşımının tohumlarına zarar veren Nazizmin etkisiyle açıklanıyor. Daha da önemlisi, Nazizmden geriye deneyimlerinden utanan bir nesil ve geçmişini araştırmaktansa gömmeye çalışan bir ulus kaldı. Bununla birlikte, 1980'lere gelindiğinde Lutz Niethammer'ın öncülük ettiği Ruhr işçi sınıfını konu alan toplumsal tarih araştırmaları, giderek çoğalan yerel tarih projeleri ile teorik açıdan bilinçli ve hayat hikâyeleri üzerinde çalışan sosyologları bir araya getiren bir iletişim ağı arasında bir yerlerdeydi.

Savaş ve direniş tarihine duyulan ilginin yaygın olduğu ve yalnızca Michelet örneğine değil, antropoloji ve folklor materyalini bir araya getiren Durkheim sosyoloji ekolüne, hatta Maurice Halbwachs'ın belleğin toplumsal doğasını da dikkate alan son derece yenilikçi çalışmasına sahip olan Fransa'da sözlü tarih çalışmalarının bu kadar geç kalışını açıklamak

zor. Bunun sebeplerinden biri, Fransa'da akademik araştırmaların Paris'teki uzmanlaşmış kurumlarda yoğunlaşmış olması, dolayısıyla yerel topluluklarla bağlantılarının olmayışı olabilir. Bugün bile Fransız sözlü tarih toplulukları çalışmalarının çoğu Fransa'nın dışında, Belçika'dadır. Diğer taraftan, öncü araştırmaların Daniel ve Isabelle Bertaux adlı sosyologlar ile Philippe Joutard'ın güneyde, Aix-en-Provence'da dilbilimciler, etnologlar ve tarihçilerden oluşan disiplinlerarası grubu tarafından gerçekleştirildiğini görüyoruz.[40]

Ancak Avrupa'daki en sağlam gelişmelere İskandinavya'da ve Britanya adalarında rastlıyoruz. İskandinavya'da, gelişmelerin kökeni 19. yüzyıldaki sistematik folklor derleme çalışmalarına dayanır. İlk saha çalışması arşivleri Finlandiya'da 1830'lar gibi erken bir dönemde oluşturulmuştu. Fin örneğinin takipçilerine özellikle İsveç'te rastlıyoruz. Uppsala Üniversitesi öğrencileri, 1870'lerde taşralıların kullandığı ve yok olma tehlikesi altında olmalarından korktukları kelimeleri ve ifadeleri derlemek üzere lehçe toplulukları kurmuşlardı. 1890'lara gelindiğinde bu derleme çalışmaları ulusal boyutta bir anket-görüşme araştırması şeklinde sistematize edilmiş ve bu anketler bütün ülkede bin değişik yerde cevaplandırılmıştı; 1914'e gelindiğinde ise İsveç parlamentosunun finansal desteğiyle Lehçe ve Folklor Araştırmaları Enstitüsü kurulmuştu. Bu enstitünün derleme çalışmalarının kapsamı zamanla genişleyerek toplulukları, kültürü ve ekonomisiyle ulusal çapta bir kırsal kesim araştırmasına dönüştü. 1935'ten itibaren de saha çalışmalarında düzenli olarak teyplerden yararlanıldı; enstitü muhtemelen tarih araştırmaları için teyp kullanan ilk örgüttü. Söz konusu saha çalışmalarıyla yakından ilişkili başka bir gelişme de, İskandinavya'da sosyal bilimlerin merkezinde yer alan ve toplumsal tarihle sosyolojiyi kaynaştıran bir akademik disiplin olarak etnolojinin özel gelişimidir. 1950'lerde Norveçli tarihçi Edvard Bull'un öncülüğünde, etnolojik saha çalışmaları kentleri ve sanayi bölgelerini de kapsayacak şekilde genişletilmiş, 1970'lerde ise Orvar Löfgren ve Sven Ek gibi etnologlar, uzun erimli toplumsal değişimi araştırabilmek için bu eski çalışmalardan yararlanmışlardır. Popüler tarih alanında da müzecilik ve habercilik yaratıcı hizmetleriyle ve İsveçli yazar Sven Lindqvist'in işçilerin fabrikalarının tarihini araştırmalarına yönelik bir kampanya başlattığı iddialı kitabı *Grav där du står* (1978) ve aynı başlık altında düzenlenen gezici sergiyle kayda değer deneysel çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Bu erken İsveç örneği, sözlü tarihin İngiltere'deki gelişiminde büyük önem taşımıştı. Burada da folklora, büyük ölçüde amatörce ama güçlü bir ilgi duyulmaya başlanmıştı. Ancak İrlanda ile Galler'de ve az da olsa İskoçya'da bu ilgi milliyetçi hareketlerle güçlendi. İrlanda hükümeti

1930'da derleme çalışmalarına yardımcı olmaya başladı, 1935'te İrlanda Folklor Enstitüsü kuruldu. Başından itibaren bunun İsveçli araştırmacılarla doğrudan ilgisi vardı ve burada da ses kayıt cihazlarından yararlanılıyordu. Galler'de St. Fagans'daki Galler Halk Müzesi ana merkez haline geldi; İskoçya'da ise 1951'de başta Gal dili ve edebiyatına odaklanan, fakat kısa bir süre sonra toplumsal ve İngiliz diline ilişkin malzemeye de başvuran arşiv çalışmalarının başlatıldığı Edinburgh Üniversitesi İskoçya Araştırmaları Bölümü, sistematik derleme çalışmalarına öncülük etti. Son olarak İngiltere'de benzer girişimlerin en önemlileri 1950 dolaylarında Leeds Üniversitesi tarafından ve daha sonra Sheffield'deki İngiliz Kültürel Gelenek ve Dil Merkezi tarafından başlatılan lehçe araştırması çerçevesinde gerçekleşmişti.

Ancak İngiltere'de de sözlü tarihin canlanmasının altında yatan sebep, savaş sonrasında yaşanan siyasi değişimdi. Afrika'nın sömürge olmaktan çıkıp bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte kıtadaki yeni uluslar kendilerine ait bir tarihe ihtiyaç duymaya başladılar. 1950'lerden itibaren, Wisconsin'de çalışan Belçikalı araştırmacı Jan Vansina ve İngiliz John Fage ile Ronald Oliver'ın öncülüğündeki antropologlarla birlikte tarihçiler de sahada kendi sözlü malzemelerini toplamaya başladılar, iki grup arasında yöntem deneyimleri ve yorum alışverişi gerçekleşti.

İşçi hareketinin 1945 İşçi Partisi hükümetiyle iktidara gelmesi ve savaş sonrasındaki uzun refah döneminin getirdiği yaygın güven duygusu yavaş da olsa paralel değişimlere yol açtı: işçi tarihine giderek artan ve 1960'lara gelindiğinde toplumsal tarih alanına da yayılan, buna paralel olarak işçi otobiyografilerine, daha sonra da sıradan insanların anılarına yer veren "Yesterday's Witness" [Dünün Tanığı] gibi televizyon dizilerine duyulan yeni merak bu değişimin bir göstergesidir. Bazı tarihçiler, radyolardaki çalışmaları sayesinde 1930'larda kurulmuş olan BBC ses arşivlerinin olağanüstü bir kaynak olduğunun da farkına vardılar. Ancak asıl etki 1950'lerin yalnızca yoksullukla değil, işçi sınıfı kültürüyle ve başlı başına bir topluluk olarak işçi sınıfının kendisiyle de ilgilenen yeni sosyolojiden geldi. Peter Townsend'in *The Family Life of Old People* (1957) [Yaşlıların Aile Hayatı] ile Brian Jackson ve Dennis Marsden'in *Education and the Working Class* (1962) [Eğitim ve İşçi Sınıfı] gibi klasik çalışmaların bazıları işçilerin bireysel anılarından verimli bir şekilde yararlanırken, Richard Hoggart'ın yarı-otobiyografik çalışması *The Uses of Literacy* (1957) [Okuryazarlığın Yararları] işçilerin konuşmada ve "sözlü gelenek"te düşünüş biçimlerini yorumlamaya çalışıyordu. Edward Thompson'ın *The Making of the English Working Class*'ı (1963) [İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu] ile birlikte bu yeni duygudaşlık, "yoksul çorapçıyı, makinalaşmaya karşı olan ta-

rım işçisini, 'modası geçmiş' el tezgâhı dokumacısını, 'ütopyacı' zanaatkârı, hatta Joanna Southcott'un* aldatılmış takipçisini gelecek nesillerce unutulmaktan kurtarmaya çalışan" ve fikirlerini "kendi deneyimleri açısından doğru" kabul eden bir tarih anlayışıyla birleşti.[41]

Sosyoloji ve tarihin bu şekilde yakınlaşmaları, 1960'larda disiplinlerarası arayışlar içinde olan yeni üniversitelerin kurulması ve toplumsal analizlerin tarihsel boyutuyla gitgide daha çok ilgilenen bir sosyoloji anlayışının hızla yayılmasıyla mümkün olmuştu. Ronald Blythe'ın Suffolk köylerinde yapılan görüşmelerin kaset kayıtlarına dayanan ve edebiyat, tarih ve sosyolojiyi harmanlayan *Akenfield: Portrait of an English Village*'ının (1969) [Akenfield: Bir İngiliz Köyünün Portresi] halk arasında kazandığı başarıyla sözlü tarihin potansiyeli İngiltere'de de anlaşıldı. Daha sonra yayımlanan ve sözlü kanıtlardan yararlanan en önemli kitaplardan birinin, bir sosyolog olan Robert Moore'un din, ekonomi ve sınıf bilinci arasındaki ilişkiyi ele alan tarihsel çalışması *Pit-Men, Preachers and Politics* (1974) [Çukurdakiler, Vaizler ve Politika] olması da bir tesadüf değildir. Thea Vigne ile birlikte, 1968'de Essex Üniversitesi sosyoloji bölümünde 1918'den önceki aile yaşantısı, iş ve toplulukları konu alan ve görüşmelere dayanan ulusal araştırmamıza başladık. Peter Townsend gibi meslektaşlarımızın sosyoloji alanındaki deneyimlerine başvurduk, o zamanlar yeni kurulmuş olan Sosyal Bilimler Araştırma Kurulu'ndan maddi destek de aldık.

O zamandan beri, sözlü tarih İngiltere'de çok yol katetti. 1973'te Sözlü Tarih Derneği kuruldu, altı yıl içerisinde üye sayısı 600'e yaklaştı. Bu kurum, bütün bu gelişmekte olan alanların her birinden, hatta başkalarından da yararlanıyordu. Yeni projelerin geniş kapsamlı olanları daha çok toplumsal tarih alanındaydı, hükümetin Araştırma Kurulu (Research Council) tarafından finanse ediliyordu ve üzerlerinde sosyolojinin epeyce etkisi olmuştu. Ancak diğer projeler sömürge tarihi ve askeri tarih konularında başlatılmıştı. Tarihin, farklı sebeplerden ötürü sözlü saha çalışması geleneğinden çok az da olsa bir şeyler saklanmış olan dallarında faaliyet yeniden görülüyordu: yakın dönem siyaset tarihi, işçi tarihi ve yerel tarih bunlara örnek gösterilebilir.

En az göze çarpanı, yakın dönem siyaset tarihi alanındaki değişim olmuştur, çünkü pek sık alıntı yapılmamasına rağmen, araştırma, yeni belgelerin keşfi ve yorumların doğruluğunun kontrol edilmesinde kullanılan bir yöntem olarak görüşmelerden sürekli yararlanılmıştır. Günümüzde si-

---

* 1792'de, ikinci kez dünyaya gelecek olan İsa'ya gebe olduğunu iddia eden ve 19. yüzyılda binlerce takipçisi olan yoksul çiftçi kadın. Bir avuç da olsa hâlâ onun peygamber olduğuna inananlar vardır. -Ed. n.

yasi biyografi yazarları, yaptıkları sohbetlerden bir şeyler öğrenmeye çalışacaklardır; John Morley'in Gladstone ile yaşlılığında yaptığı görüşme bu duruma gösterilecek örneklerden yalnızca biridir. David Butler ise *Electoral System in Britain 1918-51* (1953) [Britanya'da Seçim Sistemi] adlı çalışmasının "yayımlanmış hayat hikâyelerinden ya da tarihçilerden çok, yaşamakta olan kahramanların anılarına borçlu" olduğunu bile yazmıştır.[42] Ancak teypin kullanılmaya başlanması, görüşme kanıtlarının toplanması için çok daha sistematik bir yöntemi beraberinde getirmiştir.

İşçi tarihi konusunda Webb'lerden itibaren daha net bir gelişim çizgisi görülür. Bu alanda artık içerisinde önemli projeler de olan birçok çalışma yapılmaktadır ve başından itibaren sözlü tanıklık, Oxford'da Ruskin Koleji'nde işçi tarihi ve toplumsal tarihle başlayan ve kendi dergilerinden alıntı yaparsak, kapsamını "çalışma kültürü ve maddi kültür, sınıf ilişkileri ve siyaset, cinsiyet ayrımı ve evlilik, aile, okul ve ev yaşantısı gibi toplumsal yaşamın temel öğeleri"ni ele alacak biçimde genişleten *History Workshop* [Tarih Atölye Çalışması] hareketinin ayırt edici özelliklerinden biri olmuştur.

Son olarak, yerel tarih alanında büyük bir gelişme yaşanmıştır. Bu gelişme, başlangıçta özellikle yöntemin daha derin köklere sahip olduğu kırsal kesimde gerçekleşmiştir. Bir tür olarak Gough'dan bahsettik; diğer bir tür folklor derlemeciliğiydi ve bir başka olağanüstü örnek de 1920'lerden itibaren Kadın Enstitüsü'nün çalışmalarıydı. Bunlar kısmen İskoçya istatistiksel verilerine, aynı oranda (C. V. Butler'ın etkisiyle) Rowntree'nin toplumsal araştırmalarına da dayanan köy araştırmalarıydı. Joan Wake'in *How to Compile a History and Present Day Record of Village Life* (1925) [Köy Hayatının Tarihi ve Bugünkü Kayıtları Nasıl Derlenir] başlıklı çalışması Kadın Enstitüsü'nün araştırmaları için kaleme alınmıştır, ayrıca hem belgesel araştırma hem de yaşlılardan görüşmeler yoluyla bilgi toplama (çiftçilik yöntemleri, kiracılık, ücretler, zanaatlar ve sanayi, ulaşım, göçmenler, okullar, kulüpler, dostluk dernekleri, sendikalar, sağlık, yemek, din ve suç; eski hikâyeler, folklor, şarkılar ve oyunlar; kişisel anılar) hakkında mükemmel tavsiyeler içermektedir. Wake'in önerilerinden biri şöyleydi: "Neden herkesin sırayla deneyimlerini hatırladığı ve anlattığı, birinin de bunları stenoyla not aldığı 'hatırlama partileri' düzenlenmesin?" İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, pek çok bölgedeki Kadın Enstitüleri ve Yaşlılara Yardım Kurulları yazı yarışmalarına destek oldular, seçilen yazılar yerel kitapçıkların yanı sıra, Pat Barr'ın *I Remember* (1970) [Hatırlıyorum] başlıklı çalışmasında yayımlandı. George Ewart Evans'ın çalışmalarının, özellikle de ilk kitabı *Ask the Fellows who Cut the Hay*'in (1956) [Otu Kimin Biçtiğini Arkadaşlara Sorun] temeli-

ni oluşturan, yazarın folklor anlayışı ve çalışma tecrübesinin yanı sıra kısmen bu güçlü yerel tarih geleneğidir. Başlığı ve giriş metniyle bu köy çalışması aslında İngiltere'de şu anda mevcut olan sözlü tarih hareketinin ilk çalışmasıdır. Ancak daha sonraki yıllarda, iç bölgelerdeki şehirlerde yürütülen yerel topluluk tarihi projeleri daha da güçlü bir gelişme göstermiş, bazıları dışarıdan destek almamış, bazıları şehirdeki yardım fonlarından destek almış ya da 1980'lerde işsizliğin tırmanmasıyla birlikte İşgücü Hizmetleri Komisyonu tarafından desteklenmiştir.

Kısacası sözlü tarih, siyaset tarihi, işçi tarihi, yerel tarih gibi tarih içerisinde saha çalışması geleneğinin varlığını sürdürdüğü alanlarda ya da tarihçilerin sosyoloji, antropoloji veya lehçe ve folklor araştırmaları gibi farklı saha çalışması disiplinleriyle ilişki kurabildiği alanlarda gelişme göstermiştir. Sözlü tarih çalışmalarının coğrafi dağılımı ise saha çalışmasına para ayrılabilen yerleri göstermektedir; Kuzey Amerika ve Kuzeybatı Avrupa'daki yoğunlaşmanın sebebi de budur. Aynı sebepten ötürü, özellikle folklor derleme çalışmalarındaki hükümet desteğinin yanı sıra işsizlik programları, radyo arşivleri ve sosyal bilimler araştırma kurulları da çoğu ülkede temel etkenleri oluşturmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde bazı önemli hükümet projeleri mevcuttur, fakat bunlar daha çok askeri kuvvetleri ve savaş deneyimini ele almaktadır. Sonuç olarak, ulusal ve yerel elitler gibi, yalnızca geriye yazılı kayıt bırakma olasılığı daha yüksek olan kişilerle görüşme yapılmasını önemseyen özel fonlar daha baskın olmuştur. Parasal destek veren vakıfları konu alan sözlü tarih projeleri bile vardır. Dolayısıyla, sponsorluk biçimleri ve belki de bunların ardında yer alan siyasi varsayımlar, farklı ulusal gelişmeleri şekillendirmede kilit faktörler olmuştur.

Diğer taraftan bir faktör daha vardır: Muhalefetin tabiatı. Amerika'daki özel fon sistemi sözlü tarihçilerin, yerel üniversitelere, kolejlere ve kütüphanelere çok bağlı kalmadan, istediklerini yapmalarını mümkün kılması açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur; ne yazık ki tipik Amerikalı sözlü tarihçiyi bir tarihçiden ziyade bir arşivci ve bir derlemeciye dönüştürdüğü zaman da olmuştur. Bunun tersine, İngiltere'de kaynaklardan yararlanabilmek ve kabul görebilmek için çetin bir mücadele verilmesi kaçınılmazdı. 1970'lerin ortalarından itibaren hüküm süren ekonomik kriz ve kamu harcamalarındaki kesintiler sonucunda yetersiz kamu fonlarından herhangi bir yeni talep, ister istemez muhalefetle karşı karşıya kalıyordu. Sosyal Bilimler Araştırma Kurulu bile 1976 yılına gelindiğinde, temkinli destekten düşmanca olduğu açık bir "sınırlama" politikasına geçti.[43] Bu durum araştırma dünyasında çok kısa süreli bir gerilemeye neden olmuşsa da, bunu izleyen 1980'lerde üniversitelerde gerçekleşen kesintilerden en fazla etkilenen en yeni gelişmeler olmuş,

güvenli uzak geçmişin kabul görmüş siyaset ve iktisat tarihi ise kendini çok iyi koruyabilmiştir.

Böyle bir muhalefetin başarılı olduğu bir ortamda asıl zarar gören bizzat profesyonel tarihçiler olacaktır. Sözlü tarih temel olarak eğitim kurumlarında, sosyologlar, antropologlar ve folklor araştırmacıları, toplum içerisinde de meslekten olmayan tarihçiler tarafından geliştirilecektir. Profesyonel tarihçiler disiplinlerarası çalışmaların ve kendi bölgeleriyle ilişkiye geçmenin getireceği canlılıktan uzak kalacak, dolayısıyla sözlü tarihin kendi ihtiyaçlarını ve standartlarını ihmal ederek gelişmesine göz yumacaklardır. Sözgelimi, arşiv faaliyetlerinin bugün yetersiz oluşu ve bunun sonucunda aslında toplanmakta olan sözlü kanıtların büyük bir kısmının tahrip olması, muhtemelen tarih uzmanlığı sözlü kayıtların yazılı belgeler kadar değerli olduğunu kabul edene kadar devam edecektir. Dolayısıyla, Kanada, Avustralya ve ABD gibi gelişmiş ülkelerde federal arşivler ve devlet arşivleri 1950'lerden itibaren programlarının bir parçası olarak sözlü tarih materyali topluyorken, İngiltere'nin British Library içerisinde kendi ulusal ses arşivini kurması ancak 1980'lerde gerçekleşebilmiştir, sözlü tarih çalışmaları da daha yeni yeni gelişmektedir.

Bununla birlikte, bugünkü düşmanlık uzun vadede ve belki de hızla muhtemelen çözülecek ve profesyonel tarihçiler sözlü kanıtların pek çok tarihsel kaynaktan biri olarak kabul edilebileceği görüşüne geri döneceklerdir. İletişim yöntemlerinin değişmesiyle yazılı belgelerin merkezi rolünün sona ermesi bunu kaçınılmaz kılacaktır. Ayrıca daha yakından ele alındığında, muhalefetin ilkesel değil daha çok duygusal olduğu ortaya çıkmaktadır. İlkelere yer verilmektedir, fakat bunlar birbirleriyle çelişirler ve uzmanlığın iki aşırı ucundan kaynaklanırlar.

Öncelikle, başta iktisat tarihi ve demografi olmak üzere bazı alanlarda istatistiksel analize açık olmayan *bütün* niteliksel kanıtları göz ardı etmek isteyen tarihçiler vardır. Bu, bir ekol olarak, iktisat tarihinin özerkliğini kazanmakta olduğu ve toplumsal tarihin G. M. Trevelyan'ın izlenimci zerafetinden Georges Lefebvre'nin *Il faut compter* [saymak gerek] sloganıyla daha katı standartlara kaymakta olduğu 1920'lere dayanmaktadır. Daha sonra bu ekol, Popper'in geleneksel tarihe neopozitivist düşmanlığıyla, ayrıca 1960'ların genelde sosyal bilimlerden abartılı beklentileri, özelde de bilgisayar ile güçlenmiştir. Muhtemelen, George Ewart Evans'ın öne sürdüğü gibi,

> bu indirgemecilik bu yüzyıl boyunca bilinçaltındaki doğa bilimlerinin kazandığı saygınlık ve şöhretin birazına sahip olma isteği yüzünden çok moda olmuştu; söz konusu anlayış modern bilimin insanın bilmeye ihtiyaç duyduğu

her şeye bir cevap bulabileceğini ileri süren yaygın varsayımından da güçlü bir destek alıyor.[44]

Ancak böylesine büyük iddialar hayal kırıklığını da beraberinde getirdi. İstatistiksel bir tarih artık yardım almadan geçmişi çözümleyemeyecek ve sosyoloji de bugünkü toplumsal sorunların cevabını bulamayacaktır. En iyi iktisat tarihçileri ve demografi uzmanları elbette bunun daima farkındaydılar: örneğin Fransa'daki *Annales* okulu ya da İngiltere'de İrlanda ailelerinin kıtlık sonrası demografik dönüşümünü ele aldığı önemli tartışmasında, temel dayanak olarak İrlanda Folklor Komisyonu tarafından derlenen sözlü kanıtlardan yararlanan K. H. Connell. Bu arada sosyoloji disiplini içinde, araştırma analizlerinde hâkim yöntem olarak istatistiğin kullanılmasına tepki duyulmaya başlanıp sahada çalışırken hayat hikâyelerini görüşmeler yoluyla öğrenmeye geri dönülmüş, bu da sosyolojiyi sözlü tarihe yakınlaştırmıştır. Dolayısıyla, neo-pozitivist istatistik okulunun abartılı beklentilerinin modası yavaş yavaş geçmiştir. Michael Anderson'ın *Family Structure in Nineteenth Century Lanchashire* [19. Yüzyıl Lancashire'ında Aile Yapısı] adlı incelemesinde Chartist* dönemin huzursuzluğu içerisinde yarı Katolik bir kasabayı ele alırken siyasi, dini ve psikolojik etkenleri göz önünde bulundurmadan, katı ekonomist bir aile modeline bağlı kalması çalışmayı çarpıtmıştır. Veri bulamadığında uyduracak ve koskoca kölelik deneyimini bir dizi tabloyla yeniden yorumlamaya çalışacak olan R. W. Fogel gibi bir iktisat tarihçisinin cüretkâr cambazlıkları da bugün yöntemin güçlü taraflarından ziyade zayıflıklarını gösteren bir çıkış olarak görünmektedir. Sosyal bilimlere yakınlıkları dolayısıyla görüşme yöntemini, doğal olarak tarihin pek çok dalına göre daha iyi tanıyan ve içlerinden gerçekten de sözlü tarihi destekleyen önemli şahıslar çıkmış olan iktisat tarihi ve demografinin, uzun vadede sözlü tarihin gelişiminin önünde engel teşkil etmeye devam edeceğine inanmak güçtür.[45]

Eski muhafazakâr tarih uzmanları ilk bakışta daha korkutucudur. Örneğin, A. J. P. Taylor, yazılı belgelerin değerinin azaldığının farkında olmasına rağmen görüşme yöntemine karşı koymayı sürdürmektedir. "Bu konuda neredeyse tam bir şüpheciyim... Gençlikleri hakkında saçma sapan konuşan yaşlılar mı? Hayır."[46] Eğer 20. yüzyıldan itibaren eski tarz, belgelerle çalışan tarihçi tarihi bu şekilde yeniden inşa etmeyi zor buluyorsa, yalnızca hâlâ sıkı sıkıya bağlı olduğu eski sağlam zeminde kalması yeterlidir. Ancak, pratikte durum göründüğü kadar sabit değildir. Geleneksel tarihçi, kısmen teorilere şüpheyle yaklaştığı ve yorumunu, bulabildiği tüm

*19. yüzyılda İngiltere'de siyasi reformcuların kurduğu parti -Ed. n.

kanıtları tek tek ele alarak oluşturmayı tercih ettiği için aslında bir eklektiktir. Sözlü kanıtlardan şüphe duyuyorsa bu, büyük ölçüde çok kısa bir süre öncesine kadar, şu anda hatırlamak zor gibi görünse de, kanıtların saklı olmasından ya da bilinmemesinden kaynaklanır. Arthur Marwick'in 1970'te yayımlanan *The Nature of History* [Tarihin Doğası] başlıklı çalışmasının, birincil ve ikincil yazılı kaynakların kabul edilmiş hiyerarşisinden, istatistikler, haritalar, binalar, manzaralar, yaratıcı edebiyat, sanat, gelenekler ve "döneme özgü *âdetlere*" kadar uzanan "The Historian at Work" [Tarihçinin Çalışması] başlıklı bölümü, tarihsel kaynaklara ilişkin son derece katı bir tartışmaya yer verir. "Sözgelimi bir Afrika topluluğunun tarihi gibi, yalnızca belge dışı kaynaklara dayanan bir tarih, belgesel kaynaklara başvuran bir tarihten daha noksan olabilir ve pek tatminkâr olmaz; fakat tarihin kendisi hep aynıdır" diye bir argümanı bile ileri sürmüştür. Bununla birlikte, herhangi bir sözlü kanıta atıfta bulunmamıştır. Bugün buna benzer bir metnin hem görüşme yöntemini hem de sözlü geleneği ele almaması pek olası görünmüyor.[47] Bugün, pek çok kişi söz konusu potansiyel kaynakların farkında ve bu farkında oluş bir nebze kabulü de beraberinde getiriyor. Ayrıca, sözlü tarih projeleri, araştırma öğrencilerinin danışmanların teşvikiyle yararlandıkları ve tezlerinde alıntı yaptıkları birçok arşivin oluşmasını sağlamıştır. Öyleyse bu yeni nesil için, sözlü kanıtlar da, tekrar, kabul gören kaynaklar arasında sayılıyor. Tezlerinde sözlü kanıtlara atıf yapılabildiğine göre potansiyel olarak toplanmaya değer olduklarından, doğrudan yürüttükleri saha çalışmalarında bu tür kanıtları derlemek istiyorlar.

Gerçek şudur ki, sözlü kanıtlara muhalefet ilkelere olduğu kadar duygulara da dayanmaktadır. Bugün koltukları ve kesenin ağzını ellerinde tutan daha eski kuşak tarihçiler, yeni bir yöntemin ortaya çıkışına içgüdüsel olarak endişeyle yaklaşmaktadırlar. Bu, uzmanlık alanlarının bütün teknikleri üzerindeki hâkimiyetlerini kaybetmeleri anlamına gelmektedir. İşte bu yüzden ellerinde teypleriyle sokak sokak dolaşan genç araştırmacılar hakkında küçültücü sözler söylüyorlar; şüpheciliklerini haklı çıkarmak için de, ufacık şeylere sıkı sıkıya sarılıyorlar: örneğin genellikle kendi hafızalarının ya da başka birinin hafızasının yeterli olmayışına ilişkin bir anı (buna dikkat etmek gerek). Bunun ötesinde, görüşmenin getireceği toplumsal deneyim ve odadan çıkarak sıradan insanlarla konuşma korkusu da vardır ki bu korkuya yalnızca yaşlı araştırmacılar arasında rastlamıyoruz.[48] Ancak, zaman bütün bu duyguları hafifletecektir, eskinin yerini yeni alacaktır ve daha çok tarihçi, sözlü tarihin toplumsal ve entelektüel deneyiminin olumlu taraflarını öğrenecektir.

Öyleyse, "sözlü tarih"in tarihçiler tarafından keşfinin örtbas edilmesi

artık pek mümkün değildir. Ayrıca bu, yalnızca bir keşif değil bir yeniden keşiftir. Bu keşif, tarihe artık yazılı belgelerin kültürel önemine bağımlı olmayan bir gelecek kazandırmaktadır. Tarihçiler de kendi zanaatlarındaki en eski becerileri yeniden elde etmektedirler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÖZLÜ TARİHİN BAŞARDIKLARI

Sözlü tarihin elde ettiği başarıları nasıl ölçebiliriz? Uzun geçmişinin bir yoklamasını yaparak mı: Herodotos, Bede, Clarendon, Scott, Michelet, Mayhew... Yoksa, şu anki hedefleri ve çeşitliliğine bakarak mı? Bu kadar farklı alanlardan uzmanları bir araya getiren bir hareketin çalışmalarına kesin bir sınır çizmek mümkün değil. Sözlü tarih yöntemi, başta sosyologlar ve antropologlar olmak üzere kendisini sözlü tarihçi olarak nitelendirmeyen pek çok araştırmacı tarafından da kullanılıyor. Aynı şey gazeteciler için de geçerli. Bununla birlikte, bunların hepsi tarih yazıyor olabilir ve hiç şüphesiz bütün bu insanlar tarihe katkıda bulunuyorlar. Pek çok sebepten ötürü, profesyonel tarihçiler de kendi çalışmalarını "sözlü tarih" olarak değerlendirmeyebiliyor. Genellikle, odak noktaları, problemin çözümünde kullanılan yöntemlerden ziyade seçilmiş bir tarihsel problemin kendisi oluyor ve sözlü kanıtlardan tek başına değil de diğer kaynakların yanı sıra yararlanmayı seçiyorlar. "Sözlü tarih" ifadesi bile bu karışıklığa katkıda bulunuyor:

> ... tarihin şimdiden farklılaşmış olan iktisadi, zirai, tıbbi, hukuki ve benzeri alanları arasında yanıltıcı bir analoji kuruyor. Sözlü tarih, hiçbir zaman tek başına tarihin bir "bölmesi" olamazken, muhtemelen tarih disiplininin herhangi bir dalında kullanılabilecek bir tekniktir. Terim bölünmeyi ima eder, hatta davet eder; oysa herhangi bir süre içinde sahada sözlü kanıt toplamış olan biri için, sözlü kaynak toplama işinin tarihin tüm yönlerinin birbirlerinden ayrı değil, birbirleriyle bağlantılı olduğunu gösterdiği açıktır.[1]

Sözlü tarihin tam potansiyeli anlaşıldığı takdirde, ortaya tarihsel kaynakçalar bölümünde, alt alta sıralanmış başlıklardan oluşan belirli bir liste çıkmayacaktır; aksine tarihin yazılması ve öğrenilmesinde, sorunlarında, verdiği hükümlerde ve dokusunda alttan alta bir değişim olacaktır. Aşağı-

da sözlü tarihin yalnızca bir boyutu tartışılacak —yeni sözlü kanıtların var olan tarihsel çalışma alanları üzerindeki etkisi— ve verilen örnekler kasıtlı olarak modern çalışmalarla sınırlı tutulacaktır. Buna rağmen bir tarafta sayısı oldukça fazla olan ve özellikle devam etmekte olan araştırmalar üzerine yazılmış, dergilerde ya da resmi sözlü tarih hareketiyle ilgili bibliyografyalarda yayımlanan genelde kısa makaleler ile diğer tarafta sonsuz sayıda ve genellikle oldukça zengin sosyoloji, antropoloji, folklor, çağdaş tarih, siyaset yayınları ve bu konulara da değinen yaşam öyküleri arasında tatminkâr ve dengeli bir seçim yapmak zordur. Sırayla her alanı tam anlamıyla incelemek de gerçekten fazlasıyla uzun olacaktır; dolayısıyla bu ister istemez betimleyici bir tartışmadır.

İktisat tarihi ile başlayalım. Pek az kişi kendi kanosuyla Kongo Nehri'ne bağlı ırmakları araştıran Robert Harms gibi sömürge öncesi dönem Orta Afrikası üzerine çalışan, bölgelerindeki yeni üretim biçimlerini, ortaya çıkan ticaret ve pazarları esas olarak toplumsal ve ailevi sözlü gelenekleriyle birleştiren tarihçilerin —pek çok anlamda— gösterdiği cesareti sergileyebilir. Sözlü kanıtların iktisat tarihindeki rolü genelde mütevazı olmuştur: birincisi, var olan kaynakları düzeltici ve bütünleyici bir katkı olarak, ikincisi de üzerinde düşünülmek üzere yeni sorunlar ortaya atarak. İktisat tarihinin, hükümet politikası, dış ticaret ya da bankacılık ve sigorta gibi konularında mevcut belgeler odak noktaları bazen dar olsa da sayıca çok fazladır. Ancak tarihle ilgili belli başlı toplu istatistiklerin bazıları, örneğin gerçek ücretler, çalışma saatleri, verimlilikle ilgili istatistikler normalde sunuluşlarında iddia edilen güvenilirliğe rağmen ya yetersiz belgelere ya da tümüyle tahminlere dayanmaktadır. Bu istatistikler sözgelimi sanayileşmiş İngiltere'deki yaşam standartı üzerine yapılan büyük tartışmaların temelini oluşturur: fakat Elizabeth Roberts Lancashire'daki iki kasabada işçi aileleriyle yaptığı görüşmelerden yola çıkarak yaşam standartıyla ilgili istatistiki göstergelerin hesaplanmasında ne kadar çok faktörün yanlış yorumlandığını ya da tümüyle hesaplamaların dışında tutulduğunu göstermiştir. Bu kaynaklar belli başlı sanayi dallarından pek çoğunun, örneğin madenciliğin tarihini araştırma konusunda da bir o kadar eksik kalmaktadır. Christopher Storm-Clark da mevcut belgelerin nasıl yetersiz ve yanıltıcı olduğunu göstermiştir. Madencilik endüstrisi 19. yüzyılın sonlarından önce büyük ölçüde küçük, sathi ve genellikle kısa ömürlü yerel ocaklardan oluşuyordu; ne var ki mevcut kanıtlar hem az ve parça parçadır, hem de ağırlıklı olarak atipik büyük ölçekli sermaye yoğun ocaklar ve bunların ilişkili olduğu yerleşimler üzerinedir. Maden ocaklarının kapatılması ve bunu izleyen savaş sırasındaki buhran yıllarında bu ocaklarla ilgili kayıtların zarar görmesi, sahiplerinin ocakların incelenmesine yanaşmama-

ları ve Ulusal Kömür İşletmesi'nin bunların sonucunda yaşadığı benzer endişeler ne kaynakların ulaşılabilirliğini ne de içerdikleri bilgiyi geliştirebilmiştir. Bu yüzden Storm-Clark, araştırması için kısmen hakkında kayıt bulunmayan maden tiplerinde çalışmanın nasıl örgütlendiğini öğrenmek ve buralarda kullanılan teknoloji hakkında temel bilgiler toplamak için görüşmelerden yararlanmıştır. Görüşmelerden, madenlere işçi alınması ve maden bölgelerine yapılan göçler konusunda da, maden ocakları kayıtlarından çok daha fazla kanıt elde ediliyordu. Ancak belki de en çarpıcı olanı, görüşmelerin, en azından belirli madenler için, maden ocakları ücret defterlerindeki mesai saatleri ve ücretlerle ilgili bilgileri açıklamak ve düzeltmek açısından değerli olmasıydı. Görüşmeler, tek tek madenciler için çalışma saatlerinin gayet esnek olduğunu gösteriyor; oysa madencilerin çalışma grupları arasındaki parça başı ödeme sistemi öylesine karmaşık ve değişkendi ki 1914'ten önceki dönem için ücret *oranı* kavramından söz etmeyi "neredeyse tamamen anlamsız" kılıyordu.

Yazılı belgelerle karşılaştırıldığında sözlü kanıtların ne kadar değerli olduğuna ilişkin benzer argümanlar başka sanayiler için de geçerlidir. Böylelikle Allan Nevins'in Henry Ford, şirketi ve otomotiv sanayii üzerine yazdığı kapsamlı toplumsal ve endüstriyel biyografi sözlü kanıtların büyük bir yenilikçinin çalışma yöntemlerini nasıl mevcut belgelerden daha açık ortaya koyduğunu göstermektedir. Küçük firmaların ve mevsimlik işçiliğin hâkim olduğu bir sanayii konu alan *Living the Fishing* (1983) başlıklı çalışmamızda, görüşmelerin her bir topluluğun ve aile girişiminin yerel iktisadi tarihinin bir özetini çıkarmanın en çabuk yolu olduğu ortaya çıkmıştı. Ayrıca yaptığımız görüşmeler, büyük sayıdaki hükümet belgeleri ve istatistiklerdeki, gerekli resmi bilgileri sağlarken bölgeyle övünme arzusuyla bilgi kaçırmaktan ya da tahminde bulunmaktan doğan bazı hataları görmemizi sağladı; fakat daha da önemlisi, topluluklar arasında girişimcilik kültüründeki karşıtlıklar hakkında çok önemli bilgiler verdi ve bu da diğerlerinin işi iyi giderken bazılarının niye battığına açıklık getirmemize yardımcı oldu. Gerçekten de, genel olarak, büyük başarı hikâyelerinin tersine büyük bir şirkete *dönüşmeyen* taşra kasabasındaki bir demir dökümhanesini, daha da geriye gidersek haklarında hâlâ çok az yazılı belge bulunan, fakat büyük ölçüde sözlü kaynaklara dayanan geniş bir literatürün oluştuğu kırsal kesimdeki tekerlekçiler, demirciler, damcılar gibi zanaatkârları anlamak da bir o kadar önemlidir. Genel tablonun hayati bir kısmını oluşturan geçici iktisadi faaliyetler hakkında tatminkâr bir çalışma yapılabilmesini sağlayan yine büyük ölçüde sözlü kanıtlardır. Nitekim, seyyar satıcılık, kredili kumaş ticareti, pazarcılık gibi yerleşik olmayan ticaretlere ilişkin neredeyse hiçbir yazılı belge bulunmamaktadır, hat-

ta iyi örgütlenmiş mayalı içki sanayiinde, tarla işçilerinin Doğu Anglia'dan düzenli ve örgütlü bir şekilde Burton-on-Trent'e mevsimlik göçleri son derece yetersiz belgelenmiştir.

Ancak sürekliliği en fazla olan ve iktisat tarihi açısından büyük önem taşıyan tarih çalışmaları tarım üzerinedir. Burada yine büyük ve daha gelişmiş teknoloji kullanılan tarlaların hesapları, ücret defterleri ve günlük kayıtları mevcuttur. Bu kayıtların varlığı bile alışılmadık ölçüde bir verimliliğe işaret eder. Kayıtların mevcut olduğu yerlerde bile, sözgelimi ücret oranları ya da çalışma teknikleri üzerine mevcut bilgiler genelde yetersiz kalmakta, ya anlaşılmaz ya da yanıltıcı olabilmektedir. Belirli bir bölgedeki normal çalışma düzeni ve teknolojik seviyedeki farklılıklar hakkında güvenilir kanıtlar bulabilmek için sözlü tanıklık şarttır. Bu tür kaynaklar en sistematik olarak Galler'de ve İskoçya'da, fakat iktisat tarihinden ziyade sosyoloji, antropoloji ve folklor alanlarında toplanmıştır. Yakın bir dönemde bu bölgelerin toplumsal ve iktisadi tarihi üzerine David Jenkins ve Eric Cregeen'in dikkate değer çalışmaları olmuştur. Ancak, saha çalışmasının tarım tarihine uygunluğunu Doğu Anglia tarımı üzerine gerçekleştirdiği *The Horse in the Furrow, The Farm and the Village* [Sabana Koşulan At, Çiftlik ve Köy] ve özellikle *Where Beards Wag All* başlıklı çalışmalarında, buhar gücü kullanılan büyük çiftliklerden küçük işletmelere, hayvancılık ve mısır ekonomilerine; tüccarlara, çiftçilere ve tarla işçilerine kadar tarım metotlarını inceleyen çalışmasıyla George Ewart Evans sergilemiştir.

Bu çalışmaların bazıları sözlü kanıtların iktisat tarihine başka bir biçimde de katkıda bulunmaya başladığını hissettirir: girişimcilerin incelenmesi. Üst ve orta sınıf entelejensiyası hakkında bol bol otobiyografik malzeme bulunmasına rağmen, imalatçılar ve işadamları hakkında bu tür bilgiler son derece azdır. Bu bilgiler olmadan İngiliz ekonomisindeki gerilemede aile şirketlerinin rolünün ve girişimcilerin sosyalizasyonu ve tavırlarının rolünün ne olduğu gibi soruları yanıtlamamız mümkün değildir. Ancak iktisat tarihçilerinin sosyologlar gibi sanayi yöneticilerinin ve küçük girişimcilerin hayat hikâyelerini toplamakta başarısız oldukları apaçık ortadadır. Sosyologların çalışmaları pek çok yeni ve önemli bulguyla sonuçlanmıştır, örneğin sanayi yöneticilerinin aksine İngiltere'deki küçük işadamlarının hırslı olmayışı ve bu adamların eşlerinin ekonomide hayati bir rol oynamaları. Diğer taraftan, büyük finansörler, sanayiciler ve yatırımcıları değil de neden Fransız fırıncılarının ya da İskoç balıkçılarının böylesine küçük maddi kazançlarla yetindiklerini çok daha iyi biliyor oluşumuz halen bir paradokstur; bir işadamına ait muhtemelen en aydınlatıcı hayat hikâyesi, bir suç araştırması için kaydedilmiş olan ve çalıntı eşya

alıp satan İtalyan asıllı bir Amerikalının hikâyesidir. Burada büyük bir fırsatın kaçırılmakta olduğu açıktır.

Her ne kadar bugün bilim tarihi üzerine yapılmış sözlü tarih çalışmaları bilimin toplumsal açıdan itibarlı yönleriyle ilgileniyor olsa da iktisat tarihi ile teknolojik ve bilimsel buluşların tarihi arasında da potansiyel bir bağ bulunuyor. Tıp ve psikiyatri tarihi ile ilgili projeler de mevcut. Ayrıca David Edge, *Astronomy Transformed: The Emergence of Radio Astronomy in Britain* (1977) [Dönüşen Astronomi: Britanya'da Radyoastronominin Doğuşu] başlıklı çalışmasında en şaşırtıcı, maliyeti en yüksek ve belki de toplumla en az ilişkisi bulunan "büyük bilim", yani radyoastronominin savaş sonrası gelişiminin kapsamlı bir analizini yapmıştır. Kısmen aynı bilim alanındaki kendi deneyimlerinden yararlanarak, bilim adamlarının geride bıraktığı kayıtlardaki boşlukların bir tesadüften ibaret olmadığını anladı; bilim adamları birbirini rasyonel bir sırayla izleyen buluşlardan oluştuğunu düşündükleri bilim tarihine daha önce el yordamıyla yaptıkları araştırmaların ve hatalarının da bir katkı sağlayabileceğini görmemişlerdi. Edge, görüşmelerden toplanan kanıtlar sayesinde gerçek tablonun çok farklı olduğunu gösterebilmiştir. Bilim tarihinin aslında çıkmazlar, yanlış anlamalar, tesadüfen gerçekleşen buluşlarla dolu olduğunu; kısmen bir uzmanlar grubu tarafından idare edilen, bazen de bilginin kasıtlı olarak gizli tutulduğu, acımasız bir rekabet ortamının varlığını ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bu, bilimsel yöntemlerin tarihi konusundaki çalışmalara önemli bir katkıda bulunuyor ve bilim adamı mükemmel ve rasyonel üstün insan olmaktan çıkıp daha insani ve daha siyasi bir varlığa dönüşüyor.

Hiç şüphesiz bilim tarihi entelektüel tarihin sadece bir kolu. Din tarihi de özellikle ilginç bir alan, zira burada sözlü kaynaklar sıradan inananlar ile liderlerinin inançları ve eylemlerini ayırt etmekte kullanılabilir. Örneğin, din alt orta sınıftan beyaz yakalı işçilerin değerlerini biçimlendirmede ne kadar rol oynamıştır? Ayrıca, doğaları gereği günümüzde kurumsal dini belgelerin var olmadığı "ortak din", batıl inançlar, doğum ritüellerini ya da dindar olmayanların evlilik ve ölümlerini incelemek de böylelikle mümkün oluyor. İktisadi kalkınma ile girişimciler ve işçilerinin dini ideolojileri arasındaki ilişki uzun yıllar boyunca tarihin tartışmalı konularından birini oluşturduğundan, sözlü kanıtların iktisat tarihini devam ettirebileceği başka bir konu da budur. Weber, Halévy ve E. P. Thompson'ın bu konu üzerine öne sürdükleri argümanların yeniden değerlendirilmesi Robert Moore'un *Pit-men, Preachers and Politics* adlı çalışmasının odak noktasını oluşturuyor. Durham'deki bir maden vadisini konu alan çalışma, bölgedeki maden ocağı sahiplerinin ataerkilliğiyle desteklenen ilkel metodizmin, 20. yüzyılda sanayinin girdiği ekonomik kriz karşısında

etkisi maden sahiplerinin ataerkilliğiyle birlikte yok olana kadar, kişinin kendi kendini geliştirmesi gerektiğine yaptığı vurguyla madenciler arasında militan bir sınıf bilincinin gelişmesini nasıl engellediğini göstermektedir. Bölgedeki inançlı ama kilise mensubu olmayan insanların tespiti dahil, dinle ilgili anlatılar büyük ölçüde sözlü kanıtlara dayanır ve genel bir teorik savla bölgenin itinayla yeniden kurgulanmasının birleştirilmesi bu kitabı çok önemli bir yapıtaşı haline getirmektedir.

Kitap ayrıca bizi iktisat tarihine bağlı, özellikle de sözlü tarihte başlı başına önemli bir konu olan işçi tarihine götürmektedir. Çalışmaların kapsamı ayrıca bir bibliyografik makale yazımını gerektirecek ölçüde geniştir. Yerel kitapçıklar ve *Bulletin of the Society for the Study of Labour History* ya da *Radical America* gibi dergilerdeki makalelerden önemli kitaplara ve Güney Galler Madencilik Kütüphanesi çapında arşivlere kadar pek çok kaynak vardır. Sözlü kanıtların katkıları pek çok farklı biçimde gözlenmektedir. En basiti biyografik olanıdır. İşçi liderleri bile normalde gerilerinde kendilerine ait önemli bir kayıt bırakmazlar, dolayısıyla tek tek çalışmaların yanı sıra John Saville ve Joyce Bellamy'nin *Dictionary of Labor Biography*si [İşçi Biyografileri Sözlüğü] gibi bir girişimle sözlü kanıtların değeri anlaşılmıştır. Diğer taraftan sözlü kanıtlar işçilerin otobiyografilerinin karakterini de değiştirmiştir. Birçok istisna olmasına karşın çok kısa bir süre öncesine kadar tipik işçi otobiyografilerinde sendika sekreteri ya da bir parlamenter çoğunlukla çocukluğu ve ilk işiyle ilgili birkaç sayfalık bir önsözle başlayarak kamusal hayatlarını kaleme alırlardı. Özellikle topluluk tarihi projelerinde sözlü tarihçilerin etkisiyle radyo-TV'nin etkisi birleşince şimdi çok daha geniş bir yazar kitlesi yaşam öykülerini kaleme alıyor: yerel ve ulusal liderler, sıradan insanlar, sendikasız işçiler, erkeklerin yanı sıra kadınlar, işçiler, ev hizmetçileri, zor işlerde çalışanlar, yevmiyeyle çalışanlar, maden işçileri ve işçi aristokratları. Bir o kadar önemli olan başka bir gelişme de, içerik ve dilin kamusal hayattan iş ve aile yaşantısıyla ilgili sıradan deneyimlere kayması oldu. Samimi ve anekdotlara dayalı bir otobiyografi türü ortaya çıktı ve yayımlanmış yaşam öykülerine damgasını vurdu. Bu gelişmenin etkileri John Burnett'in *Useful Toil* başlıklı başarılı derlemesindeki otobiyografik metinlerden alınan parçalarda açıkça görülüyor. Aynı türden sözlü otobiyografiler kayıtlarda ve arşivlerde çok sayıda bulunuyor. Şimdiye kadar seçmeler en çok yerel kitapçıklar şeklinde yayımlandı, fakat Alice ve Staughton Lynd'in *Rank and File: Personal Histories by Working Class Organisers From America* [Sıradan İşçiler: Amerika'daki İşçi Sınıfı Örgütçülerinin Kişisel Tarihleri] ya da Hackney Halk Otobiyografileri arasında çıkan *Working Lives, 1905-45* gibi derlemeler de mevcuttur. Sözlü anılar şeklinde başlayan ve sayıları giderek artan yeni tip

yayımlanmış otobiyografiler de bulunmaktadır ki bunlara örnek olarak, Arthur Randell'in *Fenland Railwayman* [Fenland Demiryolcuları], Angus Maclellan'ın *The Furrow Behind Me* [Arkamdaki Saban] ve Margaret Powell'ın *Below Stairs* [Aşağıdakiler] başlıklı çalışmaları gösterilebilir. Ancak, yine de Angela Hewins'ın, kendisini sözlü olarak gayet güzel ifade edebilen fakat yazması asla mümkün olmayacak bir adamın sözlerini doğrudan kaydederek oluşturduğu otobiyografik bir başyapıt olan *The Dillen* çok daha güçlüdür. Kahramanı Stratford-on-Avon'daki kiralık bir odada hayatta yenilgiye uğramışların ve fahişelerin arasında büyümüş bir yetimdir. Büyük teyzesinin azmiyle bir inşaatçının yanında çırak olarak çalışmaya başlamış, fakat erken evlenerek çıraklık dönemini bitirememiştir. Hayatı giderek genişleyen ailesini geçindirmek için vasıfsız işçi olarak verdiği amansız bir mücadeleye dönüşmüş, Birinci Dünya Savaşı'ndaki askerliği sırasında acımasızca sakatlanarak acı dolu bir hayat yaşamaya başlamıştır: bir emekçinin bilinmeyen yaşamıdır bu. Bir daha asla unutulmayacaktır; ama sözlü tarih olmasaydı karşımıza çıkmayacaktı.

Sözlü kanıtlar işçi tarihindeki bir örgütlenme süreci ya da grev gibi belirli olaylar hakkındaki mevcut bilgileri artırmak için de kullanılabilir. Bunun sıradışı bir örneği olan Peter Friedlander'in Detroit'teki bir otomobil fabrikasındaki sendikalaşma sürecini anlatan çalışması *The Emergence of a UAW Local 1936-1939*'a daha sonra döneceğiz; yazar bu çalışmasını yaparken hemen hemen tamamında gayet ayrıntılı, her şeyi inceden inceye araştıran bir görüşme biçimini kullanmıştı. Daha genel anlamda, hem bilgi verenlerin artması, hem de bilginin sıradan deneyimleri daha çok kapsayacak şekilde genişlemesi bir avantaj olmuştur; artık işçi tarihi üzerinde çalışan tarihçilerin çoğu bilginin yazılı ya da ses kaydı şeklinde olmasından çok nasıl kullanıldığı ile ilgileneceklerdir. R. Leeson'ın *Strike: a live history, 1887-1971*'inde [Grev: Canlı Tarih, 1887-1971] kullandığı, sanayideki ihtilaflar hakkında amacı epeyce belirsiz anılar ile Jeffrey Skelley'in *The General Strike*'ının [Genel Grev] sonundaki belirli bir amaç güderek kaleme alınmış yazılı anıları karşılaştırdığımızda bunu görebiliriz. Fakat, aynı kitaptaki Peter Wyncoll ve Hywel Francis'in makaleleri ile Anthony Mason'ın kuzeydoğudaki genel grevi konu alan kitabı (*The General Strike in the North-East*), anlatılarını sözlü ve yazılı kanıtları birleştirerek kurarlar ki bu çok daha iyi bir sonuç verir. Birçok grevin analizi aynı şekilde yapılabilir. Örneğin Norfolk çiftlik işçilerinin hasat grevleri, yün fabrikaları ve otomobil fabrikalarında çalışan kadınların sendikalaşmaya başladıkları dönem ya da Galli madencilerin İspanya İç Savaşı'na tepki olarak başlattıkları güçlü kampanya, hep aynı şekilde analiz edilebilir. Bir başka yaklaşım da, malzemenin kaybolmasını önlemek için yapılan acil kurtarma

operasyonudur, örneğin Upper Clyde gemi inşa işçilerinin iş yavaşlatması gibi ihtilaflar çıkar çıkmaz bilgi toplanır, ya da A. Lane ile K. Roberts'ın Pilkingtons'da yaptığı gibi grevle ilgili rapor yazılır (*Strike at Pilkingtons*). Her iki yaklaşım da farklı açılardan faydalı olabilir, fakat bu tür sözlü kanıtların gücü iki noktadan kaynaklanır. Birincisi, rakip liderlerin gazetelere ve kayıtlara yansıyan hikâyelerindeki resmi lafların ve kahramanlık gösterisinin ötesine geçerek daha sıradan ve muğlak olan gerçekleri, greve katılmayan işçiler dahil sıradan işçiler arasındaki farklı tavırları da gösterir. Sydney Pollard ve Robert Turner'ın Yorkshire'daki bir yün üretim kâr ortaklığında çalışan işçiler ve bu işçilerin tutumlarına ilişkin analizleri başka bir ortamda içine girilmesi imkânsız bir konuyu ele almaktadır. Son derece ilginç çalışmalardan bazıları da *işsizler* üzerinedir. Hem bu işçilerin içinde bulundukları örgütlenmeler hem de uzun ve nafile bir iş arama süreci, geçim sıkıntısı, yardıma muhtaç olmanın utancı gibi, iş dışında yaşanan, Kuzey Amerika'da da olsa Avustralya'da ya da İngiltere'de de olsa aynı ölçüde moral bozucu deneyimlere de değinmektedir. Bu tür kanıtlara en çok Studs Terkel'in *Hard Times*'ında [Zor Zamanlar] ve Barry Broadfoot'un *Ten Lost Years*'ında [Yitik On Yıl], diğer taraftan daha zengin ve hayat hikâyesinin en iyi şekilde nasıl kullanılacağını gösteren daha açık bir analize Denis Marsden ve E. Duff'ın günümüze ait bir çalışması olan *Workless*'de [İşsiz] rastlıyoruz.

Sözlü işçi tarihi çalışmalarının yine sosyoloji araştırmalarıyla paralel yürüyen üçüncü bir biçimi daha sonra tekrar ele alacağımız topluluk çalışmalarıdır. Burada sözlü tarihin etkisi, daha erken bir dönemde yapılmış olan sosyoloji klasiklerinden Norma Denis, F. Henriques ve C. Slaughter'ın temelde görüşmelere dayanan ama topladıkları tarih malzemesini büyük ölçüde dikkate almayan *Coal is Our Life*'ı (1956) [Kömür Hayatımızdır] ile Robert Waller ve Robert Moore'un son yıllarda yaptıkları, sınıf ilişkilerinin geriye dönük bir yeniden inşasının ve topluluk hissinin büyük önem taşıdığı tarihsel ve sosyolojik çalışmaları arasındaki büyük farklılık sayesinde gösterilebilir. Bu yöntemle, topluluk tarihi çalışmaları, Raphael Samuel'in "Quarry Roughs"ındaki geçici işçiler, at arabacıları, taş ocağı işçileri ve çamaşırcı kadınlar gibi haklarında pek az belge bulunan meslekleri de ele alabilmişlerdir.

Son olarak, sözlü kanıtlar çalışma süreciyle yalnızca daha önce tartıştığımız çalışma teknolojisi açısından değil çalışma deneyimi ve işten kaynaklanan sosyal ilişkiler açısından da ilgilenen işçi tarihi uzmanları için büyük önem taşımaktadır. Çalışma deneyimi Studs Terkel'in klasik başyapıtı *Working*'in odak noktasıdır. Bütün kitaplarında olduğu gibi bunda da etki, kesin argümanlarla değil görüşmelerden seçilmiş bölümlerin

bir araya getirilmesiyle sağlanmıştır. Genç, yaşlı, kadın emlakçı, rahip, fabrikatör, sanayi casusu, hostes, kuaför, bar piyanisti, maden işçisi, kaynak işçisi, kamyon şoförü, polis memuru, çöpçü, tuvalet işçisi...130 Amerikalının işle ilgili hikâyelerini anlattıkları, 600 sayfadan oluşan kalın bir kitaptır. Bu kadar farklı türden işlerin duygusunu, örneğin santral memurunun bitmek tükenmek bilmeyen amansız gerginliğini, iş dünyasında varlığını koruma mücadelesi veren üst düzey danışmanın yalnızlığını, "Piramitleri filanca kurdu" gibi, yapılan işlerin üzerine o işi yapan işçilerin adlarının yazılmasını isteyen ve bu gerçekleşmeyince oraya buraya "küçük çentikler" bırakıp "bir hata, benim hatam... bu benim imzamdır"[3] sözleriyle arzusunu dile getiren çelik fabrikasındaki işçilerin ruh halini bu kadar canlı yansıtabilen bir başka kitaba daha rastlamadım. Herkes kendi yorumunu yapacaktır; ama hiç şüphesiz, Studs Terkel bu yorumların nasıl olacağını çok iyi biliyor.

İşçi tarihi üzerine bu tür meseleleri çok daha açık ifade eden çalışmalar yayımlanmıştır. Bu çalışmalar İtalya'da Fiat fabrikasında çalışan otomotiv işçileri ve Terni'deki çelik işçileri, Manchester ve ABD'nin kuzeydoğusundaki tekstil işçileri, Fransa ve İspanya'daki santral memurları, Thames Nehri'ndeki gemi işçileri ve fıçıcılar, İngiltere ve Almanya'daki ev hizmetçileri ve maden işçileri ve daha pek çok grubu içermektedir. İşçilerin kendi duyguları aracılığıyla işçi sınıfı bilincini anlama çabası İtalya'da bir taraftan Luisa Passerini'nin *Torino Operaia e Fascismo* başlıklı kitabı gibi son derece başarılı tarih çalışmalarını doğurmuş, diğer taraftan *I Giorni Cantati* gibi dergiler, Milano'daki Istituto Ernesto di Martiro gibi örgütler ve özerk işçi grupları tarafından fabrikalarda görüşmelerin yapılmasına, şarkılar ve şiirlerin derlenmesine ve bunların yayımlanmasına yol açmıştır.

En iyi çalışmalardan ikisi yine madencilik alanındadır. David Douglas'ın belgesel araştırma ile bir madenci olarak kendisinin ve başka madencilerin deneyimlerine dayanan *Pit Life in County Durham* [Durham'de Madencilerin Hayatı] adlı çalışması, Durham'daki maden ocaklarındaki iş arkadaşı ve işyeri seçiminde kullanılan belirli bir yöntemin, nasıl işçilerin denetimi ele geçirmesi ve sıradan işçilerin militanlaşmasıyla sonuçlandığını anlatır. George Ewart Evans Güney Galler kömür sahasının antrasit bölgesindeki sistemi anlatır; burada kömür yüzeye yakındır, dolayısıyla ufak tefek bir adam kendi kanalını kolayca açabilir, fakat bölgenin düzgün olmayan jeolojik yapısı madencinin maharetini çok önemli kılar. Maden ocağı sahipleri ve madende çalışanlar birlikte yaşayıp birlikte çalışırlar. Daha sonra, makinalaşmanın bütün toplumsal sistem üzerindeki etkisini gösterir: Makinalaşma yalnızca zanaatkârın statüsünü zayıflatmakla kalmaz, daha önce birlikte çalıştıkları çıraklarıyla bazen baba-

oğul bazen de sömürü ilişkisi haline gelen yakın bağlarına da zarar verir; artık bu çocuklar yaşlı kuşağın denetimi altında olmayan ayrı bir grup oluşturmuşlardır. Burada, belirli bir yeni teknik düzenlemenin araştırılmasının nasıl toplumsal değişimin diğer önemli süreçlerini de aydınlattığına dair mükemmel bir örnek görüyoruz.

Değişen sınıf ilişkilerinin temelini gözden geçirirken siyasi tarihin çok önemli bir yönüne de değinmiş olduk; işçi liderlerinin yaşam öyküleri de siyasi tarihin bir başka önemli yönüdür. Ancak sözlü kaynaklar siyasi tarihle çok daha genel anlamda ilintilidir. Sözlü kaynakların nüfusun örgütsüz, hareketsiz çoğunluğunun siyasi tutumunu ele alan tarih çalışmalarında daha fazla kullanılması gerektiği savunuluyor. Bu ihmal yüzünden siyaset tarihinde çok önemli bir rol oynamasına karşın İngiltere'deki işçi sınıfı muhafazakârlığına ilişkin bilgilerimiz çok eksik kalmıştır. Aynı şekilde, sözlü kanıtlar parti üyelerinin görüşleri, çalışmaları, sosyal geçmişleri ve meslekleri gibi konularda da birçok eksiğimizi tamamlayabilir.

Neredeyse hiçbir belgenin bulunmadığı yerlerde bile, siyasi örgütlerin yeniden inşasının mümkün olduğunu, William Hinton'ın *Shenfan* kitabında, Çin Kültür Devrimi'nde yaşanan karmaşık kan davaları ve yok edici kaosa tanık olan Long Bow köylülerinin geriye dönük tanıklıkları aracılığıyla yaptığı benzersiz ölçüde aydınlatıcı çözümlemelerde görmekteyiz. Meksika'daki uzun ve karmaşık devrimi, Avrupa'da faşizme karşı direnişi ve İkinci Dünya Savaşı sırasında gizli siyasi hareketleri inceleyen karşılaştırmalı çalışmalar bulunuyor. Olağanüstü örnekler arasında Kuzey İtalya'daki partizanlar üzerine yapılmış yerel çalışmalar ve Nazilere karşı direnen, bugün Kudüs'te ve Yad Waşem'de toplanmış Yahudileri konu alan uluslararası bir araştırma yer almaktadır. Ancak bu girişimler siyaset tarihinin anlamını tamamen değiştiren az sayıdaki ulusal felakete tepki olarak ortaya çıkmıştır. İster hayatta kalmayı başaranların ağzından olsun, ister işbirlikçilerin ya da kurbanların çocuklarının ağzından, toplama kamplarıyla ilgili hikâyeler en az dinleyenler kadar anlatanlar için de üzücü hikâyelerdir. Diğer taraftan atom bombasının atılmasından sonra hayatta kalan Hiroşimalıların anılarında paralellikler gözleniyor. Bir nebze olsun daha az acı veren bir hikâye de Ronald Fraser'ın *Blood of Spain*'de [İspanya'nın Kanı] aktardığı faşizm dönemi İspanyasının hikâyesidir; insanları yaşamlarının en güzel döneminde saklanmak zorunda bırakan korkuyu, kasabalı köylü, kadın erkek, yenen yenilen bütün sıradan insanların başından geçen çok yönlü, karmaşık, muğlak hisler uyandıran iç savaş deneyimini son derece başarıyla anlatır.

Sözlü kaynaklar, daha sınırlı iki amaç için daha fazla kullanılmıştır. Birincisi, yazılı kayıtlarla tatmin edici bir çözümlemesi mümkün olmayan ya-

kın dönem siyasi olaylarıyla ilgili çalışmalardır. Bu Amerikan sözlü tarihinin tipik biçimi haline gelmiştir. Örneğin, William Manchester'ın 250'den fazla görüşmeye dayanan *The Death of a President* [Bir Başkanın Ölümü] ya da W. H. Van Voris'in *Violence in Ulster: an Oral Documentary*'si [Kuzey İrlanda'da Şiddet: Bir Sözlü Belgesel] buna örnektir. Bu tür çalışmalar yalnızca kaliteli gazetecilik örneği oldukları zaman bile geleceğin tarihçileri için çok önemli bilgiler içerir. İkincisi de biyografilerdir. Bu alandaki en çarpıcı örneklere yine Amerika kıtasında rastlıyoruz. Örneğin, T. Harry William'ın *Huey Long*'u ve Valentina da Rocha Lima'nın Brezilyalı siyasi lider *Getulio*'nun portresini çizdiği ve 200'den fazla görüşmeden derlediği çalışma bunların arasında sayılabilir. Her ne kadar fazla reklamı yapılmamış olsa da İngiliz siyasi biyografi yazarları aynı yöntemden genelde rahat ve araştırmacı bir tarzda yararlanmışlardır. Martin Gilbert'ın Churchill üzerine yazdığı kitaplar bu yaklaşımın son ürünlerinin mükemmel bir örneğidir. İngiliz siyasi biyografi yazarları ara sıra sözlü kaynaklardan daha fazla yararlanma ihtiyacı da duyarlar. Bernard Donoughue ve George Jones *Herbert Morrison: Portrait of a Politician* [Bir Politikacının Portresi] için 300'den fazla kişiyle görüşmüşlerdi. "Bazı belgeler olmadığı için başından itibaren görüşme yöntemini kullanmak zorunda kalmıştık. Morrison yaşamının sonlarına doğru evden taşınırken belgelerinin çoğunu yaktığı için ondan geriye çok az şey kalmıştı. Büyük rol oynadığı 1945-51 hükümetine ilişkin resmi belgelere de otuz yıl kuralından ötürü ulaşılamıyordu." ... Görüşme yöntemine "çaresizlik yüzünden" başladıktan sonra "ne kadar değerli olduğunu anladık. Zamanla diğer kaynakların boşluğunu doldurup bir alternatif olabileceklerini anlamakla kalmayıp başlı başına değerli bir kaynak olduklarını fark ettik." Bilhassa "insana bakış açımıza ve onu nasıl anladığımıza... iyi ve kötü yönlerine, madalyonun her iki tarafı da olduklarına" ilişkin çok daha kapsamlı bir çerçeve sağlıyor. Genellikle geçiştirilen bir erken siyasi yaşam, biyografi yazarları tarafından son derece ayrıntılı olarak yeniden inşa edilebilir. Morrison'ın kariyeri boyunca yaptığı işlere bakılabilir: onu bakan olarak ya da "etkisi altında kalan çeşitli gruplar, siyasi ortakları, siyasi muhalifleri, onunla çalışan vatandaşlar, halktan destekçileri ya da politikalarının sonuçlarının ulaştığı kitle" aracılığıyla yerel hükümetlerde çalışırken görüyoruz.[4] Sonuçta ortaya çıkanın alışılmadık kadar derli toplu oluşu bir yana, gelecek için önemli ve yeni bir tarihsel kaynak teşkil eden bir biyografi olduğunu da ekleyebiliriz.

Siyaset tarihinin ilgilendiği meseleler, ulusal olayların ve biyografilerin ötesindedir; örnek olarak 20. yüzyıl başlarında dünyanın dörtte birine ve yaklaşık 400 milyon kişilik bir sömürge nüfusuna hükmeden Britanya'yı verebiliriz. Askeri tarih alanında da sözlü kanıt toplayan pek çok büyük

İngiliz ve Amerikan projesi bulunmaktadır. Bu projeler, yine, özellikle deniz kuvvetlerinin "alt güvertedeki yaşam"ı, kışladaki yaşam ve İkinci Dünya Savaşı'nda cephelerdeki siyah askerlerin deneyimleri gibi sıradan deneyimlere ışık tutmaktadır. Aynı şekilde, bu tür projeler, askerlik karşıtı kişilerin savaş karşıtı eylemleri, pasif direniş, sabotaj ya da askeri kuvvetler içerisinde süregiden isyanlar hakkında, aksi takdirde ele geçirilmesi mümkün olmayan bilgiler kazandırabilir. Sömürgecilik tarihinde paralel girişimler de kamu yönetimiyle ilgilenmişlerdir. Cambridge Güney Asya Arşivi Hindistan üzerine, Oxford Sömürgecilik Kayıtları Projesi ise Afrika üzerine odaklanmıştır. Sömürgeciliği ele alan bu tür bir toplumsal tarihe duyulan hayranlık, Michael Mason'ın Hindistan'daki İngilizleri konu alan radyo programı ve bunun sonucunda yayımlanan Charles Allen'ın *Plain Tales from the Raj*'ı [Sıradan Raj Masalları] sayesinde daha yaygınlaşmıştır. Bu çalışmalar sayesinde, aksi takdirde mümkün olmayacak bir şey başarılmış, beyaz imparatorluk elitinin yabancı, kastlaşmış dünyalarına girmek olanaklı hale gelmiştir: Hindistan ordusundaki subaylar ve askerlerin evleri ve toplantıları, Kalküta Nehri pilotları, Hindistan sivil hizmetlerinde çalışan "cennette doğmuş"lar, genelevleri, eşleri ve "Memsahib: Raj'ın Eşleri ve Kızkardeşleri."

Ancak bu, hikâyenin yalnızca bir yanı. Diğer yanı ise ülkeleri sömürge haline gelen insanlarla ilgili olanı. İçlerinde bireysel seslere çok ender rastlanması hâlâ insanı şaşırtıyor. Sömürgecilerin ardından giden antropologlar Amerikalılar gibi hayat hikâyelerine meraklı değillerdi; sözlü biyografiler, örneğin James Freeman'ın *Untouchable* (Dokunulmaz; kast dışı Hintli işçi ve kadın satıcısı) ve *Kiki*'si (Yeni Gine yamyam köyünde bir çocuk), ya da Mary Smith'in *Baba of Karo*'su (bir Müslüman kadının evlilikleri, boşanmaları ve kumaları) olağanüstüdür, ama sayıları birkaçı geçmez. Bununla birlikte, özellikle Afrika'da, sözlü kaynaklar her şeyden önce siyaset tarihi, potansiyel olarak aynı ölçüde de toplumsal tarih için hayati önem taşımaktadır. Hiç şüphesiz, her ne kadar mevcut olsa da, belgeleme işi daha önce okuryazar hale gelmiş toplumlardaki kadar verimli olamamıştır. Halbuki, çok fazla sözlü kaynak bulunmaktadır. Sözlü kaynaklar, Afrika tarihçileri tarafından 1950'lerden itibaren sistematik bir şekilde kullanılmış; pek çok kez 16. yüzyıla kadar, hatta bazı örneklerde daha da gerilere giden sözlü gelenek kronolojilerinin oluşturulması için özel teknikler bile geliştirilmiştir. Bu gelenekler, başta esas olarak sözle aktarılmış belgeler olarak anlaşılıyordu, ne kadar uzak geçmişe ait olurlarsa o kadar değerli sayılıyorlardı; dolayısıyla yöntem resmi tarih geleneklerini gerektiriyordu ve özellikle 19. yüzyılda sömürge olmalarının öncesine rastlayan dönemde, nispeten güçlü bir örgütlenmeye sahip Afrika krallıkları-

nın siyasi tarihine ilişkin çalışmalarda daha etkili bir biçimde kullanılabiliyordu. İlgi, giderek sözlü geleneklerin zaman içerisinde yeniden değişim ve birleşim sürecine, dolayısıyla da farklı toplulukların ve ailelerin sözlü geleneklerindeki karşıtlıkların, geçmişteki siyasi mücadelelerin ve göç hareketlerinin çalışılması için gereken ipuçlarını sağladığı daha yaygın yerel siyasi sistemlere kaydı. David Cohen'in *Womunafu's Bonafu* çalışması ile John Lamphear'ın *The Traditional History of the Jie* [Jie'nin Geleneksel Tarihi] çalışması, Uganda'daki küçük orman ve dağ topluluklarının, bu yolla son derece başarıyla yeniden inşa edilmiş tarihini içerir. Diğer taraftan, Paul Irwin, *Liptako Speaks* [Liptako Konuşuyor] başlıklı çalışmasında, Nijer'in üst kısımlarında yaşayan savana toplulukları arasında öğrendiklerindeki çelişkilerden ustalıkla yararlanmaktadır. Köklerle ilgili efsanelerin sembolik ve toplumsal yorumları bu efsanelere yeni anlamlar da kazandırmıştır. Bunun örneğine sadece antropolog Steven Feierman'ın *The Shambaa Kingdom*'ında [Shambaa Krallığı] değil, *A State in the Making*'de [Bir Devlet Oluşuyor] dağda yaşayan Tanzanyalıların toprağı rastgele ekmekten vazgeçip gübre tarımına geçtikleri dönemle Fipa efsanesini ilişkilendiren Roy Willis gibi tarihçilerin çalışmalarında da rastlıyoruz. İroniktir ama, sözlü kaynaklardan yararlanarak sömürge öncesi Afrika'daki ilk yerleşim ve siyasi iktidar kalıplarını ortaya koymak için gereken yaratıcılık, Afrika toplumsal tarihinin geliştirilebilmesi için de sözlü kaynaklardan, özellikle milliyetçi hareketlerin siyasi tarihinde kullanılmış olan daha yakın geçmişe ait yaşam öykülerinin doğrudan kanıtlarıyla birlikte yararlanma çabalarının dağılmasına sebep olmuş gibi görünüyor.

Sözlü kanıtlar, en çok şimdi ele alacağımız toplumsal tarihe uygundur. Kendi çalışmam olan *The Edwardians: the Remaking of British Society* [Edward Dönemi İnsanları: Britanya Toplumunun Yeniden Oluşumu] ilk başta bir saha çalışmasından ziyade dönemin toplumsal tarihinin yeniden değerlendirilmesi olarak tasarlanmıştı. Neyse ki kısa bir süre sonra sayısız hükümet evrakı ve bazı öncü sosyoloji çalışmaları dahil 20. yüzyıl başlarına ait yayınların çok zengin olmasına karşın benim öğrenmeyi beklediklerimin büyük bir kısmının ya hiç tatmin edici olmayan tek bir açıdan ele alındığını ya da tamamen göz ardı edildiğini keşfettim. Yazma metinler bu boşluğu doldurmuyordu, çünkü bu malzemenin ulaşılabilir olanları zaten yayınlarda mevcut olan bürokratik bakış açısını genişletiyordu. Öyle yakın bir dönemdi ki bölge kayıt bürolarına henüz yeterli sayıda kişisel belge ulaşmamıştı. O dönemde bir çocuk ya da bir ebeveyn olmanın ne anlama geldiğini, genç insanların nasıl tanıştıklarını ve nasıl flört ettiklerini, karı koca yaşantısının nasıl olduğunu, nasıl iş bulunduğunu, nasıl iş değiştirildiğini, iş hakkında neler hissedildiğini, işverenleri ve iş arkadaşları hakkın-

da neler düşünüldüğünü, işsiz kalındığında yaşamın nasıl sürdürüldüğünü ve neler hissedildiğini, sınıf bilincinin şehirler, bölgeler ve mesleklere göre nasıl farklılıklar gösterdiğini bilmek istiyordum. Bu soruların hiçbiri geleneksel tarihi kaynaklar yardımıyla cevaplanabilir gibi görünmüyordu, fakat Thea Vigne ile birlikte görüşmeler yaparak kanıt toplamaya başladık, çalışma sonunda da görüşmelerin sayısı 500'e ulaştı. Bu yöntemle elde edilen bilginin zenginliği hemen fark ediliyordu. Gerçekten de bir kitapta kullanılabilecek olandan çok daha fazla bilgi toplandı ve sonunda *The Edwardians* bir sonuç olmasının yanı sıra bir başlangıç da oldu, yapılan görüşmeler başka tarih çalışmaları için bir temel oluşturdu. Bununla birlikte toplumsal tarihte kullanılabilecek sözlü kaynakların yelpazesi hakkında bir bilgi veriyor. Görüşmeler kitabın yorumlarına kapsamlı bir arkaplan oluşturdu; yirmi iki bölümün ikisi hariç tamamında görüşmelere atıfta bulunuluyordu, özellikle aileyle ilgili bazı bölümler büyük ölçüde doğrudan alıntılar üzerine kuruluydu. Toplumsal yapının genel bir planını çıkarmanın sebep olduğu basitleştirmelere karşı, İngiltere'nin farklı sınıf ve bölgelerinden seçilmiş ama inatla bireysel kalmış ("teorik sosyoloji ve tarih mitinin dayandığı ... dağınık gerçeklik"[5]) on dört gerçek Edward dönemi ailesinin hikâyesini aktarabilmiş olmam da bir o kadar önemliydi.

The Edwardians için yapılan saha çalışması şu ana kadar görülmedik derecede farklıydı, bir anlamda şu anda da benzersizdir: görüşme yapılacak kişiler "örneklem kotası"na göre belirleniyordu, böylece kayıtlara geçirilen kadınlar ve erkekler 20. yüzyıl başlarında İngiltere'de mevcut bölgeleri, şehirleri ve kırsal kesimi, mesleklere dayalı toplumsal sınıfları kapsamlı bir şekilde temsil ediyordu. Böyle bir araştırma planı kuşkusuz tek bir araştırmacının kapasitesini aşar. Bu nedenle sözlü kanıtların karakteristik katkısı genel toplumsal tarihle ilgili makaleler değil, çeşitli belirgin alanlardaki monografiler olmuştur.

Birincisi kırsal toplumsal tarihtir. Bu alanda yolu açanın George Ewart Evans olduğunu görmüştük. Evans'ın kitapları özel bir biçimde aşılması mümkün olmayan çalışmalardır: ziraat ve iktisat tarihi ile kültür ve topluluk çalışmalarının doğrudan fakat incelikle iç içe geçtiği çalışmalar, insan portreleri ve hikâyeler. Bir bölümde *Ask the Fellows Who Cut the Hay*'deki "açık" Suffolk köyü Blaxhall ile *Where Beards Wag All*'daki ataerkil Helmingham'ın farklı toplumsal yapılarını araştırır. Bir başka bölümde bir antropolog gözüyle, hayvanlarla ilgili bir masalın, bir batıl inancın ya da erkek çocukların "ergenliğe geçiş" töreninde, uzun bebek saçlarının kesilmesi ve fistanlarının çıkarılması gibi garip bir kıyafet âdetinin öneminden bahseder. Belki de en iyi tarafı, Doğu Anglia tarla işçilerinin yaşamına ve

konuşmalarına duyarlılığıdır. Zaman zaman cümle yapılarının, espri anlayışlarının kendine özgü yapısına ve konuşmalarındaki doğrudanlığa dikkat çeker, konuşmaları yazıya geçirirken hep aynı dikkatle çalışır. Bütün bunları yaparken sözlü tarihin en iyi bilinen alanlarından biri için titiz bir standart oluşturmaktadır. Belki de Ronald Blythe'ın *Akenfield: Portrait of an English Village*'le Suffolk sözlü tarihinde uluslararası bir edebi başarı kazanmasına rağmen Evans kadar titiz olmaması pek şaşırtıcı değildir. Başlığının aksine *Akenfield* tek bir topluluğun portresinden ziyade çeşitli köylerden yaşam öyküleri içermektedir. Ancak ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde yalnızca konuşmaların yazıya dökülmesi değil, görüşülen belirli kişilere yapılan isnatlar bile güvenilir değildir. "Köydeki işlerin" sayımı da yeni bir buluş olarak karşımıza çıkıyor. Ancak bir sosyoloji ya da tarih modeli olarak ele alındığında *Akenfield*'de çok fazla kaçamak olsa da, belge niteliğindeki görüşmelerle roman arasında bir köprü kurulan yeni bir kırsal edebiyat biçimini herkesin anlayacağı gibi sunmakta tartışılamaz bir başarı elde etmiştir. Asıl gücünü sözlü kanıtlardan aldığı konusunda da hiç kuşku duymamak gerekir. Kitap kilisenin etrafındaki cennetimsi köy evlerini anlatan bir yazıyla başlasa da, yaşlı tarla işçilerinin anılarından oluşan ilk bölümde bir köy işçisinin yaşamındaki acı gerçekler derhal belli olur. Sırayla tarla işçisini ve çiftçiyi, papazı ve mezarcıyı, muhafazakâr hükümet yetkililerini ve işçi temsilcilerini dinledikten sonra topluluğa hem nesil hem de sınıf farklılıklarının yol açtığı görüş ayrılıkları açısından bakmak da mümkün oluyor. Her şeyin üstünde de, konuşulan sözlerin doğrudanlığıyla okuyucuyu insanların varlığıyla karşı karşıya getirmesi çok başarılı.

Öyleyse belirli ve kaçınılmaz kusurlarına rağmen *Akenfield* sözlü tarihi temelde doğru sebeplerden ötürü etkilemiştir. Daha yakın bir dönemde İtalyan ve Fransız köylülerinin gerçek seslerine yer veren Nuto Revelli'nin *Il mondo dei vinti*'si [Yeniklerin Dünyası] ve Pierre Jakez Hélias'ın *Le cheval d'orgueil*'ü (Gururun Atı) benzer bir biçimde kendi ülkelerinde yaratıcılığı körüklemişlerdir. *Akenfield*'in başka topluluk çalışmalarında takipçileri olmuş ve genellikle kırsal tarihi yalnızca belgesel kanıtlar kullanıldığında ele alınması mümkün olan meselelerin ötesine geçmeye zorlamıştır. Raphael Samuel'in Headington Avlağı'nı konu alan başarılı çalışması, eşitlikçi olduğu ve iyi denetlenmediği için hakkında hiçbir belge bulunmayan, göçmen tarla işçileri, kazıcılar, inşaat işçileri, seyyar satıcılar, avcılar ve çamaşırcı kadınlardan oluşan küçük, efendisiz bir köyü anlatır; fakat Samuel'e göre 19. yüzyıl kırsal toplumsal tarihinin önemli ve gayet sık rastlanan bir unsurudur. Sözlü kanıtlar kırsal tarihte kadınların çok daha kapsamlı bir

şekilde ele alınmasını da mümkün kılar. Mary Chamberlain'ın *Fenwomen* adlı çalışması *Akenfield*'in etkilediği, fakat tümüyle kadınlarla ilgili kanıtlara dayanan ve yine "erkeklerin efendi olduğu" bir topluluktaki ailede ve okulda, kur yapma ve çocuk doğurmada, kilise ve köy cemaatinde, mutfaklarda ya da rüzgârlı kara tarlalardaki zararlı otların ayıklanmasında sıkça rastlanan acı gerçekleri anlatan bir köy çalışmasıdır. Burada da sözlü kanıtların kullanılması tarihe yeni bir boyut kazandırmıştır.

Bütün bu örnekler İngiltere'nin güneyindeki ve doğusundaki tarıma elverişli toprakların ve ücretli işçilerin hâkim olduğu bölgeyi konu alır. Kuzey ve batıdaki aile çiftliklerinin bulunduğu bölgeler sözlü tanıklıkla çok daha önceleri ilgilenmeye başlayan araştırmacıları, özellikle Galler, İskoçya ve İrlanda'daki edebiyat ve folklor derleyicilerinin yanı sıra sosyologları ve antropologları cezbetmiştir. Bunun sonucunda da C. M. Arensberg ve S. T. Kimball'ın *Family and Community in Ireland* (1940) [İrlanda'da Aile ve Topluluk] başlıklı kitabından itibaren son derece başarılı ve hepsi sözlü saha çalışmasına dayanan topluluk çalışmaları ortaya çıkmıştır. İçlerinden en teşvik edici ikisi W. M. Williams'ın Cumbria'daki Gosforth köyünü konu alan *The Sociology of an English Village: Gosforth*'u [Bir İngiliz Köyünün Sosyolojisi] ile bir Devon köyü olan *Ashworthy* üzerine birbiri ardından çıkan kitapları olmuştur. Birincisinde vurgu geleneksel ve sabit bir toplumsal sistemin yakın zamanda uğradığı erozyon üzerinedir, fakat ikincisinde kırsal toplumun bireylerin ve ailelerinin yükselişi ve düşüşünün yanı sıra dışarıdan gelen ekonomik, teknolojik ya da siyasi baskılara ayak uydurduğunu ve dolayısıyla sürekli bir değişim içerisinde olduğunu ileri sürer. James Littlejohn'un *Westrigg*'i de özellikle topluluklarla ilgili sözlü tarih çalışmaları için *Akenfield*'a bir alternatif oluşturacak başarılı bir model önermesi açısından önemlidir; çiftçilerin eski toprak sahibi sınıftan kendi çiftliklerini satın aldıkları ve İskoçya sınırında hâkim olan koyun yetiştiriciliğine dayalı ekonominin yerini ormancılığa bıraktığı son altmış yıl boyunca yerel sınıf yapısında meydana gelen değişikliklerin etkin bir çözümlemesidir. Başka bir çalışmada ise Ian Carter İskoçya'nın kuzeydoğusundaki tarla işçilerinin İngiliz tarla işçilerinin aksine toplumsal tavırlarında o kadar itaatkâr olmamalarına rağmen hâlâ sendikalaşamama sebeplerini araştırmıştır. Bu bölgeler üzerine çalışan toplumsal tarihçiler de artık sözlü kaynaklardan yararlanıyorlar. Eric Cregeen'in İskoçya'nın dağlık bölgelerinde Tiree adasının toplumsal tarihi için sözlü kaynaklardan yalnızca bölgedeki insanların inançları ve geleneklerini belgelemede değil, toprak sahibiyle aracıları ve kiracı topluluğu arasındaki anlaşmazlıklar hakkında ne düşündüklerini öğrenmek ve tarımsal açıdan "gelişmekte olan" bir toprak sahibinin belgeleriyle hâlâ mevcut olan toprak işleme sistemini

dengeleyebilmek için yararlanmıştır; daha da şaşırtıcı olanı, 19. yüzyıl *ortalarında* yaşayan kişilerin, ailevi ilişkilerin, mesleklerin ve göçlerin resmini oluşturmak için de sözlü kaynaklardan yararlanmıştı. Böylece 1851 nüfus sayımında oluşturulan listeler zenginleşmiş ve birbirleriyle ilişkilendirilmiş, bir zaman boyutu kazanarak tarihsel kanıt olmalarının önündeki en önemli engel ortadan kalkmıştır. David Jenkins de *The Agricultural Community in South Wales at the Turn of the Twentieth Century*'de [20. Yüzyıl Başında Güney Galler'de Tarım Toplulukları] son derece ayrıntılı sözlü bilgilerden yararlanmış, böylelikle çiftçiler ve hizmetkârları arasındaki günlük ücret ilişkisinin yanı sıra, küçük bir patates tarlası karşılığında mısır hasatında bir nevi "iş borcu" ya da emek hizmetini de içeren yerel işbölümü ve statü sistemini anlatan son derece titiz ve etkileyici bir çalışma gerçekleştirme fırsatı bulmuştur.

Kırların tarihinden şehir tarihine geçtiğimizde sözlü tanıklığın potansiyel etkisinin kırsal tarihteki kadar güçlü olduğunu görüyoruz. Ancak bu alanda başta yeni analiz biçimleri üretmekten ziyade genelde yeni kaynakların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bir istisna, Richard Hoggart'ın dergi, film ve diğer kitlesel medyanın şehirdeki işçi sınıfı topluluklarının kültürü ve ahlaki ilişkileri üzerindeki etkisini ele aldığı klasik çalışmasıdır. *The Uses of Literacy* [Okuryazarlığın Yararları] büyük ölçüde Hoggart'ın İngiltere'nin kuzeyinde geçen kırk yıldan fazla bir döneme ait çocukluk anılarına dayanır. Bu, açıkça, işçi sınıfının konuşma geleneklerini toplumsal değişimle ilişkilendirerek incelemeye çalışan bir sözlü tarihtir, çalışmanın bir bölümü "Sözlü Gelenek: Direniş ve Uyum Sağlama: Bir Yaşam Biçimi" başlığını taşımaktadır. Ancak Hoggart'ın etkisi, işçi sınıfının kullandığı sınırlı dili vurgulamasıyla bir katkı kadar bir engel de oluşturur ve sözlü tarihte bunun sonuçları hâlâ hissedilmektedir. Jeremy Seabrook'un şehirdeki işçi sınıfının önyargı ve darkafalılığını konu alan iki karamsar çalışması *The Unprivileged* [Ayrıcalığı Olmayanlar] ve *City Close-Up*'a da [Şehre Yakından Bakmak] açıklayıcı bir tema sağlamıştır. Bu çalışmaların ikisi de kısmen tarihseldir: Birincisi Northampton'daki bir ailenin özyaşamöyküsüdür, daha sonraki çalışma ise kuzeyde bir fabrika kasabası olan Blackburn'ü konu alır; her ikisi de insanı rahatlatan romantizme karşı faydalı birer denge unsuru olsalar da, yazarın sert yorumları ve maksatlı görüşme tarzıyla fazla biçimlendirilmiş gibi görünüyorlar. Hoggart'ın teması eğitimciler tarafından da alınıp kullanılmış ve bu temelden yola çıkan Basil Bernstein işçi sınıfının kullandığı dilin anlamaya çok büyük bir engel teşkil ettiği öğretisini geliştirmiştir. Ancak daha tipik örnekler Doğu Londra'daki Centreprise'ın öncü kitapçıkları ve bununla bağlantılı olarak Manchester Araştırmaları tarafından gerçekleştirilen *Trafford Park* gibi ci-

var bölge tarihleri için sözlü anı ve aile fotoğrafi toplama çalışmalarını da içeren yerel topluluk tarihleridir. Kuzey Amerika kökenli söz etmeye değer iki örnek daha vardır: Vancouver kenarındaki bir Japon-Kanadalı balıkçı kasabasını konu alan ve British Columbia Eyalet Arşivleri tarafından yayımlanan *Steveston Recollected* [Yeniden Hatırlanan Steveston] başlıklı çalışma ile Boston çevresindeki on beş semt komitesi tarafından gerçekleştirilip kütüphane araştırmasını belgeleyici fotoğraflarla ve semt sakinleriyle yapılan görüşmelerle birleştiren Boston Çevresinin İkiyüz Yıllık Mahalle Tarihi Serisi. Bu çalışmaların her ikisi de farklı bir bakış açısından yeni bir şehir tarihi kaynağı yaratmada sözlü tanıklığın kendine özgü değerini gözler önüne seriyor. Steveston'da konu şehirdeki bir etnik azınlık grubu açısından, *The South End*'de de bir Boston mahallesinde yaşayan bir topluluğun mahallelerinin yıkılıp yeniden inşa edilmesini engellemeye çalışıp sonunda kazandıkları mücadelelerini nasıl değerlendirdikleri kendi bakış açılarından ele alınmaktadır. Şehir yaşamının ayrıntılarına (kiralık odalar, barlar, ödüllü boks maçları, sarhoşlar) ve göçle iş arasındaki temel bağlara ilişkin çok canlı örnekler vardır.

Artık çok az şehir tarihçisi İngiliz ve Amerikan şehirleriyle ilgili bu tür kanıtların zenginliğinden şüphe duymaktadır. Gerçekten de Michael Wolff ve H. J. Dyos'un iki ciltlik kapsamlı çalışmaları *The Victorian City*'de [Victoria Dönemi Şehri], benim *The Edwardians* için yaptığım görüşmelere dayanarak dört İngiliz şehrinden çeşitli insanların portrelerine yer veren "İçeriden Sesler" gibi anlamlı bir başlık altında yayımlanmış bir bölüm vardır. Özellikle Steve Humphries'in "Günümüz Londrasının Oluşumu" serisinde, belgesel kanıtlar için bir örnek, bazen de bir karşı örnek olarak etkin biçimde kullanılmıştır. Bunun sonucunda örneğin Londralıların yıldırım saldırısından varsayılandan çok daha fazla korktukları ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, açıklayıcı örnekten analize doğru atılan adım daha zor gerçekleşmiştir. Bu kısmen şehir tarihinin büyük şehirler üzerinde yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır; bu noktada topluluk çalışmaları pek anlam ifade etmemektedir, çünkü bir bölgenin belirgin sınırları çizilebildiğinde bile o bölgenin insanları iş, çeşitli hizmetler ve şehrin sosyal yapısı içerisindeki yerlerinin tanımı için sınırların dışına bakacaktır. Jerry White biri Londra'nın doğusundaki ucuz apartmanların bulunduğu bir Yahudi bölgesini, diğeri de geçici işçiler ve yankesicilerin, yoksul ailelerin yaşadığı ve kiralık odaların bulunduğu bir caddeyi konu alan iki kitabı *Rotschild Buildings* [Rotschild Binaları] ve *The Worst Street in North London*'da [Kuzey Londra'nın En Kötü Sokağı] tek bir blok ya da caddeyi alıp bu bölgede yaşayan tüm insanların içeriye ve dışarıya doğru bütün hareketlerini takip etmiştir. White, tarihçiler arasında pek sık rastlanmayan

ve her iki kitaba da sağlam bir zemin kazandıran bir fiziksel ve sosyal mekân hissine sahiptir; bölgenin ekonomi, asayiş, refah ve kültür çerçevesinden bakarak büyük şehrin bu küçük köşelerinden her birindeki bireylerin ve ailelerin yaşamlarını ustaca işlemektedir. Ortaya çıkan sonuç da metropolün mikro dünyasıdır, yeni ve çekici bir şehir tarihi modelidir. Alternatif fakat daha tasvire dayalı bir yaklaşım da bir mahallenin portresini çizmektir; en inandırıcı örneği olarak Studs Terkel'in Chicago sosyoloji geleneğine bağlı klasiği *Division Street: America*'yı [Ayrım Sokağı: Amerika] verebiliriz. Bu çalışma Terkel'in kendi çocukluğunun geçtiği ve annesinin bekârlar için kiralık odalardan oluşan bir ev işlettiği Chicago'nun yakın kuzey yakasında yürütülmüştü. Ancak "şehir düşüncesinin bir kesiti"ni artık tek bir mahalleyle sınırlandıramayacağını anlamış ve çalışma genişleyerek tüm şehri kapsayan bir ava dönüşmüştü: "İnsanların şehrin çeşitli yerlerine dağılmış olmalarından ötürü çalışma bir gerilla gazeteciliği gibi yürütülmek zorundaydı." Görüştüğü insanlar her yaştan erkek ve kadınlardan, zenci ve beyaz ev sahipleri, cam temizleyicisinden aristokrata kadar ekmek parası peşinden koşanlar, mimarlar ve tabelacılar, zanaatkârlar, sosisli sandviç satıcıları, erkek dergileri için fotoğraf çektiren kızlar, Cumhuriyetçi Parti'nin seçim bölgesi başkanı olan taksi şoförü, kadın bar işletmecileri ve polis, göçmenler, Appalaşlılar, Porto Ricolu bekçi, Yunanlı pastane sahibi, çelik işçisi Jesus Lopez'den oluşuyor, bu insanlar hem geçmişleri hem de bugünleri; aileleri, hırsları, işleri ve siyaset hakkında konuşuyorlar. Sınıf, ırk ve kültür çeşitliliği içerisinde çabalayıp duran bu şehri capcanlı yansıtan *Division Street* kuşkusuz sözlü tarihin başyapıtlarından biridir.

Büyük şehirler şiddetli toplumsal sorunlar yüzünden dikkati çekerler, ama halkın çoğunluğu hâlâ küçük kasabalarda yaşamaktadır. Topluluk çalışmaları için çok daha kolay altından kalkılabilecek bir konu olmasına rağmen sosyologlar ve sözlü tarihçiler şimdiye kadar kasabalarla çok az ilgilenmişlerdir. En parlak incelemeler birer tesadüfi yan ürün olarak ortaya çıkmıştır: bir fabrika portresi olan *Amoskeag* aynı zamanda Amerika'daki bir şirket kasabasını anlatır, ya da *The Dillen* gibi tek bir yaşamöyküsünü inceleyen bir çalışma Stratford-on-Avon'daki suçluların dünyasını da yansıtır. Ancak 1920'lerin öncü sosyoloji çalışmaları olan Lynd'lerin Amerika'daki *Middletown*'ı konu alan çalışması ve Margaret Stacey'nin çok daha sonraki kitabı *Tradition and Change: A Study of Banbury*'nın [Gelenek ve Değişim: Banbury Araştırması] ardından gelenler pek azdır; küçük kasabalarla ilgili görüşme kanıtlarına dayalı yerel tarih çalışmaları olmuşsa da çok kısa bir dönem öncesine kadar sadece birkaçı sivrilebilmiştir. Sadece bu bile Melvyn Bragg'in Cumbria'daki Wigton kasabasını konu alan *Speak for England* [İngiltere için Konuş] başlıklı çalışmasını bir dönüm nok-

tası haline getirmeye yeter. Kısmen bir tarım kısmen de bir endüstri kasabası olan Wigton'daki toplumsal değişim kasabada yaşayan insanların bir kesitinin; madencilerin ve çiftçilerin, köpek yetiştiricilerinin ve güvercin meraklılarının, encümen üyelerinin, öğretmenlerin, ev kadınlarının ve dükkân sahiplerinin kendi seslerinden anlatılmaktadır. Belirli dönemlerle ilgili kolajlar da vardır: tepedeki tavuskuşlu Büyük Ev'in hâkimiyetindeki Edward dönemi, kendilerine "süprüntü" diye hitap eden albayların emrinde savaşmak üzere Birinci Dünya Savaşı'na katılan ve geri döndüklerinde 1920'lerin hayal kırıklığı ve işsizliğiyle karşılaşan genç erkekler, 1930'ların sonlarında pek çok sıradan insan için iyi zamanların başlayışı ve ardından İkinci Dünya Savaşı sonrasında rahatlık, güven ve eğlencenin gelişi. Bir başka bölüm de Wigton'ın en büyük fabrikası üzerinde odaklanır: örneğin açıkgöz kurucularından başlayarak örgütçü işçinin personel müdürü oluşu, hayal kırıklığına uğramış bir dükkân işçisinin arkadaşlarını terk eden "hainler"e nutuk çekişi, terfi eden bir çırağın ilk istakozunu yerken karşılaştığı sorunlar. Ayrıca sekiz kişinin hayatını ayrıntılarıyla tek tek ele alan bir bölüm de mevcuttur. Örneğin içlerinden biri eskiden aristokratlara uşaklık yapan yarı kötürüm Dickie Lowther, aynı zamanda köpek yetiştiricisi, izci oymak beyi ve törencidir. Ancak sözlü şehir tarihinin aksine Wigton'ın sesi fazla dikkat çekmez. Bu nedenle bir şehir tarihçisi için en önemli şey belki de işçi sınıfının gelişme yolunda sessizce ilerlemesini belgelemektir.

Speak for England'ın en etkili bölümlerinden bazıları kültürün toplumsal tarihiyle (din, eğitim ve eğlence) ilgili bölümlerdir. Sözlü kanıtların önemli ölçüde etkilediği bir başka alan da budur. Daha önce dinin toplumsal tarihi üzerindeki çalışmalara değinmiştik. Eğitim tarihine en büyük katkı ise *Education and the Working Class* [Eğitim ve İşçi Sınıfı] başlıklı, kendi kasabaları olan Huddersfield'deki yaşamöyküsü görüşmelerine dayandırdıkları klasikleriyle Brian Jackson ve Dennis Marsden gibi sosyologlardan gelmiştir. Eğitimle ilgili dilbilimsel sözlü çalışmalar, genellikle tarihsel değeri yüksek kaynak malzemesi toplayan, fakat kırsal topluluklar üzerinde yoğunlaşan lehçe çalışmalarının bıraktığı boşluğu doldurmaya yardım etmiştir. Son yıllarda özellikle ABD'de şehirdeki dil ve ifade biçimlerine gitgide daha çok ilgi gösterilmektedir. Bunun sonucunda da kırdaki batıl inançları, masalları ve zanaatları konu alan sayısız yayına şehir masalları ve folkloru, hatta halk vaazları da eklenmiştir. Bu kırsal çalışmalar içerisinde, George Ewart Evans ve George Thomson'ın, toplumsal tarih, folklor ve antropolojiyi, insanı düşünmeye zorlayan yaratıcı bir bileşimle sundukları *The Leaping Hare* [Sıçrayan Tavşan] başlıklı çalışmaları yer alır. Daha eski bir klasik ve yine kendine özgü bir çalışma olan Iona ve Peter Opie'nin *The Lore and Language of School Children*'ı [Okul Çocuk-

larının İnançları ve Dili] günümüz okul bahçelerinde varlığını sürdüren sözlü geleneğin hayret verici tarihsel derinliğini gözler önüne serer.

Müzik ve halk şarkıları alanında da gelişmiş bir akademik araştırma geleneği vardır. Bu alanda, Edward Ives'in ABD'nin kuzeydoğu eyaletlerinde gerçekleştirdiği çalışma sayesinde bugün yalnızca geleneksel şarkı çalışmaları değil şarkıcıların toplumsal ve müzikal yaşamöykülerini anlatan yapıtlar da mevcuttur. Aynı zamanda, örneğin evlilik, cinsellik ya da sınıf karşısındaki tutumlarına ilişkin konularda işçi sınıfı ideolojisini anlayabilmek için hem halk şarkıları hem de bu şarkıların şehir müzikhollerindeki paralellerinden yararlanmak gerektiği savunulmaktadır. Bir zamanlar herkesin neredeyse tek uğraşı olan işçi sınıfı kültüründeki "geleneksel" unsurların yerini başka şeyler almıştır. Bu konuda da şehirli işçi sınıfının eğlence biçimlerini konu alan çalışmalarıyla sosyologların büyük etkisi olmuştur; örneğin, Brian Jackson ve Dennis Marsden'in kuzeydeki işçilerin kurduğu orkestraları tasvir ettikleri *Working Class Community* [İşçi Sınıfı Topluluğu] bunlar arasında sayılabilir. Eğlence faaliyetleri kayıtlarda nadiren yer aldığına göre sözlü kanıtlar olmadan bunları ciddi biçimde incelemek mümkün değildir. Son yıllarda caz grupları, panayırlar, beyzbol gibi belirli eğlence biçimleri ile meyhanelerin toplumsal ve tarihsel sonuçları daha ağır olan rolünü inceleyen sözlü tarih çalışmaları yapılmıştır.

İster bekârlar için flört aracı olarak, ister evli bir adamın evden kaçarak meyhaneye gitmesi olarak ele alınsın, eğlence araştırmacıları aile tarihine yönlendirir. Toplumsal tarihin bu alanında sözlü kanıtların etkisi özellikle önemlidir, tarihçiye daha önce kapalı olan önemli meseleleri ele alma fırsatı verir. En çarpıcı ve ilk örnekler *The Children of Sanchez* (1961) [Sanchez'in Çocukları] gibi Meksikalı aileleri derinlemesine inceleyen portreleri haklı bir ün kazanan antropolog Oscar Lewis'den gelmektedir. Ancak en dikkate değer topluluk çalışmalarının çoğunun aileyle ne kadar ilgilendikleri *Family and Community in Ireland* [İrlanda'da Aile ve Akrabalık], *Family and Kinship in East London* [Doğu Londra'da Aile ve Akrabalık] ya da *The Family and Social Change: a Study of Family and Kinship in a South Wales Town* [Aile ve Toplumsal Değişim: Bir Güney Galler Kasabasında Aile ve Akrabalık] gibi başlıklarda da görülmektedir ve bu çalışmalar, Lee Rainwater'ın *And the Poor Get Children*'daki [Ve Yoksullar Çocuk Doğurur] Amerikan işçi sınıfının evlilik hakkında anlattıklarını inceleyen aile sosyolojisinde olduğu gibi yaşamöykülerinden kaynaklanan zengin kanıtlara dayanmaktadır.

Önde gelen aile tarihçilerinin ebeveyn ve çocukları arasındaki *sevginin* son iki yüzyılda ortaya çıkan yeni ve "modern" bir gelişme olduğu fikrini savunmalarını sağlayan da bu türden eski tanıklıkların yok denecek kadar

az olmasıdır. Ortaçağdaki gündelik aile yaşamının mahremiyetine bir an olsun girebiliyoruz: Le Roy Ladurie bir Pirene mezrasında sapkınlıkla suçlanan çoban ailelerinin verdikleri ifadelerle bu aile yaşamını Montaillou'da (1975) yeniden inşa ediyor. Aynı şekilde J. A. Banks, 19. yüzyıl sonlarında İngiltere'de orta sınıf ailelerinin küçülmesinin sebeplerini güçlü argümanlarla çözümlemeye çalıştığı *Prosperity and Parenthood*'da (1954) [Refah ve Ebeveyn] yalnızca tıp uzmanlarının, romancıların ve başka yazarların görüşlerine yer verebiliyordu, fakat bu alıntılar yine de geniş toplumsal grupların "gerçekten eylemlerinin ve sözlerinin temsilcileri" olarak mı yoksa "orta sınıftan insanların çoğunun nasıl ... düşünmeye başladıklarını" anlatan görüşler olarak mı kabul edileceği hakkında "hiçbir fikir" vermiyor.[6] İngiltere'de, K. H. Connell ve Martine Segalen'in İrlanda ve Fransa köylülerinin cinsel yaşantılarına ve evliliklerine ilişkin çalışmalarında kullandıkları cinsten hiçbir sözlü kanıt arşivi yoktu. Ancak Diana Gittins'in "İki Savaş Arasındaki Dönemde Evlilik Yaşamı ve Doğum Kontrolü" üzerine çalışması, görüşmeler yoluyla ebeveynlerin çocuk sahibi olup olmamaya nasıl karar verdiklerinin ve nasıl bir doğum kontrol yöntemi uyguladıklarının öğrenebileceğini gösterdi. Gittins, aile planlamasının işçi aileleri arasında orta sınıfın etkisiyle yaygınlaştığını ileri süren yayılma teorisinin ciddi ölçüde yanıltıcı olduğunu gözler önüne sermektedir.

Gittins'in bulguları ilk olarak *Oral History*'nin özel sayılarından biri olan, çocuk yetiştirme ve gençlik üzerine makaleler de içeren *Family History Issue*'da (Aile Tarihi Özel Sayısı) yayımlandı. Her iki aile tarihi görüşü, sonraları John Gillis'in flört ve evlilik törenlerini konu alan çalışmasında ve Steve Humphries'in işçi sınıfındaki suç eğilimini ailenin kendine yetme biçimlerinden biri olarak açıklayan *Hooligans or Rebels?*de [Serseri mi Asi mi?] olduğu gibi daha da geliştirilmiştir. Ancak yeni kanıtların etkisinin belki de en güçlü olduğu iki kitap, Elizabeth Roberts'ın üç Lancashire kasabasında, Tamara Hareven'in de ABD'deki öteki Manchester'da, her ikisi de çocukluktan başlayarak yaşlılığa kadar ailenin tam çevrimini araştıran çalışmalarıdır. Elizabeth Roberts'ın ailede yaşlı insanların bakımı üzerine yürüttüğü tartışma, yardımlaşmanın kişisel çıkar içeren hesaplı bir davranış olarak açıklanabileceğine dair eski sosyolojik varsayımları kesin bir biçimde çürütür. Tamara Hareven ise bir başka yaygın sosyolojik varsayım olan çekirdek ailenin sanayileşmiş ekonomilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir yapı olduğu düşüncesini, geniş ailenin bir göç ve uzak mesafelerdeki emek ihtiyacını karşılama aracı, kriz dönemlerinde bir tampon olarak halen etkisini sürdürmekte olduğunu göstererek çökertir. Ancak, aile ile ekonomi arasındaki karmaşık etkileşimi, yani aile yapısı, kuşak çatışması ve sınıf bilinci arasındaki ilişkinin, her kuşağın ücretli işlerde ça-

lışmaya başladığı ekonominin yükseliş ve çöküş döngüsünün o anında nasıl sürekli yeniden şekillendiğini açıklayabilmek için başka teorilere başvurur; *Family Time and Industrial Time*'da aile zamanı ve sanayi zamanını çakıştırır. Hareven'in kitabı kavramsal bir dönüm noktasıdır. Ayrıca aile ve ekonomi arasındaki etkileşim, çocuk yetiştirme, evlilik ve kadınların çalışması gibi konular üzerine çalışan başka tarihçiler tarafından da gündeme getirilmiş bir temadır. Bu tema bizi doğrudan kadın tarihine götürür.

Kadın tarihi konusunda da sözlü kanıt potansiyeli muazzamdır, olanakları da henüz yeni yeni araştırılmaktadır. Kadın tarihi kısmen kadınların eve, örgütlenmemiş ya da geçici işlere bağlı hayatlarının genellikle belgelenmeden geçip gitmesinden ötürü çok kısa bir süre öncesine kadar tarihçiler tarafından göz ardı edilmiştir. Bu nedenle kadın tarihine dikkate değer ilk katkılar en çok Sherna Gluck'un Amerika'da oy haklarının savunucusu olan kadınların hayatlarını konu alan *From Parlor to Prison* [Oturma Odasından Hapishaneye], Mary Chamberlain'in *Fenwomen* başlıklı çalışmaları ya da Sheila Rowbotham ve Jean McCrindle'ın daha dağınık derlemesi *Dutiful Daughters* [İtaatkâr Kızlar] gibi biyografik ve belgesel biçimlerde olmuştur. Diğer taraftan özellikle Jill Liddington emekçi kadınlar, sosyalist siyaset ve barış hareketinin yanı sıra 20. yüzyıl başlarındaki kadın hareketinin liderleri ve katılımcıları üzerine İngiltere'de önemli araştırmalar yapmıştır. Atlantik'in her iki tarafında tarlada, fabrikada, ev işlerinde, savaş döneminde, sınırda ve az da olsa evde ve aile yaşamında emek veren kadınlar üzerine bir dizi çalışma gerçekleştirilmiştir. Tamamen ihmal edilmiş olması bu alana bir keşif gezisinindekine benzer bir heyecan kazandırmıştır. Ancak, *Our Work, Our Lives, Our Words*'deki [Bizim İşimiz, Bizim Hayatımız, Bizim Sözlerimiz] makalelerde ya da Anna Bravo'nun köylü kadınları arasındaki dayanışma ve yalnızlık üzerine yazdığı yazılarda görüldüğü gibi, bu yeni tarih alanı, toplumsal yapı ve eşitsizlik, erkek ve kadının "doğa"sı, aralarındaki iktidar ilişkisinin kökenleri, ev ve iş aracılığıyla bilincin biçimlenmesi hakkındaki temel varsayımları da sarsmıştır. Hiç şüphesiz başka çalışmalar da yapılacaktır.

Yazılı belgelerin getirdiği sınırlamalar toplumun iktidar ilişkilerinin dışına atılan başka toplumsal gruplar için de eşit oranda geçerlidir. Bunun en açık biçimde görüldüğü alan sosyologların uzun yıllar yaşamöyküleri derleyerek araştırdığı toplum düzenine aykırı altkültürlerdir. İngiltere'de Tony Parker *The Courage of His Convictions*'daki [İnancının Cesareti] profesyonel hırsızdan *The Unknown Citizen*'daki [Meçhul Yurttaş] başarısız olduğu için ordudan atılan eski askere ve *The Twisting Lane*'deki [Kıvrılan Yol] seks suçlularına giderken, aynı şekilde Amerika'daki yeni çalışmaların alanı uyuşturucu bağımlılarını ve travestilerini

de içerecek biçimde genişlemiştir. Bu yaklaşımla elde edilebilecek tarih anlayışı Raphael Samuel'in Arthur Harding'in yoksul mahallesinde geçen çocukluğu ve suç dolu zorlu yetişkinlik dönemini anlattığı olağanüstü çalışması *East End Underworld*'de [Doğu Yakasının Yeraltı Dünyası] canlı ayrıntılarıyla sergilenmektedir.

Fetihlere tanık olmuş ya da geleneksel toplumun dışına itilmiş topluluklar da birer azınlık oluşturur. Amerikan kızılderilileri, Avustralya yerlileri ve Avrupa'daki çingeneler gibi hep zulüm altında yaşamış azınlıklar düşman çoğunluk tarafından yanıltıcı şekilde belgelenmiştir, fakat bu azınlıklar sözlü geleneklerini korudukları için geçmişlerine daha anlayışla yaklaşmak mümkün olmaktadır. Aynı şekilde ve Kuzey Amerika'daki Çinli, Japon ve diğer etnik azınlıkların tarihinin yanı sıra Avrupa'daki ve Amerika'daki Yahudi tarihine de yeni boyutlar kazandırabilmek için sözlü kaynaklardan yararlanılmaktadır.

Özellikle azınlıkların tarihinde sözlü kanıtların etkisi altında kalan iki alan olmuştur. Birincisi göçmen araştırmalarıdır. Bu alandaki çalışmalara Chicago ekolünden itibaren sosyologların görüşmeye dayalı saha araştırmaları örnek gösterilebilir, fakat bu çalışmalar genelde bir toplumsal patoloji olarak göçün yol açtığı sorunları incelemek için yürütülmüştür. Son zamanlarda, sözlü kaynaklardan yararlanan sosyologlar ve tarihçiler tarih çalışmalarında daha dengeli bir yaklaşıma yöneldiler, sıradan göç deneyimi, iş bulma süreci, akraba ve komşuların yardımları, azınlıkların oluşturduğu topluluklara ait kurumlar, eski kültürel âdetlerin devamı, ayrıca ırksal gerginlikler ve ayrımcılıktan kaynaklanan sorunları incelemeye başladılar. Özellikle topluluğun kendi sözlü geleneğinden çıkan genelleşmiş mesajların yanına doğrudan kişisel deneyim kanıtlarını koyarak, göçmenlerin toplumsal kalıplarını sınıf faktörünün basit ekonomisine değil de ırksal ve kültürel mirasa dayanarak açıklamanın ne kadar yanıltıcı olduğunu göstermek de mümkün.

İkinci alan da siyahların tarihidir: İngiltere'de belki hâlâ göçmen çalışmalarının bir kolu olmayı sürdüren bu tarih alanı Amerika Birleşik Devletleri'nde tamamen ayrı bir kol oluşturmaktadır. Sözlü tarihin nereden gelip nereye gittiğini anlattığımız bu incelemeyi bitirirken siyahların tarihi konusunda örnek verebileceğimiz bir dizi önemli çalışma bulunmaktadır. Bu noktada geriye dönüp sorabiliriz: Siyahların tarihinin bir tarih olarak ayırt edici özelliği nedir? Yaptıkları, aksi takdirde mümkün olamayacak şey nedir? Üç şey. Birincisi, aksi takdirde ulaşılamayacak bir alana girmiş olmalarıdır. Amerika'nın büyük şehirlerindeki gettolardan kaynaklanan iki çalışma var: Paul Bullock'un *Watts, the Aftermath*'i [Watts ve Sonrası] Los Angeles'daki kitlesel çatışmaları anlatır; Alex Haley'in *Au-*

tobiography of Malcolm X'i de şehrin zengin ama zorlu yaşamını aktaran ya da bir liderin güçlü portresi olarak değerlendirilebilecek hemen hemen benzersiz bir çalışmadır. Kırda yaşayan ve okuma yazma bilmeyen siyah topluluklar da gelecekteki tarihçilere bir kayıt bırakmamışlardır. William Montell'in *The Saga of Coe Ridge* [Coe Ridge Destanı] adlı çalışması Amerika'da büyük ölçüde sözlü kanıtlara dayanan, tümüyle belgelenmiş topluluk araştırmalarına verilebilecek en önemli örnektir. Kölelikten kurtulduktan sonra bir ovaya uzanan uzak bir tepenin üzerine yerleşen bir siyahlar topluluğunu anlatır: başta kendilerini ancak besleyen tarım ve kerestecilikle geçinirler, fakat komşu beyazlarla kadınları için ölümcül çarpışmalara girip yozlaşırlar, doğal kaynaklar tükendikçe de asıl uğraşlarını bir tarafa bırakarak buldukları işte çalışıp kaçak içki çekerler, sonunda da bölge maliyecileri yerleşimi dağıtır. İkincisi, eğer kayıtlar varsa sözlü kanıtlar bu kayıtları düzeltmeye yardım eder. Bu durum özellikle eski güneydeki kırsal kesim için geçerlidir, çünkü tarih burada beyazların üstünlük iddialarını doğrulamakta ya da çürütmekte kullanıldığı için hiçbir yerde olmadığı kadar önemlidir. Dolayısıyla 1920'lerde ve 30'larda eski büyük plantasyonlarda çalışan kölelerden ve bakmakla yükümlü oldukları kişilerden görüşme yöntemiyle toplanan zengin malzemenin otuz yıldan fazla kullanılmamış olması bir tesadüften ibaret değildir. Bu durum artık düzelmiştir, bunu sağlayan da hem George Rawick'in yayına hazırladığı, kölelerin hikâyelerinden oluşan on sekiz ciltlik eser —ki bugüne kadar yayımlanmış en önemli otobiyografi derlemesidir— hem de ilk cildine giriş ve son derece başarılı bir yorum olan *From Sundown to Sunup, The Making of the Black Community*'dir [Günbatımından Gündoğumuna Bir Siyah Topluluğun Oluşumu]. Aynı şekilde Lawrence Goodwin yalnızca sözlü kanıtlardan yararlanarak dönemin gazetelerinde ve kayıtlarında kasıtlı olarak örtbas edilen bir hikâyenin aslını, 1890'larda bir Teksas kasabasında beyazların oluşturduğu üst sınıfın, ırklar arası popülizme engel olmak için sistematik biçimde şiddet kullandığını ortaya çıkarmıştır.

Sonuç olarak, sözlü kanıtlar tarihe daha kapsamlı ve daha temel bir şey kazandırmaktadır. Tarihçiler tarihi yapan kişileri belirli bir mesafeden ele aldıklarında, bu kişilerin yaşamlarının, görüşlerinin ve eylemlerinin anlatımında her zaman bir yanlış aktarılma ve tarihçinin kendi deneyimini ve hayal gücünü yansıtma (kurgunun bilimsel bir biçimi) riski vardır. Sözlü kanıtlar araştırılan şeyi "nesne" konumundan çıkarıp "özne" haline getirerek yalnızca daha zengin değil, daha kesin ve daha acı, fakat *daha gerçek* bir tarihin oluşmasını sağlar. İşte bu yüzden bu bölümü Theodore Rosengarten'ın *All God's Dangers*'ı [Tanrının Bütün Tehlikeleri] ile bitirmek uygun olur: Kitap Nate Shaw adlı, 1880'lerde doğmuş, okuma yazması

olmayan Alabamalı bir ortakçının otobiyografisidir; 120 saatlik konuşma kaydına dayanır, "önemsiz" insanların sözlü tarih sayesinde ortaya çıkan en dokunaklı ve kesinlikle en ayrıntılı hayat hikâyelerinden biridir. Böyle meyveler verdikçe, yöntemin yargılanmasından memnun oluruz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KANITLAR

Sözlü tarihin kanıtlarına ne kadar güvenilir? Bu soru, sözlü tarih yöntemini kullanan her tarihçiye tanıdık gelecektir. Bizim burada ilk işimiz, soruyu olduğu gibi ele alıp, sözlü tarihin, "diğer tarihsel kanıtlar gibi ölçülüp değerlendirildiğinde" ne gibi üstünlükler ortaya koyduğunu görmek olacaktır. Ancak göreceğimiz gibi, soruyu bu şekilde sormak yanlıştır. Eğer sözlü kaynaklar gerçekten güvenilir bilgiler iletiyorlarsa, onları "sadece bir belge daha" şeklinde değerlendirmek, onların öznel ve sözlü tanıklıklarından kaynaklanan özel değerini göz ardı etmek olur.[1] Bu konuya daha sonra geri döneceğiz. Ancak ilk olarak soruyu kastedildiği şekliyle ele alalım.

Arthur Marwick'in *The Nature of History*'de (1970) tarif ettiği gibi "İş Başındaki Tarihçi"nin yaptıklarına göz atarak işe başlayabiliriz. Marwick, ilk olarak kaynakları "kabul edilmiş önem sırasına" göre sıralıyor: güncel mektuplar, kaynak kişinin tutanakları, yeminli ifadeler, meclis ve basın tutanakları; toplumsal soruşturmalar; günlükler ve otobiyografiler —bu sonuncu kaynak diğerlerine göre genellikle daha dikkatle ele alınıyor. Bu kaynakları değerlendirirken, tarihçi ilk olarak belgenin gerçekliğinden ve sonradan ortaya çıkan sahte bir belge olmadığından emin olmalıdır. Bunu önemli bir soru takip eder: Bu belge ilk başta nasıl ortaya çıktı? İsminin yanı sıra, yazarı tam olarak kimdi? Toplumda oynadığı rol ne idi, nasıl bir insandı? Bu belgeyi yazmaktaki amacı neydi? Mesela bir büyükelçinin tutanakları kendi hükümetinin duymak istediği bilgileri içerebilir. Vergi iadesi gerçek serveti yansıtır mı, bireyler varlıklarının bir kısmını gizleme eğiliminde olamazlar mı? Veya bir yazarın ya da gazete muhabirinin, "olay yerinden heyecan dolu açıklamalarını" yaparken "aslında otel odasından hiç çıkıp çıkmadığı konusunda nasıl emin olabiliriz? Bunlar ve

bunlar gibi daha birçok soru tarihçilerin birincil kaynaklarına dair sormaları gereken sorulardır: bu sorular tarihçinin temel ustalığının bir parçasıdır."[2] Belgelerin yazarlarının da tarihçiler gibi erkek olduklarının varsayıldığını söyleyebiliriz. Daha da önemlisi, gerçek olup olmadıkları, yazarlarının kim olduğu ve hangi toplumsal amaç için yaratıldıkları gibi, belgelere dair sorulması gereken soruların birçoğunun cevabı, sözlü tanıklık söz konusu olduğunda, özellikle tarihçinin kendi saha araştırmasından elde edilmişse, diğer belgelere oranla çok daha güvenilirdir. Ancak, tanımlama veya yanlılıkla ilgili herhangi bir sorunun nasıl açıklığa kavuşturulacağına dair çok fazla yol gösterilmemiştir. Sadece ortaçağ kaynaklarının sahteliği konusunda özel bir uzmanlaşmadan söz edilmektedir. Bunun dışında, tarihçinin, kanıtları incelemek için elinde bulunan kaynaklar genel kurallardan oluşur: içsel tutarlılık olup olmadığına bakmak, başka kaynaklarda teyit edici noktalar aramak ve potansiyel yanlılıkların farkına varmak.

Uygulamada ise, bu kurallara olması gerektiğinden daha az uyuluyor. Sözlü tarihçinin, diğer bir disiplinin deneyiminden faydalanabilmek gibi bir avantajı vardır. Sosyal araştırmacılar görüşme yöntemini çok sık kullandıkları için, görüşme yöntemi, bu yöntemdeki yanlılıkların kaynakları ve bunların nasıl ölçülüp en aza indirgeneceği konusunda epeyce sosyolojik tartışma vardır. Buna oranla, yazılı belgelerde görülen yanlılık üzerine tartışmalar azdır. Tüm bunlar, günümüz tarihçisinin en sevdiği kaynaklarda gözükebilecek hataları gösteren bir avuç hususdur.

Gazeteler kendilerine has birer örnektir. Çok az tarihçi, günümüz haberciliğinde görülen yanlılığı reddedebilir veya gazetecilerin sunduklarını olduğu gibi kabul edebilir. Ancak geçmişi yeniden kurmak için gazeteleri kullanırken tarihçiler genellikle daha az tedbirli davranıyorlar. Bunun sebebi eski gazetelerde görülen çarpıtmaların nedenlerinin ortaya çıkarılamamasıdır. Gazetenin sahibinin kim olduğunu bilebiliriz ve büyük olasılıkla siyasi ve toplumsal yanlılığını da belirleyebiliriz, ancak bir yazının isimsiz yazarının bu taraflılığı taşıyıp taşımadığına dair tahmin yürütmek dışında yapabileceğimiz bir şey yoktur. Tarihçilerin gazetelerden aktardıkları ifadeler, genellikle gazetecilerin görgü tanıklığına veya görüşme raporlarına dayandıkları için, kaynaklarından gelen bir yanlışlığı içermekle kalmazlar. Aynı zamanda tarihçinin bilmediği, ancak bu duruma özel yanlılıkların süzgecinden geçirilerek seçilir ve şekillenirler. Örneğin, Bonar Law 1912 Haziranında Blenheim Sarayı'ndaki büyük bir Muhafazakârlar toplantısında, İrlanda bağımsızlığına karşı şiddet kullanarak direnen Ulster'ı destekleyeceğini açıkladığı konuşmasını yaptığında, konuşmanın en can alıcı ifadelerinde kullandığı esas kelimelerin nakledilişinde bazı farklılıklar vardı. Haber vermedeki bu farklılıklar rastlantı sonucu veya kasıtlı

olabilir. Günümüz tarihçilerinin tamamı olayların ertesi gün *The Times*'da çıkan şeklini kullanmazlar. Ancak, bir "belgeler" kitabında, Bonar Law'un biyografisinde bile görülen farklılıklara dikkat çekmek de pek yaygın değildir.[3] Bonar Law'un sözlerinin tarihsel etkisi, Bleinheim'da doğrudan yaratılan etkiden çok gazete haberleriyle yaratıldığı için, bu olay bize, tarihçinin yaptıklarının sonuçlarından çok, normalde ne yaptığı hakkında bilgi verir. Ancak başka bir örnek gazete tanıklığının yanlış olmanın yanı sıra sistematik olarak nasıl aldatıcı olabileceğini de gösterir. Lawrence Goodwin, 1890'larda sadece beyazlardan oluşan Demokrat Parti'nin farklı ırkları barındıran Popülistleri iktidardan alaşağı ettiği bir Doğu Teksas bölgesine ilişkin siyasi incelemesinde, görüşmelerin yanı sıra gazeteleri ve diğer yazılı kaynakları da kullandı. Bu olayın nasıl gerçekleştiğini veya Popülistlerin ilk başta nasıl destek sağladığını ve siyasi liderlerinin kim olduğunu Demokratları destekleyen yerel basından anlamak mümkün değildi. Goodwin, bu toplulukta görülen farklı siyasi görüşlere dayanan üç değişik sözlü gelenek meydana çıkardı. Bu farklı gelenekler, basında çıkan haberlerle bir arada düşünüldüğünde Demokratların gerçekleştirdiği karşı darbenin sistematik olarak korkutma ve katliam yöntemine dayandığını gösterdi. Gazetelerin yayımladıkları haberlerin siyasi önemlerinin kasıtlı olarak göz ardı edilmesinin yanı sıra, yayımlanmış bazı "olaylar" gerçekleşmemişti, insanları korkutmak için yayımlanmışlardı. Örneğin ölü olduğu bildirilen bir siyasetçi, aslında katillerinden kurtulabilmiş ve otuz yıl daha yaşamıştır.[4] Ancak Goodwin'in gazete haberlerine güvenmemesi tarihçiler arasında yaygın değildir. Onun bu davranışının daha önceki mesleğinin gazetecilik olması gibi ilginç bir nedeni de vardır.

Tarihçilerin çoğu, mektuplaşmalarda kendilerini olayların özüne daha yakın hissederler. Mektupların elbette özgün iletişimin kendisi olmak gibi bir üstünlükleri vardır. Ancak bu, onların yanlılık sorunu taşımadıkları anlamına gelmez, mektupta yazılanın doğruluğunu veya yazarın gerçek duygularını yansıttığını göstermez. Aslında mektuplar da görüşmelerde görülen sosyal etkilere açıktır, ama daha abartılı bir etki altındadır, çünkü, görüşme yapan kişi gibi tarafsız olmaya çalışan birine nadiren yazılır. Tarihçiler, bir mektubun ister siyasi bir rakip ister bir yandaş olsun, ister bir sevgili ister bir vergi memuru olsun alıcısının beklentilerini karşılayacak şekilde mi yazıldığı hakkında fazla durup düşünmezler. Demek ki mektuplar taraflıdır; öyleyse, kaynak kişilerin ücret karşılığında verdikleri raporlar ya da olası bir mahkeme için hazırlanmış yeminli ifadeler daha da taraflı olabilir.

Yayımlanmış otobiyografiler çok sık alıntı yapılan diğer bir kaynaktır. Güvenilirlik sorunu bu kaynaklar için daha sık dile getirilir. Bu sorunların

bazıları yaşamöykülerinin anlatıldığı sözlü görüşmeler için de geçerlidir. A. J. P Taylor'a göre "yazılı anılar, tarihçileri aldatmak için hazırlanmış bir sözlü tarih türüdür" ve "ortamı göstermelerinin dışında işe yaramazlar."[5] Görüşmelerin bazı üstünlükleri otobiyografide yoktur. Yazarına soru sorulamaz ya da ilgilenilen konularda daha fazla bilgi vermesi istenemez. Basılmış otobiyografiler tek yönlü iletişim sağlarlar ve içerikleri okuyucuların zevkleri göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Mahrem bilgi içermezler. Eğer samimilerse, aynen bir aktörün sahnede ya da filmde olduğu gibi, bir dinleyici grubunun varlığının farkında olarak samimidirler. Kamusal birer itirafname olarak kontrollüdürler; yazar gerçekten de uygun olmadığını düşündüğü şeyleri nadiren anlatır. Mahrem bir görüşmeyi basılmak için yazılmış bir hayat hikâyesiyle karşılaştırmanın mümkün olduğu durumlarda, sürekli eğilim, en samimi ayrıntıların bazılarının dışarıda bırakılmasıdır. Sokağın öte yanındaki itaatsiz çocuklarla yaşanan sorunları görmezden gelmek buna bir örnektir ki "o zamanlar çocuklar büyüklerini daha çok sayarlardı" gibi dünyayı toz pembe gören bir genellemeden daha açıklayıcıdır. Bununla beraber banda alınmayıp basılmış olmasından dolayı, bazı tarihçiler bir görüşme yerine basılmış bir otobiyografiden alıntı yapmaktan daha çok mutluluk duyarlar.

Nüfus sayımı, doğum, evlilik, ölüm ve kraliyet komisyonlarının kayıtları ve Booth ve Rowntree'nin toplumsal araştırmaları gibi toplumsal tarihçiler için klasikleşmiş kaynakların birçoğu güncel görüşmelere dayanır. Kraliyet komisyonlarının yetkin ciltleri, sahne arkasında tanıkları idare eden bir Francis Place veya bir Beatrice Webb olmasa bile fazla güvenilir olmayan bir yönteme dayanırlar. Kullandıkları görüşme yöntemi, görüşülenler için özellikle korkutucuydu. Görüşülen kişi, fakirlere yapılan yardımdan faydalanmak için Koruyucular Kurulu karşısına çıkan bir dul gibi, bir kurulla tek başına kalıyordu.

Temel toplumsal istatistiklerin birçoğu da insanlar arasındaki bilgi alışverişine dayanır, dolayısıyla olguların sadece basit kayıtlarını sağlamaktan uzaktır. Emile Durkheim, klasikleşmiş çalışması *İntihar*'ı yazdığında, "toplumsal olguların, şeyler" yani değişmez, kesin doğrular olarak ele alınabileceğine inanıyordu. Ancak onun kullandığı intihar istatistiklerinin, insanların kendilerini öldürme oranlarının yanı sıra gizlenilmesi gereken toplumsal bir ayıp olarak görülmesinin derecesiyle de değiştiği artık kabul ediliyor.[6] Aynı şekilde, geçmişe dönük görüşmelerden biliyoruz ki, 19. yüzyılın ikinci yarısına ve 20. yüzyılın ilk yarısına ait evlilik kayıtlarında, evlenmek için ailelerinden izin alması gereken daha genç yaş gruplarının evlilik oranı olduğundan daha az gösteriliyordu. Ailelerinin evlenmelerine karşı çıkacağını düşünenler, kayıt memurlarına yaşlarını olduğundan daha bü-

yük gösteriyorlardı. Daha sonra elde edilen rakamlara göre genç evlenenlerin doğru oranı o zaman kayda geçenlerin *iki* katıdır.[7] Değişik balık çeşitlerinin tüketimini gösteren yemek istatistikleri, yeni tür balıkları eski isimlerle pazarlama ihtiyacından dolayı çarpıtılmıştı: örneğin kedi balığı gibi balıkları mezgit balığı ya da mezgit fileto adıyla satmak çok yaygındı. Vasıflı işgücü oranını gösteren rakamlar arasındaki şaşırtıcı farklılıklar, ancak toplumsal görüş açılarıyla açıklanabilir. Böylece, kişisel bildirimlere dayanan sayım istatistiklerinde bu rakamlar yüksektir ve hafif bir artış gösterir, oysa işverenlerin bildirimlerinden elde edilen rakamlar çok düşüktür. Benzer sorunlar iskân gibi somut olguların kayıtlarını bile etkiler. Sayımda aşırı nüfusu ölçmekte kullanılan "bir oda" tanımı toplumsal bir tanımdı, kilerleri hariçte bırakıyordu ve bir odanın iki oda sayılabilmesi için gerekli olan bölmenin özelliklerini de belirliyordu. Ancak, herhalde istatistikleri yakın zamanda kullanmaya başladıkları için, toplumsal tarihçiler kolayca Durkheim'ın sosyal olguları "şey" olarak değerlendirme tuzağına düşerler.

Bu durum tarihsel demograflar için bile geçerlidir. Bu alanda çalışan tarihçilerin tabii ki somut olgularla uğraşmaları beklenebilir. E. A. Wringley'nin *Population and History* [Nüfus ve Tarih] adlı çalışmasında güvenle verdiği, 1860-1960 arasını kapsayan "Evlilik Yılına Göre Ailenin Tamamlanmış Büyüklüğü" tablosunu ele alalım. Bu tablo, annelerle yapılmış geriye dönük görüşmelere dayanır ve annelerin yaptıkları canlı doğumların sayılarını hatırladıklarını varsayar. Ancak, bebekliğinde veya ilk yaşlarda ölen çocuklar ayrı gösterilmez, dolayısıyla tablo büyümüş çocukların ortalama sayısını —bütün aile üyelerinin "tamamlanmış" sayısını— hesaplamaz. Çocuklardaki ölüm oranının yüksek olması nedeniyle, 1900'den önceki ortalama aile büyüklüğü, tabloda iddia edilenden çok daha düşüktür ve hiçbir zaman cetveldeki ortalama tamamlanmış aile büyüklüğü değeri denen rakam kadar yüksek değildir. Başka bir deyişle, "tamamlanmış aile büyüklüğü" toplumsal veya tarihsel bir olgu olmaktan çok tabloyu hazırlayan demografın bir soyutlamasıdır. İstatistik kullanan tarihçiler ve sosyologlar bu noktayı göz ardı etmişlerdir. Tabloda görülen değişim çizgisi tartışılamaz olsa da, nüfus çalışmaları için çok önemli olan rakamların tartışılır olduğunun farkında olup olmadıklarını göstermemişlerdir. Bunlar *tahminler*dir ve 1914 öncesinin rakamları bile Nüfus Kayıt Müdürlüğü tarafından son yıllarda gelişigüzel önemli değişikliklere uğratılmıştır. Böylece A. H. Halsey'nin son istatistik derlemesi, *Trends in British Society Since 1900*'de [1900'den İtibaren Britanya Toplumunda Trendler] birbiriyle çelişen tablolar (hiçbir açıklama getirilmeden) yan yana konulmuştur

Kısacası, toplumsal istatistikler de kesin gerçekleri, gazete haberlerinden, özel mektuplardan veya basılmış biyografilerden daha doğru yan-

sıtmazlar. Kaydedilmiş görüşmeler gibi, ister kişilerin ister toplulukların bakış açılarından olsun, olguların *toplumsal algılanışını* yansıtırlar. Ayrıca elde edildikleri bağlamın toplumsal baskısına maruz kalırlar. Bu çeşit kanıtlardan elde ettiğimiz *toplumsal anlamlardır* ve değerlendirilmesi gereken de budur.

Bir arşivde, senetler, anlaşmalar, hesaplar, iş kitapları, mektuplar gibi toplu halde duran belgelerle karşılaşan bir tarihçi de aynı dikkati göstermelidir. Tarihçi elbette bu belgelere ve kayıtlara *rastlantı sonucu ulaşmaz*. Bu kaynakların hem ilk aşamada oluşturulmasında hem de daha sonra saklanmalarında toplumsal bir amaç vardır. Bu gibi bulguları masum birikimler olarak değerlendiren tarihçiler kendilerini kandırırlar. Bir bulgunun ilk başta nasıl ortaya çıkarıldığı üzerine düşünülmelidir. Örneğin, okul idare heyetinin ve ilçe meclisinin kayıtları 1920'lerden önce kadın öğretmenlerin evlendiklerinde istifa etmeleri gerektiğini göstermiyor. Ancak resmi politika haline gelince bu uygulama düzenli oluyor. Ne var ki bireysel yaşamöyküleri 1914'ten önce kadın öğretmenlerin evlendikten sonra istifa dilekçesi verdiklerini, aynı zamanda evli kadınların da çeşitli görevlere atandıklarını belgeliyor. 1830'ların İşgücü Göçü Planı Yoksulluk Kanunu Komisyonu üyelerinin resmi raporlarında, yerleri değiştirilen yoksul sayısının fena halde abartıldığı ve planın başarılı olduğunu savunmak için yerleri değiştirilenlerin hepsinin iş bulduğu hakkında yanlış açıklama yapıldığı farklı kaynaklar aracılığıyla gösterilmiştir. Başka bir düzeyde, fotoğraflar ve filmler gibi rastlantı sonucu elde edilen toplumsal belgeler bile aslında oldukça dikkatle kurgulanmıştır. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'nda çekilen filmlerdeki arkaplan seslerinin neredeyse tamamı sahtedir. Ve "rastgele" çekilen aile fotoğraflarında, herkesin gündelik kıyafetlerini değiştirmeye zorlandığı nadiren fark edilir. Albümlenecek fotoğraflar seçilirken de benzer kararlar alınır. Benzer ayıklama süreci halk arşivlerini de biçimlendirir. Modern ihtiyaçları karşılaması için anıları ayıklama ve karıştırma süreci Afrika geleneğinde bir çeşit soyağacı fethi olarak tanımlanmaktadır; bu durumun benzeri Batı ülkelerinde yarı bilinçli de olsa sistematik olarak kayıtlarla oynanmasıdır. Royden Harrison'un, "kurumların veya kişilerin faaliyetleri sırasında saklanıp bilmeden veya bilinçsizce bize miras bırakılmış kâğıt parçaları biçimindeki bir çeşit birincil kaynak" oluşturdukları için, "tarihçilerin en çok değer verdikleri kanıt olan" yazılı arşiv kaynaklarının sözlü malzemeye oranla özel bir üstünlük taşıdığı iddiasını, tamamen yanıltıcı olduğu için reddetmekten başka çare yoktur. Onun bu iddiasının aksine, bu, "sözlü kaynaklar karşısında yazılı kaynakları tercih eden, batıl inançlara dayalı bir önyargıdır."[8]

Sözlü tarih tanıklığının asıl ayırt edici yanı oldukça farklı sebeplere da-

yanır. Birincisi, tanık kendini sözlü *sunar*. Doğrudan kayıt biçimi olarak üstünlükleri olduğu kadar sakıncaları da vardır. Dinlemek okumaktan çok daha fazla zaman alır ve bir kitapta veya bir makalede kayıttan alıntı yapılacaksa görüşmenin önce yazıya dökülmesi gerekir. Öte yandan, teyple kayıt, yazılı kayda göre çok daha güvenilir ve doğrudur. Konuşmada kullanılan sözcüklerin olduğu gibi kaydedilmesinin yanı sıra, topluma dair ipuçları, tereddütün nüansları, nükteler veya hileler ve değişik lehçe yapıları da buna eklenir. Sözlü iletişimin yazılı iletişimde olmayan empatisi veya mücadeleciliği, aslında geçici, tamamlanmamış doğası gibi ayırt edici nitelikleri ortaya çıkar. Daha sonra da değiştirilmeyip olduğu gibi kalacağı için bir metnin doğruluğu reddedilemez; kitapların yakılma nedeni de budur zaten. Ancak bir konuşmacıya doğrudan doğruya karşı çıkılabilir ve yazılı ifadenin aksine sözlü ifade hiçbir zaman aynı şekilde tekrar edilemez. Bu belirsizlik, sözlü ifadeyi insanlık durumuna çok daha yakın kılar. Bununla çelişkili olarak, konuşmaların bantlarda dondurulması, bu özelliklerin bir kısmının yitirilmesine yol açar. Buna rağmen banta yapılan kayıt, en dürüst görüşmecinin bile alacağı çalakalem notlara veya tamamlanmış programına, hatta bir toplantının resmi tutanaklarına oranla bile daha doğru ve yetkindir. Daha önce gördüğümüz gibi resmi kayıtlar üzerinde "oynanması" öylesine kabul edilmiş bir gerçektir ki bakanlar kurulu tutanakları, kabinede yer alan olaylardan daha ziyade "yönetimin gerçekleştiğine inanılmasını istediği olayları" belgelemektedir. Bu durum, basit bir kilise heyeti için de aynı ölçüde geçerlidir. George Ewart Evans, kendisi yerel meclis üyesiyken, "resmi kayıtlar hakkında kuşku duymaya" başlamıştır. "Gözle görülür bir yanlışlık olduğundan değil... Ancak toplantı kayıtlarının tutulduğu andan itibaren, seçici bir zekâ varılan temel kararları teyit etmeye yaramayan neredeyse her şeyi eliyordu." Sonuç, "farklı bir toplantının kayıtlarıymış gibi görünecek kadar değiştirilmiş" tutanaklardı.[9] Aynı şekilde, görüşmecinin notları da araştırmanın hipotezine katkıda bulunmaya, çizelgedeki boşlukları doldurmaya çalışır. Ya da politikacılar arasındaki bir "fikir alışverişi"nin kayıtları zararlı olabilecek sözlerden ve dil sürçmelerinden arındırılır. Nixon Watergate skandalında ses bantlarına takılıp başkanlığı kaybettikten sonra bant kaydının bir kanıt olarak benzersiz kesinliği artık pek tartışılamaz.

Böyle durumlarda, asıl görüşme sözlü olduğu için, sözlü kayıt bize en doğru belgeyi verir. Tersine, eğer asıl görüşme yazılı idiyse, örneğin bir mektupsa, bu mektup en doğru kayıt olarak saklanmalıdır. Ancak, iki yolla da iletişim sağlanabildiği için, aradaki fark genellikle bu kadar açık olmaz. Bazen "kutsal" bir an, iki iletişim yönteminden birini daha hâkim kılar: Yargıç ceza kararını sözle ifade eder, ama ölüm cezasını imzalar; ra-

hip ayinleri kitaptan okur, ama uluslararası kararlar antlaşma olarak imzalanır. Ancak, ilk aşamada bir sekretere dikte ettirilen, sekreterin tekrar etmesiyle kontrol edilen, alıcının özel belgeleri arasında bir tarihçi tarafından keşfedilen ve tarih dersinde öğrencilere bazı kısımları okunan bir mektubu nasıl sınıflandırırız? Veya bir görüşmede kaydedilip yazıya dökülen ve yazılı notlarla iade edilen, yakın tarihte çok okunan özel hatıraları nasıl sınıflandırırız? Ya mahkemelerin bir muammaya benzer uygulamalarına ne demeli? Kanıtlar şahitlerin sözlü ifadeleri yoluyla tartışılıyor, yazılı belgeler yüksek sesle okunuyor; ancak tutarsız bir şekilde, mahkeme süreci kasede kaydedilmek yerine bir kâtip tarafından yorumlanarak kayda geçiriliyor ve yargıçlar, sanki sözlü sunuş kâğıtta sunulan gerçekleri doğrulayan bir tiyatro sahnesiymiş gibi, yazılı kanıtlara sözlü kanıtlardan daha çok önem veriyorlar.[10] Elbette her iki durumda da aktarım zincirinde hem sözlü hem de yazılı halkalar vardır; ve her ikisi de orijinali hem değiştirebilir hem de bozabilir. Ve hiçbir durumda orijinalinin hangisi olduğu açık değildir.

Bazı tarihsel dönemler hakkında insan kendisini daha emin hissedebilir. Avrupa'da Reformasyon'dan sonra bile, ana iletişim şekli sözlüydü. İnsanlar genellikle dünyayı, gözleriyle olduğu kadar, diğer insanların veya hayvanların çıkardığı sesler ve kokular aracılığıyla algılıyorlardı. Bu dönemde, belgeler ikincil kayıt olarak değerlendiriliyordu. Okuryazarlık oranının artması, mektubun, gazetenin ve kitabın yaygınlaşmasıyla, yazılı ve basılı söz hâkim iletişim aracı haline geldi. Böylece, kâğıt belgeler birincil olurken, sözler ikincil hale geldi. Bugün, televizyon ve sinemada, gitgide daha güçlü bir araç haline dönüşen işitsel-görsel iletişim, yazılı kelimelerin yerini almıştır. Böylece, görsel-sözel biçim yine ikincil olmuştur; telefon mektubun yerini aldıkça, insanlar arasındaki alışverişin orijinal şekli tekrar sözlü iletişime dönüşür. Tabii ki bu aşamaların hepsinde, toplumsal sınıflar ve iletişimin özneleri arasında farklılıklar vardır. Ancak temel nokta, tanıklığın aslının bazen sözlü olurken bazen olmaması ve birtakım değişikliklerden sonra kendisini aynı şekilde sunabilmesi veya sunamamasıdır. Ne sözlü tanıklığın ne de yazılı tanıklığın daha üstün olduğunu söyleyebiliriz: bu, bağlama göre değişir.

Sözlü tarih kanıtlarının, geniş bir zaman birimini kapsayacak şekilde geriye dönük olduğu için farklı özelliği vardır. Bunun nedeni, kaynaklarının *sözle* ifade edilmesi değildir. Aksine, kayıt cihazı bir olay sırasında veya olaydan hemen sonra ifadelerin kaydedilmesini sağlarken yazı yazmak için arada daha uzun bir zaman boşluğuna ihtiyaç vardır. Ve yazılı kaynakların birçoğu da —gazeteler veya mahkeme tutanakları, kraliyet komisyonu görüşmeleri veya komite tutanakları— geriye dönüktür. Ne güncel ne

de tarihsel tanıklık somut olguların veya davranışların doğrudan yansımalarıdır. Olguların ve olayların bildiriliş şekilleri onlara toplumsal anlamlar verir. Yakın zamana veya güncel olaylara dair görüşmeler aracılığıyla sağlanan bilgiler, gerçek toplumsal davranışlarla o zamanın toplumsal beklentileri ve normları arasında bir yerde durur. Ancak, daha eski zamanlar hakkındaki görüşmelerde, değerlerin bu zaman içinde (belki de bilinç altında olayların algılanışını farklılaştırmış olan) değişmesinden etkilenen çarpıtmalar da olabilir. Zamanla, bu tehlikenin büyümesini bekleriz. Aynı şekilde, zaman geçtikçe, hafızaya olan güven de azalır. Bu sorunların boyutunu anlamak amacıyla yardım almak için hafızanın sosyal psikolojisi ve gerontoloji literatürüne başvurabiliriz.

Hafıza sürecinin, algılama sürecine bağlı olduğu yaygın kabul görmüştür. Bir şeyi öğrenmek için, ilk olarak onu kavramalıyız. Bilgilerin birbirlerine nasıl uyduğunu görerek, kategoriler halinde öğreniriz. Bu da bizim bu bilgiyi gelecekteki bir durumda yeniden kurmamızı veya kavradığımıza yakın bir kurgu elde etmemizi sağlar. Barlett'in öncü tartışması *Remembering*'de (1932) [Hatırlamak] savunduğu gibi, insanoğlu kronolojik hafızanın esiri olmanın üstesinden bu temel sıralama süreci sayesinde gelebilmiştir. Eğer algılarımızı düzenleyemeseydik, sadece yakın zamanda başımıza gelen olayların farkında olurduk. Bir olaydan hemen sonra hatırladıklarımız, daha sonra hatırladıklarımızdan çok *daha fazla olacaktır*. Çok kısa bir süre için, fotografik hafızaya benzer bir hafızaya sahip oluruz. Ancak bu sadece birkaç dakika sürer. Bu ilk aşamanın çok kısa sürmesi çok büyük öneme sahiptir. Daha sonra, seçici süreç hafızayı düzenler ve kimyasal bir süreç sayesinde dayanaklı bir iz elde eder. Ne yazık ki, elde edilen son gelişmelere rağmen, beyin hakkındaki biokimyasal bilgilerimiz henüz bir sosyal bilimcinin hafıza süreci hakkında sormak isteyeceği soruları cevaplayabilecek düzeyde değildir. Ancak, beynin, anestezi gibi zihinsel faaliyeti bastıran etkilere direnebilen mikroyapısında değişiklikler olmaktadır. Sonra, olayın tekrar hatırlanması gerektiğinde, tersi bir süreç gerçekleşir: başka bir durum tanınır ve beyin bu malzemeyi ayırarak onu bir yere kadar tekrar yapılandırır.

Seçme sürecinin tamamlayıcısı olan ayırıp atma süreci zaman içerisinde devam eder. Açıkçası, bu sözlü tarih için bir sorundur. Ancak ilk atış, en şiddetli ve sert olanıdır ve o anın bütün tanıklarını etkiler. Bu durum, geniş bir zaman dilimini kapsayan bazı çalışmalarla gösterilebilir. İlk olarak, 1913'te Dallenbach tarafından yapay laboratuvar ortamında resimler kullanılarak gerçekleştirilmiş deneyi ele alalım. Diğer laboratuvar testlerinin çoğu gibi, yapay olduğu için, toplumsal hafızanın güvenirliğinde zayıf bir endeks sağlar. Buna rağmen, ilk birkaç günden sonra, ha-

ta sayısının aşağı yukarı sabit kalması çarpıcıdır. Böylece, oldukça tipik bir "unutkanlık eğrisi" elde ederiz.

TABLO 1 : DALLENBACH'IN RESİMLİ DENEYİ (1913)[11]

15 öğrenciden, dikkatle inceledikten sonra, resimlerdeki detaylarla ilgili 60 soru cevaplamaları bekleniyor.

Resmi gördükten sonraki gün sayısı	0	5	15	45
Cevap verilen soru sayısı	59	57	57	57
Yanlış cevap sayısı	8	10	12	13

Çocuk yetiştirme kalıpları üzerine son yıllarda Norveç ve Amerika'da yapılmış olan araştırmalarda da buna benzer sonuçlar elde edilmiştir. Bu araştırmalar sırasında, altı yıllık bir süre içerisinde, annelerle iki defa görüşme yapılmıştır. Araştırmaların tamamında belleğin, geçmiş davranışları hatırlarken az güvenilir olduğu; beslenme yöntemleri gibi pratik meselelerde ise en iyi sonucu verdiği (üçüncü yıldan sonra % 95 doğruluk oranıyla) görülür. Birkaç aydan sonra bile, annenin, doğum ve bebeklik dönemini resmediş şekli ilk tarifinden biraz daha farklıdır. Ancak, bu süre altı yıla çıktığı zaman, yapılan hatalarda önemli bir artış görülmüyor. Aynı şekilde, yaşamın daha ileri dönemleri için, sözlü tarihçiye yirmi yıl kadar uzun aralıklarla verilen bilgileri bir araya getirmek mümkündür. Böylece vurgular arasındaki farklılıklar da gösterilirken, tutarlılık derecesinin de önemli bir özellik olduğu ortaya çıkar.[12] 392 Amerikalı lise mezununun, okudukları doksan kişilik veya daha kalabalık sınıflardaki yüzlere ve isimlere dair hafızalarını ölçmek için tasarlanmış, elli yılı aşkın bir süreyi kapsayan deney çok önemlidir. İlk başta, bu kişilere sınıflarındaki kişilerin isimlerini yardım almadan hatırlamaları için sekiz dakika verilmiştir. Daha sonra ilk sekiz saniye içerisinde, kendi sınıf arkadaşlarının isim listesini, ikinci sekiz saniye içerisinde yüzlerinin fotoğraflarını diğerlerinden ayırt etmeleri istenmiştir. Daha sonra da, yine zaman kısıtlaması içinde, isimlerle resimleri, resimlerle isimleri eşleştirmeleri istenmiştir. Bulgular Tablo 2'deki gibidir.

İlk dokuz ayda görülen hafiza kaybının, sonraki 34 yıldaki kadar büyük olduğu çok açıktır. Testler, ancak bu süreden sonra, ortalama hafızada büyük bir düşüşün olduğunu ileri sürüyor. Ama bu da saniyelerle ölçülen test hızındaki düşüşe ve yetmişlerinde olanların bazılarında görülen ve ortalama performansı etkileyen "dejenerasyondan kaynaklanan değişimlere" bağlıdır. Elli yıl ya da daha fazla bir zaman geçmesine rağmen,

TABLO 2: SINIF ARKADAŞLARININ İSİMLERİ VE YÜZLERİNİN HATIRLANMASI: YÜZDE[13]

Mezuniyetten kaç yıl sonra	Serbest hatırlama	İsim hatırlama	Resim hatırlama	İsim eşleştirme	Resim eşleştirme
3 ay	52	91	90	89	94
9 ay	46	91	88	93	88
14	28	87	91	83	83
34	24	82	90	83	79
47	21	69	71	56	58

aynı sınıftaki kişilerden arkadaş diye nitelendirilenlerin doğru hatırlanmasında herhangi bir düşüş olmaması da çok önemlidir. Bir ismin veya fotoğrafın önemi arttıkça, hatırlanma olasılığı daha yüksektir: diğerlerini ise "çok yavaş bir unutma süreci" yavaş yavaş bellekten atar.

Yani, bellek süreci sadece kişisel algılamaya değil, ilgiye de bağlıdır. Bu nedenle, belleğin, toplumsal bir ilgiye ve ihtiyaca cevap verdiği sürece doğru hatırlaması daha olasıdır. Okuma yazma bilmedikleri için hiçbir şeyi yazıya dökemeyen ve bu sebeple iyi hafızaları olduğu düşünülen Swazilerin, Avrupalılara dair haberleri, Avrupalılardan daha iyi hatırlamadıkları; ancak bir önceki yıl yapılan sığır satışının özelliklerini ve fiyatlarını, sığırları alan ve bunun kayıtlarını tutan Avrupalılar hatırlayamazken hatırladıkları gösterilmiştir. Buna benzer bir şekilde, 1960 yılında, 80 yaşındaki bir Galliden 1900'de kendi ilçesinde yer alan yüz sekiz zirai kuruluşun sahiplerinin isimlerini sayması istenmiş ve cevapları ilçe seçmen listeleriyle karşılaştırılınca 106 cevabın doğru olduğu görülmüştür. Güvenilirlik, biraz da sorunun bilgiyi veren kişiyi ilgilendirip ilgilendirmediğine bağlıdır. Laboratuvarda ve bazen laboratuvar dışında hafızayla ilgili daha önce yürütülmüş deneyleri bozan ilgi eksikliğidir. Örneğin, Ian Hunter, Cambridge Psikoloji Topluluğu'nun bir toplantısının gizlice kaydedildiği bir deneyi anlatıyor. On beş gün sonra, tüm katılımcılardan, o toplantıda geçen olayları hatırladıkları kadarıyla yazmaları istenmişti. Ortalama olarak, on olaydan biri hatırlanmıştı, hatırlananların da ancak yarısı doğruydu. Başka toplantılarda ve olaylarda yer almış ifadeleri, bu toplantıda geçiyormuş gibi ekleyenler de olmuştu. Ancak, deney belleğin normalde güvenilir olmadığını göstermekten ziyade, bilimsel ilerleme için yazılı malzemelere dayanan bu eğitimli grubun, aslında tartışmanın, etkileşimin ve kendini göstermenin toplumsal faydası için bir araya geldiğini gösterdi.[14]

Hatırlama süreci aktif bir süreçtir. Barlett, belki de biraz abartıyla, "çevrenin sürekli değiştiği bir dünyada, kelimesi kelimesine hatırlamak hiç

de önemli değildir" diye yazmıştı. "Bunun hatırlamayla ilişkisi, bir yetenek oyunundaki vuruşa benzer. Her vuruş kendine özgü özelliklere sahiptir."[15] Barlett'in kafasında belirli bir hikâyenin farklı durumlardaki farklı dinleyicilere nasıl farklı anlatılabileceği vardı. Ayrıca, bir hikâyenin hatırlanmasının, eski bir dinleyiciyle tekrar buluşulduğunda ya da olayın geçtiği mekân tekrar ziyaret edildiğinde nasıl etkileneceği sorusu da aklındaydı. Asıl önemli olan hatırlamak istemektir, hafızanın bu yönü özellikle görüşmeler için önemlidir. Tersine, hatırlama isteksizlik durumunda engellenebilir. Bu, ya bilinçli olarak sevimsiz gerçeklerden kaçınma ya da bilinçsiz bir bastırmadan kaynaklanabilir. Terapi aracılığıyla, bastırılan anıların gözden geçirilmesi psikolojinin özellikle ilgilendiği bir konudur.

Laboratuvar deneyleri hatırlama sürecinin temel bileşenlerinin oluşmasında başarılı olmalarına rağmen, sürecin güvenilirliği açısından zayıf bir gösterge sağlarlar. Çünkü, bu deneyler normalde hatırda tutmayı ve hatırlamayı etkileyen ihtiyaçlardan ve ilgilerden yalıtılmış sosyal bir boşlukta meydana gelirler. Sözgelimi Barlett'in klasik deneylerinden biri Cambridge'li öğrencilerden oluşan on kişilik bir grup üyelerinin sırayla birbirlerine "hayaletlerin savaşı" adlı bir kızılderili masalını anlatmalarını istiyordu. Masal, son halinde ilk halinin ancak bazı ayrıntılarını koruyordu. Fakat bu öğrencilerin başka bir kültürden gelen bu masalla içsel bir ilişkileri yoktu. Onlar için bu, doğru hatırlayamadıkları için sonucu daha da ilginç hale gelen bir deneyden ibaretti. Fakat Afrika'nın okuma yazma bilmeyen halkları arasında sözlü olarak altı yüz yıldır nesilden nesile aktarılan epik hikâyeler vardır. Bu hikâyeler, anlatıcıların ve dinleyicilerin toplumsal ihtiyaçları değiştiğinde değişime uğrayabilir, fakat farklı versiyonların yapısının incelenmesi aracılığıyla başlangıçtaki versiyonda yer alan unsurların tanınmasını mümkün kılacak kadar da tutarlıdırlar. Elimizdeki daha yakın dönemlere ait örneklere bakarsak, Iona ve Peter Opie *The Lore and Language of School Children* [Okul Çocuklarının Masalları ve Dili] başlıklı çalışmalarında çok çarpıcı aktarım zincirlerini ortaya çıkarmışlardır. Çocukların okula gitme sürelerinin kısalığı nedeniyle aktarım zincirindeki halkalar yetişkinlerin sözlü geleneklerindekine göre çok daha kısadır. Örneğin, bir okul tekerlemesi 130 yıl içerisinde 20 kuşaktan çocuğa ulaşır; diyelim ki 300 kez söylenir ki bu süreç yetişkinler söz konusu olduğunda 500 yıldan fazlasına denk düşmektedir. Bu yüzden, bugüne aktarılanın bu kadar çok olması şaşırtıcıdır. Sözgelimi, Norman Douglas *London Street Games in 1916* [1916'da Londra Sokak Oyunları] adlı çalışmasında 137 çocuk şarkısını aktarmış, kırk yıl sonra da Iona ve Peter Opie, bu şarkıların halen söylenmekte olduğunu saptamışlardır. Çocukların barışırken kullandıkları kelimeler arasından —ki doğrulukları herhalde onlar için özellikle önem-

lidir— "*barley*" ve "*fains*" gibi bazılarının geçmişi ortaçağa kadar uzanır. Bunlar yetişkinlerin dilinde ortaya çıkmış olmakla beraber sadece çocuklar kullanmaya devam etmişlerdir. "Tiddly Winks the Barber" 1878'de bestelenen ve çocuklar arasında halen ilk haliyle söylenmekte olan bir manidir. Iona ve Peter Opie, hem değişime uğramış hem de aynı kalmış ezgilerden pek çok hoş örnekler vermektedirler.

Bazı ender durumlarda, sıradan bir hayat hikâyesinde bir anlatım kalıbının nasıl korunmuş olduğu gösterilebilir. İlk görüşmelerimizden birini 1882'de doğmuş olan ve 1894'te bir çiftlikte atları sürdüğü ilk işine başlayan Bob Jaggard adlı Essexli bir çiftlik işçisiyle yapmıştık. Görüşmenin başında şöyle demişti:

> Çalışanlar haftada 13 şilin alıyorlardı ve ben de çalışmaya başladığımda haftanın yedi günü için sadece 3 şilin alıyordum.
> *O zaman için bu meblağ hakkında ne düşündüğünüzü hatırlıyor musunuz?*
> Az para olduğunu biliyordum. Evet, aldatılıyorlardı.
> *O zaman daha fazla para alabilmek için yapabileceğiniz bir şey olduğunu düşünüyor muydunuz?*
> Hayır düşünmüyorduk, bu böyleydi. Daha baştan size şunu söyleyebilirim, kendisi için çalıştığım yaşlı çiftçi bana demişti ki 13 şilin her cumartesi gecesi eve bir çuval buğday götürebilirsin demektir...

Daha sonraları, *Rural England*'da Rider Haggard'ın 1901'de Bob Jaggard'ın köyü olan Ardleigh'i ziyaret ettiğini keşfettim. Bu zaman zarfında haftalık ücret 18 peniye yükselmişti. Ardleigh'de 100 dönümlük arazide tarım yapan ve 51 yıldır o köyde yaşayan T. Smith'i ziyaret etmişti. Rider Haggard "herkes bir çuval buğday götürüyorduysa ki bu haftada 14 s. 6 d. eder, çiftçiler nasıl geçiniyordu peki?' diye soruyordu.[16] Haggard'ın köyü ziyaretinden 70 yıl sonra bile Ardleigh'li çiftçinin, Bob Jaggard'ın beynine işlenmiş olan yakınmalarını duymak mümkündü.

Elbette hatırlama örnekleriyle yanlış hatırlama vakaları karşılaştırıldığında kişiler hatırlama yetileri açısından mutlaka farklılıklar gösterecektir. Fakat biz normal hatırlama sürecine dönelim. Genel olarak bellek yaş ilerledikçe ne kadar etkilenir? Küçük çocukların doğuştan 4 yaşlarına kadar çok az uzun dönemli bellekleri vardır. Bunu, 11 yaşlarına kadar devam edecek olan bir geçiş dönemi izler. Çocukların çoğunun (yarısından fazlasının) fotografik bir belleği vardır. Ayrıca bir çeşit tekrarlayarak öğrenme kapasiteleri çok güçlüdür. İleri yaşlarda bu çeşit belleğe çok az rastlanıyor olsa da yetişkinlerin küçük bir bölümü bu yeteneği kaybetmezler. Bazı psikologlar, fotografik belleğin kaybolmasını, "mantıksal" düşünme yeteneğinin başlamasına bağlarlar, ancak bunu ispatlayan deliller göster-

mek zor. Ancak, 11 yaşlarından itibaren, özellikle de 30 yaşından sonra, kısa dönemli bellek hızlı bir gerileme gösterir. Öyle ki, örneğin karmaşık numaraları akılda tutmak gittikçe güçleşir. Diğer taraftan, toplam bellek kapasitesi artar; biri diğerinin yerini alıyor gibidir. Kelimeleri akılda tutma kapasitesi üzerine yapılan çalışmalar, yüksek zekâya sahip insanların çoğunda hemen hiç düşüş olmadığını gösterirken, ortalama zekâ grubunda 30 yaşına gelindiğinde bellekte bir zayıflama başladığı ve gerilemenin yavaş yavaş arttığı, ancak ağır bir hastalık veya bunaklık olmadıkça aşırı seviyeye çıkmadığı görülmüştür. Bu yüzden bellek gücü, sağlığı normal olan yaşlı bir insanla yapılan görüşme, daha genç yetişkinlerle olduğundan çok daha ciddi bir sorun teşkil etmez.

Bellek gücündeki bu azalma tüm yetişkinlerde önce yakın tarih belleğini etkiler. Hunter "eğer yaşlı bir kişinin merkezi sinir sisteminde bir sorun varsa, yakın geçmişten çok eski olayları hatırlaması daha mümkündür. Genel bir nörolojik rahatsızlık ilerliyorsa, hatırlama faaliyetleri gittikçe düzensizleşir. Yani ilk önce, yakın geçmişteki olayların hatırlanması zorlaşır." Gerçekten de istatistiksel bellek testleri, bazı yönleriyle metodolojik olarak şüpheli olsalar da, kelime çağrışımları incelendiğinde, yarısına yakınının çocukluk ve gençlik dönemlerine ait olduklarını, çok küçük bir kısmının ise yakın geçmişten kaldığını göstermiştir.[17]

Bellek gelişimindeki son evre, genelde emeklilik veya dul kalma gibi travmatik bir süreçten sonra gelir. Bu olgu, psikologlar tarafından "hayatı gözden geçirme" olarak tanımlanır: anılarda ve hatırlama arzusunda ani bir patlama ve aktif hayatın bitip başarıların sona erdiğinde hissedilenlere ilişkin özel bir açıksözlülük. Bu yüzden bu son evrede, daha uzun dönemli hatırlama ve hatırlama sürecinin seçiciliği yerine, daha çok hatırlama arzusu ve sık sık rastlandığı gibi, hikâyeyi dinleyenlerin toplumsal normlarına uydurmaya aldırış etmeme görülür. Bu yüzden de gerek anlatıcı gerekse tarihçi açısından, bastırma ve çarpıtmanın neden olduğu taraflılık giderek daha az sorun yaratmaya başlar.

Kısacası, yaşlılarla yapılan görüşmeler hiçbir temel metodolojik sorun yaratmaz ki bu görüşmenin bütünü için, sonuçta da tüm benzer tarihsel kaynaklar ve sözlü tarihçinin kaynakları için de geçerlidir. Şimdi biraz da bu meselelere dönmeliyiz. Görüşme konusundaki farklı yaklaşımları daha sonraki bir bölümde daha derinlemesine inceleyeceğiz. Burada üzerinde yoğunlaştığımız mesele, bir sosyal ilişki olarak görüşmenin, toplanan malzeme üzerinde kaçınılmaz olarak ne ölçüde etkili olacağıdır.

Cevaplarda tek tek görüşmecilerin tarzlarındaki farklılıklardan kaynaklanan değişkenliği en aza indirmek, sosyal yöntemin temel amacı olagel-

miştir. Sosyoloji elkitaplarında bu kaygı yüzünden aşırıya kaçılmasına sık rastlanır. Ken Plummer, her türlü olası hataların listesini çıkardıktan sonra, "araştırmayı tüm bu 'taraflılık kaynaklarından' temizlemek, araştırmalardan insan hayatını temizlemektir" sonucuna varır. Hayat hikâyesiyle ilgilenen sosyologların veya sözlü tarihçinin asıl amacı, "duygularını açık etmeyen bir araştırmacı"nın taraflılığı yok edeceğine inanmak yerine taraflılığın kaynaklarını *gözler önüne sermek* olmalıdır.[18] Ancak bu bağlamda, anket araştırması deneyiminden öğrenebileceğimiz çok şey vardır. Esas mesele, kişinin kendini ifade etmesini yasaklayıp görüşme sırasında kurulan ilişkiyi bozmadan yeterli standartlaştırma yollarını bulmaktır. Yaklaşımlardan biri, alınabilecek çeşitli tepkileri keşfedebilmek için görüşmeye daha serbest bir biçimde başlayıp, daha sonra, soru kelimeleri ve sıraları daha önceden kesin olarak belirlenmiş standart anket sorularıyla devam etmektir. Bir başka seçenek, her görüşmede bu iki yöntemi birleştirip görüşülen kişiyi kendini özgürce ifade etmeye yönlendirirken bir yandan da değinilmemiş sorulara yanıt alabilmek için yavaş yavaş standart sorulara geçmektir. Bu, görüşme sırasında kurulan ilişkiyi korur, fakat malzemenin kesin kıyaslanabilirliğini azaltır.

Sözlü tarihe kıyasla bu büyük çaplı sosyal anket görüşmeciliğinin çok azı kaydedildiğinden, görüşmecilerin normal şartlarda bu tip anket yönergelerine ne kadar bağlı kaldığını bilmek zordur. Kayıtlara geçilmiş az sayıda test, soruların üçte birinin düzenli olarak kabul edilemez biçimde değişebildiğini göstermektedir. Görüşmecilerin hem kendi beklentilerini hem de bulgularını etkileyecek sosyal tavrı görüşmeye taşıdıkları çok açıktır. Örneğin, bir ankette görüşmeciler kadınlara, kocalarının ev mobilyası alırken yardım edip etmediklerini sordular. Sonuçlar, görüşmecinin kendi kocasının yardım edip etmemesine göre farklılık gösterdi. Kocalarından yardım gören görüşmeciler, kendi görüştükleri kişilerin yüzde 60'ı için aynı şeyin geçerli olduğunu bulurken, eşlerinden yardım görmeyen diğer grup, sonucu sadece yüzde 45 olarak buldu.[19] Eğer görüşmeler banta kaydedilmiş olsaydı, bu sonuçlara sızan yanlış yorumlama ve baskı açığa çıkmış olacaktı. Günümüz sosyal anket araştırmalarının "öngörülen" güvenilirliğini, aldıkları sonuçları, güvenilir olduklarını hissettikleri sonuçlara göre ayarlamaya çalışan görüşmeci ve analistlerin usule aykırı çalışmalarına dayandırdıkları hakkında fazla şüphe yok gibi görünüyor. Ünlü 1948 Truman seçim zaferi vakasında olduğu gibi, neredeyse hepsinin beklentisi benzer şekilde yanlış çıkarken, yanlış tahminler, yöntemin kendisinden kaynaklanan bir hatadan çok bu usule aykırı çalışmanın bir sonucudur.

Bu çeşit bir sosyal taraflılığın ortaya çıkarılması ve değerlendirilmesinde ses kaydının yardımı olabilir. Ancak görüşmeci, görüşülen kişiyi etkile-

yebilecek görüşlerini açıkça ifade etmese bile görüşme sırasında sosyal bir varlık olarak yer alır. Görüşmecilerin hep orta sınıftan kadınlar olduğu yönünde yaygın bir inanış vardır; görüşülen kişilerin çoğu da bu kişinin görüşlerinin nasıl olabileceği hakkında az çok fikir sahibidir. Bunun bazı avantajları vardır, çünkü sonuçta ortaya çıkabilecek taraflılık daha kolaylıkla tahmin edilebilecektir; görüşülen kişinin kendi görüşlerine saygı gösterilerek de bu taraflılık bir ölçüde dengelenebilir. Ancak imgenin açıkça değiştirildiği ilginç bazı sonuçlar da doğmaktadır. Örneğin, Amerika'da yapılan bir anket araştırması, görüşülen siyahların, beyaz yerine siyah görüşmeciler tarafından sorulduklarında bazı sorulara çok farklı yanıtlar verdiklerini ortaya koymuştur.[20]

TABLO 3: NORC ARAŞTIRMASI, 1942

Siyahlarla yapılan 1000 görüşme, görüşmecilerin yarısı siyah yarısı beyaz

Soru	Cevap	Görüşmeci Siyahsa%	Görüşmeci Beyazsa%
Bir hava saldırısında bu mahalle halkını korumak için yeterli önlem alınıyor mu?	Evet	21	40
Bir zenci hakkını korumak için kime başvurmalıdır?	Polise	2	15
	Mahkemeye	3	12
Hangi zenci gazetesini okuyorsunuz?	Okumam	35	51
Zenci birliklerine kim komuta etmelidir?	Zenci subaylar	43	22

Afrika'da, ırklar arasında paralel bir ihtiyat gözlenmiştir; Vansina'nın anlattığına göre, beyaz misyonerlerin geleneklerle ilgilenmesi beklenmektedir. Fakat onlara öğretilerine ters düşecek geleneklerden bahsedilmemesi gerekir, çünkü böyle bir durumda bu gelenekleri eleştirirler, bu da anlatıcının itibarını sarsar; onlara karşı savaşırlar, bu da tüm topluluğa zarar verir.[21] Avrupa'da görüşmeci işçi sınıfına özgü bir aksanla konuşuyorsa ya da erkek değil de kadınsa, sosyal etkiyi o kadar da zor olmayan fakat karşılaştırılabilir bir şekilde farklılaştırmayı umabilir.

Şunu vurgulamak gerekir ki aynı cinsten, aynı sınıftan ya da aynı ırktan bir görüşmecinin daha doğru bilgiler edinebileceğine inanmak her za-

man doğru olmayabilir. Eğer bir görüşmede kurulan sosyal ilişki sosyal bir bağlılığa dönüşürse ya da başından itibaren zaten böyleyse, topluma uygun cevap verme tehlikesi artar. Giderek güçlenen bir dostluğun çekingenliği azaltacağı da doğru değildir. Örneğin, sokakta yürürken Kitlesel Gözlem Grubu tarafından durdurulup kimliklerini açıklamadan cinsellikle ilgili sorulara cevap vermeleri istendiğinde insanların evde yapılan samimi görüşmelerde bile az rastlanan türden bir açıksözlülük sergilemeleri kayda değer bir durumdur.

Görüşme sırasında başkalarının varlığı da belirgin bir etki yaratır. Böbürlenme ve abartmalar azalabilir, ama toplum normlarına uygun sözler sarf etme eğilimi büyük ölçüde artar. Howard Becker Amerikalı tıp öğrencileriyle gruplar halinde görüşmeler yaparken değerlerle alaycılığın adeta bir norm olduğunu, ama bire bir görüşmelerde öğrencilerin çoğunun idealist duygularla konuştuğunu görmüştür.[22] Bazen grup halinde görüşmek faydalı olabilir. Örneğin, farklı bakış açılarına sahip kişiler, topluluğun geçmişinden belirli kişilere ilişkin gelenekteki anlaşmazlıkları ortaya çıkarabilir. Daha kişisel bir görüşmede ise eşler birbirlerinin hafızalarına müdahale ederler, hatalarını düzeltirler ya da farklı bir yorumda bulunurlar. Ancak evdeki sorumlulukların bölüşümüyle ilgili bir mesele söz konusuysa diğerinin söylediklerine çok daha az eleştirel yaklaşırlar. Yaşlılardan oluşan bir grupta genellikle geçmişe ilişkin ortak bir görüşün vurgulanması da dikkat çekicidir. Fakat, daha sonra onlarla ayrı ayrı görüşüldüğünde çok daha fazla bireysel resim ortaya çıkabilir.

Görüşme esnasında başkaları olmasa bile dışarıdaki gözle görülmeyen mevcudiyetleri etkili olabilir. Bu, sıkı ilişkiler içerisinde yaşayan bir toplulukta özellikle önemli bir etkidir. Bu durumda, topluluğun dışında olanın da topluluğa dahil olanın da karşı karşıya kalacağı zorluklar farklıdır. Topluluk mensubu kişi çevresini tanır, daha zor kandırılır, nüansları fark eder ve görüşmeye çok daha iyi ilişkilerle ve —ümit eder ki— inançlı diye tanınmış bir kişi olarak başlar. Dışarıdan gelen kişi topluluğun dilin etnografyasını ve coğrafyasını bilmiyor olabilir; en uç örneği Afrika tarihi üzerinde çalışan Avrupalı bir araştırmacıdır. Fakat bunun da iyi tarafları olabilir: Dışarıdan gelen kişi, en bariz olanın bile açıklanmasını isteyebilir. Diğer taraftan, topluluğun içindeki kişi cevabı aslında bilmediği halde saçma gelir diye soru sormaya çekinebilir. Dışarıdan gelen kişi, bölgedeki sosyal ilişkiler ağının dışında olduğu için de avantajlı konumdadır. Böylece tarafsız konumu çok daha kolay sağlayabilir. Dolayısıyla, karşısındaki çok daha az endişeyle gerçekten güvenerek konuşabilir. Topluluk içerisindeki kişinin sosyal konumu Suffolk köyünden bir araştırmacının kendi köyüyle ilgili bilgi toplarken ortaya çıkmıştı: "Eski günlerde her şeyin ne kadar zor" olduğunu

anlatan emekli bir at bakıcısı birkaç günlük bebeği öldüğünde tabutu kilise avlusuna sabah erkenden tek başına taşıyışını, fakat saat altıda işbaşı yapacağı için bir adama çocuğunu gömmesi için para verişini anlatıyordu. Fazladan yürümek zorunda kaldığı için işe altı buçukta varabilmişti:

> Hafta sonunda, geç kaldığı yarım saatin ücreti kesilmişti. Ücretinden bu parayı kesen çiftçinin oğlu bugün köyde aynı çiftlikte çiftçilik yapıyor. At bakıcısı kendisiyle yaptığım görüşmeden birkaç gün sonra bir mesaj yollayıp bende çiftçiyle ilgili kötü bir izlenim uyandırmak istemediğini söyledi ... "Zor günlerdi. Savaş (1. Dünya Savaşı) yeni bitmişti. Gerçekten yapabileceği başka bir şey yoktu, yapmadığı bir iş için birine para ödemesi beklenemezdi."[23]

Andrew Roberts da bir Afrika topluluğuna ait olmanın getirdiği benzer sakıncaları vurgulamıştır:

> İnsanın yerel halkla ilişkileri, beyaz bir araştırmacınınkinden pekâlâ daha zor olabiliyor. Afrikalı araştırmacılar, atalarının topraklarıyla bağlarını korudukları ölçüde, oraya geri döndüklerinde her bakımdan toplumun bir mensubu olurlar ve bir yabancıya göre toplumsal kısıtlamalara çok daha fazla tabi olurlar. Araştırma uğruna yerel örf ve âdetleri göz ardı ederlerse bedelini kendileri (ya da ilişkileri) öder. Akrabalık ilişkileri yüzünden, kendilerini, insanların kısa süreliğine orada bulunan beyaz bir misafire kolaylıkla aktarabilecekleri bilgileri kendilerine saklamalarına neden olabilecek çatışmaların içinde bulabilirler. Ayrıca, bağımsızlığın kazanılmasından bu yana beyazlara nazaran Afrikalı araştırmacıların merkezi yönetimin ajanları olduğundan şüphe duyulması daha muhtemel hale geldi.[24]

Bu, sorunun en uç hali. Daha çok antropologların saha çalışması yaparken içinde bulundukları duruma benziyor. İnsan, Avrupalı yabancıların dezavantajlarının uzun vadede belirleyici olabileceğini düşünmeden edemiyor. Asıl dilin yanı sıra toplumsal kodlara ve belli bir içeriği ifade eden anlam katmanlarına nüfuz edilmesi gerekiyor. Kavramsallaştırmanın yapısının bile temel bir farklılık taşıması mümkün; zaman ve mekâna ilişkin Batılı kavramlar da yanıltıcı olabilir. Elizabeth Tonkin "yabancı bir kültürü anlamaya çalışan araştırmacı, zaman içinde 'nereden geldik' sorusunun yanıtı gibi görünenlerin aslında 'neden buradayız' sorusunu yanıtladığını fark edebilir" diyor.[25] Öte yandan, yorumlama konusunda topluluğa mensup kişiler, topluluğun benimsediği bir miti sorgulamadan kolayca kabul etmek gibi bir dezavantaj yaşayabilirler. Öteki kişileri, genelde de toplumsal merdivenin en altında ve en üstünde yer alan, farklı bir bakış açısına sahip olanları fark etmezler. Mitlerin toplumdaki işlevi de yakalanamaz. Yorumlarken bu, ileride de göreceğimiz gibi, mitin aktardığı bariz mesajlardan çok daha anlamlı olabilir.

Mesaj da nerede duyulduğuna göre değişebilir. Mesela, görüşmenin evde yapılması, eve özgü "saygın" değerlerin baskısını artıracaktır; birahanede yapılan bir görüşmenin eğlenceyi ve gözü pekliği vurgulaması muhtemeldir; işyerinde yapılan bir görüşme ise çalışmayla ilgili yerleşmiş alışkanlıkları ve tutumları gündeme getirecektir. Vurgudaki bu değişikliklere paralel olarak dil de değişecektir. Birahanede yapılan bir kayıt, küfürlerle dolu olacaktır; evin kapısından adım atıldığı anda bambaşka sözcükler kullanılmaya başlanacaktır. Aynı şekilde, söylenenlerin dışarıya çıkmayacağının bilindiği bir görüşmeden öteki uca, spot ışıklarının altında, teknisyenlerin ve büyük bir izleyici kitlesinin gözü önünde yapılan bir görüşmeye geçtiğimizde de vurgulanan konularla kullanılan dilde benzer bir değişiklik olacaktır.

İşte bunlar, görüşme ortamını etkileyen temel koşullardan bazıları. Ve herhangi bir tarihçinin ya da sosyologun geçmişteki ya da günümüzdeki toplumsal gerçekliğe nüfuz etmekte yaşadığı güçlüklerin temelinde bunlar yattığı için çok büyük önem taşımaktadırlar. Geçmişte yapılan hatalar meydana çıkmadıkça, tarihçilerin yaşadığı bu tür güçlüklerin derecesini kestirmek zordur. Ama tekrarlanan bazı sosyolojik araştırmalar, görüşmelerden elde edilen tarihsel ya da güncel kanıtların nasıl dikkatle ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. G. L. Palmer tarafından 1943'te Philadelphia'da yapılan bir çalışmada, on gün gibi kısa bir sürenin ardından, görüşülen kişilerin yüzde 10'unun yaşını daha önce söylediğinden bir sene daha fazla ya da daha az olarak belirttiği anlaşılmıştır. Aynı şekilde, Kamuoyu Araştırma Merkezi (Opinion Research Center), 1949'da Denver'da görüşme yoluyla sağlanan araştırma malzemeleriyle yerel resmi kayıtları karşılaştırmıştır. Ve yine verilen cevapların, yaş söz konusu olduğunda yüzde 10'unun, kütüphane kartları, arabalar ve modelleri gibi mallar söz konusu olduğunda yüzde 10-15'inin, hatta telefonları olup olmadığı hususunda yüzde 5'inin resmi kayıtları tutmadığı anlaşılmıştır. Bu çalışma aynı zamanda resmi istatistiklerin güvenilirliğini de sorgulamayı gerektirmektedir. Verebileceğimiz üçüncü örnek de belki ses kaydı yapılmadan yapılan anketleri düzenleyenlerden ziyade sözlü tarihçiler için cesaretlendirici olacaktır.

New York'ta ırksal tutumlar araştırılırken bir deney yapılmıştı. 50 denekten 8'i gerçek denek değildi, araştırmacı tarafından "yerleştirilmiş" ve bunlarla yapılan görüşmeler gizlice banda alınmıştı. Görüşmeci olarak 15 kişi işe alınmıştı; hiçbiri tam zamanlı çalışan profesyonel değildi. Kaydedilen görüşmeler incelendiğinde görüşmecilerin sorulması gereken 50 soruda ortalama 14 sorma hatası yaptığı —yani soruları değiştirdiği ya da atladığı— ayrıca 13 yerde araştırmanın amacına aykırı şekilde davrandığı, cevapları kağıtlara geçirirken 8 hata ve 4 soruda da düpedüz "hile" yaptı-

ğı (yani görüşülen kişi soruyu yanıtlamadığı halde kâğıda uydurma bir cevap kaydettiği) anlaşılmıştı. "Yerleştirilen"lerden biri "aksi bir yobaz" gibi davranmıştı; bu rastgele alınan örneklemlerin çoğunda bulunması beklenebilecek bir tiptir. Görüşmecilerin yarısı bu bağnaz kişiyle karşı karşıya geldiklerinde anket formuna yazdıklarının yarısını kafadan uydurmuşlardı. Örneklemi rastgele seçilen tipik anket araştırmalarından çıkan ham malzeme eğer böyleyse, dürüst bir tarihçinin kaydettiği görüşmelerin pek çok alışıldık kanıta göre şaşırtıcı ölçüde güvenilir olduğunu düşünebiliriz.[26]

Bunları akılda tutarak, büyük ölçekli araştırmalarda toplanan geçmişe ilişkin malzemelerin doğruluk derecesini tartabileceğimiz bazı örnek durumlara bakalım. İlk olarak, P. M. Blau ve O. D. Duncan'ın *The American Occupational Structure* (1967) [Amerika'da Mesleklerin Yapısı] adlı çalışmasından bahsedebiliriz. Yazarlar, Chicago'da 570 kişiye bir ön anket uygulamışlar ve ellerindeki isimlerle nüfus sayımı kayıtlarını eşleştirmeye çalışmışlardı. Ancak sadece 137 ismi eşleştirebilmişlerdi ve meslek ve iş konusunda iki kaynağın birbirini tuttuğu örnekler bu rakamın yarısından da azdı. Karmaşık istatistiksel çözümlemelerin temellerini sarsacak bu saptamayı kitabın ekler kısmına atan yazarlar, çelişkilerin kısmen Amerika'da emek gücünün büyük bir hareketlilik sergilemesinden (tüm işçilerin yüzde 12'sinin iş değiştirdiği 1945-46 yıllarında bu hareketlilik doruğa varmıştı), kısmen de en az kendi anket çalışmaları kadar güvenilirlikten uzak olan nüfus kayıtlarındaki hatalardan —ki bu da tarihçileri pek memnun etmeyecektir— kaynaklandığını ileri sürüyorlar. Nüfus Sayımı Dairesi'nin elindeki sonuçları kontrol etmek için sayımdan sonra yaptığı ve erkeklerin yüzde 17'sinin ilk sayımdakinden farklı meslek gruplarına dahil edildiklerini gösteren araştırmadan bahsediyorlar. İstatistiklerden hoşlanan tarihçiler bu bulguyu iyice öğrenseler iyi olacak. Blau ve Duncan ayrıca, nüfus sayımı ile kendi araştırmaları arasındaki farklılıkların sistematik olduğunu da gösterebildiler. Nüfus sayımında işçi olarak görünenlerin kendi anketlerinde zanaatkâr ya da teknisyen olarak tanımlanması eğilimi vardı, ama aksi yönde bununla karşılaştırılabilecek bir hata bulunmamaktaydı. Bununla birlikte, zaman aralığı uzadıkça tutarsızlıkların *azalması*, dolayısıyla da geçmiş zamana dair yapılan görüşmelerde yanlışlıklar olacağı varsayımının geçerliliğini yitirmesi yüreklere su serpmişti. İnsanların babalarının 55 yıl önceki işlerini doğru bir şekilde tanımlamaları, 25 yıl önceki işlerini tanımlamalarından daha muhtemeldi. Nüfus kayıtlarına göre, Blau ile Duncan'ın 1940'ta babaların yüzde 12'sinin meslek sahibi ya da yönetici konumunda olduğunu, yüzde 17'sinin de çiftçilikle uğraştığını saptamış olmaları gerekiyordu. Ancak, araştırmalarının sonucunda meslek sahibi oranının daha fazla —yüzde 20— ve çiftçi oranının da daha az —yüz-

de 13— olduğu sonucu çıktı. Ancak 1910'da nüfus sayımının verdiği yüzde 11 ve yüzde 40 değerleri kendi oranlarına çok daha yakındı: yüzde 14 ve yüzde 38. [27] Geçmişe gidildikçe güvenilirliğin artması, yaşlı bir kişinin babasının işini olduğundan farklı göstermekte genç birine oranla çok daha az toplumsal sebebi olmasından kaynaklanmaktadır. Bu da göstermektedir ki bazı konularda tarihçi görüşmeler yaparak çağdaş sosyolojik araştırmacılardan çok daha güvenilir bilgi edinebilir.

Geçmişe dönük bir diğer büyük ölçekli araştırma, David Butler ile Donald Stokes'un *Political Change in Britain* (1969) [Britanya'da Siyasi Değişim] adlı çalışmasıdır. Burada tarihsel bilgiler o kadar ayrıntılı bir şekilde çözümlenmemiştir, ama her bir neslin babasının siyasi görüşlerini nasıl hatırladığına ilişkin tablolar, İşçi Partisi'nin 19. yüzyılın sonunda aniden yükselişe geçerek, Muhafazakârlarla birlikte iktidarın en önemli adayları olan Liberalleri saf dışı bıraktığına ilişkin başka tarihsel kaynaklardan edindiğimiz genel resimle tutarlıdır. Muhafazakârların esas olarak orta sınıflar ile İngiltere kilisesinden destek gördüğüne, rakiplerinin de resmi kiliseyi reddeden kesimden ve emekçi sınıflardan güç aldığına ilişkin diğer rakamlar için de aynı şey geçerlidir. Charles More'un yüzyılımızın başında zanaatlar ve çıraklık hakkındaki sözlü tarih görüş-

melerini, o dönemden kalma kaynakları ve nüfus sayımı verilerini karşılaştırarak yaptığı ayrıntılı istatistiksel çalışma da aynı düşünceyi uyandırmaktadır.[28] Alışıldık tarihsel anlatıların böyle doğrulanması, başka bir alanda geçmiş üzerine yapılacak araştırmaların kaba hatlarıyla güvenilir olan toplumsal bilgiler sağladığını göstermektedir.

Belleğin, geçmiş üzerine yapılmış görüşmelerden sağlanan bilgileri geçersiz kılacak derecede yanılmayacağını kabul etsek bile bize bilgi veren kişilerin tipik ya da bütünü temsil edebilir sayılamayacaklarını söyleyen daha farklı bir eleştirinin üstesinden nasıl gelebiliriz? Toplumsal araştırmalar normal olarak bütünü olabildiğince temsil eden bir bilgi verenler grubu sağlayacak şekilde, dikkatle seçilmiş örneklemlere dayanırlar. Bu araştırmalar, sözlü tarihçiyi bir ikilemle yüz yüze bırakırlar. Bilgi vereceklerin önceden belirlendiği ve görüşmelerin esneklikten uzak bir programa göre yapıldığı bir araştırma, içsel olarak daha niteliksiz bir malzeme toplayacaktır. En iyi bilgiyi verebilecek kişiler atlanacak, yerlerine genelde onlardan daha az istekli başka kişiler seçilecektir; görüşmenin de onlardan en fazla bilginin alınmasını sağlayacak kadar esnek olması mümkün değildir. Sözlü tarihin en önemli avantajlarından biri ise tarihçinin alışıldık tarihsel kaynaklardaki taraflılığı dengeleyebilmesidir; örneğin yayımlanan otobiyografilerin sıradan insanlardansa kendini kolaylıkla ifade edebilen meslek sahipleri ile üst sınıflar ya da işçi liderleri tarafından yazılması. Bu neden-

le, sözlü tarihçinin sosyologların bütünü temsil eden örneklem seçebilmek için geliştirdiği teknikleri nereye kadar kullanabileceği üzerine kafa yormak önemlidir.

Tarihçi işe başlarken sosyologun yaşamadığı bir güçlükle karşı karşıya kalır. Bugün hayatta olan yaşlı kişiler nesillerinin dengeli bir kesiti olsalardı ilke olarak adlarını içeren bir listeden rastgele bir örneklem almamız yeterdi. Tabii seçmen kütükleri dışında genelde pek ender rastlanan tam güvenilir bir liste bulmak gibi pratik bir sorun hâlâ olurdu. Ama böyle "rastgele bir örneklemin," bugün için en kesin temsil gücüne sahip olsa bile, geçmişi çarpıtacağı su götürmez. Bu tür bir örneklem, ülke içinde ya da başka ülkelere göç edenleri ya da olağandışı ölümleri içeremez. Bazı meslek gruplarındaki insanların yaşam sürelerinin daha kısa olduğunu biliyoruz. Dul kalmak gibi kişisel kayıplar, içki ve sigara gibi kişisel alışkanlıklar, hatta belki insanın kişiliği de ölüm oranlarını etkileyebilir. Büyük bir grup insan gençlikten yaşlılığına kadar incelenene kadar tüm bu etkenlerin bir araya gelerek sağ olan grubun temsil gücünü ne derece etkilediğini bilemeyeceğiz. Ama, mesleklerin ya da nüfusun dağılımı gibi geçmişle bugün arasındaki bazı çok önemli farkları ölçebiliyoruz. Bu da büyük ölçekli bir sözlü tarih projesinin, en azından bazı anahtar boyutları bakımından güvenilir bir çerçeveye dayanmasını mümkün kılmaktadır.

The Edwardians'la ilgili kendi araştırma projemiz için en yaşlısı 1872 doğumlu olan, tümü de 1906 öncesinde doğmuş 500 erkek ve kadınla görüştük. Thea Vigne ve ben, tüm Edward dönemi nüfusunu olabildiğince temsil edecek bir grup seçmek istiyorduk. Bu amaçla bir "kota örneklemi" tasarladık; sayılacak kişilerin çeşitli büyüklüklerdeki kategorilerden oluşan bu listeye uygun olması gerekiyordu. Örneklemimiz 1911 nüfus sayımına dayanmakta ve toplam 444 kişiden oluşmaktaydı. Kadınlarla erkeklerin oranı 1911'de olduğu gibiydi; kırsal kesimde kasabalarda ve genişleyip birbirine bitişen kentlerde yaşayanların oranları, İngiltere, Galler ve İskoçya'nın başlıca bölgeleri arasındaki oran için de aynı şey geçerliydi. Örneklemi, Guy Routh'un *Occupation and Pay, 1906-1965* (1965) [Meslek ve Ücret] adlı kitabında yer alan düzeltilmiş nüfus kategorilerinden aldığımız altı ana meslek grubuna bölerek uygun bir sınıf dağılımı sağlamaya çalıştık. Kaynak kişilerden 1911'de çalışmakta olmayanlar, eve ekmek getiren kişiye —ki bu genelde baba ya da koca oluyordu— bağımlı olanlar kategorisine dahil edildi. Kotaları doldurabilmek için 444 kişinin yanında başkalarıyla da görüşmeler yapmak zorunda kaldık. Bu, kısmen ilk görüşülen 444 kişinin beklediğimizden başka bir kategoriye dahil olduğunun anlaşılmasından, kısmen de tüm kategorilerin yeterince tam olmamasından kaynaklanmıştı.

TABLO 4: MESLEK VE CİNSİYET ÖRNEKLEMİ

	Erkek		Kadın	
	İşi var	İşi yok	İşi var	İşi yok
Profesyonel 18	4	3	4	7
İş sahibi ve yöneticiler 54	16	10	4	24
Kâtipler ve ustabaşılar 28	10	2	2	14
Vasıflı kol işçisi 142	48	24	14	56
Yarı vasıflı kol işçisi 160	48	25	30	57
Vasıfsız kol işçisi 42	16	8	4	14
	142	72	58	172
	214		230	

Amacımız, kısmen hâlâ hayattan olanlar aracılığıyla, kısmen de çocuklarına başvurarak Edward dönemi İngilteresinin insanlarını yansıtabilmekti. Bir bütün olarak araştırmanın bu amaca ulaştığı söylenebilir, zira bölgeler ve sınıflar bazında ortaya koyduğu örüntüler akla yatkındır. Kotaların tasarlanmasındaki bazı hatalar daha sonra düzeltilebildi. Örneğin, Edward dönemi kadınlarının genelde evlenince çalışmayı bırakmasından dolayı, bazı yetişkin yaş gruplarında çalışan kadınların oranının çok daha fazla olduğu gerçeğini başlangıçta hesaba katmamıştık.

Çerçevedeki bir kategoriyi, örneğin daha az saygın kişileri dışarıda bırakan tek bir toplumsal ağın üyeleriyle yerel olarak doldurma hatasına düşmek mümkün. Bu yüzden kaynak kişileri bulmak için farklı yollara başvurduk: kişisel bağlantılardan, doktorların hasta listelerinden, yoksullara yardım merkezlerinden, bir yere geçici olarak gelen örgütlerden, kompozisyon yarışmalarından, gazetelerden yararlandık; hatta tesadüfen tanıştığımız kişileri de araştırmaya dahil ettik. Kaynak kişilere ulaşma yöntemlerinden her birinin beraberinde getirebileceği toplumsal önyargıları ve dengesizlikleri fark etmeye ve bertaraf etmeye çalıştık. Hiç şüphesiz,

TABLO 5: COĞRAFİ ÖRNEKLEM

Kırsal	Kentsel	Genişleyip Birleşen Kentler	
144	200	100	
X	X		Londra
		X	Güneydoğu
		X	Doğu Anglia
		X	Batı
		X	Güneybatı
		X	Güney Galler
		X	Kuzey Galler
			Midlands
			Lancashire
			Yorkshire
		X	Kuzeybatı ve Kuzeydoğu
			İskoçya ovaları
		X	İskoçya Dağlık Bölgeleri

örneklem çerçevesinin varlığı kaynak kişi bulma çabamızı artırdı, çerçeve olmasaydı yeterli bulacağımız sınırın çok ilerisine götürdü. Örneğin, neredeyse son ana dek, hiçbir vasfı olmayanları, "kaba" olanları, "saygın olmayan"ları, toplumsal olarak görmüyorduk.

Kota örneklemi yönteminin, rastgele örneklemle karşılaştırıldığında inkâr edilemeyecek bir avantajı var. Kimlerle görüşüleceği önceden belirlenmediği için, araştırmanın amacı ve yapacakları katkının değeri açıklandıktan sonra bile katılmaya isteksiz olanları görüşme yapmaya zorlamak bu yöntemde gerekli değil. Yanlış malzeme getirmesi muhtemel bir görüşmeden kaçınmak fayda getirir. Öte yandan, sadece konuşmaya istekli kişilerle görüşmek tercih edilir bir şeyse de bunu abartıp yalnızca olağandışı bir güven ve ifade isteği sergileyenlerle görüşme hatasına düşmemek gerek. Bu kişiler, ait oldukları toplumsal kategori ya da mesleki grupta, kendi kültürleri ve düşünsel tutumları olan ayrı bir liderler katmanını oluştu.uyor olabilirler. Böyle kişiler, hem gruplarını temsil etmezler, hem de güvenilir değillerdir. İnsanlar profesyonel bir kamu imajı sergilemeye alışkın oldukları ölçüde kişisel düşüncelerini söylerken açıkyürekli davranma eğilimleri azalır; bu yüzden siyasetçilerle görüşmek özellikle zordur. Tarihçiler ve öğretmenler gibi okuyarak geçmişe ilişkin sabit bir görüş geliştirip bunu meslekleri icabı etrafa aktaran kişiler için de aynı durum söz konusudur. Bu kişiler çok yetkin yorumlarda bulunabilirler, ama aynı

oranda da yanıltıcı olabilirler. Vansina, Afrika tarihinde sözlü gelenekleri derleyen amatörlerin "ikinci el oldukları için değersiz sayılıp" göz ardı edilmeleri gerektiğini söylüyor ve "Bushongoların dediği gibi 'demirciyi dinle, körüğü çalıştıranı değil'" diye ekliyor. Vansina'nın ideal bilgi sağlayan kişisi geleneklere bağlı, orta yaşlı ya da yaşlı, "gelenekleri fazla tereddüt etmeden anlatan, ne anlama geldiklerini anlayan ama çok zeki olmayan —çok zekiyse olayları çarpıtabilir— biri."[29] Hâkimane tavrı saymazsak, aynı şey Britanya için de geçerli olabilir. Sözlü tarih, tüm toplumsal tabakaları temsil edecekse, görüşülmesi gerekenler alışılmadık ölçüde rahat konuşan ve fazlasıyla açık kişiler değildir. Özü, sıradan insanların sözlerini ve duygularını yansıtabilmesidir. İdeal seçim geniş, fakat sıkı sıkıya merkeze bağlı bir örnektir.

Konuşmak istemeyenlerle görüşmekten kaçınmalıyız. Peki ya o kadar isteksiz olmayıp da az konuşan ve çekingen olanlar ne olacak? Sempatik bir görüşmeciye hayat hikâyesinin iskeletini vereceklerdir, fakat asla çok tatminkâr bir malzeme sağlamayacaklardır. Nüfusu temsil edecek bir araştırmada mutlaka yer almaları gerekir, ama özellikle aranmadıkları takdirde ne kaybedilir? Hikâyelerinin sıradan olanların hikâyeleriyle tutarlı bir doğrultuda farklılık gösterip göstermediğine bakarak bunu kısmen anlayabiliriz. Amerika'da yapılmış, emekli olup yaşlandıkça insanların kişiliklerinin ne kadar değiştiğini inceleyen bir araştırma projesinden, B. L. Neugarten'in Kansas City Yetişkin Yaşamı Araştırması'ndan çok kaba bir gösterge elde ediyoruz. Bu araştırmada elli dokuz kişi emeklilikten önce ve sonra olmak üzere Tablo 6'daki gibi sınıflandırılmıştı.[30]

Böyle bulgulara çok temkinli yaklaşmak gerekir, fakat en azından daha önceki yaşam deneyimlerini temsil edebilecek bir resmin elde edilebilmesi için çekingen ve isteksiz kişilerin gerekmediğini öğrenmiş oluyoruz. İlk uyum sağlamış grupta hiçbir zorlukla karşılaşılmayacaktır. İkinci ve üçüncü gruplarda ise, her durumda emeklilik sonrasına ilişkin iki alt kategoriden yalnızca birinden seçmek çok az eksiklik yaratacaktır. Örneğin, dul kalma deneyimi insanın önceki hayatıyla tutarlı bir ilişki sergilemeyebilir. Son gruptaki kişilerin ise genelde güvenilirlik derecesi düşük olacaktır. Elbette, bu geçici çalışma çocukluk, gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde benzer kişilik değişimleri konusunda hiçbir ölçü vermez. Çocuklukla ilgili kanıtlar arıyorsak, görüşülmesi mümkün olmayan ve dolayısıyla da sözlü tarihçinin ulaşamayacağı bir kişilik tipi yaratan ***hiçbir*** aile yaşantısı olamayacağını kesin olmasa da varsayabiliriz. Kişilik tipindeki farklılıkların göz önünde bulundurulması gerekir ve umuyoruz ki belki sonunda daha sofistike bir normal dağılım ölçüsü çıkar; fakat bu farklılıklar başa çıkılmaz zorluklara yol açmaz.

TABLO 6: KANSAS YETİŞKİN ARAŞTIRMASI
Ankete cevap veren 59 kişinin sınıflandırılması

Emeklilikten önce	Sonra
(a) 19 uyum sağlamış	16 Sosyal olarak faal 3 Sosyal olarak faal değil, fakat sakin, mutlu
(b) 16 "zırhlı kuşanmış", "savunan" kişilik tipi, hırslı ama savunma duvarları yüksek	11 yaşama sarılıyor —"ölene kadar çalışacağım" 5 kendini kısıtlıyor, deneyimle re kapalı tutuyor.
(c) 13 pasif bağımlı tip; duygusal destek için bir ya da iki kişiye sarılıyor	8 tatminkâr 5 Cansız, çökmüş (dul kalmış vb)
(d) 11 Bütünsel kişiliği yok	7 hayatından memnun olmayan münzeviler 4 bunamış

Geriye dönük temsil gücü konusunda karşılaşılan çeşitli sorunlarla başa çıkabilmek için sözlü tarihçinin standart rastgele bir dizi örneklemden ziyade stratejik bir örneklem yöntemi geliştirmesi gerekir: bu, Glaser ve Anselm Strauss'un *The Discovery of Grounded Theory*'de savunduğu "teorik örneklem" gibi daha taktik bir yaklaşım olmalıdır. Çeşitli farklı yaklaşımlar üzerinde düşünülmeye değer. Pek çok projede, örneğin, bir olayı ya da küçük bir insan grubunu ele alan projelerde mesele temsil gücü değildir, en fazla bilgiye kimin sahip olduğudur. Sosyolog Herbert Blummer'in ifade ettiği gibi, güvenilirlikten ziyade *geçerlilik* peşinde koşulmalıdır: "bu tür bilgiye sahip yarım düzine insan, gerçekleştirilen faaliyette yer alan fakat yapılan iş konusunda bilgi sahibi olmayan bin kişiden 'çok daha temsili bir örneklem' oluşturur." Başka projelerde tek amaç, sınırlı bir grup üzerine odaklanmak olabilir; örneğin, aynı ailenin fertleriyle görüşmeler yapmak ya da evli çiftlerle görüşmek, daha sonra da görüşmelere komşularla devam ederek eldeki bilgiyi "çoğaltmak" gibi. Böylelikle, bu kişilerin sosyal ilişki ağlarına, tavır ve tutumlarına, zihinlerindeki mitlere ve anılarına ilişkin bir resim elde edilebilecek, grubun bir çember gibi kapalı oluşu da bu durumda bir zaaf değil avantaj olacaktır: Yves Lequin'in Rhone Nehri kenarındaki Givors şehrindeki metal işçilerinin kolektif bellekleri hakkında yaptığı bir çalışma buna bir örnektir.[31] Daha geniş ölçekli bir yerel çalışma için en uygun yöntem "tabakalaşmış topluluk örneklemi" olabilir; burada amaç topluluktaki geniş dağılımları bir ayna gi-

bi yansıtmak değil, belli başlı tüm toplumsal katmanları temsil etmesini sağlamaktır. Ya da, biri ulusal araştırmamızda kullandığımız "kota örneklem" yöntemine göre belirlenmiş olan iki ayrı örneklemle aynı anda çalışılarak her iki amaca da ulaşılabilir. Hiçbir örneklem yöntemi bütün durumlarda en iyi yöntem olamaz.

Sözlü tarih potansiyelini gerçekleştirecekse temsil gücü mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. En kötü sözlü tarih türü çok dar bir çerçeveye hapsolandır. Fakat, bu meseleyi bir takıntı haline getirerek metodoloji geliştirmede önem taşıyan başka meseleleri gözden kaçırmamak da aynı ölçüde önemlidir. Ayrıca, en iyisinin hepsini unutmak olduğu zamanları da. Sözlü tarihin en derininde yatan derslerden biri bütün hayat hikâyelerinin temsil güçlerinin yanı sıra benzersiz oluşlarıdır. Bazıları o kadar az rastlanan türden ve canlıdır ki, planlarımız ne olursa olsun kaydedilmeleri gerekir. Bir anda kendimizi bambaşka bir dünyada bulabiliriz ve bu, genelde en dikkatli araştırmacının bile düşünemeyeceği bir şey olabilir: örneğin Glasgowlu bir kızın deneyimlerini ele alalım. Babası bir kazan yapımcısı, gururlu bir zanaatkârdı. Ama üvey annelerini memnun edebilmek kızla kardeşini —yalnızca dört ve yedi yaşındaydılar— sokakta uyumaya zorluyordu:

> Bize yalnızca defolmamızı söyledi, o kadar. Evet, evet, kapıyı yüzümüze kapadı. Bize hiçbir şey (yiyecek) vermedi... başlangıçta işçilerin eşyalarını çalıyorduk. Daha sonraları, herkes bizi tanıdığında ... hurda topluyor, bunları eskiciye götürüyor, birkaç kuruş alıyorduk; sonra da şu aşevlerinden birine gidiyorduk ve belki bir kase çorba veriyorlardı...bir de, Tommy ve ben bakkala ya da sütçüye giderdik, ben adama saati sorarken Tommy de masanın üzerinden ekmek çalıyordu. Böyle yaşanıyordu. Bunca şeyin arasında ve kapı kapı dolaşıp dilenerek... (elbise ve ayakkabıları) okulun vestiyerinden de çalardık...
>
> Köprü altlarında uyudum, kapı eşiklerinde uyudum, içeride halıları ve kapı önündeki kedileri olan evlerin eşiklerinde, bekçi kulübelerinde de uyudum. Okul sığınaklarında da uyudum... tersanelerde, barakalarda uyudum, sıçanlar cirit atıyordu... Neredeyse gemi ambarına düşecektim, kömür kamyonunda yattım... muşambayı üstüme seriyordum, anlıyor musunuz?... Vinçi kullanan beni gördüğünde neredeyse geminin içine atacaklardı beni ...
>
> Ve sonra şu yaşlı teyze... Bana yaptıklarından dolayı, üvey annemi kovalardı... Bizi alıp götürür, yüzümüzü yıkar, her yanımızı sabunlar, bizim için elinden gelen her şeyi yapardı, ama çalışmak zorundaydı. Ve geceleri geri geldiğinde bizi bulamazdı, biliyor musunuz?..
>
> O gece, onun kapısının eşiğinde uyuyakalmışım... O sırada bir kadın geldi, kapının eşiğinde uyuyakalmıştım. Beni uyandırdı ve bir sürü soru sordu... beni evine götürdü, yukarı taşıdı, beni yıkadı, temizledi ve kendi yatağına yatırdı... Ertesi sabah beni kaldırdı, bana yemek verdi, güzel elbiseler giydirdi... Ve ba-

na sanırım bir peni verdi... Girişte babam duruyordu, yüzü bana dönüktü... Islık çaldı, ben de baktım... Çok sevindim. Babacığıma gittim. Ne olduğunu tahmin edemezsiniz. Neyim varsa aldı. Bulduğu ilk rehinci dükkânına götürdü, hepsini rehine koydu. Hepsini rehine koydu. İşte yine sokakta kalmıştım... Yine o kadına gittim. Ve babamın her şeyimi aldığını anlattım... Bir de baktım ki mahkemedeyim...

Sonunda, sekiz yaşından önce olmasa da, bir kilise evine götürülmüş ve erkek kardeşi de çırak gemisine verilmiş.[32]

Kaynak kişilerin seçiminde olduğu gibi hiçbir kesin kural yoktur, fakat hesaba katılması gereken bazı unsurlar vardır. Sonunda da, geriye tıpkı diğer tarihsel kaynaklarda olduğu gibi sözlü kaynakların da en güvenilir biçimde nasıl kullanılabileceğini anlatan yararlı yol gösterici bilgiler kalıyor. Sonuncu bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız güvenilirlikle ilgili temel testler —içsel tutarlılığın sağlanması, başka kaynaklardan ayrıntıların kontrol edilmesi, kanıtları daha geniş bir bağlamda düşünmek— diğer kaynaklar için yapılan testlerin aynıdır. Hepsinin hata payı vardır ve taraflı olabilirler, hepsinin farklı durumlarda farklı güçlü tarafları vardır. Bazı bağlamlarda, sözlü kanıt en iyisidir, ama başkalarında diğer kaynakları destekleyici ya da tamamlayıcı bir niteliğe sahiptir.

Örneğin aile tarihi alanında, sözlü kanıtlar olmadan davranışların ve ilişkilerin iç örüntülerini anlayabilmek genelde imkânsızdır. Aynı şey, bir grevi incelerken karşılaşılan gayri resmi yerel örgütlenmenin ayrıntıları, grev bozuculuk gibi toplumdışı davranışlar ya da akaryakıt hırsızlığı gibi geliri olmayan ailelerin hayatlarını devam ettirebilmesini sağlayan olağan yöntemler için de geçerlidir. En uç örnekler, İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi topraklarında kurulan gizli Yahudi örgütleri gibi yeraltı hareketlerinin tarihleridir. Kudüs'teki büyük soykırım arşivi Yad Washem'de, faşizm döneminde Yahudi topluluklarının maruz kaldığı zulüm ve katliamlar hakkında otuz milyon yazılı belgenin yanı sıra 25.000'den fazla sözlü tanıklık da bulunmaktadır. Belge toplama işlemlerine 1944 gibi erken bir tarihte başlanmış, savaş sona erer ermez Almanya'nın pek çok bölgesinde ve daha başka yerlerde kanıt toplamak için bürolar kurulmuştu. Bu merkezlerden birkaçı bugün hâlâ mevcuttur. Bu bürolar, toplumsal ve kültürel hayatla ilgili, çok büyük bir çeşitlilik sergileyen malzemeler toplamışlardır. Bundaki amaç, kısmen, son üyeleriyle birlikte tarihi de sona erecek olan topluluklardan geriye biraz olsun kayıtlı malzeme kalmasını sağlamaktı. Zulüm ve karşısındaki direniş hakkında anlatılanların, mahkemede ispatlanması gereken kanıtlar söz konusu olduğunda gösterilen kesinlik ve sabırla (nitekim bu kanıtların geçerliliği de genelde davalar sırasında sınan-

mıştır) adım adım yeniden inşa edilebilmesi daha da çarpıcı bir başarıdır. Nuremberg mahkemesinde kullanılan kanıtların büyük kısmı daha sonra Ruslar tarafından kaybedildiğinde, Yad Washem eksik belgelerin dörtte üçünü yeniden oluşturabilmişti. Bu arşivin öncülerinden biri olan Ball-Kaduri, Berlin'de şahsen edindiği tecrübelerden, resmi belgelerin Gestapo'ya yakalanmamak için gizli gizli toplanmaya ve sadece sözlü iletişim kurmaya mecbur olan Yahudi liderleri ile takipçilerinin faaliyetlerini yeterli düzeyde kaydetmiş olamayacağını biliyordu. Yad Washem gerçekten de, Ball-Kaduri'nin söylediği gibi yazılı belgelerin asla temsil edemeyeceği ("*Was nicht in die archiven steht*"[33]) bir tarihi muhafaza etmeyi başarmıştır.

Aslında sözlü kanıtların rolü bu kadar büyük değildir; daha çok belgelerdeki boşlukları doldurup zayıflıkları gidererek ve yeniden yorumlamayı mümkün kılarak, tamamlayıcı, destekleyici kanıtlar olarak iş görürler. Örneğin, bir ülkedeki mesleklerle ilgili bir genel sayım, yarı zamanlı ya da ikincil işler hakkında tatmin edici bir döküm sayılamaz. Ancak görüşmeler yaparak bir tüccarın nasıl bir yandan işini yaparken bir yandan da bir meyhane işlettiğini, bir geçici işçinin nasıl mevsimlik olarak çeşitli işlere girdiğini, ya da ev kadını olarak anılan pek çok kadının nasıl eve iş aldığını ya da yarı zamanlı işler yaptığını keşfetmek mümkündür. "Nüfus sayımı uzmanlarının pek çok kişiyi dahil ettikleri 'işçi' kategorisindekilerin önemli bir bölümü aslında hiç de vasıfsız bir işçi olmayıp tersanelerde hamallık, limanlarda vinç operatörlüğü, kırsal alanda kuyu açıcılığı, nakliyecilik ya da inşaat işçiliği gibi belli bir mesleği olan kişilerdir." Tersine, madenleri denetleyen bir müfettişin 1912'de söylediği gibi, "bir ocakta üç hafta ya da bir ay çalışan gayet iyi bir kazma ustanız vardır, ama başka bir anda karşınıza tarlalarda rençber olarak ya da tamamıyla farklı bir iş yaparak çıkar."[34] Bu tür karışıklıklar, nüfus memuru bu ayrımlara dikkat etse bile, meslekler dökümünde tek bir kalemle ifade edilemezler. Daha yakın zamanlara ilişkin bireysel girişler de zaten mevcut olmadığından, bu veriler sağlanana dek sözlü tanıklıklara başvurmak hem nitel hem de nicel bakımlardan daha kesin bilgi elde etmeye yarayabilir:

> Bir fabrikadaki işçilerin yüzde 30'unun Polonyalı olduğu bilgisinin, daha önceki araştırmalardan bu coğrafi birimin herhangi bir anlam ifade edemeyecek kadar büyük olduğunu bildiğimiz takdirde ne değeri olabilir ki? Öte yandan, görüşülen bir kişi, bölümlerden birindeki, diyelim maden işleme bölümündeki işgücünün yüzde 90'ının Polonyalı olduğunu söylerken birkaç puanlık, hatta belki yüzde 10-15'lik bir hata yapmış olabilir ama bu, fabrikadaki işçilerin yüzde 30'unun Polonyalı olduğunu söylemekten öteye gidemeyen sayımdaki tahminden çok daha gerçeğe yakın olacaktır.[35]

Aynı şekilde, kamusal alan haklarıyla ilgili anlaşmazlıklar ya da her ay mahkûm olan kaçak avcılar hakkında en iyi kanıtları mahkeme kayıtları ile gazeteler sağlar, ne var ki kamusal alanların normalde nasıl kullanıldığı ya da kaçak av eti satın alanlar, devamlı kaçak avlananlar ve ara sıra avlananlarla kaçak avlanma sisteminin aslında nasıl örgütlendiği konusunda sözlü kaynaklar çok önemli olabilir. Raphael Samuel, Headington Avlağı üzerine yaptığı çalışmada sözlü tarihten en çok toplumsal yapıyı ve gündelik hayatın örüntüsünü açıklamakta yararlanmış, siyasi bir ayaklanma gibi krizleri ve okulda uygulanan disiplin konusundaki bitmek bilmez tartışmaları (bu konuda belgeler daha zengindi) anlamaya çalışırken ise yararlanamamıştır. *The Edwardians*'ı eleştirenlerden biri, "ilginç hatıralar, berrak bir kavrayışın yerini tutacakmış gibi sunulmamalıdır" iddiasından sonra "Edward dönemi öğretmenlerinin *tümünün* dayağa başvurduğunu söylemek yanıltıcı olacaktır. Devlet okullarındaki dayak uygulaması üzerine tartışmalar 1890'larda, belki daha önce başlamıştı ve Milli Öğretmenler Birliği'nin (NUT) dayağın tamamen kaldırılmasına karşı çıkmasına rağmen okulların idare heyetleri uygulamayı sınırlandırmak için adım atmışlardı. NUT'un çıkardığı *The Schoolmaster* dergisinden haberdar olan biri bunu bilirdi" diyordu. Hakikaten de bu dergiden bir tartışmanın yaşanmakta olduğu anlaşılmaktadır. *School Board Chronicle*'dan da öğretmenlerin sopa kullanma hakkını talep ettiklerini öğrenmek mümkün. Ancak bu belgelerden, herhangi bir yerde dayağa ne ölçüde müsamaha gösterildiğine dair çocukların kendilerinin sağlayacağı bir tanıklık elde etmek kesinlikle imkânsızdır.[36]

Bununla birlikte, tecrübeli her sözlü tarihçinin bildiği gibi, sözlü tarihin kaynaklarının güvenilir ya da doğru olup olmadığına, hangi amacı taşıdığına, şu kişiden mi bu kişiden mi sağlandığına ilişkin sorular, gerçekten ilginç olan soruları geri plana iter. Bellek, tabiatı gereği, uyanık olmayanları gafil avlar. Bu da sözlü kaynaklar hakkında o kadar fazla bilgisi olmayan kişilerin şüpheciliğini açıklamaktadır. Ancak belleğin kurduğu bu tuzaklar, bireysel ya da kolektif, insanın dünyayı algılamasında gerçek ile mitin, "nesnel" ile "öznel"in ayrıştırılamayacak derecede iç içe geçmiş olmasındaki karmaşıklığı kabul etmeye hazır tarihçilere umulmadık armağanlar da sunarlar.

Bir görüşme sırasında geçmişin hatırlanması, her iki taraftan da anlayış gerektiren karşılıklı bir süreçtir. Tarihçi soruların ***bir başkasının*** açısından nasıl cevaplandığını daima görmelidir. Örneğin, geçmişteki kötü —ya da güzel— günlerle ilgili genel sorular, kişisel ve kolektif mit ve izlenimlerin anlatılmasını teşvik edecektir; ayrıntılara inen sorular da toplumsal tarih-

çilerin peşinde olduğu, gündelik hayata ilişkin belli olgu ve tasvirlerin ortaya çıkmasını sağlayabilir. Ama bu, mitlerle izlenimlerin herhangi bir geçerliliği olmadığı anlamına gelmiyor. Bu yanlış anlama kısmen tarihçinin değişimi farklı bir açıdan görmeye çalışmasından kaynaklanmaktadır: tarihçi tek bir yaşamdaki değil de bir kuşağın diğerini izlemesinin getirdiği değişimlere bakmak istemektedir. Oysa yaşlılar çocukken daha mutlu olduklarını ya da o zamanlar komşuluk ilişkilerinin daha iyi olduğunu söylediklerinde, bugünün çocukları kendi komşularını sevsin sevmesin, kendi hayatlarını değerlendiriyor olabilirler. Aynı şekilde tarihçiler, insanların takvim yıllarından ziyade kendileriyle ilgilendiklerini ve belleklerini tarihleri esas alarak düzenlemediklerini sık sık unuturlar.

Genelde, anahtar noktalardan biri karşılıklı ilgidir. Dolayısıyla, bir kimse oto tamiriyle uğraştığı yıllar boyunca motorun geçirdiği teknolojik evrimi dikkatle izlemiş, ama kendi çocuklarının yetiştirilişiyle ilgilenmemiş olabilir. Ancak fazla ilginin de sorun yaratabileceği doğrudur. Şüphesiz politikacıların yaptıklarını haklı gösterme kaygısı, bir de ikinci el bilgiye çok fazla başvurmaları, özellikle de kendilerini sıkıştıracak sorulara maruz kalmadıklarında önemli olayları keyfi bir şekilde anlatmalarının ardında yatan nedenlerden biridir. R. R. James, "Tecrübelerimden hatıraların belirli olaylarda genelde yanlışlar içerebileceğini, ama kişilik, genel atmosfer gibi belgelerin aktarmakta yetersiz kaldığı konularda çok aydınlatıcı olduğunu öğrendim" diyor.[37] Politikacıların geçmişe ilişkin anlattıklarını değerlendirirken, kişinin siyasi kaygıları ve kendini haklı çıkarma uğraşı temkinli olmamızı gerektiriyor, aynı şekilde sıradan insanlar da düpedüz ilgilenmedikleri için milli olayları yanlış hatırlayabilirler. Örneğin Melvyn Bragg, Wigton kasabası sakinlerinin uzak olduğu parlamento kararları ya da uluslararası olaylar gibi önemli ama geçmişte kalmış olaylar hakkında bilgi toplamaya çalışmanın anlamsız olduğu sonucuna varmıştır:

> Sıradan bir kişi İkinci Dünya Savaşı'nı Rommel, Montgomery ya da Eisenhower'ın kelimeleriyle değil, bu generallerin emrinde hizmet eden herkesin anlayabileceği bir şekilde anlatacaktır. Otuzlardaki yoksulluk, altı çocuklu bir kadın için koalisyon hükümetleri, toplumsal yasalar ve sendikaların taleplerini değil, çorba kuyruklarını, aile fertlerinin ihtiyacı olan ayakkabıları, deniz kıyısına yapılan bir günlük kaçamağı, bir başka deyişle gündelik hayatın olağan dokusunu ifade edecektir.[38]

İnsanlar tekil olaylara daha az ilgi gösterirler, ayrıca belleğe kazılmaları için çok daha az bir zaman vardır; dolayısıyla tekrarlanan süreçler *genellikle* bu tip tekil durumlardan daha iyi hatırlanırlar. Bir rençber çiftlik sahibi ile giriştiği öfkeli atışmayı anımsarken olayın zamanını tam olarak ha-

tırlamakta güçlük çekebilir, olayın ayrıntılarını benzer bir başka durumdakilerle karıştırabilir. Ama ona tarlayı sürerken atları nasıl güttüğünü sorduğunuzda yanılması hemen hemen mümkün değildir. Bir çocuğun Kral VII. Edward'ın taç giyme gününe ilişkin anıları muhtemelen her zaman birlikte oynadığı arkadaşlarına ve oyun yerlerine ilişkin anılarından çok daha cılız olacaktır. Pek çok durumda, insanlar olayı yaşarken ne olduğunu bilmedikleri için, sonradan anlattıkları kendi hatırladıkları kadar haberlerden ve başka kişilerden öğrendiklerine de dayalı olacaktır. İkinci el izlenimler kişilerin bir anda geçip giden esas olaya ilişkin kendi deneyimlerinden daha baskın çıkabildiği için, kimileri gazeteler ya da yerel dedikodular aracılığıyla aslında ikinci elden yaşadıklar bir olaya, örneğin bir hava saldırısına şahsen tanık olduklarına inanmaya başlarlar; hele de bu olaylar kolektif topluluk belleğinin ayrılmaz bir parçası haline gelmişse. David Jenkins'in Güneybatı Galler'de yaşayan köy cemaatleri hakkında belirttiği gibi, "en doğru hatırlanan olaylar, düzenli aralıklarla yeniden anımsananlardır ve bunlar genelde halkla ilgili olaylardır; tekrarlanmayan ya da düzenli hatırlanmayan olaylar söz konusu olduğunda bellek çok daha güvenilmez hale gelir."[39]

Sözlü kanıtlar kullanarak bir olayı yeniden inşa etmek elbette mümkündür. Ama bu muhtemelen daha zor bir iş olacaktır ve bu genel eğilim anlaşılmadığı takdirde ciddi yanlış anlamalar ortaya çıkabilir. Allan Nevins, Henry Ford'un popüler, seri üretilen motorlu arabayı geliştirmesi üzerine yaptığı çalışmada, şirketin belgelerinde bulduğu hikâyeyi ete kemiğe büründürmek için sözlü kanıtlardan gayet verimli yararlanmıştı. Nevins, kıdemli bir sözlü tarihçi olarak, "hiç kimsenin geçmiş olaylara ilişkin hatırladıkları güvenilir değildir" diyor. Ama Nevins kanıtları etkili bir şekilde kullanmasını biliyordu. Elindeki kanıtları kullanarak Ford'un kendisinin fabrika içinde çalışma yöntemlerini, örneğin büro işinden ve mektup yanıtlamaktan kaçındığını saptamış ve çok önemli bir yeri olan T modelini tasarlayan ekipteki farklı rolleri ayrıştırmıştı. Ancak üretim bandının ilk kullanılmaya başlandığı tarih söz konusu olduğunda, kimi Ford çalışanlarının 1912'deki ilk "hakiki girişim"i dört yıl öncesindeki "kesintili ... deneme yanılma girişimleri"yle karıştırdıklarını görmüştü. Kimileri de doğru olarak 1912 öncesinde sürekli işleyen bir üretim bandının bulunmadığını söylemişlerdi.[40]

İki ayrı olayın bellekte tek bir olay haline gelmesi sık rastlanan bir olgudur. Duruma göre, tarihçinin amacı itinayla derinlere inerek bu iki olayı ayrıştırmak olabilir; ama bazen de belleğin bu şekilde yeniden düzenlenmesi, belli bir grubun bilincinin nasıl inşa edilmiş olduğuna dair çok önemli bir gösterge işini görebilir. Örneğin, Roma'nın kuzeyindeki Ter-

ni adlı sanayi kentinden eski militan Dante Bartolini, kendisiyle görüşen Sandro Portelli'ye, 1943'te işçilerin nasıl silah fabrikasının kapılarını kırıp tüm silahları ele geçirdiğini ve partizanlara katılmak için dağlara kaçtığını anlatmıştı. Gerçekten de pek çok işçi partizanlara katılmış ve kendi kurtarılmış bölgelerini oluşturmuşlardı, ama fabrikayı işgal ettikleri tarih 1943 değildi; üstelik Bartolini'nin kendisi de İtalyan komünist lider Togliatti'nin 1949'da tutuklanmasının ardından fabrikadaki silahları ele geçirenlerden biriydi. Simgesel hikâyesinin etkili bir şekilde yansıttığı gibi, Bartolini'ye göre direniş ile savaş sonrası dönemde verilen sanayi savaşımı tek bir tarihin parçalarıydı. Aynı şekilde, Portelli'nin görüştüğü çelik işçilerinin neredeyse yarısı, savaş sonrasındaki grevlerin hikâyesini anlatırken bir işçinin polis tarafından öldürülmesi olayını 1949'a değil, 1953'e yerleştirmişlerdi; ayrıca olayın bağlamını da kaydırarak, barış yanlısı bir gösteri sırasında değil, 2700 işçinin çelik fabrikalarından atılmasının ardından üç gün boyunca devam eden sokak çatışmaları ve barikatlar sırasında olduğunu söylemişlerdi. Oysa 1953'teki o üç gün boyunca hiç kimse ölmemişti. Ancak Portelli'nin de belirttiği gibi bu örnekte ilginç olan olgular değildir. "Luigi Trastulli'nin ölümü 'doğru' hatırlanmış olsaydı tarihçi için o kadar anlamlı olmazdı. Ne de olsa savaş sonrası dönemin İtalyasında bir işçinin polis kurşunuyla ölmesi olağandışı bir olay değil ... Onu anlamlı kılan, insanların belleğini nasıl etkilediğidir." Olayın üstünden otuz-kırk sene geçmesine rağmen, belleğin "*longue-durée*"sinde Trastulli'nin ölümü halkın imgeleminde hâlâ yankılanıyor. "İnsanların hatırladığı (ve unuttuğu) olgular, tarihi oluşturan malzemenin ta kendisidir." Kimilerinin sözlü kaynakların zaafi olarak gördüğü öznellik, aynı zamanda onlara büyük bir değer kazandırmaktadır. Çünkü "daha görünür nitelikteki 'olgular' kadar öznellik de tarihin ilgi alanına girer. Görüşülen kişinin inandığı şeyler (kişinin o olguya inandığı *gerçeği*), 'gerçekten' olanlar gibi birer olgudur." [41]

Bunu, Britanya işçi hareketi tarihinden yine "yanlış" ama anlamlı bir anı ile örneklendirebiliriz. Lindsay Morrison ve Roy Hay, 1911'de Glasgow'daki Singer fabrikasında çıkan grevi araştırmaktaydılar. O dönemde çalışmakta olan işçilerden halen hayatta olan tek kişinin (100 yaşını geçmişti) ve onun oğlunun yardımıyla:

> Singer şirketinin grevi kırmak için yaptıklarına dair bir hikâyeyi parça parça bir araya getirdik. Onların anlattığı ve sonradan başka bağımsız kaynaklardan da dinlediğimiz hikâyeye göre, şirket posta idaresine grevdeki herkese özel olarak birer kartpostal ulaştırması için para vermişti. Teslimat pazar akşamı yapılmış, kartpostallarda da pazartesi sabahı saatinde işbaşı yapmayanların şirketteki görevinden ayrılmış sayılacağı ifade edilmişti ...
> Biz bu hikâyeyi yazılı kaynaklardan, gazetelerden, şirketin tarihini anlatan ba-

sılmamış bir metinden ve o döneme ait anlatılanlardan olabildiğince kontrol ettik. Kartpostalların gönderildiğini, fakat bunun normal yoldan olduğunu ve ilettikleri mesajın biraz farklı olduğunu ortaya çıkardık. Şirket yetkilileri, kartpostalların yüzde 60'ının, işçilerin daha önceki şartlara geri dönmek konusunda istekli olduklarını bildirir şekilde geri gönderildiğinde fabrikanın tekrar açılabileceğini söylüyordu. Açıkça görülüyor ki burada da aynı baskı uygulanıyor ve firma sendikayı atlatmaya çalışıyordu. Fakat belki de daha üstü kapalı bir şekilde. Bununla birlikte, benim vurgulamak istediğim nokta da bu, daha sonra Singer'deki işçi ilişkileri ikinciden çok, daha geniş bir kitleye ulaşmış gibi görünen ve inanılan birinci versiyona göre şekillenmişti. Bazı sebeplerden ötürü, sözlü kanıtlarda yakalanan kurgu "gerçek"ten daha önemli olabilir.[42]

Söylentiler, insanlara bir şey ifade etmedikçe varlığını sürdüremez. Bu açıdan bakıldığında, Portelli'nin ifade ettiği gibi, "sözlü kaynakların 'yanlış'ı yoktur. Sözlü kaynakların olgusal inanılırlığını, bütün belgelere uygulanan tarihsel filolojik eleştirinin tüm yerleşik kriterlerine göre bir kez kontrol ettik mi, sözlü tarihin farkı 'doğru olmayan' ifadelerin psikolojik açıdan yine de 'doğru'olmasında ve daha önce 'hata' olarak kabul edilen bu ifadelerin bazen gerçekle bire bir örtüşen ifadelerden daha çok şey anlatmasında yatar... Sözlü kaynakların inanılırlığı *farklı* bir inanılırlıktır... Sözlü tanıklığın önemi genellikle gerçeklere bağlı olmasında değil, yaratıcılığın, sembolizmin ve arzuların da işin içine girdiği noktada gerçeklerden uzak oluşunda yatar."[43] Kısacası, tarih yalnızca olayları, yapıları ve davranış biçimlerini konu almaz, bunların nasıl deneyimler olduğuyla ve insanın hayal gücünde nasıl hatırlandıklarıyla da ilgilenir. Tarihin bir bölümü olarak, insanların hayal ettiklerinin gerçekleştiği, inandıklarının gerçekleşmiş *olabileceği,* yani alternatif bir geçmiş tasavvurları ve dolayısıyla alternatif bir bugün tasavvurları, en az geçmişte neler olduğu kadar önemli olabilir. Kolektif bir belleğin oluşturulması başlı başına muazzam bir tarihsel güce yol açabilir; maden işçilerinin destansı mücadeleleri, Yahudilere uygulanan ardı arkası kesilmeyen zulüm, Boerlerin inatçılığı, Kuzey İrlanda'da üç yüzyıl süren dini savaş gibi örnekler buna belagatle ve trajik bir şekilde tanıklık eder.

Kolektif belleğin de bireysel belleğin de inşası ve anlatılması, yetenek, ustalık ve hayal gücü isteyen, başkalarından bir şeyler öğrenmeyi gerektiren aktif bir sosyal süreçtir. Bu süreçte, hikâyeler en çok toplulukları ve insanları tanımlamak ve tutumlarını anlatmak için kullanılır. John Berger'in "aslında yakın, sözlü ve gündelik tarihi oluşturan bu dedikodular" diye belirttiği gibi, küçük bir topluluk içerisinde anlatılan geçmiş ve bugünle ilgili hikâyelerin işlevi, topluluğu ve üyelerini tanımlamaktır. "Her köyün kendi portresi... söylenen ve hatırda kalan sözlerden, yani görüşlerden, hi-

kâyelerden, tanıklıklardan, efsanelerden, yorumlardan ve söylentilerden inşa edilir. Ve bu, üzerinde durmadan çalışılan bir portredir."[44] Bireysel otobiyografiler kaynak açısından bu kadar zengin değildir. Bir kişinin belirli bir zaman diliminde yaşadıklarını ve öğrendiklerini kapsar, özünü o kişinin doğrudan deneyimleri oluşturmalıdır. Fakat hikâyeler insanların hayatlarını anlatırken, değerleri aktarmak amacıyla da sık sık kullanılır; önemli olan anlatılan olayın doğru aktarılıp aktarılmadığı değil, hangi sembolik doğruları aktardığıdır. Hikâyenin içine daha önceki tutumların yerleştirilmesi bir korunmadır, olayın yeniden inşasında kullanılamaz, ama geçmiş değerlere ilişkin özellikle iyi bir kanıttır. Kolektif sözlü gelenekte oldukça sık, insanların hayat hikâyelerinde de bazen rastlandığı gibi, anlatı yalnızca doğrudan deneyimlerin yeniden inşasına değil, eski efsanelere ve hikâyelere de başvuruyorsa, aynı durum söz konusudur. İlk görüşmelerimden birini Shetland adalarından, 1886 doğumlu Willie Robertson'la yapmıştım. Ona halkın toprak sahipleriyle ne kadar ilişki içerisinde olduklarını sormuştum; bu, sınıf bilinçlerinin ne kadar gelişmiş olduğuyla ilişkili bir soruydu. Bana, gerçek bir hikâye olarak, mülk sahiplerinden birinin ismini vererek, cenaze töreni hakkında İskoçya'da oldukça yaygın bir halk masalını anlatmıştı:

> Bustalı Gifford'dı. Gifford, kontluktaki mülk sahiplerinden biriydi. Ölmeden önce, cenaze törenine kendisi gibi mülk sahibi olanlar dışında kimsenin gelmemesini belirten bir vasiyetname bırakmıştı. Bütün bu insanlar cenazelere uzak mesafelerden gelmek zorundaydılar ve at sırtında gelmekten başka bir seçenek yoktu. Ben de, zamanında yiyecek içecek ikramı yapılan bir cenaze törenine katılmıştım, sana viski, bir bardak viski verirler ya da bir kadeh şarap alabilirsin. Gifford'un cenazesine gelen mülk sahiplerine gelince, bunlara da ikramda bulunulmuştu: içecekler ve belki başka şeyler daha. Daha sonra cenazeyi dört beş kilometre uzaktaki mezarlığa taşımak zorunda kalmışlardı. Yolda durup durup içmeye devam ediyorlarmış. Biri taşımayı bırakmış, sonra biri daha. En sonunda yalnızca iki kişi kalmış, onlar da tabutun yanına uzanmışlar. Böylece son iki kişi de pes etmiş. Yaşlı bir çiftçi oradan geçiyormuş ve Bay Gifford'ın yerde öylece duran tabutunu ve iki adamı görmüş. Evine gidip uzun ve kalın bir ip getirmiş, ipin bir ucunu tabutun etrafına, diğer ucunu da kendi etrafına dolamış ve Gifford'ı mezarına götürerek gömmüş. Çiftçi gibilerinin cenazeye katılmalarına izin verilmemişti ya, sonunda mülk sahibini gömen bir çiftçi olmuş.

Willie Robertson hikâyesinin harfi harfine doğru olduğuna inanmakla hata yapıyor olabilirdi, fakat bu, bir yanıt olarak hikâyenin sahip olduğu sembolik gücü azaltmıyor. Adalarda, küçük çiftçilerden (kiracılar) ve balıkçılardan oluşan topluluklarda, cenazeler, Tanrı önünde herkesin eşit ol-

duğunun gösterildiği olaylardı ve mezarlığa doğru yapılan uzun yürüyüşte tabutu sırayla herkes taşırdı. Hatta bazı cenazelerde âdet, bilinçli olarak fakirlerle hali vakti iyi olanların eşleştirilmesiydi. Fakat Robertson hikâyeyi anlatırken yalnızca bir halk geleneğinden bahsetmiyor, siyasi ve dini görüşlerini de açığa vuruyor. Willie Robertson, İskoçya Kilisesi'nin mütevelli heyetindeydi ve içkiye kesinlikle karşıydı. Aynı zamanda ayakkabıcı ve sosyalistti: Doğu Anglia balıkçı tekneleriyle kuzeye gelenlerin yaptıkları konuşmalarla SDF [Sosyal Demokrat Federasyonu] üyesi olmuştu. Yani hikâyesi, merhametli bir müminin bir tutam Marksist sınıf bilinci katılmış kıssası olarak da değerlendirilebilir.

Sıradan bir hayat hikâyesinde böylesine karmaşık bir örneğe rastlama olasılığı nispeten düşük olsa da, bu örnek, yalnızca hikâyeleri değil, insanlar arasındaki ***her türlü*** iletişimi şekillendiren değişik biçim ve geleneklerin anlaşılması gereğini ortaya koyuyor. Tıpkı bir kitaptaki gibi, argüman, biçim ve uzunlukla ilgili ihtiyaçlar, bazı ayrıntıların kalmasını, bazılarının elenmesini gerektiriyorsa, sıradan bir hikâyenin anlatılmasında da aynı ihtiyaç vardır: sembolik anlam ve gerçeklerle ilgili ayrıntılar bir biçime bağlı kalmalıdır. Vansina, "***edebi biçimler***in dışında kalan hiçbir ifade olamayacağını" ileri sürer: "Önce yapıyı ve biçimi inceleyin, çünkü bunlar içeriğin ifade edilişini de etkiler." Sözlü kaynaklarda bu biçimleri ilk inceleyenler tarihçilerden ziyade, antropologlar ve sözlü edebiyatla ilgilenen folklor araştırmacıları olmuştur. Sözlü "edebiyat"ta grup ***efsanesi***, bireysel ***anekdot***, aile ***destanı*** ve halk ***masalı*** gibi belli başlı karakteristik biçimler arasında ayrım vardır. Dolayısıyla, yüzlerce halk masalından oluşan bir tip listesi mevcuttur ve arşivciler, dünyanın her yerinde bu liste sayesinde bir masalı ayırt edebilir ve derledikleri versiyonun temel masal tipinden nasıl ayrıldığını ve bu farkın ortaya çıkmasında hangi etkilerin rolü olduğunu görebilirler. Vansina, önemli mesajlar veren bir anlatının içinden "boşluk doldurmak için kullanılan ifadeleri," "formülleri" ve bilinen stereotipleri ayıklayabilmekle kalmaz, aynı zamanda, bütün bir bölgeye ait anlatıları sistematik bir şekilde inceleyerek, sözgelimi, "Yukarı Nil'de bütün göçlerin erkek kardeşler arasında, önemsiz bir şey yüzünden çıkan kavga sonucunda gerçekleştiğini" de kesinkes ileri sürebilir.[45] Avrupalı sözlü tarihçilerin çoğu böyle bir deneyim birikiminin yardımı olmadan çalışmak zorundalar. Kişisel anekdotlar ve aile tarihi de aynı biçimsel analize tabi tutulabilir, fakat bu, şimdiye kadar çok az yapılmıştır.

Hikâyenin nasıl öğrenildiği de yakından incelenmesi gereken bir konudur. Örneğin, Fransa'da, köy çocukları, ebeveynleri ya da büyükanneleri ve büyükbabaları tarafından mezarlığa götürülerek ailelerinin tarihini öğrenmeye teşvik edilir. Duvarda asılı duran bir düğün fotoğrafı ya da savaş-

mış eski askerlerin, iş arkadaşlarının bir araya gelmeleri hep belleği yeniden inşa etme mekanizmalarıdır. Ancak, bu mekanizmalar, farklı toplumsal gruplar ve bölgeler arasında büyük farklılıklar gösterir. Alplerin eteklerindeki Drôme'da yaşayan Fransız Protestanlarından oluşan azınlık topluluğu için geçmişin hatırlanması, Katolik komşularında olduğu gibi, sonsuz bir yaşam ve iş ahengi değildir; onların tarihi uzun ve trajiktir, mücadeleleri ve zulmü, gizliliği, kitlesel göçü ve direnişleri anlatır. Burada, çocuklara ormanlardaki gizli toplanma yerleri, şehitlerin asıldığı direkler gösterilir. "Bir Protestan'ın doğma, evlenme, hatta ölme hakkı bile yoktu."[46] 17. ve 18. yüzyılda yaşanan zulmün bıraktığı izler o kadar derindi ki, daha yakın geçmiş bile aynı kalıplar içerisinde hatırlanmaktaydı: 1851 ayaklanmasının anılarında yürüyüşler ve çarpışmalar değil, zulüm vardı, İkinci Dünya Savaşı için de öyle.

Farklı aktarım süreci araştırmaları, özellikle sözlü kaynaklara dayandıkları için Afrika'yı araştıran antropologlar ve tarihçilerce geliştirilmiştir. Değerlendirilmesi nispeten kolay kişisel sözlü tarihler, yani tanık anlatılarıyla sonraki kuşaklara ağızdan ağıza aktarılan sözlü gelenekler arasında açık bir ayrım yapılmalıdır. Bu ikinci süreç birbirine çok yakın bölgelerde yaşayan toplumlarda bile oldukça farklı olabilir. Jack Goody, Gana'nın kuzeyinde, merkezileşmiş bir kabile toplumu ile merkezileşmemiş bir başka toplum arasında keskin bir tezat bulmuştur; merkezileşmiş toplumda görece sabit, kısa bir efsane resmi anlatıcılarca nesilden nesile aktarılıyor, diğerinde ise kolektif efsanenin (Bagre) temsilinin, yerel ve yaratıcı olması *isteniyor*, bu yüzden de efsaneler sürekli değişiyor, farklı grupların versiyonlarında ortak yan şaşırtıcı derecede az oluyordu. Başka Afrika araştırmacıları doğrudan anıların resmi geleneğe dönüştürüldüğü süreci çözümlemeye çalışmıştır. Bu, bazen çok hızlı olabilir: örneğin, Afrikalı kâhinlerin hayatları iki üç yıl içinde efsaneye dönüştürülebiliyordu. Ancak Joseph Miller, Angola'da yaptığı saha çalışmasına dayanarak, bazı toplumlarda olayların artık birinci ve ikinci elden anımsanamadığı an geldiğinde, hatırlananların belirgin bir değişime uğradığını ileri sürer. 1861 Angola Savaşı'na ilişkin anlatılar (bunlar Portekiz belgelerinden de biliniyor) kimi zaman, yazılı belgelerde olduğu gibi, çok fazla ahlaki yorum barındırmayan nispeten doğru bilgiler içeriyor, silahlarla ilgili ayrıntılar, vesaire; fakat bazen de geleneksel savaş anlatısı tarzında (resmi gelenek taşıyıcılarının, yani Angola toplumunun, görevi sözlü bilgileri toplamak ve halk temsillerinde bunları sunmak olan profesyonel sözlü tarihçilerinin tarzında) stilize, efsanevi olaylar şeklinde sunuluyor. Muhtemelen, Angola Savaşı anıları gayri resmi anıların dışına çıktıkça bir değişime uğruyor. Bir olayın ayrıntılarını hiçbir izleyici hatırlamadığında, ya da artık olayla ilgili kendi algılayış ve fi-

kirleri olmadığında, gerekli olan, hikâyenin anlamı üzerinde yoğunlaşan, basitleştirilmiş, stilize bir temsildir. Dolayısıyla zaman önemli bir ayıklama sürecine işaret ediyor, bazı hikâyeler eleniyor, diğerleri ise birleştiriliyor, yeniden yapılandırılıp bir stereotip haline getiriliyor. Resmi gelenek aktarıcıları mesleki doğruluk standartlarına çok önem verirler, fakat bunlar Batı'daki tarihçilerin benimsediği standartlar değildir. Dolayısıyla söz konusu zaman sınırının ötesinde, Angola tarihçileri sözlü geleneklerden gerçeklerden ziyade değerlerin kanıtı olarak yararlanabilirler ve bu yolla, Afrikalıların sözlü geleneklerde somutlaşan, tümüyle farklı zaman algılamalarını ve değişimin doğasını hesaba katabilirler.[47]

İnsanlar yakın tarihleri bile zor hatırlarken, "kronolojinin zayıf olması bütün sözlü geleneklerin en büyük zaaflarından birini teşkil eder," dolayısıyla pek şaşırtıcı değildir. Ama her şey yok olmaz: Örneğin, Paul Irwin, Yukarı Volta'da, Büyük Sahra'nın aşağısında yaşayan Liptako halkının kendilerini yöneten emirleri ve aralarındaki taht kavgalarını, en azından 1820'lere kadar, gayet berrak hatırladıklarını gösterebilmiştir. Hem buradaki, hem de Pasifik'teki başka yazılı kayıtlar ile sözlü gelenek karşılaştırmalarında tutarsızlıklar tek taraflı olmaktan çok uzaktır. Fakat çarpıtmalar da en az bunlar kadar ilginçtir: örneğin şimdi Kuzey Avustralya'da Ngalakan yerlileri tarafından yaşatılan bağımsız bir geçmişin "vahşi siyah adam imgesi" gibi Avrupa motiflerinin geleneksel tarihe dahil edilmesi, komşu kabilelerden törece farklı oluşa ilişkin asılsız iddialar, istenmeyen hükümdarların kral listelerinden çıkarılması ve "soy kütüklerinin tüm dünyada çok yaygın kullanım şekli"ne uygun olarak, toprak ya da mülk iddiasında bulunmak için soy kütükleriyle oynanması.[48]

Daha da önemlisi, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, hoş görülmeyecek olan ya da kesinlikle sakıncalı anılar büyük olasılıkla sessizce toprağa gömülecektir. Nango krallığının başkenti Vugha'da, krallık yönetimiyle çatışmış bir aileden gelen Tanzanyalı, "O hikâyeyi unut, eğer anlatırsak soyumuzun itibarı sarsılır" diye bağırmıştı. Pek az Alman kendi ailesinin Yahudi katliamına karışıp karışmadığını araştırmak ister. Bu tür katliamlarda hayatta kalmış olanlar bile genellikle nasıl acılar yaşadıklarını hem anlatmak isterler, hem de Fiat otomobil fabrikasında metal işçisi olan Quinto Osano'nun, Mauthausen toplama kampından hayatta kalan biri olarak "Evet, anlatılmasını hep isteriz, ama içimizde unutmaya çalışıyoruz; ta içimizde, aklımızın en derin köşelerinde, kalbimizde. Bu içgüdüsel, başkalarına hatırlatırken bile unutmaya çalışmak. Bu bir çelişki, ne yapalım öyle" sözleriyle belirttiği gibi unutmak, anılarını arkada bırakmak da isterler. Belki de Avustralyalı Ngalakaların sözlü geleneklerinde Avrupalıların katliamlarına yer verilmemesinin sebebi de budur. Aynı şekilde İtalyan işçi

hareketinin kalesi olan Torino'da, fabrika işçileri kendiliğinden anlattıkları hayat hikâyelerinde işçi hareketini küçük düşürücü faşist iktidar dönemini hep atlarlar. Luisa Passerini bu kendi kendini sansür sessizliğini, derin bir "yara izi, gündelik yaşantıda açılmış ciddi bir yarayı gösteren, insan hayatındaki uzun yılların şiddetle imhası" olarak nitelendirir. Lucien Aschieri ise, o kadar dramatik olmasa da, Marsilya'nın dışındaki, bir zamanlar bağımsız olup daha sonra şehrin yuttuğu bir yerel yönetim olan Allauch'daki yerel belleği de, aynı unutturan baskıların şekillendirdiğini göstermiştir. Bölgedeki tartışma götürmez etkilerine rağmen, Fransız Devrimi, radikaller ile kilise arasındaki uzun yerel mücadele, 1936 grevleri ve iki dünya savaşı çok az hatırlanmaktadır. Çünkü tehdit altında olan bir topluluk için, bellek her şeyden önce ortak bir kimlik duygusuna hizmet etmelidir; dolayısıyla bölünme ve anlaşmazlık olayları unutulabilir.[49]

Aile geleneklerine de böyle bakılabilir. Carolyn Steedman, babası ölene kadar anne babasının evli olmadığını ve gayri meşru olduğunu bilmiyordu. Sözlü gelenek açısından zengin bir Belçika köyünden gelen Jan Vansina, köylülerin okullarda öğretilen resmi tarihe karşı çıktıklarını öğrendiğinde ilk defa sözlü tarihin değerini anlamış, on altı yıl süren karşılaştırmalar sonucunda kendi aile tarihinin de yalnızca yarısının güvenilir olduğunu keşfetmişti. Büyükbabasının, gelişen sanayileşme ortamında, karnıbahar yetiştirdiğine ilişkin basit iktisadi hikâye oldukça doğruydu. Ama pek hoş görülmeyeceği için unutulmuş olan ya da ailenin köklerinin uzaklarda, Milano'da olduğuna ilişkin hikâyenin Kuzey İtalya'ya yapılan bir ziyaretten arda kalan yarım yamalak anılardan yaratılması gibi daha kenarda yer alan kısımlar vardı. "Bu hikâyelerin yarısı doğru değil. Hepsi kurgulanmış. Birinin itibarı için gereken hikâyeler."[50]

Tekrar vurgulanması gerekir ki, bir hayat hikâyesinde çarpıtma ya da bilinçaltına itme olduğunu keşfetmek tümüyle olumsuz bir şey değildir. Yalan bile bir iletişim biçimidir ve ailenin psikolojisine ve sosyal tutumuna ilişkin önemli bir ipucu verebilir. Bu ipuçlarını okuyabilmek için üzerlerindeki toplumsal baskılara karşı bir duyarlılık geliştirmemiz gerekir. Vansina'ya göre, kendiliğinden anlatılan, bir tehdit unsuruyla karşılaşmayan hayat hikâyeleri tutarlı bir öz-imge ya da mantıklı bir öz-gelişim yaratmaya çalışacak, olaylar "bu benlik portresinin yaratılma sürecindeki rolüne göre akılda tutulacak, yeniden sıralanacak, yeniden şekillendirilecek ya da doğru bir şekilde hatırlanacaktır. Böyle bir portrenin bazı bölümleri asla açıklanmayacak kadar mahrem ya da çelişkili olacaktır. Bazıları özel, ama ruh haline bağlı olarak, çok yakın ya da çok sevilen birine anlatılabilecek şeylerdir. Bazıları ise herkese anlatılabilecek türdendir." Dolayısıyla, tipik bir otobiyografi, çocuklukta aile içinde yaşanan gerginlikler konusun-

da oldukça açık olabilir, fakat yazarın kendi evliliğinde yaşadığı zorluklardan çok seyrek olarak bahseder; bu kadar keskin olmasa da, aynı karşıtlığa görüşmelerde de rastlanır. Özellikle cinsel deneyimler sansür edilir, ya da hiç söylenmez. Başarılı bir görüşmeci, yalnızca herkese anlatılan hikâyelerle tatmin olmaz, ama istisnai durumlar dışında bunların ötesine geçmekte pek zorlanmaz. Örneğin, yoksul ailelerle ilgili bir çalışmada görüşülen kişilerin toplumun duymak istediğini düşündükleri cevaptan, gerçekten kendi fikirlerini yansıtan cevaba geçmelerinin birkaç görüşme sonunda gerçekleşebildiği fark edilmişti. "Elsie Barker'a kaç kardeşi olduğu sorulunca, ikinci görüşmede verdiği cevap altı çocuktan üçüncüsü olduğuydu." Kendisinden küçük üç kardeşinin aslında intihar etmiş olan ablası Brenda'nın çocukları olduğunu çok sonra söyleyebilmişti. Kendisiyle birlikte büyüdükleri için, onları hep yeğenleri olarak değil kardeşleri olarak düşünmüş, böyle düşünmeye de devam etmişti. Elsie başta "Brenda'dan hiç bahsetmemişti."[51] Bütün hikâye yalnızca basit bir cevap için çok karmaşık değildi, aynı zamanda acı dolu, utanç verici bir aile anısını da yansıtıyordu. Ne var ki sadece saklanmıştı, tekrar hatırlanmayacak bir şey değildi. Bu olayın tekrar ortaya çıkması sürecinde farklı zamanlarda anlatılanların birleştirilmesi bize çıplak gerçeklerden çok daha önemli bilgiler verir.

Belleğin ve bilincin katlarını yavaş yavaş aşarak saklananları tekrar kazanma olanağı, doğrudan bireysel hafıza ile nesiller boyu varlığını sürdürmüş bir sözlü gelenek arasındaki hayati ayrımdır. Pek çok antropolog, sözlü geleneklerin toplumsal baskılar tarafından kolayca şekillendirilecek kadar esnek olmalarından, dolayısıyla da değişen toplumsal yapılar ve bilinç tarafından tekrar tekrar şekillendirilmelerinden dolayı, yalnızca sembolik değil, sadece bugün için anlam taşıyan bir değere sahip olduklarını ileri sürmüştür. Örneğin, Jack Goody, gelenekleri, toplumsal örgütlenmede ya da pratikte herhangi bir değişimin hemen yeniden şekillenmiş bir gelenek olarak kendini gösterdiği "dinamik homeostasis" teorisiyle açıklayacaktır. Vansina ise böyle abartılı bir işlevselciliği şiddetle reddeder: "Bütün mesajların bugünle ilişkili bir niyet içerdikleri" doğrudur, "yoksa bugün anlatılıyor olmazlardı ve gelenek yok olur giderdi," fakat geleneklerin geçmişle ilgili hiçbir mesaj içermediği saçma bir abartıdır. Toplumsal değişimlerde eski varyasyonlar ve artık kullanılmayan sözler öylece kalır, ama ya ilaveler olur, ya da bazı kısımlar bastırılır; bastırılanlar ise genellikle iz bırakır. Geçmişten geriye hiçbir şey kalmamış olsaydı, "toplumsal imgelem bir şeyler yaratacak malzemeyi nereden bulurdu? Kültürel devamlılıklar nasıl açıklanabilir?" Böylesi bir işlevselcilik, bir makinanın analojisinden, mekanik olarak mantıksal saçmalığa sürüklenmiş bir hatalı analojiden başka nedir ki? Vansina, kanıtlanmamış evrensel insan düşüncesi kanunların-

dan kaynaklanan başka analojilere dayanan, pratikte de aynı mit için sonsuz sayıda yorum üreten "yapısalcılık aldatmacası"na sevecenlikle yaklaşmaz: "sahte mantıksal sunumlarının aksine bu tür analizler aslında yaratıcı ve yalnızca yaratanın aklında doğruluk taşıyan, ispattan ziyade ikna etmeyi amaçlayan söylemlerdir." Konuyu özetlemesi gayet ikna edicidir:

> Evet, sözlü gelenekler ***bugünün*** belgeleridir, çünkü bugün anlatılmaktadırlar. Fakat, aynı zamanda ***geçmişe ait*** mesajlar da içerirler. Sözlü geleneklerde bugünün ve geçmişin varlığı inkâr edilemez. Bazı sosyologların yaptığı gibi, içeriklerini hafızadan silinip gidecek olan bugünle ilişkilendirmek geleneği sakatlamaktır, indirgemeciliktir. Bazı tarihçilerin yaptığı gibi bugünün etkilerini göz ardı etmek de aynı ölçüde indirgemeci bir yaklaşımdır. Geleneklerin bir nefeste hem geçmişi hem de bugünü yansıttıkları anlaşılmalıdır.[52]

Aynı sav burada da geçerlidir, ama doğrudan bireysel bellek konusunda böylesine şiddetli bir savunmaya pek ihtiyaç yoktur; etkilerin ağırlığının farklı olduğu apaçık ortadadır. Mitleri yaratanların genellikle doğrudan katılımcılar değil, aktarıcılar, hatta tarihçiler olduğu ortaya çıkar. Eric Hobsbawm ve başka tarihçiler Casa Viejas köyündeki "ütopyacı, bin yıla damgasını vuran, sanki bir kıyamet olan" "klasik" Güney İspanya anarşist ayaklanmasını, açlığa devrimci bir tepki olarak görmüşlerdi; oysa Jerome Mintz, üç yıl birlikte yaşadığı köylülerin doğrudan tanıklıkları sayesinde bu ayaklanmanın 1933'te şehirlerdeki genel grevler sırasında Barselonalı militanların çağrısı üzerine çıkan vicdani, fakat daha önceden tasarlanmamış bir isyan olduğunu ortaya çıkarmıştır. Köy iyi örgütlenmiş, anarşist bir kale değildi. Bırakın ütopik bir toplum kurmayı, ayaklanan halk toprağı bölüşebilecek zaman bile bulamadan isyan vahşi bir şekilde bastırılmıştı ve en uzun süre direnen kişi ayaklanmanın karizmatik lideri değil, cesur ve siyasetle ilgisi olmayan bir kömür işçisi olmuştu. Casa Viejas miti ölmedi, çünkü hem faşist otoritelerin hem de solun inançlarına uygundu, onlara günah keçileri ya da kahramanlar sağlıyordu. Franco rejimi sırasında da ayaklanmayı yaşayanlar sessiz kalmak zorundaydı: "Birini iyi tanımıyorsan, yalan söylemelisin. Bu doğru ve doğal. İnsan kendini korumalı."[53] Ama neler olup bittiğini biliyorlardı.

Doğrudan bellekte geçmiş, gelenektekine göre çok daha yakındır. Hepimiz için, yaşayış biçimimiz, kişiliğimiz, bilincimiz, bildiklerimiz geçmiş yaşantımız üzerine kuruludur. Yaşamlarımız kendi geçmişimizin birikimidir, sürekli ve bölünmez bir birikim. Tipik bir hayat hikâyesinin büyük bir kısmının uydurulmuş olabileceğini ileri sürmek gerçeklerden uzak olacaktır. İnsanın karşısındakini uydurma bilgilere inandırması istisnai bir hayal gücü gerektirir. Tarihçi bu tür doğrudan tanıklıklara körü körüne inan-

mamalı, ama burnu büyük bir şüphecilikle de yaklaşmamalı, hepimizin çevremizdeki dünyayı ve bu dünya içerisindeki yerimizi hatırladığımız, algıladığımız ince süreçleri anlayarak yaklaşmalı. Ancak böylesine duyarlı bir ruhla bize anlatılanlardan en çok şeyi öğrenmeyi umabiliriz.

Hatırlanan geçmişin tarihsel değeri üç kuvvetten kaynaklanır. Birincisi, daha önce de açıkladığımız gibi, geçmişe dair önemli ve bazen benzersiz bilgiler sağlayabilir, sağlamaktadır. İkincisi, o geçmişin asıl kısmı olan bireysel ve kolektif bilincimizi de aynı ölçüde açığa vurabilir.

Dahası, sözlü kaynakların yaşayan insaniliği onlara benzersiz üçüncü bir kuvvet kazandırır. Çünkü geçmişi hatırlarken düşüncelerimizin içyüzünü kavramamız her zaman bir dezavantaj olmak zorunda değildir. "Tarihteki uzun vadeli anlamı takdir etmemizi sağlayan kesinlikle bu tarihsel perspektiftir" ve başkalarından böyle geçmişe yönelik yorumlar (eğer böyle tanımlıyorsak) almaya itiraz edeceksek, bunu ancak tarih boyunca yaşayanların bu tarihi değerlendirmesini istemiyorsak yapabiliriz. Belleğin incelenmesi "bize ***bütün*** tarihsel kaynakların baştan itibaren öznellikle dolu olduğunu öğretiyorsa," geçmişten gelen bu öznel seslerin ***yaşayan*** varlığı da bizi yorumlarımızda sınırlandırır, yorumlarımızı temelde bizden daha çok şey bilenlerin fikirleriyle karşılaştırarak sınamamızı sağlar, hatta bizi buna zorunlu kılar.[54] Eski çağlar üzerinde çalışan arkeologlar, hatta modern ailenin ilk dönemlerini inceleyen tarihçiler için mümkün olduğu gibi varsayma özgürlüğümüz yok. Ebeveynlerin çocuk ölümlerinin sıradanlaştığı bir dönemde ölen çocukları için hiç acı çekmediklerini, bu konuyu onlarla konuşmadan varsayamayız.

Kısacası, yazıtlar ya da kâğıt tomarlarının aksine, yalnızca hayatta olmalarından ötürü çift yönlü bir süreç içerisinde bizimle çalışabilecek yaşayan kaynaklarla uğraşıyoruz. Şimdiye kadar, onlardan neler öğrenebileceğimiz üzerinde yoğunlaştık. Hikâyelerinin anlatılması bu kişiler üzerinde de bir etki yaratabilir. Şimdi dikkatlerimizi bu konuya yöneltmemiz gerekiyor.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BELLEK VE BENLİK

İnsanın algıladıklarından elde edilen tarihsel kaynakların tümü özneldir, ama yalnızca sözlü kaynaklar bu öznelliğe meydan okumamızı, gizli gerçeğe ulaşmak umuduyla belleğin katmanlarına inmemizi ve karanlıklarına girmemizi sağlar. Eğer durum böyleyse, yalnızca biz tarihçilerin elinde bulunan bu fırsatı neden kullanmayalım, görüşme yaptığımız kişilerin psikanalizciler gibi koltuklarında arkalarına yaslanıp rahat etmelerini sağlayarak, bilinçaltlarını eşeleyerek en derin sırlarını anlatmalarını sağlamayalım?

Bu ayartıcı bir çağrıdır. Psikanaliz çağımızın büyüsüdür. Psikanalizcilerin dinlemek ve iyileştirmek, geçmişin unutulmuş kısımlarında hapsedilmiş öfke ve utancı özgür bırakma ve ifade yoluyla onu huzura kavuşturma, bizi dinleyerek sevgimizi kazanma ve sonra bu sevgiyi kendimize olan güvenimizi güçlendirici bir şey olarak bize geri verme; kısacası mahremiyetimizin kimseyle paylaşmadığımız en derin noktalarına girerek en gizli, en içimizde yer alan benliğimizi değiştirme konusundaki tuhaf güçleri, doğası gereği önceden tümüyle kestirilemez ya da mantık yoluyla idrak edilemez bir nitelik taşıyor. Yalnızca bu durum bile, psikanalizi çekici olduğu kadar korkutucu da kılıyor. Buna bir de kültürümüzün hem tabusu hem de sunağı olan cinselliğimiz üzerine kurulmuş gizemli bir bilinçaltı teorisini ekleyin; bütün bunların gücü psikanalizcileri, hatta bir dolap dolusu akıl ilaçlarıyla psikiyatrları, 20. yüzyılın cadıları ve kâhinleri haline getiriyor.

Ancak hoşunuza gitse de, gitmese de çok az sözlü tarihçi psikanaliz uygulama yetisine sahip olacaktır. Bunun için yıllar süren farklı bir eğitimden geçmek gerekmektedir. Aynı ölçüde önemli olan bir başka husus da, sözlü tarih görüşmelerinin başka amaçlar varsayımı üzerine kurulu olmasıdır: görüşme yaptığımız kişilerden sırtüstü uzanıp, zihinlerini serbest çağrışıma açmalarını, görüşmeyi yapan kişi sessiz dururken konuşmalarını

ya da rüyaları ve hayalleriyle ilgili notlar alıp her gün bunları sunmalarını isteyemeyiz. Ancak, hiç şüphesiz sözlü tarihçiler psikanalizden kendi mesleki hünerlerinin potansiyeliyle ilgili, hem kendilerinin hem de görüştükleri kişilerin işine yarayacak pek çok şey öğrenebilirler. Gerçekten de, son on yıl içerisinde psikanalizin sonuçları üzerinde düşünmek, sözlü belleği bir kanıt olarak kabul etmemiz konusundaki gelişmelere kuşkusuz büyük ivme kazandırmıştır.

Bu ilginin ortaya çıkmasının en doğrudan yolu genellikle kişisel bir terapi deneyimi sayesinde olmuştur. Önde gelen sözlü tarihçilerden biri olan Ronald Fraser'ın *In Search of a Past* (1984) [Bir Geçmiş Peşinde] başlıklı çalışmasında bu tür bir deneyimin hikâyesini bulabildiğimiz için şanslıyız. Bu, yalnızca toplumsal tarih alanında bile olağanüstü bir çalışma olabilecek niteliklere sahip, az rastlanır türden, kendine özgü ve çok etkileyici bir kitap. Fraser, anne babasının hizmetkârlarıyla görüşmeler yapmıştı. Onların keskin gözlerinden bakarak, 1930'ların İngilteresinde üst sınıfın sosyal dünyasını ve İkinci Dünya Savaşı'nda av partileri sona erip toplumsal duvarlar yıkıldığında ortaya çıkan dönüşümü yeniden kurguluyor. Hizmetkârların sözleri bize, hem hizmetkârı hizmetkâra, hem de hizmetkârı işverene bağlayan sadakat ve düşmanlığın karmaşık bileşimini olanca etkileyiciliğiyle anlatır; bir malikânede yaşayan ailenin yüreğindeki duygusal boşluk, birbirlerini sevmeyen çift, yalnız ve züppe oğulları da tüylerimizi diken diken eder. Fakat Fraser'ın cesareti ve özgünlüğü, bu acı çocukluk anılarını iki diyalogla yoğurmaktır: Biri babasıyla, önceleri korktuğu, şimdi ise acınası bir halde ve şaşkın, bir yaşlılar evinde ölmekte olan, aklı bulanmış, anıları bu bulanık suda yüzen babasıyla yaptığı konuşma, ikincisi de psikanalizcisiyle kendi anıları üzerine yaptığı tartışmadır. Sonunda ortaya son derece mahrem olmasının yanı sıra, insanı büyük zaman ve sınıf meselesiyle de yüzleştiren tümüyle yeni bir otobiyografi biçimi çıkmıştır.

Kitap aynı zamanda belleğin tabiatı üzerine bir füğdür. Hizmetkârların hayat hikâyeleri dümdüz anlatılıyor; ancak yanında, örneğin aralarındaki cinsel ilişkiler gibi sessizlikler ve gizli kapaklı şeyler de var. Ve bütün bunların arkaplanında Fraser'ın yaşlı babasının iyice erozyona uğramış belleği var, belki hizmetkârların da sonu böyle olacak. Hepsi, psikanalizinde kendi bilinçaltı belleğini keşfetmesi için Fraser'a malzeme sağlıyor. Örneğin nasıl beslendiğini ve belirli aralıklarla altının nasıl değiştirildiğini, dört aylık bir bebekken nasıl lazımlığa alıştırıldığını dadısından öğrenmişti: "Daha sonra, seni yatağının ucunda duran lazımlığa bağladım ve kakanı yapmanı bekledim." Ve bu terapi sayesinde, Fraser anne babasına duyduğu öfkeyi açığa vurmakla kalmamış, çocukluğunun geçtiği evdeki işverenlerle hizmetkârlar arasındaki toplumsal farklılıkların yetişkinlik döne-

mine taşıdığı duygusal bir bölünme olduğunu da fark etmişti. Dayanaklı ve becerikli bir kadın olan dadısı kendisine bir görünüp bir kaybolan güzel annesi kadar annelik yapmıştı; babasının sessiz kibrinden nefret eden kırgın bahçıvan ise yalnız çocuğun en yakın arkadaşı haline gelmiş, onu dinlemiş, ona bahçeyle uğraşmayı ve el emeğinin ne kadar değerli olduğunu öğretmiş, ona ikinci bir baba olmuştu. Bir emekçiye duygusal olarak bağlanmasını sağlayan bahçıvan, farkında olmadan Fraser'ın önünde, çok sonraları, kendisini reddeden babasıyla birlikte ait olduğu sınıfın değerlerini de reddettiğinde benimseyeceği siyasi yolu açmıştı.

Böylelikle, psikanalizci başlangıçta Fraser'ın bir tarihçi olarak ilgi duyduğu konuların dışında, geçmişine ait oldukça farklı bir şey arıyor gibiydi, soyut teoriler kurmayı, fiziksel dünyayı, gerçekte neler olduğunu bir kenara bırakarak geçmişle ilgili ***duygular*** ve kişiler arasındaki ilişkiler üzerinde yoğunlaşmıştı; analiz yoluyla "iç keşif yolculuğu"nun sonlarına doğru anlayışın iki boyutu tek bir yorumun parçası haline gelmişti.[1] Ancak bu, böyle bir yoruma yalnızca psikanalizle ulaşılabileceği anlamına gelmez. Bu tür bir yorum, ailenin diğer üyeleriyle doğrudan yüzleşilen ve altta yatan duyguları ifade etmenin güvenli, aslında beklenen bir şey olduğu bir ortamda, aile terapisi sırasındaki grup tartışmasının bir o kadar tipik sonuçlarından biri olabilirdi. Özel serbest çağrışım ve rüya analizi teknikleri bu tedavi yaklaşımının bir parçası değildi. Bununla birlikte, iç içe geçmiş sevgi ve öfke gibi, yakın ilişkilerde sık rastlanan çelişik duyguların karmaşık yapısını açığa çıkarmakta, ayrıca ilişkilerin nasıl yapılandığını araştıran bir aile sistemleri teorisinin getirdiği içgörüler sayesinde, kuşaklar arası etkileşimlerin duygusal örüntüler üzerindeki aynı ölçüdeki karakteristik yapısına işaret etmekte de bir o kadar etkilidir.

İtalya'nın kuzeyinde yaşayan küçük çaplı bir işadamının, ergenlik çağındaki, kendini aç bırakarak yavaş yavaş intihar eden güzel kızını ele alalım. Kız neyi protesto ediyordu? Ailesi bunu anlayamamış, çalışkan ve başarılı bir öğrenci olduğu okul yaşantısı da konuyu hiç aydınlatamamıştı. Çaresizlik içerisinde, büyük şehirde karizmatik bir aile terapistinden yardım almaya geldiler. Birbirlerine ilişkin anlattıkları hikâyeler her zamanki gibi kontrollüydü: çocuklar annelerini, kocasının iyi bir adam olduğunu, tek sorununun ise hiç gülmemesi, her zaman ciddi ve hüzünlü olduğunu anlatırken gördüklerinde, onun belki bir derece özgür olması gerektiğini düşündüler. Ancak danışma odasında konuyu hepsini felce uğratan aile sırlarına getirmek bir saatten uzun bir zaman almıştı. Adam hali vakti iyi bir aileden geliyordu, fakat babasının hizmetçilerinden birini hamile bıraktıktan sonra onunla evlenmişti. Onun için bu ilişki, "melek gibi" ama kederli annesi üzerinde otorite kuran babasına karşı bir isyandı; kadın için

ise yoksul ailesinden kaçma fırsatıydı. Ancak kaçmak yerine kendi ebeveynlerinin sorunlarına hapsolmuşlar, aynı sorunları kendi çocuklarına da yaşatmışlardı. Adam onurlu bir iş yapmıştı, ama kendisini baştan çıkaran ve hayatını mahveden karısını asla affetmemişti. Boş vakitlerini kendi anne babasıyla geçirmeyi tercih ediyor, onlar gibi "*la serva*"yı [hizmetkârlar] aşağılıyordu. Kadın ise onu hep katı, kendisine kötü davranan, sorunlarına kulak asmayan biri olarak görüyordu ve kocasının pek de saklamadığı öfkesi kadını sürekli depresyona sokuyordu. Adam ise kadını katlanılmaz derecede duygusal buluyordu ve onun ailesiyle ilgili sorunlarından bıkmıştı. Çocuklar, annelerinin ağlamasından ve bağırmasından yakınıyorlardı. Duygusal açıdan, birbirlerine bağlanmaktansa öncelikle kendi ailelerine bağlı kalmışlardı. Kadının ailesi adamınkine göre yalnızca toplumsal açıdan düşük statülü değil, aynı zamanda çok daha yoksuldu; kadının ailesini kendisini sömüren ve doymak bilmeyen insanlar olarak gören kocasıyla ilgili en büyük şikâyeti kızkardeşlerine yardım etmiyor oluşuydu. Bununla birlikte, her pazar günü adam, kadına ve kadının çevresine karşı duyduğu kızgınlığı paylaşan kendi ailesi için bir aile yemeği hazırlanmasını istiyordu. Adamın hiç değişmeyen duygusal ve sınıfsal kini sayesinde bu pazar yemekleri bir nefrete dönüşüyordu. Daha önce hiç kimse anlamamış olsa da, kızın yemek yemeyi reddedişi, annesi ile babası arasındaki gizli fakat katlanılması mümkün olmayan çekişmeye karşı attığı bir çığlıktı. Yaptığı şey bir aynadaki gibi ters yansımaydı: bir nefret biçimi olarak yemek yerine, bir sevgi biçimi olarak açlığı tercih ediyordu.

Aile terapisi de derinlerdeki gerçeklerin genellikle psikanalizden daha çabuk açığa vurulduğu özel durumlardan biridir. Bu terapi, bireyin ihtiyaçlarını bir tecrit ortamında değil sosyal bir ortamda yorumlamanın avantajına sahiptir. Söz konusu yaklaşım sayesinde bir ailede neden her kuşakta oğulların babalarıyla tartıştığını, diğer bir ailede ise aile mesleğinde başarılı olabilmek için gerekli beceri ve hırsın nasıl kuşaktan kuşağa aktarıldığını; bir ailede babaların da oğulların da neden kendilerini tek ve sürekli bir aşk ilişkisine adamayıp her zaman metres tuttuklarını, başka bir ailede sadece güçlü kadınların sesi duyulup, erkeklerinse bir köşede kaldıklarını ve bir başka ailede de neden depresyondaki annelerin kızlarının da depresyonda olduğunu anlayabiliyoruz. Sıradan deneyimlerin çeşitliliğine ilişkin bu araştırmalar bireysel psikanalitik teorinin (ne yazık ki "psikotarihi" tektipleştiren) bütün kültürlere uygulanmasından çok daha faydalıdır. Ayrıca sözlü tarihçilerin sıkça karşılaştıkları ve açıklama ihtiyacı duydukları, farklı insanların yaşamlarındaki inanılmaz farklılığa da çok daha yakındır. Her iki terapi biçiminden çıkarılacak temel derslerden biri, sıradan toplumsal yaşam yapısının ve bu yapının kuşaktan kuşağa aktarılışının ayrılmaz parçala-

rı olan duygu, bilinçaltı istekler, reddedişler ve taklit edişlerin gücüne ilişkin gelişmiş bir tarihsel duyarlılığın gerekli olduğudur.

Aynı şekilde, rüyaların yorumlanmasında en önemli şey, özel psikanaliz teknikleri değil, bilincinde olduğumuz dünyada sembolizmin ne kadar yaygın olduğuna psikanalizin dikkatlerimizi çekmiş olmasıdır. Görüştüğümüz kişilerden rüyalarını, korkunç kâbuslarını ya da fabrikada çalışırken kurdukları hayalleri anlatmalarını pekâlâ isteyebiliriz; içlerindeki istekler ve endişelerle ilgili bu tür ifadelerden en fazla şeyi öğrenebilmek için kuşkusuz "rüya çalışması"nın, rüyaların sembolik mesajlarını açığa çıkaran mesaj kısaltmaları, tersine çevirme teknikleri, başka bir şeyin yerine kullanma, metaforlar, kelime oyunları ve görsel imgeler gibi tipik ipuçlarını bilmemiz gerekir. Bir hayalin ya da bir kâbusun korkutucu gücünün altında yatan sebeplerden biri de bu ipuçlarıdır. Ancak bu araçların aynı zamanda bilinçli bir şekilde iletilen mesajların (kaba müzik gibi toplumsal âdetlerin, şakaların ya da geleneksel mitlerin yanı sıra kişisel hikâyelerin) sembolik anlamlarına ilişkin normal ipuçları olduğunu bilmek de bir o kadar faydalıdır.

Daha da açık bir şekilde ifade edersek, Freud psikanalizini yeniden yorumlayan Jacques Lacan sembolizmin bir parçası olarak dilin oynadığı temel role özellikle dikkat çekmişti. Lacan, bilinçaltının bir dil gibi yapılandığına inanır ve cinsel ve kişisel kimlikteki gelişimleri insanın çocukluğunda kendisiyle konuşulurken, dinlerken ve konuşmayı öğrenirken geçirdiği dille tanışma aşamasında temelleri atılan, birbirleriyle eşzamanlı olarak ilerleyen ve her zaman istikrarsız bir seyir izleyen süreçler olarak görür. Öyleyse, dilin içine işlemiş ve farkında olmadığımız kültürel cinsiyet sembollerinden kaynaklanan cinsiyet farklılıkları, çocuk için henüz hiçbir anlam taşımazken, iç psişizmasına erkeksi ve kadınsı nitelikler dahil edilir. Lacan'ın, Freud'un insan kişiliğinin gelişimine aslında bir erkek bakış açısıyla yaklaşımını yeniden formüle etme çabası, Klein ve Chodorow'un daha önceki çabaları kadar kökten değildir; düşüncelerini kısmen, kasıtlı olarak kullandığı anlaşılmaz "sembolik" bir dille ortaya koyduğu için, bir teori olarak mantıksal eleştiriye fazla dayanamaz.

Bununla birlikte, Lacan'ın öne sürdüklerinin, kadınlar ve erkeklerin toplumdaki başarıları arasındaki farklılıklardan çıkarılan düz sonuçların yetersizliğini ve kültürün ağırlığını göz ardı eden politikaların yüzeyselliğini göstermekte feministlere faydası dokunmuştur. Toplumsal bilinç gelişiminin ilk anlarından itibaren küçük kız çocuğu, tıpkı eril kalıbın her zaman öncelikli olduğu ve norm teşkil ettiği, dişil kalıbın ise yalnızca istisnai bir kullanım olarak kaldığı dilde olduğu gibi, erkek olmanın imtiyazlı olduğu bir kültüre girmekte olduğunu, dolayısıyla erkeklere imtiyaz tanımayı öğrenir. Kültür dünyasında olumlu bir yer edinebilmek için, başından itiba-

ren savaşması gerekmektedir, fakat bu eşit bir savaş değildir. Resimsi yazısı olan kültürlerde kız çocuğu dilini okumaya başladığında aynı dersler ikinci kez içselleştirilecektir: Çinli bir kız çocuğu erkek anlamına gelen işaretin tarla ve güç sembollerinden, kadınınkinin ise dokuma tezgâhı ve rahim sembollerinden oluştuğunu keşfedecektir.

Sözlü tarihçilerin bulgularına göre bu yaklaşımların içselleştirilmesi de, yaşlı kadınların ve erkeklerin dili kullanma şekillerindeki farklılıklarda bir o kadar açıkça kendini göstermektedir. Isabelle Bertaux-Wiame, Fransa'nın kırsal kesimlerinden Paris'e göç edenler arasında "erkeklerin yaşadıkları hayatı ***kendilerine*** ait bir şey", bir dizi iyi tanımlanmış, bilinçli eylem olarak düşündüklerini; hikâyelerini anlatırken de konuşma biçimlerinde kendilerini eylemlerinin öznesi sayarak etken "Ben"i kullandıklarını belirtir. Aksine kadınlar, hayatlarını ilişkileri açısından anlatırlar, kendi hayat hikâyelerine başkalarınınkilerden kısımlar eklerler ve sık sık "biz" ya da "birisi" (Fransızca'da *on*) derler, bu da hayatlarının o kısmının altında yatan ilişkiyi sembolize eder: "annem, babam ve ben", "kocam ve ben", "ben ve çocuklarım" yerine "biz".[2] Bunların ışığında okunduğunda, hayat hikâyeleri beklenmedik ve önemli yeni mesajlar içerir.

Son olarak, söylenmeyenden anladıklarımız daha fazladır. Burada yine psikanalize özgü teoriler, yeni bir duyarlılık ve neyin kaçırılmış olduğunu fark etme yetisi kadar faydalı olmamıştır. Freud'un bütünsel belleğe olan inancı, şimdi 19. yüzyılın geçmişi yeniden ele geçirme fantezisi olarak görünmektedir ve çoğu insanın "hatıraların, potansiyel olarak yeniden ele geçirilebilir olduğuna inanmasını sağlayacak kadar etkili olmasına rağmen, kuşkusuz hiçbir bilimsel temeli yoktur."[3] Freud'un bebeklik anıları bastırıldığı için yoktur açıklaması hemen hemen kesinlikle hatalıydı; bebeklik anılarının unutulma sebebi utanç verici anıların bastırılması değil, muhtemelen o dönemde uzun dönemli belleğin henüz oluşmamış olmasıdır. Psikanalize tabi tutulan kişilerde (ketum, kapalı, inatçı) tipik bir biçimde rastlanan "direnme"nin, çocuklukta beslenmeyi, altının bağlanmasını ya da tuvaletini doğru yere yapmayı reddetme analojisiyle anlaşılabileceğine ya da anlaşılamayacağına ilişkin bir ipucu da yoktur. Buradan çıkarılması gereken en önemli ders, neyin söylenmediğine dikkat etmek ve sessiz kalışların anlamını düşünmektir. En ikna edici olanlar, muhtemelen en basit anlamlar olacaktır.

Kısacası psikanalizin etkisiyle kazanmayı umduğumuz şey, gizli bir odayı açan anahtar değil, belleğin ve iletişimin inceliklerini daha keskin bir kulakla dinleme yetisi olabilir. Tipik olarak bastırılan şey, cinsellik örneğinde olduğu gibi aynı zamanda tipik olarak mevcut olandır. Bilin-

çaltının içerdikleri, boyut ve güç açısından farklılık gösterebilir, fakat tür açısından farklı değildir: bunlar gördüğümüz tüm sebeplerden ötürü, tesadüfen ya da bilinçli olarak unutulmuş insan deneyiminden öte bir şey değildir. Toplama kamplarından sağ çıkmayı başaranlar yemek ve işkence rüyaları görürler. Tamamen deli bir insanın hayalleri bile gerçek hayat tarafından belirlenir. Kraliçe Victoria çağında şizofrenlerin fantezilerinin konusunu din oluştururken, günümüz şizofrenleri cinsellikle ilgili fanteziler kurarlar, fakat her ikisi de dönemlerinin gündelik meselelerinden yola çıkarlar. Sonuç olarak fantezi ve bilinçaltı, yaşamlarının yeniden düzenlenmesinden öte bir şey değildir. Bazen dünyayı tepetakla gösterebilirler ve kuşkusuz gerçekte insanların davranışlarını değiştirme gücüne sahiptirler. Bu noktada, bilinçaltı her hayat hikâyesinin arkasında yer alan bir güç gibidir. Ancak bilincin hangi tarafından algılarsak algılayalım, uygarlığın bizi nasıl yoğurduğu ve getirdiği hoşnutsuzluklar açıkça ortadadır.

Bununla birlikte psikanalizin, sözlü tarihçilerin aynı derecede dikkat etmeleri gereken bir boyutu daha vardır. Bu, belleğin açığa çıkarıldığı ilk tedavi sürecidir. Pek çok sözlü tarihçi bunu kendi deneyimleri sayesinde şans eseri fark etmişlerdir. Kendisiyle görüşme yapılmasının yaşlı bir insana yeni bir önemlilik ve amaç hissi, sabırsızlıkla beklenecek bir şey, hatta bir hastalıkla mücadele etme ve hayata dönme gücü verdiğini (genellikle üçüncü bir kişi aracılığıyla) öğreneceklerdir. Bunun her zaman o kadar kolay olmadığını da öğrenmiş olabilirler.

Çoğu insan, hatırlandığında birtakım güçlü duyguları açığa vuracak anılara sahiptir. Kaybedilmiş bir anne ya da babadan konuşmak insanı gözyaşlarına boğabilir ya da öfkelendirebilir. Bu durumda, genellikle tek ihtiyaç duyulan şey, insanı sıkmayan ve hislerini paylaştığınızı gösteren bir tepkidir, duygularınızı açıklamak başlı başına olumlu bir şey olur. Ancak bazı anılar derin ve hesaplaşılmamış acılara dokunabilir ve profesyonel bir terapistin yardımıyla üzerinde daha sürekli düşünülmesini gerektirebilir; böyle durumlarda sözlü tarihçinin yapabileceği en iyi şey, böyle bir yardıma nasıl ulaşılabileceğini önermek olur. Bu tür durumlar en çok, şiddet içeren, utanç verici ya da özellikle karmaşık ve şok etkisi yaratan aile deneyimlerinden, savaş ya da zulüm travmalarından kaynaklanır.

Donald ve Lorna Miller, 1915-1922 arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan yüz binlerce Ermeni'nin zorunlu göçünü yaşamış olanların anılarını kaydetmişlerdir. Bu zorunlu göç, yaşayanların belleklerinde kimbilir neler bırakmıştır? Bazıları bu konu hakkında asla konuşmazlar. Bazılarının içindeki öfke, yerini siyasi açıklamalara ya da "kimsenin

umurunda değil ki" teslimiyetine, hatta affetme duygusuna bırakmıştır. Ancak bazılarında Türklere karşı derin bir kin duygusuna neden olmuştur. Hatta bazıları hâlâ intikam umuduyla yaşıyorlar: neredeyse tüm ailesini kaybeden 78 yaşındaki bir Ermeni, 1973'te California'da Santa Barbara'daki bir kafede, Türk konsolosluğunda çalışan iki memuru vurmuştur.[4] Öfkesi farklı bir kültürde ve farklı bir kıtada, elli yıldan uzun bir süre boyunca varlığını sürdüren bir hatıraydı.

Nazi toplama kamplarındaki kurbanların daha sistematik bir şekilde aşağılanmalarına, imhalarına ve uğradıkları hakaretlere ilişkin anılarının unutulması da bir o kadar zordur. Bu kamplardan sağ çıkmayı başaran iki yüz İtalyan, birçoğunun başlarından geçenleri kendilerine sakladıklarına tanıklık etmişlerdir; anlatmamışlardı, çünkü öyle dehşet vericiydi ki kimse inanmayacaktı, kelimelerle ifade edilmesi imkânsızdı ve yakınlarına dayanamayacakları kadar acı verecekti: nasıl bütün yakınlarından uzaklaştırıldıkları, her şeylerinin ellerinden alınışı, çırılçıplak soyunmaya zorlanışları, saçlarının tıraş edilişi, isimlerinin yerine numaralandıkları, yalnızca ellerini ve ağızlarını kullanarak "*come una bestia*" [hayvan gibi] yemek yemeye zorlanışları, her gün ölümle burun buruna yaşamayı, yakılan vücutların kokusu, insan küllerinin yol yapımında kullanılışını görmeleri, ceset yığınları, hayatta kalabilmek için nasıl ot yiyerek açlıklarını bastırdıkları, hırsızlık yapışları, en yakınından başka kimseye güvenmemeyi, yakınlarının cesetleri yanında rahatsız olmadan uyumayı ve ısınmak için onu soyup giysilerini giymeyi ve her şeyden önemlisi, bir gardiyan başka bir mahkûmu gözlerinin önünde kafasına vura vura öldürürken bile ölümü sıradan bir şey olarak kabul etmeyi... nasıl öğrendikleri. Kuşkusuz bunları anlatmanın bedeli bugün dahi haftalar boyu kâbuslar görmek olabilir. Bu anılar dolaylı olduğunda dahi dayanılmaz olabiliyor. Claudine Vegh, ebeveynleri Nazi döneminde öldürülen Fransız Yahudilerle yaptığı görüşmeler sırasında benzer korkulara, kâbuslara, sinirliliklere, öfkelere ve şoklara rastlamıştır. "Kimsesiz kalanların büyük bir kısmı geçmişleri hakkında asla konuşmuyorlar, bu onlar için bir tabu... Konuşmak istemiyorlar ve her şeyden önemlisi konuşamıyorlar." Konuşanların çoğu da tutuktu ve fısıltıyla konuşuyorlar ya da gözyaşlarına boğuluyorlardı. Ebeveynlerinden ayrıldıkları zaman matem tutamamışlardı çünkü buna hiç zamanları olmamıştı, tören yapamamışlar ve çok uzun zaman sonra bile ebeveynlerinin öldüğünden emin olamamışlardı. Bu durumla asla hesaplaşamamışlardı. Açık bir yarayla, kayıpların, utancın, öfke ve suçluluğun karmaşasıyla yaşlanmışlardı ve bütün bunlar bugün gerçekliklerinden hiçbir şey kaybetmemişlerdir: "hayatları boyunca peşlerini bı-

rakmayan 'sessiz ıstıraplar' ... bu öylesine büyük, öylesine sürekli, öylesine kuşatıcı bir acı ki, bir ömür sonra bile hakkında konuşmak imkânsız gibi gözüküyor."[5]

Bu tür anılar önemli oldukları kadar korkutucudur da ve dinleyenin çok özel becerilere sahip olmasını gerektirir. Neyse ki bu tür anılara çok sık rastlanmaz. Çoğu kişi, geçmişte yaşanmış acılarla daha kolay baş edebilir çünkü bu acıların yanı sıra mutluluk, sevgi ve başarı hikâyeleri de vardır ve bunları bir arada hatırlamak olumlu olabilir. Kendi yaşamımızı hatırlamak benlik duygumuz için şarttır, bu anı üzerinde çalışmak insanın kendine olan güvenini güçlendirebilir ya da yeniden kazandırabilir. Hayat hikâyelerinin sağaltıcı boyutu tekrar tekrar keşfedilen bir şeydir. Edebiyat eleştirmeni ve *English Diaries* (1923) [İngiliz Günlükleri] antolojisinin derleyicisi Arthur Ponsonby, yazarlardan kaçının günlüklerini "kendilerini tahlil etmek, teşrih etmek ve iç gözlem yapmak ... zihinlerini berraklaştırmak, insani sorunlarını ortaya çıkarmak, mevcut durumu değerlendirmeye çalışmak' amacıyla kullandıklarını göstermiştir. "Bazen bunu yaparak, başkalarının dua ederek ulaştığı bir rahatlama duymuşlardır." Willa Baum ise, sözlü tarih görüşmelerinin "görüşülen kişilere hemen her zaman fayda sağladığını" ortaya çıkarmıştır. Sosyologlar hayat hikâyelerinin anlatıldığı görüşmelerin günah çıkartma boyutundan da söz etmişlerdir; kısmen de, çalışmalarının çoğunu topluma uyum sağlayamayan ve genellikle tecrit edilmiş kişilerle yürütmelerinden dolayı, özellikle "anlayışlı bir kulağa" verilen beklenmedik ölçüde sıcak cevaplarla karşılaşmışlardır. Annabel Faraday ve Ken Plummer, aldıkları bir dizi mektuptan yola çıkarak bunu canlı ayrıntılarıyla gösterirler:

> Eğer tepkilerim düşünmeden verilmiş tepkiler olduysa, bu, sizin tecrit duvarımı beklenmedik bir biçimde yıkmış olmanızdan kaynaklanıyor ve sizi özel bir arkadaş olarak düşünmekten kendimi alıkoyamıyorum. Umarım siz de beni böyle görüyorsunuzdur.

Daha sonraki bir mektuptan alınan bir parça:

> Bugün sizinle konuşmak beni çok rahatlattı. Bu kadar anlayışlı bir dinleyici olduğunuz ve böylesine rahat hissetmemi sağladığınız için size teşekkür ederim.

Ve aylar sonra, yine:

> Size çok fazla şey yüklüyormuşum ve sizi kişisel dertlerimin bir çıkışı olarak kullanıyormuşum gibi hissediyorum, fakat bu, musluğun açılmasını sağlayan bir olay oldu...

Araştırmacılar olarak, karşılarındakinin hislerini anlayan bir gözlemci olmaktan "günah çıkartan bir papaz ve duygusal bir dayanak" haline gelmelerinin, gerçekten de, görüşmelerini kaydettikleri ve cinsel sapkınlıkları olan pek çok insanın ciddi sorunları göz önünde bulundurulduğunda, sonsuz enerji tüketimine sebep olabilecek bir yük teşkil ettiğini fark etmişlerdi. Ancak görüşme yaptıkları insanların bazılarında tanık oldukları olumlu değişimler de bir o kadar dikkat çekiciydi: örneğin, artık "kendini, toplum içine 'asıl kimliğiyle çıkabilecek' kadar güçlü hissettiğini" ileri süren bir travesti, bu hareketin kaçınılmaz olarak zaten sallantıda olan evliliğini bitireceğini hissetmiş ve bunun için de hayat hikâyesinin yayımlanmasını önermişti. Sözlü tarihçilerin görüştükleri kişilerde tanık olmaları muhtemel değişimler, bu kadar renkli değilse bile kesinlikle önemli olacaklardır. Sadece insanların tarihin işine yarayacağını değil, tarihin de insanların işine yarayabileceğini giderek daha fazla fark etmeleri, son yıllarda bu kadar çarpıcı biçimde yayılan anı terapisi akımının temel dayanaklarından biri olmuştur.

Başka bir gelişme de, bakım uzmanlarının yaşlanmaya karşı tutumlarındaki gözle görülür değişimdir. Yirmi yıl önce gerontolojistler hatırlamayı onaylamıyorlardı. "Geçmişle yaşamayı", patolojik bir şey, bugünün gerçekliğinden kopuş, geçen zamanı ve yaşlanmayı inkâr etme, hatta organik beyin hasarı ya da "çocukluktaki bağımlılığa" psikolojik bir "geri dönüş" olarak görüyorlardı. Kişisel geçmişi düşünmenin ve böylece değişimin kabulünün, yaşamda geçirilen tipik dönüşümler sırasında insanın kimliğini koruması için şart olduğu fikri, psikanalitik düşüncenin temelinde yatan mantıksal bir çıkarımdır; Erikson o sırada bile bunu tartışıyordu. Ancak yaşlı insanlara psikanaliz uygulamak pratikte pek sık rastlanan bir şey değildi. Tartışmaları en çok etkileyen, 1955'te yaşlıların akıl sağlığını araştırmak üzere görüşmeler yapıp teybe kaydetmeye başlayan ve bu arada "anıların gözle görülür tedavi edici etkisinin farkına varan" Amerikalı araştırmacı ve psikiyatri uzmanı Robert Butler'dı. "The Life Review" (1963) [Yaşamın Gözden Geçirilmesi] üzerine yazdığı, bugün klasikleşmiş bir makalesiyle başlayarak, öz-kimliğin yeniden inşa edilebilmesi için evrensel bir geçmişteki çatışmaları yeniden değerlendirme sürecinin parçası olarak anıların normal ve sağlıklı bir şey ve yaşlıların kendi kendilerine yardım etmelerinde bir araç olduğunu ileri sürmüştü. Bireysel bir görüşme ya da bir grup tartışması sayesinde "kendilerini rahatsız eden ve zihinlerini meşgul eden şeyleri yeniden çözümlemek, yeniden düzenlemek ve yeniden bir araya getirmek niyetiyle hayatlarını gözden geçirebilirler." Gençler kadar yaşlıların da duygularını dışa vurma, dertleri hakkında konuşma, pişmanlıklarına çözüm yolu bulma fırsatına ihtiyaçları vardır; ör-

neğin hayatlarının bir noktasında ahlaki deneyimlerini, anne ve baba olmak konusunda acılar yaşayarak çıkardıkları dersleri, kendilerinden daha genç bir nesle aktarmak ve "iyi birer anne baba olamadıkları düşüncesine bağlı olan suçluluk duygularını, kederlerini, belirsizlikleri, korkularını ve huzursuzluklarını ifade etmek" isteyebilirler.[7]

Butler'ın etkisi, hem Amerikan Psikiyatri Birliği'nin yayımladığı yaşayan tarihe bir rehberle (*Living History*, 1970), hem de araştırmacıların ve terapistlerin, onun fikirlerini sınama çabasıyla kaleme aldıkları bir dizi makaleyle yayılmıştır. Kısmen, normal hatırlama ile tam olarak ne kastedildiği konusundaki anlaşmazlıklar yüzünden kısmen de yaşlılar evine yerleştirilenlerde öz-kimlik kaybının zarar verici etkileri üzerinde yeterince düşünülmemiş olması nedeniyle, bu araştırmalardan yeterince kesin sonuçlar çıkmamıştır.[8] Sonuçta, Britanya'da pratikte ilk hamleyi, bugün sayıları hızla artan ve bakıma ihtiyacı olan yaşlıların bakımında sorumluluğu büyük ölçüde üstlenmiş olan sosyal görevliler ve hastane çalışanları yapmıştır.

Sosyal hizmetlerde bazı öncü uygulamalar o sırada da vardı. Örneğin, kurumlar arasında sersemletici gidiş gelişlerden sonra ya da kendilerini evlat edinen anne babaların yanında yaşarken berrak bir benlik duygusunu korumalarına ya da yeniden kazanmalarına yardımcı olabilmek için, önceleri bakıma muhtaç çocuklar için hazırlanan ve belgelerle fotoğraflardan oluşan "yaşam defterleri" bunlardan biridir. Yaşam defterleri son zamanlarda zihinsel özürlü yetişkinler için de kullanılmıştır. Yaşlılara yönelik sosyal çalışmalarda da anıların arada bir kullanışına rastlıyoruz. Ancak burada esas olan, farklı sınıf ve kuşaklardan gelen, farklı bir yaşam deneyimine sahip olan ve hizmet verdikleri insanların ihtiyaçlarını durumlarına ilişkin kendi teşhislerini dikkate almadan belirleyebileceğini varsayan uzmanların, Malcolm Johnson'ın deyimiyle "muazzam burnu büyüklüklerinin" farkına varılmasıydı. Bu, yaşlılığa ilişkin sorunlara, yaşlanan kişilerin kendi yaşam deneyimlerinden yola çıkarak yaklaşmak anlamına geliyordu: "hayatta hangi yollardan geçtiklerini ve bu yolların bugünkü sorunlarını ve meselelerini nasıl şekillendirdiğini belirlemek amacıyla" onları dinlemek. Böylece kişinin hayatın geç dönemlerine ilişkin kendi *öncelikleri*, "yenilgiler ve zaferler, korkular, tatmin oluşlar ve gerçekleşememiş arzular"dan oluşan bir yaşamın sonucu, ortaya çıkacaktır. Pek çok sosyal görevli, örneğin kendisine bakamayacak durumda olan ama inatla yaşlılar yurduna gitmek istemeyen yaşlı adam gibi özellikle şaşırtıcı durumlarda geçmişin bir ipucu sağlayabileceğini fark etmişti. Kimsesizler yurdunda yetişmiş bir çocuk olduğu öğrenildiğinde, adamın direnişi birden anlaşılır olmuştu. Kısacası dinlemek mesleki açıdan faydalı bir şeydi.[9]

Bu arada, yaşlılar için barınak inşa eden bir hükümet mimarı, Mick Kemp, ziyaret etmek zorunda olduğu evlerdeki kötü yaşam koşullarından rahatsız olmuş ve kendisine, içe kapanık yaşlıları konuşmaya ve tepki vermeye teşvik etmek için imgelerin kullanılması üzerine deneyler yapma yetkisi verilmişti. Başta sanatsal imgelerden yararlanmıştı, fakat daha sonra iç mekânlar, VIII. Edward'ın tahttan feragat edişi, genel grev ve Jarrow yürüyüşü gibi belirli manzaraları ya da olayları gösteren eski resimlerin çok daha etkili olduğunu anladı. Resimlerle ilişkili eski müzikler de etkiliydi. 1980'den itibaren *Hatırla* Projesi Yaşlıların Eğitimine Yardım Dairesi tarafından devralındı ve burada, Joanna Bornat, bir sözlü tarihçi olarak kendi deneyimlerini de projeye katabilme fırsatı buldu. Bir yıl içerisinde yaşlılardan oluşan gruplarla yapılacak pratik çalışmalarda kullanılmak üzere, müzik, şarkı ve sözlü anıları bir araya getiren ve birbirini izleyen kaset ve slaytlardan oluşan altı paket program oluşturuldu.

Yalnızca bir teyp, bir projeksiyon makinası ve beyaz bir duvar gerektiren ucuz ve kullanılması kolay *Hatırla* paketleri çok başarılı olmuş ve Butler'ın fikirlerinin ne kadar etkili olduğunun doğrudan ve pratik bir göstergesi olmuştur. Yaşlıların gündüz bir araya geldikleri yerlerden ve kendi evlerinde yaşayan aktif yaşlıların gittikleri kulüplerden, düşkünler evine gönderilme tehditi altındaki kronik hastalara, ağır depresyon geçiren, bunamış, hatta hastanelerdeki psikozlu hastalara varana kadar her yerde anıların başarılı sonuçlar doğurduğu belirtilmiştir. Canı sıkılan, çekingen yaşlılardan oluşan normal bir grupta, atmosfer anında değişmektedir: kaset ve slayt gösterisi başlar başlamaz, konuşmaya ve şarkıları söylemeye başlıyorlar, daha sonra da konuşmaya devam ediyorlar ve diğerleri de onları dinliyor. Çok daha dikkat çekici olan sonuçlar ise aylarca sessiz kalan yaşlıların birden diğerleriyle konuşması, normalde tamamen hareketsiz duran birinin müzikle birlikte tempo tutması, kendine uzun süre hiç bakmayan yaşlı bir kadının dış görünümüne dikkat etmeye başlaması, ağır depresyon geçiren, içine kapanık ve yaşlı bir adamın, eski bir iş arkadaşıyla bir anısını paylaşması ve gülümsemesi olmuştur. Bu değişen atmosferin başkaları üzerindeki etkisi de bir o kadar önemlidir. Yaşlılar evinde çalışanlar bir şeyler yapılabileceğini görebilir, akrabalar yaşlıları daha sık ziyaret etmeye ve onlarla daha uzun vakit geçirmeye başlarlar. Daha basit bir şekilde ifade edersek, *Hatırla* ortak bir konuşma konusunun kıvılcımıdır ve iletişim bir kez başladı mı insanlar birbirlerinin insan olduğunu yeniden keşfederler.

1900'lerde "Çocukluk", 1920'lerde "Gençlik", "1930'lar", iki savaş, vb bölümlerden oluşan ilk *Hatırla* paketi üç yıl içerisinde 1500 adet satmıştı. Pek çok bölge artık kendi paketini oluşturmuş durumda. Hem-

şireler, sosyal görevliler, terapistler ve yaşlılarla çalışan pek çok başka profesyonel ve gönüllü için düzenli olarak açılan eğitim kursları vardır. Anı terapisi, yeniden canlandırıcı etkisi olan bir dalga meydana getirmiş, yaşlıların bakımına yaklaşımları değiştirebilecek, küçük ama bir araya geldiğinde büyüyen bir katalizör işlevi görmüştür. John Adams, Londra'nın güneyindeki bir hastanede, sürekli bakım koğuşuna eski afişler asmış ve bunların koğuşta kalanların ve ziyaretçilerin konuşmasını sağladığını görmüştür: "hastaların, İngiliz Savaş Müzesi posterinin yardımıyla, ziyaretçilerine Birinci Dünya Savaşı'nda Alman uçakları ile İngiliz uçaklarını nasıl ayırt ettiklerini anlattıklarına tanık olunuyordu." Koğuşlara bir azizin ya da bölgedeki bir toprak sahibinin adını vermek yerine, yaşlılar için bir anlam ifade edebilecek, ünlü bir müzikhol yıldızının ismi verilmeli ve dekorasyonda da aynı amaçla, "hatırlamayı özel bir olay olmaktan çıkarmak ve koğuş yaşantısının genel dokusunun bir parçası haline getirmek" amacıyla hareket edilmeli. Andrew Norris ve Muhammed Abu El Eileh, bir grup terapi seansında ortaya atılan bir önerinin ardından bir Dartford hastanesindeki bir grup yaşlı ve kırılgan psikogeriatrik hastayı, ilgilendiklerini söyledikleri yerleri gezmeye götürdüler, birlikte eski işyerlerini, evlerini, okullarını ve eskiden gittikleri barları ziyaret ettiler: "Tepkileri bizi hayret düşürdü." Grup tartışması, hastaların üçünün eskiden müzisyen olduğunun keşfedilmesini, onlara müzik aleti alınmasını ve koğuştakileri eğlendirmelerini de sağladı. Daha aktif gruplar yerel kitapçıklar yayımlamış, sergiler bile düzenlemişlerdi. Bazen, Bob ve Pappa Little tarafından, Hackney'deki bir yaşlılar evinde Annie Lai ile kaydedilen, 1920'lerde Londra'da, Chinatown'da yaşayan bir afyon tüccarı ile evli, beyaz bir kadının hayat hikâyesi gibi, bu tür çalışmalar, geçmişinden utanan yaşlı bir kadının özgüvenini yerine getirmekle kalmamış, benzersiz derecede değerli bir tarihsel kanıt da oluşturmuştur.[10]

Anıların ne kadar faydalı olabildiği tıp alanında tam manasıyla açıklığa kavuşamamıştır. Hiç şüphesiz, bu yöntem bunama gibi hastalıkların tedavisinde kullanılamaz: "yalnızca hastane yaşantısını daha dayanılır ve anlamlı bir hale getirebilir." Sosyal çalışmanın yalnız yaşayan yaşlılarla mı, yaşlılar evinde yaşayan yaşlılarla mı yoksa bir dizi hastanede mi ya da bireyler arasında mı gerçekleştirildiğine bağlı olarak, uygulamanın ve etkilerinin farklı olması gerektiği de bir o kadar açıktır. Peter Coleman, hatırlamanın herkese aynı ölçüde uygun olmadığını vurgular. Coleman'ın araştırması, on yıl önce görüşme yaptığı, Londra'da sığınaklarda yaşayan elli bir kişilik gruptan hayatta kalan sekiz kişiyi takip edebilme fırsatı bulması açısından istisnai bir çalışmadır. Başlangıçta, yirmi birinin, geçmişlerinden bahsetmekten hoşlandıklarını ve "anılarını sevinçle hatırladık-

larını," diğer taraftan hayatla farklı yollardan başa çıkan on altısı için hatırlamanın hiçbir şey ifade etmediğini görmüştü. Geçmişlerini sevinçle hatırlayanlar en esnek gruptu; fakat hatırlamak istemeyenler arasında birkaçının, sözgelimi geçmişte mahkûmiyet deneyimi olan ve şimdi yalnız yaşayan birinin morali bozuktu, diğerleri ise çok meşgul oldukları için anıların değerli zamanları için bir kayıp olduğunu düşünüyorlardı. Başka iki grup çarpıcı bir zıtlık oluşturuyordu. "Geçmişte yaşayan" ve en çok "pişmanlık duydukları olayları" hatırlayan sekiz kişi "hatırlamaktan kendilerini alıkoyamayan"lardı: bunlar çok fazla konuşuyorlar, ama bundan rahatsızlık duyuyorlardı. Bu kişiler kötüye gidiyor, psikolojik rahatsızlıkları giderek ağırlaşıyordu. Bu tür insanlar, aslında grup terapiden zarar görebilirlerdi, ihtiyaç duydukları şey, bireysel uzman danışmanlıktı. Bugünün, geçmişten çok daha kötü olduğunu düşünen, bu da daha çok hüzünlenmelerine sebep olduğu için geçmişi hatırlamaktan kaçınan bir başka altı kişi için de pek ümit yoktu. Tipik olarak bir süre önce eşlerini kaybetmiş oluyorlar ve hayat arkadaşları olmadan, dul ve yalnız yaşamaya alışamıyorlardı. Bu tür kişilerin ihtiyacı olan şey yine bireysel terapiydi ve bu sağlanmamıştı. Ölmemiş olanlar on yıl sonra da depresyondaydı. Kısacası otomatik çözümler yoktur: "her kişi üzerinde özel olarak düşünülmesi gerekir."[11]

Anahtar işte buradadır. Psikanaliz gibi anı terapisi de her derde deva değildir. Dönüştürücü gücünün temeli sözlü tarihte olduğu gibi çok basittir: yaşlıların söylediklerini dikkatle dinlemek. Bu yolla mutsuz, zor, homurdanan bir yaşlı beyaz, Batı Hint Adalarından genç bir hemşire için benzer deneyimlere sahip biri haline bile gelebilir. Yaşlıların bakımından sorumlu personel, hastalarını tanımaya çalışmazsa hastalar kolaylıkla, yalnızca yemek ve su verilecek, ölene kadar idare edilecek ve bakılacak vücutlar haline gelebilir. İletişim onları tekrar insana dönüştürebilir.

Ne görüyorsunuz hemşireler, ne görüyorsunuz,
Bana bakınca ne düşünüyorsunuz?
Aksi bir ihtiyar, pek de bilgili değil,
Gözleri uzaklara bakıyor, alışkanlıkları belirsiz,
Yemeğini üzerine döküyor ve hiç cevap vermiyor
Bağırarak 'Biraz çaba göstersene' dediğinizde...
Düşündüğünüz bu mu, gördüğünüz bu mu?
Öyleyse gözlerinizi açın, siz aslında bana bakmıyorsunuz...
Ben on yaşında küçük bir çocuğum, annesi ve babası,
Kardeşleri birbirini seven.
On altısında bir genç kızım yerinde duramayan,
Birazdan tanışacağı sevgilinin hayalini kuran...

Şimdi yirmi beşimdeyim ve bir çocuğum var,
Benden güvenli mutlu bir yuva bekleyen...
Kırkımdayım, çocuğum artık çıkıp gidecek
Ama erkeğim kederlenmiyeyim diye yanımda kalacak...
Karanlık günler yakınımda, kocam öldü:
Geleceğe bakıyorum, korkudan titriyorum...
Artık yaşlı bir kadınım, doğa acımasız,
Yaşlanınca soytarıya dönüyoruz, bu onun şakası...
Ama bu yaşlı bedenin içinde hâlâ bir genç kız yaşıyor,
Ve hırpalanmış yüreğim arada bir kabarıyor,
İşleri hatırlıyorum, acıyı hatırlıyorum,
Ve hayatı tekrar tekrar seviyorum, tekrar tekrar yaşıyorum...
Öyleyse şimdi açın gözlerinizi, açın ve görün,
Aksi bir ihtiyar değil bu, daha yakından bakın; *beni* görün.[12]

ALTINCI BÖLÜM

PROJELER

Sözlü tarih, proje çalışmasına özellikle uygundur, çünkü yöntem temelde yaratıcı ve işbirliğine yatkındır. Sözlü kanıtlar bir kez toplandıktan sonra, sadece kütüphane araştırması yapan ve tek başına çalışan geleneksel araştırmacılar tarafından da kullanılabilir. Fakat bu, yöntemin en önemli avantajlarından yoksun kalmak anlamına gelir ki bu, sözlü kanıtlara nerede ihtiyaç varsa sahaya çıkarak orada yeni kanıtlar bulabilmektir. Saha çalışmasının başarılı olması için, görüşme yapılan kişilerle çalışırken mesleki bilgi birikimin yanı sıra, birtakım insani ve sosyal beceriler şarttır. Bu, her türlü sözlü tarih projesinin işe en başından olağanüstü avantajlarla başladığı anlamına gelir. Daha yaşlıların, uzmanlaşmış olanların ya da en iyi yazanların tekellerine alamayacağı becerilere ihtiyaç vardır, dolayısıyla çok daha eşit temeller üzerinde bir işbirliğine olanak tanır. Sadece entelektüel bir uyarıcı olmakla kalmaz, başkalarının hayatlarına girildiği için derin ve duygusal bir insani deneyim de kazandırır. Ayrıca, sözlü tarih projeleri her yerde yürütülebilir, çünkü her türlü topluluk, iş, aile yaşantısı ve toplumsal ilişkilerden oluşan ve gün ışığına çıkarılmayı bekleyen çok yönlü bir tarihe sahiptir.

Sözlü tarih projeleri, pek çok farklı bağlamda gerçekleşebilir. Bireylerin ya da grupların girişimi olabilirler: okullarda, kolejlerde ve üniversitelerde ya da yetişkin eğitiminde, okuryazarlık gruplarında, müzeler ya da topluluk merkezleri tarafından gerçekleştirilebilir. Her türlü insanı konu alabilir: öğrenciler, işsiz ve genç yetişkinler, çalışan ebeveynler, ya da yaşlı emekliler. Pek çok ortak özellikleri olsa da her bağlam, kendine özgü avantajları ve sorunlarıyla ayırt edici bir vurguya sahiptir. Bu nedenle hepsine sırayla göz atacağız. Konumuz sözlü tarihin pratik boyutuyla ilgili olduğu için yakın geçmişte yürütülen bazı projelerden edini-

len deneyimleri aktaracağız. Aşağıdaki fikirler sadece ideal öneriler değildir, işe yaradıkları kanıtlanmıştır.

*

Okullarla başlayalım. Sözlü tarih projesi karmaşık ve zaman alan bir süreç olduğu için öğretmenlerin aklına gelmesi muhtemel ilk soru "böyle bir projeye müfredatta neden yer verelim ki?" sorusudur. Eğitimi ilgilendiren argümanlar kısaca özetlenebilir. Proje çalışmasının somut bir amacı ve doğrudan bir ürünü vardır. Tartışma ve işbirliği teşvik edilir. Çocukların dil becerilerini, bir kanıt duygusunu ve mekanik yeteneklerini geliştirmelerine yardımcı olunur. Tarih öğretmenleri için sözlü tarih projelerinin yerel tarihi öğrenmek gibi özel bir avantajı vardır. Ayrıca, sözlü tarih projeleri dil öğretiminde, toplumsal çalışmalarda, çevreyle ilgili çalışmalarda, coğrafya ya da hepsini bir araya getiren çalışmalarda, farklı biçimler alarak 5-18 yaşları arasındaki sosyal ve entelektüel gelişmenin herhangi bir devresinde başarıyla uygulanabilmiştir.

Sözlü tarihle ilgili herhangi bir okul projesi çocukların kanıtların doğasını inceden inceye takdir etmelerine yardımcı olmalıdır, çünkü çocuklar kanıtların toplanmasında doğrudan görev alacaklardır. Bu, kendi kaynaklarını kendileri yaratan okul projelerini sevmeyen yazarlar ve yayıncılara, hatta bazı profesyonel tarihçilere devrimci ve pek cazip olmayan bir fikir gibi gelebilir. Fakat basit bir seviyede de olsa, çocuklar insanların geçmişte nasıl yaşadıklarına, nasıl giyindiklerine, çocuk oyunlarına, değişen manzaraya dair fıkra ve anılar topladıklarında, görüşme ve kaydetme teknikleri ne kadar ilkel olursa olsun, kanıt toplamaktadırlar. Aynı zamanda bu kanıtlara değer biçilmesinde de yaratıcı bir çaba içine girerler. Bazı temel sorunlarla karşılaşırlar: bilgiye ne zaman güvenilebileceği ya da bilgiden ne zaman şüphe duyulması gerektiği, ellerindeki kanıtları nasıl organize edecekleri. Tarihi, uygulama düzeyinde, geçmişin yeniden yaratılmasında bir süreç olarak yaşarlar. Genç arkeologlar gibi ders yerine ellerine kazma verilmektedir, tarih araştırmacıları olarak kömür kesmek üzere madene getirilmişlerdir. Ve profesyonellerin daha önce kullanmadıkları kaynaklar topladıkları için yeni kanıtları kendi tarihlerinin bir kısmıyla, örneğin büyükbabalarının Birinci Dünya Savaşı anıları ya da bir komşularının bir sokak hakkındaki elli yıllık anılarıyla birleştirme şansına sahiptirler; bu benzersiz bir çalışmadır, dolayısıyla da özel bir başarı hissi kazandırır.

Bu süreç içerisinde pek çok beceri geliştirilebilir. Bunların başında soruşturma becerileri gelir. Öğrenciler bir kez görüşme yapmaya başladılar mı başka kaynaklardan daha fazla bilgi elde etme isteği güçlenir, bu da okul kütüphanesi ya da yerel kütüphanelerdeki kitaplardan yararlanmalarını, böylece kitap dizinlerini kullanma tekniklerini ya da kütüphanedeki

kataloglama sistemini öğrenmelerini sağlayabilir. Yalnızca görüşmelerden değil, daha pek çok teknikten bir şeyler öğrenirler.

Ayrıca, dil becerilerinin gelişmesinde de büyük yardım sağlayabilir. Bu hem yazı hem de konuşma dili için geçerlidir. Çocukların, görüşme yapmadan önce sorabilecekleri soruları nasıl ifade edeceklerini hep birlikte tartışmaları gerekir. Kasetleri dinlerken de soruların soruluş biçimlerini eleştirebilirler. Görüşme yaparken de, başka insanları dinlemeyi ve anlatmaya çalıştıkları şeyi tam olarak kavrayabilmeyi öğrenmek zorunda kalırlar. Bu, bir şeye iyice yoğunlaşmak demektir. Farkında olmadan ders kitaplarındaki kavrama alıştırmalarının vermeye çalıştığı anlama ve yorumlama sorunlarıyla karşı karşıya kalırlar. Görüşmeler yapan ya da kendileriyle görüşme yapılan çocuklar kendilerini kelimelerle ifade etme konusunda güven kazanabilirler. Bu güven yazıya da aktarılabilir; örneğin kasetten duyduklarını kâğıda aktarmaları istenebilir ya da tersi uygulanarak, bir ses bandının çözümü çoğaltılarak tartışmaya bu metinden başlanabilir. Belki yazı dili ile konuşma dili arasındaki farklılıkları da tartışabilirler. Projenin daha ileri bir aşamasında kütüphanede çalışmaya başlayabilir, sonra da bant çözümleri dahil projeyi yazılı olarak sunabilirler.

Okul projelerinde kesinlikle şart olmasa da ses kayıt cihazlarını kullanırken makine kullanma gibi teknik beceriler de kazanacaklardır. Bu beceriler projenin sunulması aşamasında daha ileri götürülebilir; örneğin, kaydedilenlerden bazı bölümlerin bir kasette bir araya getirilmesinde, slayt ve seslerin birlikte sunulmasında, fotoğraf ve metinleri içeren bir kitapçık hazırlanmasında, bütün bu araçlardan oluşan bir sergi hazırlanmasında.

Son olarak temel sosyal beceriler edinilebilir. Çocuklar görüşmeler yoluyla, bilgi sağlamak için gerekli olan nezaket ve sabır, iletişim kurma, başkalarını dinleme ve rahat hissetmelerini sağlama gibi beceriler geliştirebilirler. Görüşme yapabilmek için bir yetişkin gibi davranabilmeli, kıkır kıkır gülünmemelidir. Çocuklar bu yolla yetişkin dünyasında nasıl davranmaları gerektiğini öğrenebilirler. Geçmişte yaşamın nasıl olduğunu bir an için gözlerinde canlandırabilmekle kalmaz, aynı zamanda kendilerini başkalarının yerine koymayı öğrenebilir, başkalarının geçmişte ve bugün kendi yaşadıklarından ne kadar farklı olduğunu ve bunun neden böyle olabileceğini anlayabilirler. Böylece hem başkalarını anlamayı ve onlara karşı empati duymayı öğrenmeleri hem de hayatın çelişik değerleri ve tutumlarıyla yüz yüze gelmeleri sağlanabilir.

Bu kadar teori yeterli. Peki pratikte neler oluyor? En iyisi gerçekleştirilmiş proje örneklerine bakalım. Ele alacağımız ilk proje bir ilkokulda uygulanmış.

Cambridge'in ilçelerinden birindeki bir ilkokulda, Sallie Purkis çeşitli

yaş gruplarıyla sözlü tarih çalışmalarını kullanmıştı. Bu, 7 yaşında yirmi çocuktan oluşan bir sınıfla yarım dönemden uzun bir süre boyunca, haftada iki öğleden sonrayı ayırarak yürütülen bir projeydi. Gruptaki çocuklar birbirlerinden farklıydı; bazı çocuklar göçmendi, dokuz çocuk okuyup yazamıyordu, bazılarıysa çok zekiydi. Proje, çocukların tarih öğrenimindeki ilk deneyimleriydi. Projenin amaçlarından biri de bu ilk karşılaşmayı ilginç ve heyecanlı bir hale getirmek, çocukların tarihsel kanıtlar toplayabileceklerini hissetmelerini sağlamak, onlara tarihin gerçek olduğunu ve bugünleriyle ilişkili olduğunu hissettirmekti. Konuların birbirinden ayrılmadığı bir okulda yürütülüyor olması büyük bir avantajdı, böylece kolaylıkla sanat çalışmaları yapılabiliyor, İngilizceye geçilebiliyor, okul dışına geziler düzenlenebiliyordu.

Sallie Purkis somut bir başlangıç noktası olarak yerel kütüphane görevlisinin önerdiği, okulun altmış yıl önce ilk açıldığında ilk öğrencilerin inşaat molozları arasında çektirdikleri bir fotoğrafı seçmişti. Çocukların hemen ilgisini çekmiş, fotoğraftaki öğrencilerin kıyafetleri üzerine yorumlar yapmaya başlamışlardı. Fotoğrafın nerede çekildiğini bulmaya çalışmışlar, fotoğraftaki öğrencilerin şimdi kendi büyükanneleri, büyükbabaları yaşında olabileceğini hesaplamışlardı. Bunun üzerine "büyükanne" projenin anahtar simgesel figürü olarak belirlendi (teyzeler ya da başka akrabalar da bunun yerine geçebiliyordu) ve *büyükanne ve büyükbabaların* okulla ilişkilendirilmeleri çocuklar için yeni bir deneyimdi. Ses kayıt cihazları kullanılmadı, bunun yerine yazılı bir anket dağıtıldı. Anket çocuklarla yapılan bir tartışma ışığında oluşturuldu. Geriye baktığımızda anketin fazla uzun olduğunu anlıyoruz; zira sağladığı malzeme doğru dürüst düzenlenemeyecek kadar çoktu. Oysa birkaç soru yeterli olabilirdi. Hepsi olmasa da büyükannelerin çoğu anketi cevaplandırdı; projenin sonunda kendini "tarihçi" olarak adlandıran bir çocuk üç kişiyle görüşme yapmıştı. Bir başkası yazısını daktiloda yazdı. Kısacası bol bol iyi malzeme çıkmıştı.

Sallie Purkis belirli konularda bazı parçalar seçip yazıya geçirerek sınıf için bir okuma kitabı oluşturdu. İlk konu "Büyükanneler Kıyafet Hakkında Ne Diyor?" —erkek kıyafetleri, kadın kıyafetleri, ayakkabılar (öğrencilerden birinin büyükbabası kunduracıydı)— başlığını taşıyordu. Çocuklar bunların resmini çizdiler. Fotoğraflar da getirdiler; bazıları öyle değerliydi ki plastik kılıfta saklanmaları gerekiyordu. Bunlar büyük bir gösteri oluşturuyordu, çocuklar gurur duyarak kendilerini fotoğraflarla özdeşleştirdiler. Daha sonra başka nesneler getirilmeye başlandı; giysiler, ütüler ve daha neler neler. Bazıları çok etkileyiciydi: Üzerinde AÇMAYINIZ yazan büyük bir kutunun içindeki "babamın büyükbabamın cenazesinde giydiği şapka" gibi. Bu yaş grubu için uygun kitap bulmak zor olduysa da, ba-

zı çocuklar okuma çalışmalarına başladılar. Bazıları ayakkabı kutularından giysi dükkânı maketi yaptılar. Sınıf toplu halde bir müzeyi ziyaret etti. Hepsi kıyafet alışverişi, çamaşır günü ve "Büyükanneler Günü" üzerine kompozisyonlar yazdılar. Zira projenin doruk noktası kuşkusuz "Büyükanneler Günü"ydü, büyükannelerin okula davet edildikleri, çocuklarla çay içip sohbet ettikleri ve açıkçası çok eğlendikleri bir öğleden sonraydı.

Bir diğer yaratıcı ilkokul projesi (*Oral History*'nin haber sütunlarında düzenli yazılan birçok projeden biri) Londra'nın içinde, Notting Hill'deki bir okulda gerçekleşti. Alistair Ross konu olarak Fox İlkokulu'nun tarihini seçti ve projeyi okulun savaş zamanında kırsal bir bölgeye nakledilişine odakladı. Bu sayede yedi ila on yaş arasındaki iki sınıf, proje kapsamında bir okul gezisiyle Wiltshire Lacock'a gittiler ve burada otuz yıldan uzun zaman önce okullarının Londra'dan gelen çocuklarla dolup taştığını hatırlayan köylülerle konuştular. Proje bütün olarak ele alındığında çocukları yetişkinlerle işbirliği içinde tartışabilmeye ve öğrendiklerini kendi yazılarında kullanmaya teşvik etmede dikkate değer bir başarı olmuştur.

Şimdi de daha büyük çocuklarla yapılan bazı projelere bakalım. Bu tür projelerde hem sınırlamalar hem de imkânlar artıyor. Sözlü tarihin disiplinlerarası ve araştırmacı doğası okulun zaman çizelgelerinde esneklik, tam potansiyelini fark edebilmek için de artık mümkün olan projeye dayalı sınav düzenine geçilmesini gerektirir. Ancak, bunlar göze alındığında daha büyük yaştaki çocuklarla yapılan bir proje daha iddialı boyutlara ulaşabilir. Pek çok okul projelerini yıllıklarında yayımlanmak üzere ya da sözlü tarihle ilgili kitapçıklar halinde basmışlar, yerel sergiler düzenlemişlerdir. Liz Cleaver Suffolk'taki Thurston Upper School'da bütün sınıflarla ayrı bir sözlü tarih türünü uygulamıştır: küçük yaş grubuyla soyağacı oluşturma çalışmaları yapmış, oradan büyükanne ve büyükbabalara sorular sorarak sosyal devlet politikalarına geçmeden önce ve geçtikten sonraki sağlık hizmetlerini karşılaştırmaya geçmiş, son olarak da 'İki Savaş Arasında Suffolk'ta Yaşam' üzerine, altıncı sınıflara yönelik bir proje dizisi gerçekleştirmiştir. Altıncı sınıflar, bu projeleri yürütebilmek için bir komite oluşturmuşlar ve yerel olarak satılacak özel dergiler için kaynak bulmuşlardır. Her yıl, küçük bir grup okul bitirme sınavları için yürüttükleri bireysel projelerle çalışmalarına devam etmişlerdir.

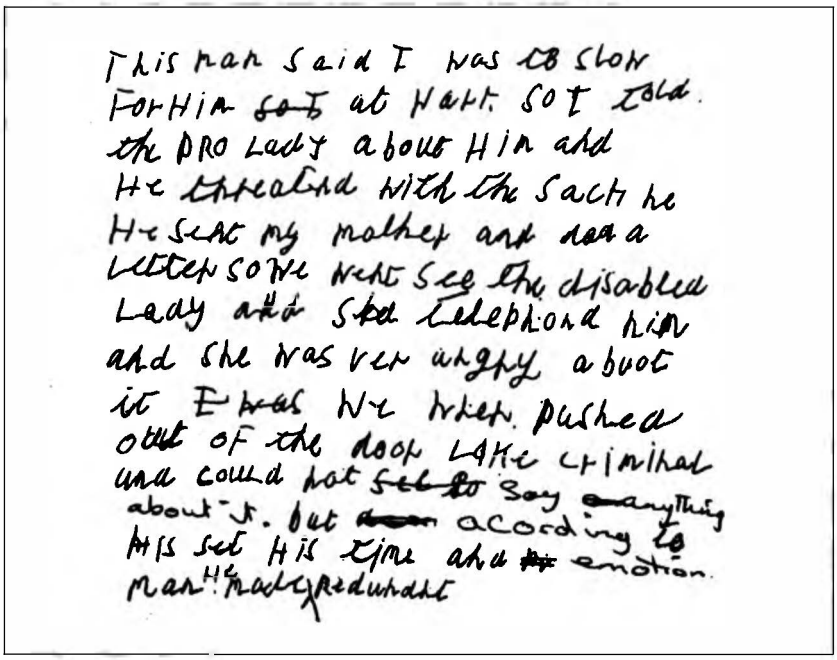
Proje çalışmasından sadece parlak öğrenciler fayda sağlamazlar. Ruth Frow, Manchester'daki bir okulda, dördüncü sınıf öğrencileriyle sözlü tarih çalışması yapmıştır. Bu kısmen proje çalışmasına dayalı bir yerel tarih dersi alan bir bütünleme sınıfıydı. Uzmanların iyi bir görüşmenin nasıl yapıldığına ilişkin sunuşlarına pek ilgi göstermemişler, fakat bölgenin ilk sakinlerinden konuşkan bir yaşlı kadın onlarla sohbet etmeye geldiğinde çok

daha büyük ilgi duymuşlardı; yine de dilleri tutulmuş gibi suskundular. Ancak daha sonra hepsi proje üzerinde harıl harıl çalıştılar. Biri büyükannesine sınıf tartışmasında üzerinde çalıştıkları soruları sorarak görüşmeyi teybe aldı. Devamsız çocuklar okuldan uzaklaştırıldıkları zamanlarda bile projeye devam ettiler.

Ruth Frow bu projenin bandını on bir yaşındaki çocuklardan oluşan bir karma yetenek sınıfında da dinletti. Bu beklenmedik derecede çarpıcı bir başarıyla sonuçlandı. John Macdonald adında bir öğrenci o kadar heveslenmişti ki "Yaşlılar Evinde Araştırma" başlığıyla kendi çalışmasına başladı. Hep birlikte bir soru listesi oluşturdular, John da seksen beş yaşındaki bir yöre sakininin hayat hikâyesini başarıyla yazıya geçirdi. Daha sonra sıra teyple kayıt yapmaya geldi. Kendi büyükannesiyle de başarılı oldu, fakat 102 yaşındaki kulakları hiç duymayan Çin'e gitmiş bir misyonere aynı soruyu bıkıp usanmadan defalarca tekrar ettiyse de başarılı olamadı. Ne var ki John Macdonald bir grup oluşturup Ruth Frow'a kendisiyle görüşme yapmayı istediğini, çünkü *bütün* "yaşlı" insanlarla görüşmek istediklerini söyleyince proje birden sona erdi.

Hem okullarda hem de yetişkin okuma yazma gruplarındaki hazırlık sınıflarında okuma ve yazma öğretiminde uygulanmak üzere özel bir hayat hikâyesi çalışması biçimi geliştirilmiştir. Britanya'da sayıları iki milyona ulaştığı tahmin edilen okuma yazma bilmeyen ve bildiği halde okumaya yazmaya çekinen yetişkinlerin yanı sıra çocukların da okuyup yazamamaktan dolayı duydukları utanç ve durumlarını saklama ihtiyaçları kendilerine yardım edilirken üstesinden gelinmesi gereken ilk engeldir. İkinci bir dilde iletişim kurmaya çalışan ilk nesil göçmen olmanın dezavantajıyla da sık sık karşılaşıyorlar. Sözlü çalışmayla başlamak en emin oldukları yerden başlamalarını ve bunun üzerinden ilerlemelerini sağlar. Genelde gruplar önce aile, iş, göç ya da bunlara benzer ortak kişisel deneyimlerini konuşurlar. Öğretmen bu konuşmaları kaydeder ve bazı kısımlarını kâğıda geçirir. Bir sonraki derste öğrenciler kendi kelimelerinden oluşan yazının bir kısmını okumaya çalışırlar ve yazıda geçen fikirlerini, kullandıkları kelimeleri ve dilbilgisini tartışırlar; öğretmen de metni daha anlaşılır hale getirebilmek için yapılabilecek değişiklikleri önerir. Zamanla söylediklerini okumaktan bağımsız yazmaya ve genel okumaya doğru ilerlerler. Fakat bu süreç içerisinde başarıya götüren anahtar kendilerine özgü ifadeleri ve konuşma üsluplarıyla tanıdıkları ve deneyimlerini anlattıkları konuşma diliyle başlamak olacaktır. Bu her aşamayı kolaylaştıracaktır. Genellikle sonuçta ortaya kişisel otobiyografiler çıkmış, bunların bir kısmı Shoreditch Okulu'ndaki Faslı bir çocuk olan Muhammed Elbaja'nın göç hikâyesini de içeren, Londra'da çıkan *Our Lives* gibi kitapçıklar halinde yayımlanmış-

tır. Pek çoğu da kendi kelimelerini *Write First Time* [İlk Kez Yaz] dergisinde yayımlanmış görebilirler; bu dergi Şekil 1'deki gibi satırların her cümledeki duygusal noktaları ve ahenkli ifadeleri yansıtacak şekilde bölündüğü kendine özgü bir format geliştirmiştir. Dergi yaklaşık 6.000 tirajıyla sözlü tarih deneyimiyle yakından ilişkili, hayati önemde bir eğitim hareketine hizmet etmektedir.

Şekil 1: *Write First Time'da karşımıza çıkan bu kısa metni Terry Collins, işten atılmasına kızgınlıkla verdiği bir tepki olarak kaleme almıştı. Önce iki cümlelik bir fikir daktiloda yazılmış ve çoğaltılmıştı. Daha sonra, gruptaki herkes konu hakkında düşündüklerini söyledi, Terry de düşündüklerini ekledi. Yukarıda yazının Terry'nin kaleme aldığı şekliyle son hali görülüyor. Daha sonra, Terry'ye imla ve görünüşle ilgili tavsiyelerde bulunuldu, o da aşağıda basılı hali yer alan şekliyle yazıyı tekrar kaleme aldı.*[1]

İşten Atıldım
T.A.P. Collins

İşteki adam
patrona çok yavaş olduğumu söyledi.
Patron anne babama bir mektup yolladı,
biz de özürlüleri yerleştirme memurunu görmeye gittik.

Kadına, beni kovmakla tehdit ettiğini anlattım.
O da çok sinirlendi ve patronu aradı.
Beni ve öteki çocuğu, ite kaka
birer suçlu gibi kapıdan dışarı attılar,
biz de ağzımızı açamadık.
Ama ona göre, zaman ve hareket adamına göre,
Ben çok yavaştım.

Beni işten attı.
On bir yıl dokuz ayımı oraya vermiştim.

Eğitim çalışmalarının bir başka özelleşmiş biçimi anı tiyatrosudur. Bu yine farklı yaş gruplarıyla uygulanır, Age Exchange gibi tiyatro grupları tarafından yaşlı insanların anıları oyunlaştırılır, bu oyunlar kulüplerde, mahalle merkezlerinde ya da yaşlılar evinde seyirci önünde canlandırılır. Ancak Portbello çarşısının yanındaki yeni Kraliyet Sarayı Gençler Tiyatrosu özellikle Londra'daki okullarla çalışıyor ve tiyatronun yönetmeni Elyse Dodgson kendi olağanüstü deneyimlerinden yararlanarak iç Londra'nın güneyindeki bir okulda Batı Hint Adalarından gelmiş kız çocuklarıyla oyunlar sergiliyor. Oyunlarından üçü Londra sahnelerinde sergilenmiş ve *Motherland* [Anavatan] ile doruğa ulaşmıştır; insanı derinden etkileyen fakat harikulade denetimli olan bu oyun Britanya'ya Batı Hint Adalarından göçmen olarak gelenlerin umutları ve hayallerini, gerçekleri ve dışlanışlarını anlatır. Eski bir öğrencinin özel bir bağış sayesinde kızların anneleriyle ve Brixton'daki aynı nesilden insanlarla yaptığı görüşmelerden yola çıkılmıştı. Bu kişisel tanıklıklar kızların hayal gücünü harekete geçirmiş, oyunu yaratmak için aylar boyunca haftada altı saat çalışmışlardı. Bireysel performanstan çok grup çalışması vurgulanıyordu; herkes bütün provalara katılıyor, herkes birden fazla rolü canlandırıyor ve bütün kararlar karşılıklı tartışma sonucunda veriliyordu. Oyun deneysel rol oyunu yöntemiyle oluşturuldu; kızlar tanıkların kaydedilen konuşmalarında geçen temalara tepkilerini, duygularını dışa vuran pandomimler yaratarak ve kelimelere uygun şarkı sözleri ve müzik yazarak gösterdiler. Daha sonraki bir aşamada anneler provaları izlemek ve önerilerde bulunmak üzere davet edildiler. Sonunda *Motherland* üç ifade katmanını iç içe geçirdi: görüşme metinlerindeki yaşanmış deneyimlerin anlatıcı ya da koro tarafından okunması, çocukların kendilerinin yazdığı barınacak yer arayışını anlatan şarkılar ve olayların grup pandomimiyle sembolize edilmesi. Böylelikle bir ev sahibesine kiralık ev sorma ve geri çevrilme deneyimi bütün grubun yürüyerek, kapıyı çalarak, soğuktan donarak katıldığı ve oyunun tamamında

merkezi bir imge haline gelen bir ritüelle anlatılıyordu. Çocukların oyununu böylesine alışılmadık derecede çekici kılan, yaratıcı ama son derece disiplinli grup ifadesiyle bireysel yaşam tecrübesinin bir araya gelmesidir.

Ancak, sözlü tarihin ortaokul ve liselerde en yaygın şekilde kullanıldığı ABD'ye bakmadan geçemeyiz, çünkü Avrupa'da, Foxfire Projesi-'nin olağanüstü başarısına yakın henüz hiçbir şey yapılmamıştır. Olağandışı bir yeteneği olduğundan emin olduğumuz ama hâlâ sıradan bir öğretmen gibi görünen Eliot Wigginton, kolejden sonra Georgia dağlarında yer alan Rabun Gap'taki küçük bir kasaba lisesi olan Nacoochee okulunda çalışmaya başlamıştı. Kısa sürede kendisine öğretilen öğretme yöntemlerinin işe yaramadığını fark etti. Öğretmenler odasında konuşmalar tümüyle karamsardı: bu çocuklar hiçbir şey yapamazlar, asla yazamazlar. Wigginton asıl sorunun *can sıkıntısı* olduğunu gördü; çocuklar yalnızca bir şeyler *yapma* açlığı çeken "sıradan lise öğrencileri"ydi. Bir kez kendi malzemelerini yaratma imkânı verildiğinde dönüşüm geçirdiler. Bu imkâna *Foxfire* okul gazetesi projesiyle kavuştular. İlk başta "Yaratıcı Yazı" üzerine seçmeli ders olarak başlayan çalışma şimdi sinema, inşaat ve başka zanaatlarda, hatta bilimde puan verilen bir grup dersin temelini oluşturuyor. Çocuklar görüşmeler yoluyla bilgi topluyorlar, fotoğraf çekiyorlar, ölçümlü çizimler yapıyorlar ve sadece bir derginin nasıl çıkarılacağını değil, aynı zamanda makineleri ve eski binaları söküp yeniden kurma gibi teknik becerileri ve yaşlı insanların bir araya geldiği toplantılar düzenlemeyi öğreniyorlar.

Derginin şu anda ABD çapında biliniyor oluşundan, sadece yerel değil aynı zamanda ulusal boyutlarda olağanüstü bir başarı elde ettiğini anlıyoruz. Derginin 1972'den itibaren *Foxfire Bir*, *Foxfire İki* ve *Foxfire Üç* olarak kitap halinde yayımlanan kısımları 1978'e kadar dört milyondan fazla sattı, hatta ilk cilt Doubleday yayınevinin şimdiye kadar en çok satılan kitabı oldu. Kısmen kendi bünyesindeki düzenli eğitim atölyeleri ve bülteni *Hands On* aracılığıyla *Foxfire* iki yüzden fazla lisede benzer dergiler çıkarılmasına önayak oldu: North Carolina'da Buxton'daki Cape Hatteras Lisesi tarafından çıkarılan *Sea Chest* ve Teksas'ın çiftçilik, kerestecilik, benzin ve petrol bölgesindeki Gary Lisesi tarafından çıkarılan *Lob-lolly* bunlardan ikisidir.

Wigginton'a, tüm ülkeden özellikle şehir merkezlerindeki yılgın liselerden danışmanlık yapması için sürekli talep gelir. Onu, 5.000 öğrencisi ve mücadeleden "vazgeçmiş" 350 öğretmeni olan Indianapolis Lisesi'ne yaptığı tipik bir ziyareti anlatırken dinledim: Düzen diye bir şey varsa onu da silahlı yirmi okul bekçisi sağlayabiliyordu. Her zaman olduğu gibi burada vermeye çalıştığı mesaj da sorumluluğun çocuklarda değil öğretmen-

lerde olduğuydu. Çocuklara yaratıcı olma imkânı tanınırsa buna karşılık vereceklerdi. Mümkün olsa ders kitaplarını toptan kaldırırdı.

Şüphesiz okulun yeri de Foxfire'ın böyle tanınmasında etkili olmuştu. Yıllar geçtikçe, projede görüşme yapılan insanların güvenilir olanlarından öğrencilerin yeni bilgiler alabilmek için tekrar tekrar başvurabilecekleri bir grup oluştu. Güneyli şiveleriyle kulübe yapımı, yemek pişirme, yorgan dikimi, sabun yapımı, samandan yatak ("Yatakların en güzel kokanı. Her yıl harman zamanı yatakların içindeki samanları değiştirirdik.") yapımı gibi yöresel zanaatlardan; doğum, iş, hastalık ve ölüm âdet ve inanışlarından bahsederlerdi; insanı din ve büyücülüğün iç içe geçtiği eski Püritenlerin dünyasına götürürdü bu sesler. İtikatla yanıkları ve kanamaları iyileştirme konusunda "Kanamayı durdurmak tıpkı ateşi söndürmeye benzer. İkisinde de aynı dualar ve aynı sözler kullanılır" derlerdi. Ay ışığında ekim konusunda da şunları söylüyorlardı:

> Ay yokken ya da dolunay bittiğinde -bu son dördündür- daha az asma dikerler; dolunayda daha çok asma dikerler... Tanrı bu işaretleri izlememiz için yaratmış. Hepsi İncil'de var: yıldızların, Ay'ın, Güneş'in ve herşeyin işaretleri. Doğruyu bulmak için bu işaretleri izlemek gerekiyor. İşaretleri bilmiyor musunuz?

Bununla birlikte, dağlardaki eski toplulukların güvenini kazandıktan sonra bile, okuldaki çocukların bu nitelikte malzemeyi düzenli olarak üç ayda bir yayınlanan bir dergide bir araya getirmesini sağlamak uzun yıllar, örgütleme becerisi ve yaratıcılık gerektirmişti; özellikle de bir sözlü tarih projesi okul programının küçük bir parçası olarak sadece bazı öğrencileri heyecanlandırıyorsa.

Eliot Wigginton projeye sınıfta öğrencileri kısaca görüşmeye hazırlayarak başlıyor:

> Mesela teyp ihtiyacını gösterebilmek için sınıfta kısa bir hikâye anlatıyoruz, ertesi gün hikâyeyi neden anlattığımızı hiç açıklamadan sınıfa geliyoruz ve onlara şöyle diyoruz: "Şimdi bir kâğıt ve kalem alalım ve dün size anlattığım hikâyeyi yazalım." Hikâyede ayrıntılar da veriyorum, örneğin bu bir av hikâyesiyse "Ayıyı yakalayınca elime iki metre uzunluğunda bir sopa aldım ve şöyle yaptım, sopayla şöyle şöyle yaptım, sonra elime ham deri parçaları aldım ve onlarla şöyle şöyle yaptım ve...' diye anlatıyorum. Çocukların hatırlamakta zorlanacağı ayrıntılar içeren hikâyeler anlatıyorum. Hikâyeyi tekrar yazmaya çalıştıklarında ortaya neler çıktığına inanamazsınız.

Bu bizi iyi bir görüşmenin nasıl yapılması gerektiği tartışmasına götürüyor. Burada anahtar gerçekten meraklı olmak:

Çocuk görüşme sırasında dolanıyor, camdan dışarı bakıyor ya da ayaklarını yere vuruyor olmamalı..Yarım saat sürmesini beklediğiniz bir görüşme eğer adam huysuzlaşırsa dört saate uzayabilir. Çocukların merak etmeleri gerek... Görüşmede düşülebilecek ölümcül hatanın görüşmenin soru cevap şeklinde gelişmesi olduğunu onlara anlatırsınız... bir iki cümle cevap aldıktan sonra bambaşka bir konuda soru sormak... Görüşme yaptığınız kişiden istediğiniz bir konuyla başlayıp o konuyu genişletmesidir. Bu genişletme sırasında her türlü şey olabilir. Çocuklara aynı soruyu pek çok farklı yolla sormayı öğretmeye çalışırsınız. "Nasıl böyle böyle yaptınız? Evdekilerden bunu farklı bir şekilde yapan oldu mu?" gibi. Aynı konuyu mümkün olduğunca didiklemelerini sağlarsınız: "Bunun başka türlü yapıldığını duydunuz mu hiç" gibi. Daha sonra mümkünse çocuklara sahaya çıkmadan önce o konuyla ilgili bir şeyi yapmanın farklı yolları gibi bilgiler verirsiniz... Ayrıca çocuklara insanlar kendilerini kaptırmış konuşurlarken sözlerini kesmemeleri gerektiğini hatırlatmalısınız. Ayı avı hikâyeleri gibi hikâyeler anlatmaya başladıklarında bir çocuğa yapmasını öğretebileceğiniz en kötü şey "Durun bir dakika! Ben ayı hikâyeleri duymak istemiyorum. Deri nasıl tabaklanır, onu öğrenmek istiyorum" demek olur.

Bu hazırlık süreci oldukça kısa tutulur. Öğrenciler mümkün olduğunca kısa sürede ilk görüşmelerini yapmak üzere sahaya gönderilirler. İlk seferde ya öğretmenlerden biriyle ya da daha üst sınıflardan, daha tecrübeli bir öğrenciyle sahaya çıkarlar. İlk deneyim olması açısından görüşme yapılan kişinin sempatik biri olması sağlanır. Çocuklar kendilerine güvenmeye başlayınca tek başlarına sahaya çıkarlar ve nispeten küçük konularla başlarlar ("bir kadının nasıl sabun yaptığı, buna benzer küçük şeyler") ve zamanla daha büyük konulara ilerlerler.

Ancak, Eliot Wigginton'un en olağanüstü başarısı öğrencilerin topladığı malzemenin mümkün olacak en kapsamlı kullanımını sağlayabilecek şekilde yayın işlerini örgütlemesiydi:

Pek çok farklı yazı oluşturuyoruz. Birkaç örnek vereceğim. Bir ara başka bir dergiden bizi aradılar ve "Bu yıl havanın nasıl olacağını bilmenin farklı yollarını anlatan bir yazı hazırlıyoruz..." dediler. Dosyada altı ya da sekiz yazımız vardı, dedik ki "Tamam, bizi bu öğleden sonra 3:30'da tekrar arayın. Sizin için bir şeyler hazırlamış olacağız." İki ders saatini ayırırsınız ve dergide çalışan çocukların hemen hemen hepsini -elli beş çocuğu- çağırırsınız ve şöyle dersiniz: "Çocuklar şimdi siz Kelly Deresi'ni alıyorsunuz, siz de Betty Deresi'ni... Çıkıp, karşınıza çıkan herkese hatırladıkları hava durumu işaretlerini soruyorsunuz ve bir saat kırk beş dakika içinde geri dönüyorsunuz." Bir saat kırk beş dakika içerisinde hiç farkında olmadığımız yaklaşık 110 hava durumu işareti topladık ve bunlar *Foxfire* kitabında üç dört sayfa halinde yayımlandı.

Yaptığımız bir başka görüşme kişilik tipi görüşmesidir. Genellikle her sayıda bir kişiye yer veririz. Bu sayıda bizim bölgede yaşayan Ada Kelly adında bir bü-

yükanneye yer veriyoruz. Ada Kelly makalesinden sorumlu çocuklar onunla en az üç ya da dört kez görüşecekler... Çocuklar her şeyi kendileri örgütleyip sunacaklar. Bu arada folklor araştırmacıları özgün malzemeyi görmek isterlerse, bütün özgün bant çözümleri ve kasetler olduğu gibi elimizde olacak...

Sürekli bir projede, her yıl öğrencilerin birbirlerine yardım etmelerinin yanı sıra daha sonraki yıllarda da yardımlaşmaları sağlanabilir. Kendi konularını seçmeye teşvik edilirler, fakat çoğu zaman kendi amaçları için gerekli olan bilginin çok fazlasını topluyorlar:

> Hayalet hikâyeleri için sahaya çıkmış olan biri on beş av hikâyesiyle geri dönebilir. Öğrenci bütün ses kayıtlarını yazıya döktüğünde ve bunun bir kopyası çıkarıldığında, kendi makalesi için gerekli kısımları, hayalet hikâyelerini ikinci kopyadan kesip alır... fakat sınıfta başka biri av hikâyeleri topluyor olabilir... Hayalet hikâyeleri toplayan öğrenci kendi metnindeki av hikâyelerini bir araya getirip "İşte, bunları makalene ekleyebilirsin" diyerek diğer öğrenciye verebilir. Av hikâyeleri toplayan öğrenci de aynı şeyi hayalet hikâyeleriyle ilgili makale için yapabilir. Yani, hepsi birbiriyle ilgilidir. Genelde aynı anda ilerleyen yirmi ya da otuz makale oluyor. Bir çocuk o anda ilgilenilmeyen bir sürü bilgiyle gelirse, "Hazırlanmakta Olan Makaleler Dosyası" diye bir dosyamız var... Bir sonraki yıl bir öğrenci o konuyu ele almak isterse o görüşmeyi alıp devam edebilir. Böylece bütün malzemeden yararlanılabiliyor; hepsinden bir şekilde faydalanıyoruz.

Eliot Wigginton'un *Foxfire* projesi kuşkusuz çarpıcı bir girişim, üzerinde ciddi bir şekilde düşünülmesi gereken bir örnek. Pek çok öğrenci için bu projede yer almanın dönüştürücü bir deneyim olduğu kesin. Çocuklardan biri şöyle diyor:

> *Foxfire* sayesinde kendimi ifade edebilmeyi, iletişim kurabilmeyi öğrendim. Sonra benden daha küçük öğrencilere bir şeyler yapmayı öğretirken öğretmenin değerini takdir etmeyi öğrendim ve çocukların gözlerinin parladığını görünce heyecanlandım... Daha da önemlisi insanların birlikte çalışmasının, birbirlerine ihtiyaç duymalarının değerini anladım... Hayatımı değiştirdi.[2]

Başarılı proje örneklerine burada son veriyorum. Bütün bu başarılar yeni başlamayı düşünen bir öğretmenin gözünü korkutabilir. Sözlü tarih projelerinde karşılaşılabilecek olağan sorunlar nelerdir peki?

Öncelikle, örgütlenmeye ilişkin sorunlar olabilir. Sözlü tarih çalışması aslında bir küçük grup çalışmasıdır ve büyük sınıflarda örgütlemesi zordur. Projeler, kuşkusuz, öğretimin ekip temelinde örgütlenmesinden ya da müfredatın disiplinlerarası çalışmayı kolaylaştırmasından yararlanır ve belki okul örgütlenmesindeki temel meseleleri gösterdikleri de ileri sürülebilir. Ancak önceden hazırlanarak pek çok sorunun üstesinden gelinebi-

lir. Örneğin, yaşlı insanlarla görüşmeden önce bir ilişki kurulursa, bir grup çocuk sınıfta toplanan materyali tartışırlarken diğerleri görüşme yapmaya gönderilebilir. Bu ve başka sebeplerden dolayı, çocukların ebeveynlerinden ve okul-aile birliğinden başlayarak, yerel gazete ve radyoları, kulüpleri, şirketleri ve kütüphanelerde mevcut iletişim ağlarını kullanarak dış kaynaklardan mümkün olduğunca çok faydalanmak şarttır. Eğer okul işsizlik oranının yüksek olduğu bir bölgedeyse projeye yardımcı olabilecek pek çok vasıflı orta yaşlı insanlar olacaktır.

İkinci sırada araç gereç sorunu gelir. Sözlü tarih çalışması her ne kadar bu tür araçlarla çok daha geliştirilebilir olsa da teyplerin varlığına ihtiyaç duymaz. Okulun araç gereç politikası ve kullanım olanakları elverişli değilse, yine ebeveynlerden başlayarak dışarıdan sağlanabilecek desteğe güvenilmek zorunda kalınacaktır. Projeye başlamak için gerekli olan teypleri ödünç verebilecek evler mutlaka bulunacaktır.

Üçüncü nokta da konuların çok iyi seçilmesi gereğidir. Konular her öğrenci grubunu ilgilendirmelidir. Daha küçük yaştaki gruplara özellikle aile tarihi uygundur. Bu tür bir çalışma çocuğun aile anılarına ve belgelerine doğrudan ulaşabildiği çocuk merkezli bir yaklaşımı mümkün kılar, aynı zamanda ebeveynleri ya da büyükanne ve büyükbabayı okul çalışmasına katkıda bulunmaya teşvik eder. Pek çok farklı temaya, çeşitli bilgilerle soyağacı oluşturarak başlanabilir. Daha büyük yaştaki gruplarda seçenekler çoğalır: evler, yemek ve kılık kıyafet, ev işleri dahil olmak üzere işler, aile yaşantısı, oyunlar ya da boş vakitlerde yapılanlar ve bunların hepsi başka ülkelerde toplanmış anılarla karşılaştırılarak işlenebilir. Projeler yerel bir olayı konu alabilir. Ancak bu noktada belki de belirli bir fikir üzerinde durulabilir: belirli bir sokağın hikâyesi üzerinde odaklanan bir proje. Büyük bir şehirde yerel tarihin ya da topluluk tarihinin sınırlarını ya da şeklini görebilmek her zaman kolay olmaz. Fakat tek bir sokak büyük şehir tarihinin mikrodünyasını, örneğin işçi sınıfı yaşamının, dükkânların ya da ticaretin ya da birbirini izleyen göç kalıplarının geçirdiği değişimleri gösterebilir. Bir yerel gazetenin yardımıyla bazen kırk elli yıl önce orada yaşamış olan ailelerin çoğunun bir temsilcisine rastlamak mümkün olabilir. Bu tür bir çalışma, öğretmene görüşmelerin yanı sıra fotoğrafçılık, kayıt ya da topografik veri toplama, arşiv ve gazete araştırmasını da içeren bir sınıf projesi için fiziksel bir temel sağlamaktadır.

Öğrencilerin görüşme sırasında gerekli olan ama pek de kolay olmayan kişisel becerileri öğrenmeleri şarttır. Öğretmenlerle ya da kendi aileleriyle görüşmeler yaparak hazırlanabilirler. Ya da yaşlı insanlar okula çağırılabilir, ama yaşlılarla görüşmek koca bir sınıfın önünde değil de küçük samimi gruplarda daha başarılı sonuçlar verir. Aslında böyle bir uygulamanın,

öğrencilerin yaşlıları kendi değerlerinin haricinde birer tarihsel nesne olarak görmelerine sebep olma tehlikesi vardır. Çocuklardan kısmen aile belgelerinden yararlanarak, kısmen de başka bir çocuğun kendileriyle yapacağı görüşmeden kendi hayat hikâyelerini yazmaları da istenebilir. Bunun kişiye zarar verecek şekilde kişisel durumları derinlemesine soruşturan bir şeye dönüşmemesine dikkat edilir. Çocuklara ayrıca farklı türde soruları nasıl formüle etmeleri gerektiği de öğretilmelidir. Bu, öğretmenin yaptığı görüşmeler gibi başka görüşmeleri eleştirel bir şekilde inceleyerek yapılabilir. Çocukların ilk görüşmelerine ait kayıtların dinlenmesi ve üzerlerinde tavsiyenin yanı sıra destekleyici yorumlar yapılması özellikle önemlidir.

Farklı ırklardan öğrencilerin olduğu okullar özel bir duyarlılık gerektirir. Elbette hem siyah hem beyaz öğrencilerin kendi kültürlerini ve birbirlerinin kültürlerini öğrenmeye ihtiyaçları vardır ve son yıllarda bu amaca yönelik, bir kısmı karşılıklı görüşmeleri de içeren müfredat hazırlanmıştır. Ancak tarih çalışması yaparken pek çok göçmen çocuğunun büyükanne ve büyükbabasının olmadığı, ailelerinin tümünün farklı bir dil ya da İngiliz çocuklarının anlamakta güçlük çekeceği aksanlarla konuştuğu unutulmamalıdır. Bölgede oturanlardan ön destek almak çalışmaların çoğunda çok önemlidir ve görüşme mekanizması üzerinde çok dikkatli düşünülmelidir.

Sözgelimi, siyah çocuklar kulüplerde yaşlı beyazlarla görüşebilirler, ama ırk farklılığından doğan gerginlik ve endişe, görüşmeyi evde yapmayı çok zorlaştırır. Böyle durumlarda sanayileşme ve göç ilişkisi gibi bütünleştirici temalara özel olarak ihtiyaç duyulur. Hiç şüphesiz, bu daha fazla deneyime ihtiyaç duyulan bir alandır.

Sözlü tarih projelerinin meyveleriyle daha sonra ne yapılabilir? Topluluk projelerinde göreceğimiz gibi, fotoğraflarla, mektuplar ve belgelerle, giysilerle, araç gereçlerle ve başka nesnelerle birleştirilerek okulda ya da bölgedeki bir merkezde etkili bir sergi oluşturulabilir. Bu malzemelerle ses ve slaytlardan oluşan dersler yapılabilir ya da kitapçık veya gazetede makale olarak yayımlanabilir. Daha sonra, kayıtlar halk kütüphanesi ya da müzede arşivlenebilir. Mümkün olduğu yerde, daha önce toplanmış malzemenin topluluğa bir şekilde geri dönmesi sağlanarak halkla sürekli ve aktif bir ilişki kurulabilir.

Son olarak, çok kolay elde edilen başarının tehlikesine karşı uyanık olmalıyız. Sözlü tarih projeleri ancak usta öğretmenler tarafından üzerinde iyice düşünülmüş bağlamlarda yürütülebilir. Dikkatsiz uygulamalar, örneğin küçük düşürücü bilgilerin patavatsızca ifşa edilmesi, kişiye önemli ölçüde zarar verebilir. Üzerinde gereğinden fazla hazırlık yapılmış, merkezi bir biçimde üretilmiş malzemenin empoze edilmesi halinde yaklaşımın avantajları büyük ölçüde zarar görür. Yani çalışmanın so-

nunda çocukların ulaşamayacağı boyutlarda bir teknik standarta ulaşmak amaçlanmamalıdır. Çocukların çalışma sürecinin her aşamasında yer almaları ve sonunda kendi katkılarını görebilmeleri gereklidir. Sözlü kanıtlar da sadece öğretimde kullanılacak bir malzeme haline gelirse hayal gücü üzerindeki etkisi ortadan kalkacaktır.

Bu noktada, yine başarılı sözlü tarih çalışmalarının yürütüldüğü yükseköğrenimde, kolejlerde ve üniversitelerde yapılan projelere ilişkin söylenecek pek fazla bir şey yok. Bu çalışmalar giderek lisans projeleri ya da yüksek lisans tezleri için yürütülen bireysel araştırmalar şeklini alıyor. Pratik zorluklar kısmen seçilen konuya bağlıdır, özellikle de görüşülmesi gereken kişiler tespit edilmesi zor ya da çok meşgul, ünlü insanlar olduğunda ya da araştırma sizi garip ve uzak yerlere götürdüğünde. Dolayısıyla bir üçüncü dünya ülkesinde araştırmaya başlamak dil konusunda özel bir hazırlık gerektirir, keza aşı olmayı, ilk yardım çantası bulundurmayı, evinizi nasıl dezenfekte edebileceğinizi bilmeyi, tercümanınızı nasıl seçeceğinizi ve ondan nasıl kurtulacağınızı bilmeyi, görüştüğünüz kişilere para ödeyip ödemeyeceğinize karar vermeyi ve bunun gibi pek çok şey gerektirebilir. Ancak çoğunlukla sorunlar sözlü tarih çalışmasına özgü sorunlar ya da genelde proje ve tez yazarken karşılaşılan sorunlar olacaktır. Grup çalışmasında da temel yaklaşım aynıdır. Örneğin başlangıç noktası olarak aile ağacı oluşturup bunun hakkında konuşmanın ya da ikili görüşmeler yaparak sonuçlarını bildirmenin hemen hemen her öğrenci grubunu ilgilendirdiğini ve konuşturduğunu gördüm.

Ancak bu aşamada özellikle iki sorunla karşılaşılır. İlke olarak ortak bir araştırma projesini yürütebilmek için birlikte öğrenmenin ötesine geçmek mümkündür. Herkesin çabasıyla bu kısa sürede daha ileriye götürülebilir. Fakat grup projeleri, eğer dersteki her konu için bireysel değerlendirme gerektiriyorsa çok daha zorlaşır. Hatta yalnızca yazılı sınavların uygulanmasına olanak tanıyan, hiç esnek olmayan bir sistem yüzünden projelerin not üzerinde hiçbir etkisi yoksa, bireysel projeleri uygulamak çok daha zordur. Fakat bu meseleyi dile getirmek ve sistem içerisinde yaratıcılığa yer açma ihtiyacı bile proje çalışmasının bir erdemidir.

Çok daha özel bir tehlike, yöntemi öğretirken pratikten çok uzaklaşarak soyut ilkelere kaymaktır. Sosyal bilimlerde "yöntembilim" derslerinin sevilmemesinin sorumlusu büyük ölçüde bu tür bir akademizmdir. Teorik tartışmalar pratik deneyimlerle birleştirilmeli ve özel tarihsel meselelere yönelik olmalıdır. Essex Üniversitesi'ndeki toplumsal tarih yüksek lisans programında görüşme yöntemi üzerine bir ders veriliyordu; burada dersi bir atölye biçiminde yaptık. Öğrenciler bir an önce birbirleriyle görüşmeler yapmaya teşvik ediliyorlar, daha sonra kendi seçtikleri bir konuda gö-

rüşebilecekleri birini arıyorlar. Kayıtlar başa alınıp bu görüşmeler dinleniyor ve grupta tartışılıyor. Öğrencilerden her seferinde belleğin güvenilirliği, bastırılması, görüşme tekniği ve görüşülen kişi olma deneyimiyle ilgili sorular geliyor. Ayrıca toplanabilecek tarihsel malzeme türleri ve bunların ışığında ortaya çıkan tutumların karmaşıklığıyla ilgili örnekler getiriyorlar. Bu pratiğe yönelik oturumların yanı sıra okumalar yaparak sözlü tarih ilkelerinin tartışıldığı dersler de veriliyor, böylece iki yaklaşımın birbirinin verimini artırması sağlanıyor.

Daha sonra öğrenciler kendi küçük projeleri üzerinde çalışıyorlar, bir dizi görüşme yapıyor, yöntemleri ve bulgularıyla ilgili değerlendirmeler yazıyorlar; birden fazla kişiyle görüşülen daha kapsamlı projelerde kullanılabilecek bir model soru listesi de yapıyorlar. Bu küçük keşif projelerinin, mezuniyet tezleri için bir başlangıç noktası oluşturduğu da çok görülüyor.

Konu seçimi de kuşkusuz kritik bir noktadır. İster lisans, ister yüksek lisans öğrencisi olsun, bir yaz tatili projesi üzerinde çalışan tek bir öğrencinin bile, yeni alan çalışmasıyla tarih bilgisine gerçek bir katkıda bulunabilmesinin mümkün olduğunu gördük. En iyisi (illa gerekli olmasa da, bazı konuların doğası gereği imkânsız olsa da) görüşmelerin arşiv ve yerel gazete araştırmasıyla birleştirilmesidir. Hem yeterli ölçüde tanımlanmış ve *belirli bir yerle sınırlandırılmış* konuların hem de daha geniş tarihsel meselelere ilişkin konuların seçilmesi önemlidir. Potansiyel olarak görüşülebilecek kişiler görece çabuk ulaşılamayacak kadar dağınıksa proje başarısızlıkla sonuçlanır. Çeşitli Doğu Anglia köy toplulukları, Nottingham'ın bir kenar mahallesindeki ve balıkçı limanlarındaki komşuluk ve sınıf ilişkileri, göçmen şerbetçiotu toplayıcıları, ortaokul ve lise öğretmenlerinin işe alınması, Essex askeri üniforma sanayii; Bengalli genç kadınların 1970'lerde İngiltere'ye göçü, Londra'daki İtalyan cemaati; tarım işçisi olarak çalışan aileler arasındaki ev içi ekonomisi, çeşitli toplumsal gruplar arasında giderek yaygınlaşan doğum kontrolü; Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Colchester makina işçileri ve kasabanın 1926 genel grev deneyimi gibi çalışmalar hem yaratıcı hem de yürütülebilir konular arasında sayılabilir.[3]

Olanaklar sınırsızdır. Kazançlar da bir o kadar ortadadır: kişisel tatmin, işbirliği ruhu ve çalışmanın sonunda ortaya çıkabilecek daha derin bir tarih anlayışı; bunun da ötesinde akademik çalışma ile dışarıdaki dünya arasındaki duvarların yıkılması.

*

Hiç şüphesiz sözlü tarih projesinin en köklü etkileri burada, topluluğun tarihi üzerinde duyulacaktır. Pek çok farklı girişime katkıda bulunabilir: Yetişkinlere yönelik okuma yazma programları, tarih üzerine akşam dersleri, yerel tarih dernekleri ya da bir yerel proje, İnsangücü Hizmetle-

ri Komisyonu'nun genç işsizleri yeniden eğitme projeleri, evde ya da hastane koğuşunda yaşlılarla anı terapileri, müzede düzenlenen sergiler ya da radyo programları gibi. Bunların herbiri için sözlü tarih projesinin getireceği kazanç, sıradan insanlar için bir şeyler ifade edebilecek bir tarih türünün keşfi için alışılmadık bir eşitliğe dayalı işbirliğini teşvik etmek olacaktır. Elbette bunlar beslenmesi gereken eğilimlerdir; sorun yaratabilirler.

İlk sorun konu seçimidir. Bütün bu amaçlar için en uygunu ilgiyi hemen yakalayabilecek bir konu olacaktır. Oysa yerel tarih derneğinin anlayışı daha ciddi olabilir, hatta belgesel tarih geleneğiyle fazlaca sınırlandırılmış olabilir. Ancak toplumsal tarihin genişleyen perspektifi, biraz hayal gücüyle her iki amacı tatmin edebilecek bir konunun bulunabileceğini göstermiştir. Raphael Samuel de yerel topluluk tarihinin yeniden şekillendirilmesi gerektiğini ileri sürer. Yeni şekilde,

> insanların mekânlar kadar önemlidir ve ikisi iyice iç içe geçmiştir. Kişi bundan sonra bir köyün ya da kasabanın ahlaki topografyasını, daha öncekilerin ateşli silahlar sayımında gösterdiği titizlik kadar dikkatle çıkarır; hem toplumsal çevrenin hem de yönetsel çevrenin sınırlarında yasaların yanı sıra karanlık koridorlardan ve yarı gizli geçitlerden geçerek gezinir. Bir çocuğun yetmiş yıl önce geçtiği yolu yeniden kurgulayan tarihçi sokağın saygın tarafıyla suçluların kol gezdiği tarafını, öndeki evlerle arkadakileri, oğlanların alanı ile kızların alanını birbirinden ayıran görünmez sınırlara çarpacaktır. Kaldırımları izleyerek bir zamanlar "tramvay" oyunu için kullanılan bir yere, seksek oynanan başka bir yere, birdirbir oynanan ya da duvarlara yazılan başka bir yere gelinir. Çıkmaz sokaklara oduncular barakalar yapmış, seyyar satıcılar el arabalarını dizmiştir, gençlerin pazar gezmesine çıktığı High Street'te de ot kafesleri yer alır... (Ve buna benzer bir şekilde) belirli ormanlar ya da çayırlar... buralarda mantar toplanır, tavşan avlanırdı; şurada patates çıkarılır ya da atlar yasadışı olarak otlatılırdı, uzun yaz günlerinde harman yapılır ya da hasat devşirilirdi...

Ya da yine tarihçi bir bölgeyi kendine konu seçmek yerine o bölgedeki zaman ve mekânla sınırlandırılmış fakat dünyaya açılan bir pencere olarak kullanılacak bir yaşam unsurunu başlangıç noktası yapabilir... 19. yüzyıl Londrası için böyle bir girişim yapılması ne iyi olurdu. Bethnal Green'de pazar günleri yapılan ticaret, açık hava vaizlerinin buna karşı çıkışı, Güney Hackney'deki ince marangozluk işleri ya da Hoxton hırsızları üzerine yapılan çalışmalar... insanı Doğu yakasındaki yaşamın kalbine Hector Gavin'in *Sanitary Ramblings** adlı çalışmasının bir başka özetinden daha çok yakınlaştırıyor... Sokak sayısının artışını kaydetmektense Shepherd kırla-

*Tam adı: *Sanitary Ramblings, being sketches and illustrations of Bethnal Green, a type of condition of the metropolis and other large towns.* -Ed. n.

rında flört ve evlilik, Acton'da ev yaşamı ya da Kensal Green'deki çamaşırcı kadınlar ya da havagazı işçileri arasında Katolik inancını araştırmak banliyölerin gelişimiyle ilgili daha çok şey söyleyecektir... Sosyal yapının araştırılması da yaklaşımın daha dolaylı olduğu, faaliyet ve ilişkilerde odaklandığı durumlarda daha derinlemesine ve gerçekçi olabilir. Chelsea'daki çocukluk (kiminle oynamana, nereye gitmeye izin verildiği ya da verilmediği), Mitcham'daki erkeklik, çalışmak üzere Putney'e gitmek ya da Finsbury'deki yerel politika üzerine yapılan çalışmalar bize sınıf farklılıklarının nasıl manipüle edildiği ve algılandığı, sosyal ittifakların pratikte nasıl ifade edildiği hakkında... kayıtlar dairesinin azimle yaptığı beşli bölümlerden çok daha fazla şey söyler.[4]

Raphael Samuel'in Oxford'da Ruskin College'daki yetişkin eğitimi derslerinde sendikacıların hayal gücünü etkilemesini sağlayan, bu yaklaşım, bu "dünyaya yeni bir pencereden bakma" arayışı olmuştu; onların sendika tarihini araştırmalarını istemiş, bunun sonucunda da Londra mahallelerinde ve taşra şehirlerinde yerel grupların ortaya çıkmasını sağlayan Tarih Atölyesi Hareketi doğmuştu. Hareketin altı ayda bir çıkan dergisi *History Workshop*, bu heyecanın akademik standartlarla bağdaşmayacağından korkan karamsarları ikna edecek niteliktedir.

Yine de Tarih Atölyesi'nin "tarihi daha demokratik bir uğraş haline getirmeye adanmış" ve "'ciddi tarih'in uzmanlara ayrılmış bir alan haline gelmesine karşı çıkan" faaliyetleri, profesyonel tarihçiliğe bir meydan okumayı temsil ediyor: "Yalnızca akademisyenler tarihçi olabilir ve onların bölgesel hakları ve hiyerarşileri vardır. Tarih yazıcılığının büyük kısmının uzmanların dışındaki kişilerce okunması asla amaçlanmamıştır."[5] Bu görüşe muhalefet, Kuzey İtalyalı fabrika işçilerinin şarkılarını toplayan ve onlarla görüşmeler yapan Milano'daki Istituto Ernesto di Martiro'nun, Queen Spark kitapları dizisi için ortak bir çalışma yapan Brighton Ticaret Konseyi ile Sussex İşçi Tarihi Derneği'nin, ya da işbirliği yaparak hayat hikâyeleri yayımlayan Peckham Halk Tarihi, Bristol Broadsides ve Doğu Londra'dan Hackney Halk Otobiyografileri gibi başka yayın gruplarının faaliyetlerinin temelinde yatıyor. Kütüphane araştırması, fotoğraf bulma ve çeşitli insanların anılarının toplanması yoluyla bir iki yüzüncü yıl tarih kitapçıkları dizisi ortaya çıkarabilmek için Boston'da on beş bölgede kurulan komşuluk komitelerinde de bir paralellik görülüyor. Hiç şüphesiz Boston'un söz konusu bölgelerinde oturanlara ücretsiz dağıtılan bu kitapçıklar ya da Hackney projesinde satılan binlerce kitap yerel tarihi istisnai genişlikte bir izleyiciye ulaştırmıştır. Ancak bu çalışmaların üretildiği işbirliğine dayalı çalışma ruhu da bir o kadar çarpıcıdır. Hackney grubunda herkesin anlattıklarını kaydedebileceği ve herkesin sunuş sürecine katılma-

sı gerektiği ısrarla vurgulanmıştı. Burada amaç insanların kendilerine, anılarına ve geçmişe dair yorumlarına güvenmelerini sağlamanın yanı sıra bir tarih biçimi yaratmaktı. Bu bağlamda, konuşurken kendinden gayet emin olan ve yüksek derecelerin otoritesiyle desteklenen uzman, projenin köklerini kazan bir tehdit haline gelebilir. Elbette deneyimli bir tarihçinin daha geniş tarihsel perspektifinin yokluğu grubun çalışmasına bir o kadar zarar verici olabilir. Bu, daha derin bir toplumsal anlayış yerine tek boyutlu tarihsel mitlerin yaratılmasına yol açacaktır. Yorumların karşılıklı tartışmayla geliştiği, dinamik bir ilişkiye ihtiyaç vardır.

Dolayısıyla yerel grup projesinin başarısı kısmen her kişinin çalışmaya katacağı farklı yeteneklerden nasıl yararlandığına bağlıdır: kendi anıları, teknik yetenekleri, örgütleme becerisi ya da başkalarını konuşturma başarısı en az bir tarihsel bilgi deposu kadar önemli olacaktır. Bazı projelerde roller normal bir komite yapısı içerisinde güzelce paylaşılabilir; bazılarında ise bir uzman eşit statüdeki bir grup insanın gayri resmi lideri olabilir ya da İnsangücü Hizmetleri Komisyonu'nun genç işsizler için hazırladığı projede olduğu gibi ekip resmi bir sözleşmeyle bir süpervizörün liderliğinde çalışan kişilerden oluşabilir.

Bu son proje tipi açıkça ortaya konulmuş amaçları ve bürokrasisi olan özel bir çerçeve içerisinde yürütülmelidir. Gerekli fonu sağlayabilmek için yöre halkına projenin sonunda elde edileceklerin bir listesini sunmakla kalmamalı, aynı zamanda gençler için de eğitim olanakları (görüşme nasıl yapılır, ses bandı çözümü, sekreterlik işleri, muhasebe, kayıt cihazları ve kasetleri kullanımı gibi) sağlamalı. Bir sözlü tarih projesi kolayca bunu başarabilecek şekilde tasarlanabilir, fakat personel yapısını şekillendiren hem çifte amaç hem de yaş, vasıflar, işe alma ve ücretleri tanımlayan katı kurallardır. Sözleşmeler, zaman çizelgeleri, muhasebe defterleri, hesaplar ve diğer zorunlu yazı işleriyle ilgilenecek bir sekreterin olması şarttır. Ayrıca kurallar gereğince makul ücretle çalışacak birçok yarı zamanlı çalışana ihtiyaç olacaktır. Projenin en önemli çalışanı nitelikli ve deneyimli, başka bir işte çalışmayan bir uzman olması gereken süpervizördür, fakat "proje için çalışacak diğer kişileri işe alırken daha esnek davranabilir, değişik kişileri deneyebilirsiniz. Çok az resmi niteliği olan ya da vasıfsız kişilerin genellikle bu tür çalışmalar, özellikle de görüşme ve kayıt konularında özel yetenekleri olur."[6] Ancak daha temel bir problem projenin yalnızca bir yıl finanse edileceğidir ve fon yenilense dahi neredeyse tüm çalışanların yeni gelen deneyimsiz kişilerle değiştirilmesi gerekecektir. Dolayısıyla ekip tam iyi çalışmaya başladığında dağılacaktır. İnsangücü Hizmetleri projelerinin sonuçlarının değişken oluşu pek de şaşırtıcı değildir. Yine de son yıllarda yerel sözlü tarih arşiv çalışmalarının yaygınlaşmasının en büyük kaynağı

muhtemelen bu projeler olmuştur. 1970'lerin Manchester Araştırmalarında mahallelerde ortaklaşa sözlü anıların ve aile fotoğraflarının toplanmasında ya da 1980'lerde Bradford Heritage'daki göçmen grupları üzerine yapılan çalışmalarda olduğu gibi bir proje dizisi bir uzmanlık birikimi sağladığında büyük kazanımlar getirebilir.

Başarıyı belirleyen bir başka unsur da teçhizat düzeyidir. Daha sonra da göreceğimiz gibi, görüşmeler esnasında ya da arşivlemede en iyi sonuçları alabilmek için araç gereçlerin iyi olması gerekir. Elbette hayat hikâyeleri üzerine çalışan bir grup için sadece kalem ve kâğıt yeterli olabilir. Fakat yerel radyo için kayıt yapmak ya da bir arşiv oluşturmak istiyorsanız ihtiyacınız olan teçhizat pahalıya mal olacaktır ve en iyisi bunu çalışmanın başında görmektir. İşgücü Hizmetleri projeleri büyük ölçüde para sıkıntısı çeker; mekân ve teçhizatın büyük kısmını sağlayacak bir yerel kütüphane, müze ya da eğitim kaynakları merkezi gibi destek çıkacak bir sponsor yoksa, telefon ve posta masraflarına bile para yetmeyecektir. Ancak projede eğitim verilecekse araç gereç her şeyden önemli olacaktır. Herhangi bir projeye başlamadan önce çalışma mekânı, masa, sandalye, dosya dolabı, en az iki iyi ses kayıt cihazı ve bir daktilo ya da bir bilgisayar satın almanız ya da ödünç almanız gerekebileceğini bilmeniz şarttır.

Bir sonraki seçim kimin anılarını kaydedeceğinizdir. Bu hiç şüphesiz bütün sözlü tarih projeleri için çok önemlidir; temel ilkeler hepsinde aynıdır. Birincisi, anıları karışmış ya da zayıflamış olan ya da anıları hakkında konuşamayacak kadar kabuğuna çekilmiş insanlarla konuşmak yararsızdır. İkincisi, önemli olan bir kişinin resmi konumu değil, ***doğrudan*** yaşadığı kişisel deneyimleridir. Bu yerel tarih toplulukları ya da halk kütüphanelerinin düşebileceği önemli bir tuzaktır. Anılarını kaydetmek üzere seçilen insanlar belediye başkanları ya da meclis üyeleri gibi bölgenin yüksek konumdaki kişileri olabilir, oysa bunlar en dikkatli davranması gereken, dolayısıyla verecek şeyi en az olan insanlardır. Beatrice Webb'in de çok doğru bir şekilde gözlemlediği gibi "neredeyse kabul edilmiş bir gerçektir" ki,

> bütün kurumlarda alt konumdakiler baştakilerden daha zengin bilgilere sahiptir. Alt konumdakinin çekinecek daha az şeyi olmasından dolayı değildir bu... Ustabaşı, idare memuru ya da küçük bir memur kurumun günlük faaliyetleriyle sürekli ve yakın bir ilişki içindedir; olguların heterojen yapısı ve değişen karakterinin daha çok farkındadır, bütün canlı ayrıntıları bulanık bir yığın haline getiren ya da katı sınırların ve belki de işlevini yitirmiş kategorilerin basmakalıplığına sokulan soğuk genellemeler yapmaz.[7]

Üçüncüsü, toplananların sosyal dengesinin sürekli farkında olmak gerekir. Projelerde her zaman kadınlardan çok erkekleri kaydetme eğilimi

vardır. Bu kısmen kadınların daha çekingen olmalarından ve anılarının ilgi çekici olabileceğine pek inanmamalarından dolayıdır. Ayrıca, görüşmeler için daha çok erkeklerin önerilmelerinden de kaynaklanır. Bunun bir sorun yarattığı bilinse bile çözülmesi zordur. Örneğin, konu bir yerel fabrikaysa bu fabrikada çalışmış erkekleri bulmak yeterince kolay olacaktır; gerçekten de bir meyhanede ya da bir kulüpte eski iş arkadaşları olarak hâlâ buluşuyor olabilirler. Fakat eşlerini ya da aynı fabrikada çalışmış kadınları bulmak fabrikanın işleyişinde eşit önemde oldukları halde çok daha zor olacaktır, çünkü bu kadınlar çevrelerinde genellikle işleriyle bilinmezler ve sosyal çevreleri işyerinden ziyade komşulukla sınırlıdır. Aynı şekilde, mahalle projelerinde de merkezi sosyal tabakayı kaydetme eğilimi vardır ki bu kesim, genelde, saygın işçi sınıfı ve alt orta sınıf olur, dolayısıyla en üstteki ve en alttaki tabakalar saf dışı bırakılmış olur. Cheltenham Spa'nın emekli işletme müdürünü bulmakta zorluk çekiliyor, aynı şekilde toplumun "hayati" bir parçasını oluşturan "kaba" unsurların, en fakir kesimin kaydedilemediği tekrar tekrar anlaşılıyor. Bu insanlar görüşme için önerilmiyor, çünkü daha "saygıdeğer" olan yaşlılar ya onların söyleyeceklerini reddediyor, değerli anıları olamayacak kadar acıklı bir durumda olduklarını ya da yeterince akıllı olmadıklarını düşünüyorlar. Oysa bu insanlar kendi şiveleriyle, zengin ayrıntılarla ifade ettikleri farklı görüşleriyle genellikle en değerli kayıtları oluşturuyorlar. Yerel tarihin en etkili ve insanları en fazla düşünmeye teşvik eden bir çalışma olması toplumun her kesiminden insanların hayata dair deneyimlerinin bir araya getirilmesiyle mümkündür.

Dolayısıyla görüşülen kişilerin dağılımı çok önemlidir. Bazı projeler için, bir el ilanı üzerine ya da yerel gazeteye, radyoya yapılan başvurulardan oluşan gönüllü gruplar şüphesiz en iyi başlangıç noktası olabilir, fakat bunun temsil düzeyi yüksek bir grup oluşturması pek mümkün değildir. İnsanlara pek çok farklı yolla ulaşılabilir: kişisel bağlantılar, yaşlı insanların bir araya geldiği çalışma grupları ya da kulüpler, sendikalar ya da siyasi partiler, yerel gazeteye verilen, dükkânların pencerelerine asılan ya da radyoda yayınlanan duyurular, yardım kuruluşları ya da doktorlar, kiliseler ya da gezici organizasyonlar, hatta bir dükkânda, bir meyhanede ya da parktaki tesadüfler. İnsanlara yaklaşırken bunu başkalarının tavsiyesiyle yapmak her zaman çok daha kolay olur. Her ne kadar zaman zaman insanın cesaretini kıran ret cevapları alınsa da, aradığınız kişilerin kim olduğunu iyice biliyorsanız, projenin bu kısmı her şeyden önce kararlılığınıza bağlıdır. Fakat kararlı olmaya değer.

Son olarak gelelim elde edilen sonuçlara. Gelecek için fotoğrafların, belgelerin ve topladığınız diğer malzemenin yanı sıra kasetlerinizi ve bant çözümlerinizi herkesçe kullanılabilecek şekilde arşivlemeniz gerekiyor ve

bunun için en iyi yer muhtemelen bölgenizdeki halk kütüphanesi olacaktır. Daha doğrudan bir kullanım şekli olarak, yerel okullar için görüşmelerden seçilmiş kısımlardan oluşan kasetleri de içeren eğitim paketleri oluşturmada, yine fotoğrafları ses ve metinlerle birleştirerek küçük gezici sergiler düzenlemede ve yaşlı insanların izleyip geçmişe dair anılarını uyandırabilecek kaset ve slayt gösterileri düzenlemede dokümanlarınızdan yararlanabilirsiniz. Kasetler yerel radyodaki programların hazırlanmasında da kullanılabilir. Bunun en etkili yolu bir anlatıcının seçilen parçaları fazla konuşmadan, kolaj şeklinde sunmasıdır; malzemenizin bir kısmının sahnelenmesine yardımcı olabilecek bir tiyatro topluluğu da bulabilirsiniz. Malzemenizi gazetelerde makale, yerel düzeyde satılan kitapçıklar ya da Bradford'daki Doğu Bovling Tarihi Atölyesi grubunun yaptığı gibi eski fotoğraflardan oluşan takvimler şeklinde bastırabilirsiniz.

Bu son biçimde, malzemenin bir sözlü tarih çalışmasının ürünü olduğu sadece resim altından anlaşılacaktır; aynı durum elde edilen başka sonuçlar için de geçerlidir. Dolayısıyla, pek çok müze, sözlü tarih projelerinden sergilenecek malzemenin yeniden inşası, düzeltilmesi ve yorumlanması için yararlanmışlardır, örneğin Smithsonian Müzesi'ndeki Washington'da zenci kiracıların kaldıkları bir ev, Fransa'da, bir zamanlar Le Creusot'yu canlandıran Schneider çelik fırınları, ya da Beamish'teki, 1920'lerin Durham dişçi muayenehanesi. Fakat, ne ilginçtir ki, Lancashire Denizcilik Müzesi'ndeki balıkçı ailesinin mutfağı gibi projeden elde edilen sözlü kanıtların sergilenmesine, aynı etkileyicilikte olsa da, hâlâ çok az rastlanmaktadır. Örneğin, Kuzey Galler'de, Blenau Ffestiniog'daki Gloddfa Ganol taş ocaklarında, dağın içine oyulmuş büyük mağaralara girmeden önce, kaset ve slayt gösterisinde, madencilerin konuşmalarını ve görüntülerini izleyebiliyorsunuz. Ziyaretçilere, binayı dolaşırken dinleyebilecekleri kasetlerin verildiği yerler de var. Seçilen kısımlar çok kısa olmalı, bir dakikadan az sürmeli. İşçi, saban sürmek hakkında konuşabilir; dokumacı ise dokuma tezgâhını anlatabilir. İmparatorluk Savaş Müzesi'nde, siperlerden çıkan eşyaların sergisine bakarken, bir yandan da askerlerin yürüyüş seslerini ve silahlarının seslerini dinleyebiliyorsunuz ya da eski bir askerin kendi sesiyle askere gönüllü yazılmanın nasıl bir şey olduğunu anlattığı kayıt çadırına girebiliyorsunuz.

Geçici bir girişimin bile önemli etkileri olabilir. Coventry ve Southampton müzeleri projelerinden, yaşlı çiftlerin unutulmuş melodiler eşliğinde gençlik heyecanıyla dans ettikleri, eski iş arkadaşlarının, hatta birbirlerini kırk yıldır hiç görmemiş olan iki kızkardeşin tekrar bir araya gelmesini sağlayan çay partilerinden caz konserlerine kadar pek çok şeyi içe-

ren sergiler düzenlediler. Başka projelerde yaşlıların anı grupları yerel okullarla, yerel okullar da bu yaşlılarla temas kurmuştu. Harlow New Town'da Yahudi gençler kendi kulüplerinde bir yaşlılar kulübü işletmişlerdi; diğer taraftan Cambridgeshire Burwell köyünde, kaydedilen anıları da kapsayan bir belgesel film yine gençlik kulübü bünyesinde, perşembe öğleden sonraları postaneden emekli maaşlarını alan yaşlıların gelebileceği bir "uğrak yeri" oluşturulmasına önayak olmuştu. Gençlik grubundan bazılarıyla çay içerek sohbet ediyorlar, böylece yeni kayıtlar yapılıyor, topluluk dergisinde yazılar yayımlanıyor, bu da daha çok insanın bilgi vermek istemesine yol açıyordu.

Topluluk projelerinin küçük bir kısmı çok daha iddialı; ya da beklenenin üzerinde bir başarı elde ediyorlar. Örneğin, New York Chinatown Tarih Projesi daha eski ve daha yeni göçmenlerin, topluluk patronlarının ve terli çamaşırhane işçilerinin birbirleriyle ilişkilerinin politik bilinci yüksek fakat hassas bir yorumunu yaparak, demokratik bir topluluk yapısı kurulmasına yardımcı olmayı amaçlıyor. 1960'larda İsveç'in Lund şehrinde istimlak edilecek Nöden adındaki bir kenar mahalleyi konu alan proje, öyle bir topluluk duygusu uyandırmıştı ki Nöden'i tamamen yok edebilecek anayol projesinden kurtarılmıştı; yirmi yıl sonra "Dig Where You Stand" [Bulunduğun Yeri Araştır] adlı fabrika tarihi çadırı, aynı şekilde, eski sanayi topluluklarının dayanışmasını harekete geçirerek ülkeyi dolaşıyordu. Bir İngiliz projesi de çok farklı anıları uyandırarak yerel radyoyu çift yönlü bir kanala dönüştürmeyi başarmıştı. Bunun için Keele Üniversitesi'nin Yetişkin Eğitimi Bölümü'nden Dennis Stuart, Stoke-on-Trent Radyosu'ndan Arthur Wood ile birlikte çalışarak bölgedeki Metodist tarihi üzerine bir proje tasarladı. Her biri kendi kayıtlarını inceleyen ve görüşmeler yapan sekiz kilise atölyesi oluşturuldu ve toplanan malzeme bir araya getirilerek anlatının yanı sıra şarkı ve konuşmaların canlı kayıtlarıyla birleştirildi, bir radyo programı dizisi oluşturuldu. Programlar ve onlarla ilişkili olarak açılan sergi daha fazla kayıt çalışması yapılmasını teşvik etti; çoğunlukla Birinci Dünya Savaşı öncesine ait sosyal yaşam manzaraları üzerine, bir anlatıcı olmadan seslerin kolajından oluşan haftada on beş dakikalık bir program dizisi daha oluşturuldu. Bu programlar çok büyük ilgi gördü, toplam seksen hafta sürdü. Bu da gayet aktif bir yerel katılımı teşvik etti, insanlar yorumlarını gönderdiler, kendileriyle görüşme yapılmasını teklif ettiler ve kendi anılarıyla ilgili yazılar yazıp getirdiler.

Son olarak, İtalya'da yepyeni bir müzenin açılmasını sağlayan çok daha çarpıcı bir yerel katılım örneği verebiliriz. Bu tam anlamıyla bir sözlü tarih projesi değil, daha ziyade sözlü belleğin çok önemli bir rol oynadığı bir topluluk tarihi projesidir. Proje, işçi sınıfı kültürünün yeniden değer-

lendirilmesi için İtalya'da gerçekleşen daha geniş bir siyasi hareket bağlamında, işçiler ve akademisyenler arasında dayanışmanın mümkün olduğuna dair çarpıcı bir örnek teşkil ediyor. Alessandro Triulzi'nin projeyi anlatırken ileri sürdüğü gibi, Bentivoglio'daki Köy Medeniyeti Müzesi (Museo della Civilta' Contadina di S. Marino) geçmişten gelen nesneler koleksiyonu olarak değil, "işçilerin, hâkim sınıfların kültürel belirlemelerine verdikleri bir cevap" ve "uzun süre göz ardı edilen ya da önem verilmeyen ve resmi devlet kültürünün çarpıttığı değerlerin ve katkıların yeniden kazanılması"na doğru atılmış bir adım olarak değerlendirilmelidir.

Müze Bolonya'nın birkaç kilometre dışında, Po vadisinin sıcak, dümdüz, yağmurlarla yıkanan kırlarında yer alıyor. Eski bir malikânenin güzel kâhya evinde, çevredeki ortakçıların yaşamları ve işleri üzerine mükemmel belgelenmiş, topluma nüfuz eden bir sergi. 1973'te açıldığında dokuz yıl süren bir kampanyanın ürünüydü. Her şey 1964 yılında eskiden köylü olan İvano Trigari'nin bir arkadaşının evinin bahçesinde yörede *stadura* diye anılan eski bir tarım aracını yarı gömülü bir şekilde bulmasıyla başlamıştı:

> *Stadura* eskiden Bolonya'da öküz arabalarında fren ve süs olarak kullanılan yuvarlak, elli altmış santimetre uzunluğunda demirden bir çubuktur. Çubuğun tepesi bir haç ya da başka bir şeyle süslenmiş olurdu ve çubuğa her arabaya kendine özgü karakteristik bir ses kazandıran bir ya da daha çok demir halka takılırdı.

Trigari bulduğu *stadura*'yı temizlemiş, cilalamış ve sergilemek üzere küçük bir kasaba olan Castelmaggiore'de çalıştığı tarım kooperatifinin vitrinine koymuştu. Sonuç hayret vericiydi: kasabayı bir "*stadura* sevdası" sarmış, en iyi kopyayı üretme yarışması yapılmış, ilkokul ve lise öğrencileri babalarının kâğıda sararak gönderdiği örnekleri getirmiş, her köşe başından yeni bulgu haberleri gelmişti. Birkaç gün içerisinde yirmi *stadura* toplandı, en güzel olanı dükkânın önünde sergilendi, diğerleri bir köşede gruplandı. Koleksiyon herkesin dilinde dolaşır oldu, meyhaneden ve işçi kulübü Casa del Popolo'dan yaşlı köylüleri akın akın çekmeye başladı. Orada durup *stadura*'lara bakarlarken yorumlar yapıyorlar, Trigari de onların anılarını dinliyor, bilmediği ayrıntılar hakkında sorular soruyordu. Bu sözlü anıların, kendi sözleriyle, "çoktan kaybolmuş ya da yakında kaybolacak olan bir dönem hakkında genel bir fresko" oluşturduğunu fark etmişti. Yorumlar değişiyordu:

> Bazıları geçmişte ne kadar çok çalıştıklarını hatırlatan aletlere beddua ediyor; bazıları da gençliklerini hatırlayarak heyecanlanıyorlardı. Şimdiki zamanın daha iyi olduğunu söylüyor ve birbirlerine tarlaları sürmek için gece ikide uyan-

mak zorunda oldukları zamanlara dair, o dönemde hayvanların altına serilen çeltik çöplerini toplamak için çeltik tarlalarına öküz arabalarını nasıl götürdüklerine dair anılarını anlatıyorlardı... Ve bütün keneviri toprak sahiplerinin malikânelerine taşıdıkları zamanları ya da kocaman üzüm sepetlerini nasıl başlarında taşıdıklarını ya da fırına götürdükleri büyük odun yığınlarını, son olarak da damatların en iyi araba ve öküzlerle, pırıl pırıl parlayan *stadura*larıyla gelinin evine çeyiz almaya gittiği zamanları hatırlıyorlardı.

Çok geçmeden, başka aletler de gelmeye başlamıştı: eski dokuma tezgâhları, kenevir aletleri, boyunduruklar, çapalar, sabanlar, vb. Böylece bölgedeki eski iş aletlerinin sistematik bir şekilde toplanması fikri doğdu. Köylüler bu fikri hevesle benimseyerek, evlerinde kullanmadıkları ne varsa depolarından çıkardılar ve arkadaşlarını da aynı şeyi yapma konusunda ikna ettiler. Bir *festa della stadura* [Stadura Şenliği] fikri destek kazandı, her yıl kutlanmaya başlandı. Gruppo della stadura adında bir dernek kuruldu ve bir gezici bir sergi hazırladı. Bu sergide traktörün çektiği, araç gereç örnekleri taşıyan eski bir araba çevre köylerdeki panayır ve karnavallara ya da azizlerin kutsal günlerine gidip destek arıyordu. "Köylüler dinliyorlar ve çoğu zaman hemen oracıkta araç gereç, para ya da başka malzemenin nerede bulunabileceğine dair öğüt veriyorlardı." Zaman içerisinde, yıllar süren arayışlardan sonra müze için Bolonya yerel yönetiminden bugünkü yer alındığında, neredeyse 4.000 nesne toplanmıştı. "Kendi tarih duygularına besledikleri sarsılmaz inanca ve gurura dayanan" hareket "topluluktaki hemen herkesin katıldığı ortak bir çaba"ya dönüşmüştü.

Resmi destek alabilmelerinin asıl sebebi, Bolonya'da iktisat tarihi profesörü olan Carlo Poli çevresinde toplanmış olan bir grup üniversite öğrencisi ve araştırmacının harekete arka çıkmasıydı. Müzenin açılması sayesinde projenin birinci aşaması başarıyla tamamlandıktan sonra, üniversitedeki tarihçilerin ve halkın niyeti, aralarındaki yakın ilişkiyi devam ettirmektir. Müzede iş sözleşmeleri, mülk belgeleri, köylü örgütlerinin kayıtları ve fotoğraflardan oluşan geniş bir arşiv oluşturuluyor. Tarım tarihi konusunda bir seminer ve araştırma merkezi de oldu. Dönem projelerini müzedeki malzemeden yararlanarak yazmaya teşvik edilen ilkokul ve lise öğrencileri başta olmak üzere binlerce yerel ziyaretçi çekiyor. Başka yerlerde benzer girişimlerde bulunmak isteyenlere de eğitim veriliyor: sadece Emilia bölgesinde on beş yeni tarım müzesi açıldı ve müze açma fikri başka bölgelerde de yayılmakta. Belki de sözlü tarihçi için en ilginç yerel tarihsel belleğin teşvik edilmesidir. İlkokul ve lise öğrencileri müzedeki kayıtlardan yararlanmanın yanı sıra kendi köylerinde görüşmeler de yapıyorlar. Görüşme yöntemi üniversite öğrencileri tarafından da geliştirildi. Ve hepsinden önemlisi de yöredeki köylü tarihçiler yeniden güven kazan-

dılar. Bu kısmı bitirirken bir örnek daha verelim: S. Giovanni in Persiceto bölgesinde yaşayan Guiseppe Barbieri.

> Şu anda emekli olan 78 yaşındaki köylü Guiseppe Barbieri'nin eğitimi fazla değil (üçüncü sınıftan sonra okula devam etmemiş), fakat yerel tarihçi olarak tanınıyor. İlk çalışması olan 300 sayfalık "Savaş ve barış anılarım. Bir kaç aile anısı" başlıklı metni 1936'da yazmış. Bu çalışmada o sırada 39 yaşında olan köylünün savaş deneyimi, Birinci Dünya Savaşı öncesi Emilia'daki çalışma koşulları, 1919-20 yıllarındaki tarım mücadelesi, faşizmin yükselişi gibi ulusal olaylar ya da 1929 depremi gibi yerel felaketlere köylülerin verdiği tepkiler uzun uzadıya anlatılıyor. Bir deftere, dil kurallarına uymadan İtalyanca yazdığı (bölgedeki pek çok köylü gibi işte de, evde de yerel bir lehçe konuştuğundan İtalyanca onun için neredeyse yabancı bir dildi) metin evinde öylece duruyordu... 1975'te köy müzesi haberleri bölgede yayılmaya başladığında Guiseppe Barbieri kalemi yeniden eline almaya karar verdi...

Barbieri'nin yeni kitabı kırdaki geleneksel yapı ve günlük işler üzerine olacaktı. Bu, Triulzi'nin kelimeleriyle "bilim adamlarının gündelik hayatın ve emeğin küçük tarihi ile resmi ders kitaplarındaki büyük tarih arasında kurduğu sahte ikileme, çalışan bir insanın verdiği cevap" olacaktı. Guiseppe Barbieri gerçekten de bu işe hevesle başladı, "77 yaşımı tamamlamış olduğuma ve geçmişi anlatmaktan gurur duyduğuma göre, hazır hafızam hâlâ yerindeyken, bir an önce bitirmeyi ümit ediyorum"[8] diyordu.

Bir sözlü tarih projesini üstlenme arzusu daha iyi ifade edilemezdi.

YEDİNCİ BÖLÜM

GÖRÜŞME

Başarılı bir görüşme yapabilmek yetenek ister. Fakat görüşme yapmanın arkadaşça ve samimi bir sohbetten resmi, kontrollü bir şekilde sorular yöneltmeye kadar uzanan pek çok farklı biçimi vardır; başarılı görüşmeciler, kendileri için en iyi sonuçları verecek, kişiliklerine uygun yöntemler geliştirirler. Görüşmede başarılı olmak için kişinin sahip olması gereken bazı vasıflar vardır: insanları birer birey olarak kabul edip onlara karşı ilgi duymak ve saygı beslemek, onlara karşılık verirken esnek olabilmek, görüşlerine anlayış ve sempatiyle yaklaşabilmek ve her şeyden önce sessizce oturup dinlemeye istekli olmak. Sürekli konuşmaktan kendini alıkoyamayan, görüşme yaptığı kişilerin fikirlerine karşı çıkan ya da onları kendi fikirleri yönünde ikna etmeye çalışan kişiler genelde ya işe yaramaz ya da kesinlikle yanıltıcı bilgiler edinirler. Ancak, çoğu insan başarılı görüşmeler yapmayı öğrenebilir.

İlk adım, okuyarak ve başka yollarla ön bilgilerin hazırlanmasıdır. Bunun önemi yerine göre değişir. Bazı çalışmalara başlamanın en iyi yolu, bilgi edinmek için görüşmeler yapmak, bir alan planı çıkartmak, fikir edinmek ve bilgi toplamak olabilir. Bunların yardımıyla bir sorun belirlenebilir ve konuyu çözümlemek için gerekli kaynakların yeri tespit edilebilir. Büyük araştırmalardaki "pilot görüşme"nin yerine yerel projelerin başında bir "genel bilgi toplama görüşmesi" yapılması çok faydalı bir aşama olabilir. Eğer görüşülen kişi, bir anlamda, görüşmeyi yapandan daha bilgili değilse, bu görüşmenin kuşkusuz hiçbir anlamı yoktur. Görüşme yapan kişi bir şeyler öğrenmeye gelir ve gerçekten de genellikle insanların bunu bilerek konuşmalarını sağlar. Sözgelimi, Clydeside'da gemi inşasında çalışanlarla yaptığı araştırmada Roy Hay, "insanın cahilliğinin faydalı bile olabileceğini" anlamıştır. "Birçok kez yaşlı işçiler benim saf soruları-

mı eğlenerek ve hoşgörüyle karşıladılar, 'yok oğlum, hiç de öyle değildi' diyerek asıl durumu ayrıntılarıyla tasvir ediyorlardı."[1]

Bununla birlikte, insan ne kadar çok biliyorsa bir görüşmeden önemli tarihsel bilgiler elde etme olasılığı o kadar yüksek olur. Sözgelimi, gazetelerden siyasi bir kararın ya da bir grevin asıl hikâyesi oluşturulmuşsa, görüşülen kişinin olaylardaki yerini, nerelerde ilginç deneyimler yaşadığı ve gözlemleri olduğunu, hangi anılarını başkalarından edindiğini ve 1910'daki iki genel seçim ya da 1922 ve 1926 grevleri gibi farklı zamanlarda gerçekleşmiş benzer olaylara ilişkin anılar arasındaki eksik noktaları kesin olarak tespit etmek mümkün olacaktır. Bu ön bilgi daha önceki görüşmelerle tamamlanmış olabilir; örneğin İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudilere yapılan zulüm ve Yahudilerin direnişi ya da İtalya'da yerel partizan hareketleri sistematik olarak yeniden kurgulanmış olabilir, burada tanıklık istenen nokta 1944'te bir adamın ailesinin katledildiği günün saat saat kesin ayrıntılarıyla anlatılarak boşlukların doldurulması ve doğrulanmasıdır.

Görüşülen kişi herkesçe tanınan biri, bir yazar ya da yeteri kadar kişisel belgesi olan biriyse, bir hayat hikâyesi için gerekli bilgiler de yine önceden öğrenilebilir. Bazı malzemeye —öznenin kendi yazdıkları gibi— görüşmelere başlamadan önce ulaşılabilirse de, ilk görüşmelerin sonunda başka malzemeler de elde edilebilecektir, mektuplar ortaya çıkacaktır, başka belgeler keşfedilecektir, en sonunda da farklı bir seviyede başka görüşmelere yol açacaktır. Elbette, ünlü kişilerin hepsi bu adım adım araştırma sürecine tabi tutulmak istemez. Thomas Reeves Amerikalı liberal entelektüellerle görüşme yapmanın olağanüstü itinalı ve sabırlı bir hazırlık yapmayı gerektirdiğini görmüştür. Bu kişiler, genellikle kısa görüşmelerden fazlasına zaman ayıramayacak kadar meşgul oluyorlar, dolayısıyla "kesin ve son derece açık sorular" sormak gerekiyordu. Daha da kötüsü, görüşmeyi yapan "kararsız görünüyorsa ya da körlemesine ilerliyorsa görüşmenin tarafları arasındaki ilişki kolaylıkla zedelenebilir. Liberal entelektüeller özellikle görüşülen konuyla ilgili bilginizi sınayarak sözlü tarihçi olarak ne kadar güvenilir olduğunuzu anlamaya çalışırlar. Özellikle görüşmelerin başında asıl görüşmecinin onlar olduğu hissine kapıldığım durumlar çok oldu... Bu tür sorgu sualler statü oyunlarındaki manevralara benzer."[2]

Böyle zor kişiler azdır. Bununla birlikte, bir topluluk ya da bir sanayi üzerine yapılan daha genel tarihsel çalışmalarda bile, bir an önce yerel uygulamalar ve terminoloji konusunda bilgi edinmek önemlidir. Sözgelimi, John Marshall, "Okuldan ayrıldığınızda kaç yaşındaydınız?" sorusunun Lancashire'daki pamuk bezi yapılan kasabalarda ne kadar yanıltıcı olabileceğine işaret eder. Eskiden fabrikada çalışmış bir kız, bu soruyu "14 yaşında" diye cevaplamıştı. Marshall çoğunluğun okuldan ayrılmadan çok

önce bile dokuma tezgâhlarında yarı zamanlı çalıştığını (bu onlara gayet tabii görünüyordu) bildiği için, "Ne zaman çalışmaya başladın?" diye ikinci bir soru sormuştu.[3] Pek çok sözlü tarihçi işle ilgili terimleri genel olarak biliyor olmanın karşılıklı saygı ve güven ortamı sağlama konusunda faydalı olduğunu görmüştür. Beatrice Webb de, yıllar sonra aynı noktayı kendine özgü keskin bir dille vurgulamıştır:

> Bir fabrika ile bir atölye arasındaki farkı anlamadan bir fabrika bekçisini sorguya çekmek ... münasebetsizliktir. En önemlisi teknik terimlere ve bunların doğru kullanılışlarına aşina olmaktır. Bu donanıma sahip olmadan bir uzmanla görüşmeye başlamak sadece zaman kaybı olmakla kalmaz, aynı zamanda sonuç, birkaç genel söz ve bazı basmakalıp fikirlerden sonra kibar bir şekilde reddedilmeye varabilir... Teknik terimlere gelince ... kat kat çapraşık ve unutulmuş olguları bilinç düzeyine çıkartabilmek ve dile getirilmelerini sağlamak için kullanılan kaldıraçlardır ve betimleyici çözümlemeleri tamamlamak ve hipotezlerin doğruluğunu ispat etmek için gerekli olan tam da bu gizli olaylara ihtiyaç vardır.[4]

Dahası, bu sadece uzmanlar için geçerli değildir. Bir topluluktaki ya da sanayideki çalışan insanlara, yerel bağlamda tarihsel açıdan doğru ve uygun olduklarından emin olmadan sorular yöneltmek de aynı ölçüde "münasebetsizlik" olur.

Daha etraflı ve görüşülen kişilerin daha geniş bir eksende yayıldığı bir toplumsal değişim çalışmasında soruların sorulmadan önce dikkatle hazırlanmış olması özellikle gereklidir. Soruları en iyi şekilde sormak her görüşmede kuşkusuz çok önemlidir. Ancak bu, sözlü tarihçiler arasında hararetli tartışmalara yol açabilen bir meseledir. Katı bir yapısı olan mantıksal örüntüleri yüzünden "cevaplayıcı"yı —bu terimde yine bir ima vardır— tek kelimelik ya da kısa cevaplara indirgeyen, kutuların işaretlendiği "soru formları" ile diğer uçta hiç de bir "görüşme" olmayan, "kişi"nin, "gelenek taşıyıcısı"nın, "tanığın" ya da "anlatıcı"nın her iki tarafın da ilgisini çeken bir konuda "konuşmaya davet edildiği" serbest "sohbet" yöntemi arasında bir karşıtlık kurulabilir.[5] Gerçek şudur ki George Ewart Evans gibi "rahat davranarak, acele etmeden," görüşülen kişiye "rahat konuşabilmesi için bol zaman tanıyarak..." sıra dışı bir malzeme elde etmek büyük beceri gerektirir, görüşülen kişinin iyi seçilmesini de şart koşar. "Bırakın görüşme ilerlesin. Hiçbir zaman görüşmeyi kontrolüm altında tutmaya çalışmam. Yapabileceğiniz şey yol göstermektir ve ben de mümkün olduğunca az soru sormaya çalışırım... Bol zaman, bol bol kaset ve az soru."[6] Sorulan sorular, uzun deneyimlere dayanıyor ve her görüşülen kişinin ne anlatabileceğinin önceden kestirilmesiyle oluşturuluyor.

Tamamen serbest bir görüşme, kendi içinde değeri olan bilgiler ya da deliller aramak değil de, bir erkek ya da bir kadının hayatının bütününe ya da bir kısmına geriye dönüp nasıl baktığının "öznel" bir kaydını gerçekleştirmek amacında ise, savunulabilir. İnsanların hayatları hakkında neler söyledikleri, hayatlarını nasıl düzenledikleri, neleri vurguladıkları, neleri atladıkları, seçtikleri kelimeler herhangi bir görüşmeyi anlamada önem taşıyan noktalardır; ama yukarıdaki amaç için, incelenmesi gereken temel metin görüşmenin kendisidir. Dolayısıyla görüşmeyi yapan kişinin soruları tanıklıklarını ne kadar az şekillendirilirse o kadar iyi olur. Ancak, tamamen serbest bir görüşme olamaz. En azından görüşmeye başlamak için toplumsal bir çerçeve çizilmeli, görüşmenin amacı anlatılmalı ve hiç olmazsa bir ilk soru sorulmalıdır; bütün bunlar, dile getirilmemiş varsayımlarla birlikte bundan sonra olacakları biçimlendiren beklentiler yaratır. Bu yaklaşım üzerinde yapılan denemeler genellikle hayal kırıklığı yaratmıştır: Janet Askham "bunun kısa, hatta kesin bir anlatı getirdiğini" görmüştür, çünkü "benim neyle ilgilendiğimi bilmiyorlardı." Askham bir kez sorular sormaya başladı mı hikâyeler çok daha serbestçe akıp gidiyordu.[7] Bu amaç için bile bir ölçüde uzlaşma gerekiyor.

Diğer uçta, klasik araştırmalardaki "tarafsız" kanıt arayışı işin özünün anlaşılmadığının belirtisidir. Bir görüşmenin amacı toplumsal anlayışın esasını teşkil eden taraflı düşüncelerin kaynağını ortaya çıkarmak olmalıdır, görüşme yapan kişinin "yüzünde hiçbir duygu belirtisi olmadan," insani özelliklerden yoksun bir tavırla taraflılığı ortadan kaldırabileceği düşünülemez.[8] Bildiğim kadarıyla, hiçbir sözlü tarihçi görüşmenin katı ve esneklikten yoksun bir soru formu tarzında yürütülmesini savunmamıştır.

Sorulacak soruların önceden planlanmasını zorunlu kılan, belirli bir araştırma tipinin getirdiği ihtiyaçlardır. Örneğin, herhangi bir projede görüşmeleri ekip yapıyorsa, ya da görüşmeleri yapan kişilere para ödeniyorsa ihtiyaçlar farklı, malzeme sistematik karşılaştırmalar yapmak için kullanılacaksa büsbütün farklıdır. "İki görüşme ekolü"nün avantajlarını ve sakıncalarını Roy Hay daha nitelikli bir karşılaştırma yaparak gayet iyi özetler:

> Önce, bir soru formuna ya da en azından görüşme yapan kişinin kontrolü elinde tuttuğu ve görüştüğü kişilerin hepsine ortak sorular sorduğu son derece planlı bir görüşmeye dayanan "nesnel/karşılaştırmalı" yaklaşım var. Burada amaç görüşülen kişinin ötesine geçen ve karşılaştırmalı amaçlar için kullanılabilecek malzeme elde etmektir ... Görüşmeyi yapan kişi esnek, duyarlı ve gerekirse elindeki notların dışına çıkmaya hazırsa bu yaklaşımla görüşmenin sonunda gerçekten de çok faydalı malzeme toplanabilir, fakat ölümcül sonuçlar da doğurabilir. Görüşme gidişatında bir şeyler vaat eden yön kolayca kopup gidebilir; yine de daha kötüsü insanların, görüşmeyi yapan kişilerin önceden

belirledikleri çerçeve dahilinde konuşmaya zorlanmaları ve araştırmayla son derece ilişkili deneyimlerinin hiç ele alınmamasıdır.

Diğer uçta görüşmeyi yapan kişi ile görüşülen kişi arasında hiçbir belirli yol izlemeden, konuşma nereye giderse oraya doğru ilerleyen serbest diyalog yer alır. Bu yöntem bazen hiç beklenmedik sonuçlar doğurur ve tamamen yeni araştırma noktaları keşfedilir, fakat kolaylıkla dedikodudan bir gömlek üstün bir şeye de dönüşebilir. Metrelerce fuzuli kaset kaydının yanı sıra ayıklama ve bant çözümü sorunları çıkabilir.[9]

Bunun ötesinde, her görüşmede konuşulan insanların kişiliklerinin de etkisi vardır. Görüşme yapan kişilerden bazıları doğal olarak diğerlerine göre daha konuşkan oluyor ve görüştükleri kişiyi bu şekilde konuşturabiliyorlar (bu aslında olağan dışı bir durum. Konuşkanlığın daha sık rastlanan etkisi insanları tamamen susturmak olabiliyor). Görüşülen kişiler de ya konuşkan olur, fazla soru sormak gerekmez, sadece yönlendirilip ara sıra da karanlık bir noktayı aydınlatmak için belirli bir soru sorulur ya da az konuşan, cesaretlendirmeyle ve geniş, ucu açık sorularla, destekleyici sözlerle başta mümkün görünenden çok daha zengin anılar anlatabilirler.3

Görüşmelerde soruların ifade edilişinde uyulması gereken birkaç temel kural vardır. Sorular daima mümkün olduğunca basit ve dolaysız olmalı, görüşülen kişinin aşina olduğu dilde sorulmalıdır. Hiçbir zaman karmaşık ya da iki kısımdan oluşan sorular sorulmamalıdır, bu tür soruların sadece bir kısmı cevaplanacak ve bunun hangi kısım olduğu genellikle açık olmayacaktır. Belirsiz bir cevap getirecek bir ifadeden kaçının. Örneğin, "Kiliseye sık gider miydiniz?" yerine "Kiliseye ne sıklıkta giderdiniz?" sorusunu sorun. Bazen tereddüte düşmek elbette önemli değildir, hatta görüştüğünüz kişi size biraz sempati bile duyabilir. Ancak sık sık özür dileyerek aklınızın karıştığını söylemek onun da zihnini karıştırır, özellikle de hassas, kişisel sorular sorarken sadece sizin sıkıntınızı göstereceğinden, önlenmesi gereken bir üsluptur. Daha önce üzerinde çalışılmış ve kendinden emin bir şekilde sorulan dikkatli ya da dolaylı bir soru çok daha iyidir. Ne yaptığınızı bildiğinizi gösterir, böylece atmosferin rahat kalması mümkün olur.

Belirli olguları saptarken, bir tasvirini ya da yorumunu isterken farklı bir ifade şekline ihtiyacınız olacaktır. Tasvir ya da yorum "Bana ..... ndan bahsedin", "Bunun üzerine ne düşündünüz / hissettiniz?" ya da "Bunu bana anlatır mısınız?" gibi "açık uçlu" soru tipini gerektirir. Bu tür sorularda kullanılan başka anahtar kelimeler "anlatmak", "açmak", "tartışmak" ya da "karşılaştırmak" kelimeleridir. Bu gerçekten çok önemli bir noktaysa uzun uzun cesaretlendirebilirsiniz: "Tamam, şimdi ....'dasınız. Şimdi gözlerinizi kapayın ve hiç duraksamadan bana yorumlarınızı söyleyin; ne görüyorsanız, ne duyuyorsanız onu". Birinin karakterinin değer-

lendirilmesine geçebilmek için önce dış görünüşünü anlatması önerilebilir. Görüşme sırasında işlense faydalı olabileceğini düşündüğünüz bakir bir nokta ortaya çıkarsa arada "Bu kulağa çok ilginç geliyor" ya da daha doğrudan "Nasıl yani?", "Neden olmasın?", "O kimdi?" gibi sözlerle karşınızdakini konuşmaya davet edebilirsiniz. Böylece görüştüğünüz kişi ipucunu yakalar ve birkaç yorumdan sonra daha çok şey öğrenmek istiyorsanız daha vurgulu ("Bu çok ilginç") ya da hafifçe kışkırtarak ("Ama insanlar diyorlar ki...") konuşabilirsiniz veya tümüyle bütünleyici bir soru sormayı deneyebilirsiniz. Görüşmelerin çoğunda her iki soru tipini de kullanmak çok önemlidir. Sözgelimi, karşınızdaki genel bir yorum olarak size "birbirimize yardım ettik", "sokakta hepimiz kocaman bir aileydik" diyebilir, fakat anne hasta olduğunda aile dışından kimin yardım ettiği gibi kesin bir soru sorarsanız komşular arasındaki yardımlaşmanın aslında fazla olmayıp bir ideal olarak kaldığı ortaya çıkabilir. Basmakalıp ve bir fikir açıklamayan genellemelerin gerisindeki ayrıntılı anılara ulaşmak sözlü tarih çalışmasının temel becerilerinden ve yarattığı olanaklardan biridir.

Yol gösterici soruların genelde sorulmaması gerekir. Özellikle görüşmenin başında kendi fikirlerinizi belirtirseniz, alacağınız cevap muhtemelen görüştüğünüz kişinin duymayı istediğinizi düşündüğü şey olacaktır ve bu da güvenilmez ya da aldatıcı bir tanıklıktır. Bazı istisnalar vardır. Birinin özellikle azınlık olmasından kaynaklanan çok katı görüşleri olduğunu biliyorsanız, görüşmeye başlayabilmek için esas olarak onlara sempati duyduğunuzu göstermeniz gerekebilir. Bir de, çoğunluğun geleneksel olarak tasvip etmeyeceği bazı cevapları mümkün kılmak için en iyisi hileli bir soru sormak olacaktır: "Birini şiddetle cezalandırmak zorunda kaldığınız bir durumu anlatır mısınız?", "O zamanlar insanların çoğu işlerinden eve malzeme götürüyor muydu?" ya da "Belediye başkanının şimdiki çalışanlarıyla anlaşamadığını, çok zor bir insan olduğunu duydum." Böyle bir soru, kişiliksiz bir "Belediye başkanının çok cömert ve bilgili bir kişi olduğunu biliyorum. Siz de onun hakkında böyle mi düşünürdünüz?" sorusunun aksine görüşülen kişiyi açık bir tepki vermeye teşvik edecektir.[10] Ancak böyle sorular pek çok durumda tehlikeli olabilir ve genelde pek uygun değildir. Soruların çoğu bir cevap önermeyecek şekilde, çok dikkatlice ifade edilmelidir. Bu başlı başına bir sanat olabilir. Örneğin "İşinizden zevk alır mıydınız?" sorusu hileli bir soruyken "İşinizi sever miydiniz, yoksa sevmez miydiniz?" ya da "İşiniz ile ilgili neler hissederdiniz?" soruları nötr sorulardır.

Son olarak, görüştüğünüz kişileri kendi bakış açılarından çok sizin bakış açınızla düşünmeye itecek sorular sormaktan kaçının. Sözgelimi, toplumsal sınıf gibi kavramlar üzerinde çalışırken onları kendi temel terimle-

rini üretmeye teşvik eder ve daha sonra bu terimleri konuşmanın devamında kullanırsanız topladığınız bilgi çok daha güçlü bir kanıt olacaktır. Ayrıca olayların tarihini, görüştüğünüz kişilerin yaşıyla ya da evlilik, bir iş ya da ev gibi, hayatlarının belirli bir evresiyle ilişkilendirerek saptamaya çalışın.

Tek başınıza küçük bir sözlü tarih projesi yürütecek olsanız bile görüşmeler ve soruların ifade ediliş biçimi için konuların sırası üzerinde düşünmeniz gerekir. Görüşmenin stratejisi görüştüğünüz kişinin değil sizin sorumluluğunuzdadır. Kafanızda bir esas şekil varsa yönlendirmek çok daha kolay olacak, sorular doğal olarak birbirini izleyecektir. Bu, konunun dışına çıktığınızda bile öğrenmeniz gerekenleri hatırlamanızı çok kolaylaştıracaktır. Ayrıca çoğu projede görüştüğünüz kişilerin hepsiyle ilgili ön bilgilere (anne ve babasının kökeni ve meslekleri, kendi doğumları, eğitimleri, meslekleri, evlilik, vb) sahip olmanız gerekecektir ve pek çok konuda esas ve bütünleyici sorulara tekrar tekrar ihtiyaç duyacaksınız. Bunları daha önce kafanızda tasarladıysanız ve gerektiğinde hemen sorabiliyorsanız, kendi kafanızı nasıl toparlayacağınızı düşünmek yerine, görüştüğünüz kişinin söylediklerine daha kolay yoğunlaşabilirsiniz.

Pek sık karşılaşılmayan konulara ilişkin hatırlatıcı başlıkları not etmek genellikle yeterlidir. Fakat ekip çalışmasında ya da büyük küçük her türlü karşılaştırmalı projede çok daha ayrıntılı bir şekilde tasarlanmış bir görüşme planı hazırlamak iyi olur. Görüşmeyi yapan kişiye yönelik talimatları da içeren bir örnek, kitabın sonundaki "Örnek Sorular" kısmının bir ekinde yer almaktadır. Böyle bir plan, esnek ve yaratıcı bir şekilde kullanıldığı takdirde avantaj sağlayabilir, çünkü kafanız hangi sorunun sorulmaya değer olduğu ve en iyi nasıl sorulabileceği konusunda ne kadar net olursa görüştüğünüz *her* türlü kişiden o kadar fazla şey alabilirsiniz. Görüşme başlar başlamaz, "Bana soru sorduğunuz sürece sorun yok" diyen, nispeten zor konuşan kişilerle çalışırken bu çok daha bariz olur ve bu tür insanlara oldukça sık rastlanır. Plandakileri harfi harfine ya da daha esnek bir şekilde takip edebilirsiniz. Çok konuşkan insanlarla çalışırken plan daha farklı kullanılmalı. Eğer ne söylemek istedikleri ya da görüşmenin ne yönde ilerlemesini istedikleri hakkında net fikirleri varsa onlara uyun. Ve eğer mümkünse, hikâyelerini yarıda kesmeyin. Konuyla ilgisi olmadığını düşündüğünüz için bir hikâyeyi yarıda keserseniz sadece o hikâyeyi kesmekle kalmaz, ondan *sonra* gelecek olan ve konuyla ilgili, birbirini tamamlayacak bir dizi yeni bilgiyi de engellemiş olursunuz. Fakat er ya da geç akıllarındaki anılar bitecek ve sizin soru sormanızı *isteyeceklerdir*. Böylelerini birkaç kez ziyaret etmek gerekecektir ve görüşmelerden sonra kayıtlarınızı baştan sona dinleyip başta hazırladığınız planın ne kadarının gerçekleşmiş olduğunu ve daha sonraki görüşmelerde hangi sorula-

rın sorulması gerektiğini kontrol edebilirsiniz. Böyle bir durumda planın yazılı olarak elinizde bulunması özellikle faydalı olacaktır. Fakat normalde soruları bilmek, tam zamanında sormak ve planı ortada bulundurmamak çok daha iyi olur. Esas itibariyle plan, görüşmeyi yapan kişi için ara sıra başvurulabilir bir haritadır, ama en iyisi yere emin adımlarla basarak ilerleyebilmek için onu akılda tutmaktır.

Görüşmeden önce alınması gereken bazı kararlar vardır. Öncelikle görüşmeye giderken neler götürülmelidir? Bazı bağlamlarda, en iyisi hiçbir şey götürmemektir. Bırakın teyp kaydını, not almak bile bazı insanlarda şüphe uyandırabilir. Teyp korkusu, devlet memurluğu ya da bankacılık gibi çalışma ahlakında güvenilirlik ve gizliliğe önem verilen meslek gruplarına mensup kişiler arasında oldukça yaygındır.[11] Çeşitli sebeplerden ötürü yeni teknolojilere düşmanlık duyan çok yaşlı insanlar, teype kaydedilen her bilginin polisin ya da yetkili kişilerin eline geçebileceğinden ve kendilerinin aleyhinde kullanılabileceğinden korkan zulme uğramış azınlıklar ya da dedikodudan çekinilen kapalı topluluklar arasında da bu korkuya rastlanabilir. Bazıları teyp kaydına karşı çıkabilir, fakat not tutulmasına bir şey demez. Hiçbiri mümkün olmasa da görüşmeyi yapan kişi yetenekliyse esas bilgileri ve anahtar kelimeleri daha sonra yazmak üzere aklında tutmayı ve görüşmeyi faydalı hale getirmeyi öğrenebilir. Gerçekten de, karşılaştırıldığında izlenimci gibi görünse de teyp kaydından önce sosyolojide en yaygın kullanılan yöntem buydu.

Diğer taraftan, pek çok insan, pek huzursuzluk duymadan teyp kaydını kabul edecek ve kısa bir süre sonra teypin farkında bile olmayacaktır. Teypin görüşme açısından faydası bile olabilir. Teyp açıkken insanlar konudan sapmayabilir ve diğer aile üyelerinin müdahale etmesini engelleyebilir. Teyp kapalıyken son derece önemli ek bilgiler verilebilir ki kayıt cihazı olmasaydı bu bilgiler hiç dışa vurulmayabilirdi. Araştırmacının da bu bilgileri geri planda ve gizli tutması istenir (ve elbette bu anlayışla ele alınmalıdır). Teyp kullanırken görüştüğünüz kişinin dikkatini teypten uzaklaştırmak önemlidir, aynı şekilde teyp konusunda telaşlanarak kendi dikkatinizi de dağıtmamanız gerekir. Eğer teypi ilk defa kullanıyorsanız kullanma kılavuzunu okumalı, daha önceden çalıştırmayı ve kurmayı denemelisiniz. Görüşmeye başlamadan önce çalışıp çalışmadığını, gerekli parçaların ve kasetlerin yanı sıra yanınıza pil ve adaptör fişi alıp almadığınızı kontrol edin.

Yanınıza ayrıca hafızaya yardımcı olabilecek çeşitli malzemeler alabilirsiniz. Eski bir gazeteden kesilmiş yazılar ya da yerel sokak rehberi faydalı olabilir. George Ewart Evans sık sık yanına bir iş gereci alır. "Köylerde yanıma eski, testere dişli bir orak alırım. O zaman neden oraya gittiğinizin

soyut bir açıklamasını yapmanıza hiç gerek kalmıyor. Kişi nesneyi görür ve eğer doğru seçim yapmışsanız konuşmaya başlaması için dürtükleme ihtiyacı olmaz. Böylece ikimiz de daha görüşmenin en başından, doğrudan konuya girmiş oluyoruz."[12] Bu tür görüşmelerin odak noktası çalışma süreci olduğuna göre böyle gereçler görüşmeye başlamak için idealdir. Eğer konu, ailedeki çocukluk süreci olsaydı bir çocuk giysisi ya da siyasi odaklı bir hayat hikâyesiyse eski bir broşür daha iyi olabilirdi. Bunlar eski mektuplar, günlükler, bir yerlerden kesilmiş yazılar ve fotoğrafların ortaya çıkarılmasını da sağlayabilir; dolayısıyla teşvik edilmeye değer ve görüşmelerin en değerli yan ürünü olabilir.

Peki, görüşmenin nerede yapılması gerekir? Bu, görüşülen kişinin kendini rahat hissedebileceği bir yer olmalıdır. Genellikle en iyi yer kendi evleridir. Bu özellikle çocukluk ya da aile üzerinde yoğunlaşan görüşmeler için geçerlidir. İşyerinde ya da bir kulüpte yapılan görüşmeler daha ziyade belleğin başka kısımlarını harekete geçirecektir; ayrıca daha az "saygın" bir konuşma üslubunu da ortaya çıkarabilir. Bölgeyi dolaşmak da önemlidir, başka anıları doğurabilir.

Hemen hemen her zaman en iyisi görüşülen kişiyle yalnız olmaktır. Mutlak gizlilik tam bir güven ortamı sağlayacak, açıkkalpli bir konuşmaya yol açabilecektir. Bu, genellikle birbirlerine çok yakın olan yaşlı çiftler için bile geçerlidir. Elbette onları ayırmanın nazik bir yolu her zaman bulunamayabilir. (İkisiyle birden görüşürseniz, özellikle de görüşme yapacak iki kişi çiftin evine aynı anda varırsa ve ikişer ikişer odalara ayrılınırsa çok daha kolay olur.)

Görüşme sırasında başka birinin varlığı yalnızca açıkkalpliliğe engel teşkil etmekle kalmaz, aynı zamanda toplum tarafından kabul edilebilir bir tanıklık verme konusunda içten içe bir baskı yaratır. Diğer taraftan, neyse ki bu tümüyle bir dezavantaj değildir. Yaşlı bir çift ya da bir erkek kardeş ile bir kız kardeş verilen bilgilerde kesinlikle yardımı dokunacak düzeltmeler yaparlar. Ayrıca birbirlerinin hafızalarını uyandırırlar. Bu etki yaşlılardan oluşan büyük bir grup toplantısında daha da belirginleşir. Geçmiş günler hakkında genellemeler yapma eğilimi bire bir görüşmelerden çok daha güçlü olacaktır, fakat aralarında tartışırlarken ve birbirlerine hikâyeler anlatırlarken birtakım çarpıcı görüşler ortaya çıkabilir. Elbette çoğu zaman hikâyeler kısmen simgesel anlamlar içeren sanat biçimleri olarak değerlendirilmelidir; çoğu muhtemelen *başkaları* hakkında olacaktır. Fakat sözgelimi bir meyhanede toplanmış bir grup, bazen sabotaj ya da hırsızlığa ilişkin ortak deneyimlerin gizli dünyasına ya da kırda yasak bölgelerde avlananların kullandığı gizli hilelere ulaşmanın tek yolu olabilir.

Böyle bir grup başka durumlarda da faydalı bir araç olabilir. John Sa-

ville ve bir araştırma öğrencisi, 1930'ların Manchester İşsizler Hareketi'nin üç lideriyle bir araya gelmişler ve beş saat süren bir toplu tartışmanın sonunda daha önce gazetelerden toplanan kanıtlardaki boşlukların çoğu kapatılmıştır. Peter Oliver, kendini savunmak zorunda hisseden tanınmış kişilerle, örneğin Kanadalı politikacılarla çalışırken iki, hatta üç görüşmecinin çaprazlama soru sormalarını etkili bulmuştur; David Edge de radyoastronomlar üzerine yaptığı çalışmada üçlü görüşmeyi kullanmıştır. Beatrice Webb ise, normal görüşmelerde gizliliğe son derece önem vermesine rağmen sosyal ortamların rahat atmosferine uygun bir "toptan görüşme" tekniği de geliştirmiş, hatta "el falına bakılan ve türlü türlü ilginç sonuçlar çıkan" bir parti vermiştir. Bulgularına göre, akşam yemeğinde ya da sigara içilen odada "birçok uzmanın kendi aralarında tartışmasını sağlayabilirsiniz; görüşmeler yaparak bütün bir gün boyunca toplayacağınız bilgiyi bir saat içerisinde elde edebilirsiniz."[13]

İlk kararlar alındıktan sonra görüşme için seçtiğiniz kişiyle temasa geçmelisiniz. Bir mektup gönderebilir (üzerinde pul ve adresiniz olan bir zarf ekleyiniz), kendisini bizzat ziyaret edebilir ya da telefon edebilirsiniz. Görüşeceğiniz kişinin sosyal çevresinden birinin kendisini tavsiye ettiğini söylerseniz işiniz her zaman çok daha kolay olacaktır. Kısaca araştırmanın amacını açıklamanız gerekir. İlk görüşme için uygun bir zaman önerin, fakat daima görüşeceğiniz kişiye de başka bir saat önerme ya da görüşmeyi reddetme şansı verin. Politikacılar ya da uzmanlar gibi görüşülecek birkaç kişiye araştırma teklifinizi sunmak ve görüşmeden beklediklerinizi daha kapsamlı bir şekilde anlatmak akıllıca olabilir. Bu, sizinle görüşmeyi isteyip istemediklerine karar vermelerini kolaylaştırır ve edindiğiniz malzemeyi ileride kullanma hakkınızı da açığa kavuşturur. Bazıları ilgilendiğiniz konular üzerinde düşünmeye başlayabilir, hatta siz gelmeden önce bazı eski belgeleri bulup çıkarabilir.

Çoğu kişi, çok uzun bir mektubu muhtemelen ürkütücü bulacaktır. Bu nedenle en iyisi ilk görüşmeye kadar beklemektir. Daha sonra projenizin ya da kitabınızın konusunu ve karşınızdaki kişinin size nasıl yardımcı olabileceğini anlatmakla başlayın. Birçok kişi işinize yarayacak bir şey anlatamayacağını iddia edecektir. Onlara kendi deneyimlerinin değerli olduğuna, çok farklı hayatlar yaşamış gençlerin bunları bilmediğine ve gerçek bir toplumsal tarih için mutlaka bilinmesi gerektiğine dair güvence vermelisiniz. Bazıları ilginiz karşısında gerçekten şaşırabilir, bu yüzden görüşmenin başında genellikle cesaretlendirici olmanın ötesinde bir tavır sergilemeniz gerekebilir. Bazıları ise gizlilik sorununu açıkça dile getirecekler ve isimlerinin açıklanmasını istemeyeceklerdir. Niyetleriniz konusunda açık olun ve verdiğiniz her sözü yerine getirin. Size anlattıkları olayları gizli tutacağını-

za güvenirler; bu güvene saygı duyulmalıdır. Açıkça onaylarını almadan kendileri ya da komşularıyla ilgili alıntılarda isimlerini belirtmeyin.

Görüşmeyi teype kaydedip edemeyeceğinizi ilk tanışmada da sorabilirsiniz, ama en uygun zaman bu ilk görüşmenin başıdır. Kimi sözlü tarihçiler ilk görüşmeden karşılarındakini bu olaya hazırlamaya ve onunla tanışmaya yarayan, teypin kullanılmadığı kısa ve açıklayıcı bir ziyaret olarak yararlanmayı savunurlar. Buradaki sakınca şudur: görüşülen kişinin geçmişiyle ilgili temel noktaları belirlerken bile anıların esas noktalarına değinmemek mümkün değildir. İkinci ziyarette aynı noktaların üzerinden tekrar geçebilirsiniz, fakat bu kez aynı şeyler muhtemelen çok daha resmi bir şekilde sunulacaktır. Ben kendi deneyimlerimden, bir kez konuşmaya başladınız mı bir an önce teypi açmak gerektiğini öğrendim.

Bu, sözlü tarihçiler arasında bir başka tartışmalı konu olan kayıt kalitesini gündeme getirir. Radyo programları için gerekli olan kalitede, gerçekten iyi bir kayıt gerçekleştirebilmek için teçhizatınızın iyi olması ve onları doğru kullanabilmeniz gerekir. Ne yazık ki, dijital ses kaydının getirdiği önemli teknik değişikliklerin kullanılmaya başlanmasıyla, pahalı teçhizat hızla artık kullanılmayacak hale geliyor; dolayısıyla önümüzdeki birkaç yıl içerisinde seçim yapmak zorlaşacaktır. Bugün en iyi sonucu saniyede en az 33/4 inç kayıt yapabilen çift makaralı makinalarla alabiliyorsunuz. Yüksek kalite bir teyp daha düşük bir maliyetle aynı kaliteye yakın bir kayıt (arşivleme için olmasa da) gerçekleştirebilir fakat teybin içine monte edilmiş bir mikrofonla ve ucuz bir kasetle yapılan bir kayıttan hayır beklenemez. Kesinlikle ayrı bir mikrofona ihtiyacınız olacaktır, ama kaliteli teçhizat için harcanacak fazladan bir miktar para işe yarayacaktır. Başlamadan önce muhtemelen odadaki akustik ile ilgili sorunları halletmeniz, teçhizatı kurmanız ve mikrofonu görüşülen kişinin giysisine iliştirmeniz, hatta boynuna asmanız gerekecektir. Bütün bunlar tamamlanana kadar kaydetmek istediğiniz konu hakkında konuşmaktan kaçınmanız gerekir. Radyo programı yapımcıları bunu genelde daha önce hiç karşılaşmadıkları insanlarla, arkadaşça bir üslupla gerçekleştirmeyi öğrenseler de kuşkusuz bu durum ortama her zaman bir gerilim katmaktadır. Genelde tarihçiler, medyada olduğu gibi ne ricalarını tatlı bir şekilde sunmak için gereken prestije ne de teçhizat satın alabilmek için gerekli paraya sahiptirler; çok fazla şansları yoktur, daha düşük standartlarla yetinmek zorundadırlar. Ancak bu, sahip olduğunuz makinadan en iyi sonucu nasıl alacağınızı bilmeye değmeyeceği anlamına gelmez, kötü araba kullanmak ya da iki parmakla daktilo yazmak erdem değildir. Ayrıca her teybin kayıt kalitesini atıracak bazı temel kurallar vardır.

Öncelikle görüşmeyi, başkalarının konuşmalarının sizi rahatsız etme-

yeceği, arka planda yüksek seslerin ya da sert yüzeylerin sebep olduğu akustik problemlerin olmadığı sessiz bir odada yapmaya çalışın. Dışarıdaki trafik gürültüsü perdeler kapatılarak kesilebilir, fakat çıtırdayan bir ateş sesi kasette inanılmayacak kadar yüksek çıkabilir, özellikle de mikrofon konuşan kişinin ağzına yakın değilse. Sıradan evlerde konuşulan lehçeleri kaydeden Stanley Ellis radyo ya da televizyonun, saat tıkırtısının ya da bir muhabbet kuşunun

> bir kaydı tamamen bozabileceğini fark etmiştir. ... Odanın akustiği bile gözden geçirilmelidir. Dayalı döşeli, bir köşede çamaşır kurutulan küçük bir oda mükemmel bir kayıt stüdyosu olabilir. Duvarları sıvalı ve fayans kaplı bir mutfak kaydın tamamını mahvedebilecek korkunç bir yankı yaratabilir.[14]

Daha sonra kayıt cihazını ve mikrofonu nereye koyacağınızı düşünün. İkisini asla birbirlerine yakın yerleştirmeyin, yoksa makinanın kendi gürültüsünü kaydedersiniz. En iyisi kayıt cihazını yere, görüştüğünüz kişinin görmeyeceği fakat sizin görebileceğiniz ve dikkati o noktaya çekmeden ara sıra kasetin bitmek üzere olup olmadığına bakabileceğiniz bir noktaya koymak olacaktır. Mikrofon sert, titreşim özelliği olan bir yüzeye yerleştirilmemeli ve konuşan kişiye uzaklığı bir metrenin üzerinde olmamalı. İdeal olanı, mikrofonun konuşan kişinin ağzına otuz santimetre uzaklıkta olmasıdır. Yan yana oturarak ve elinizi titretmeden mikrofonu tutabilir, bir yükseltinin üzerine koyabilir ya da bir yastık veya bir eşarbın üzerine yerleştirerek bir sehpanın üzerine koyabilirsiniz. Bütün bunlar çok çabuk halledilebilir. İhtiyacınız olanın saat, kuş ya da radyo değil görüştüğünüz kişinin sesi olduğunu vurgulayabilirsiniz. Ayrıca görüşme yaptığınız kişinin yerinin rahat olduğundan ve en sevdiği koltukta oturduğundan emin olun. Daha sonra teypi açın ve konuştuklarınızı kaydedin. Kaseti geriye alarak kayıt seviyesinin doğru ayarlanmış olduğundan emin olmak için baştan dinleyin. Seviye çok düşükse arka plandaki sesler kaydı bastıracak, seviye çok yüksekse sesler bozulacaktır. Daha sonra teypi tekrar açın ve kaset değiştirmek dışında, bırakın kayıt boyunca çalışsın. Görüşme yaptığınız kişi asıl konudan uzaklaştığında ya da siz soru sorduğunuzda teypi kapamak yanlıştır, görüşmeye de asla mikrofona doğru "Bu filancanın şurada yaptığı görüşmedir" gibi resmi bir açıklama yaparak başlamayın. Dilerseniz bunu daha sonra eklemek için kasetin başında kısa bir boşluk bırakabilirsiniz, ama bunu görüşmeden önce kaydetmemelisiniz çünkü deneme kaydını başa aldığınızda bu da duyulacaktır.

Artık ilk sorunuzu yöneltmeye hazırsınız. Bundan sonrası, uygulayacağınız görüşme biçimi, öğrenmek isteyeceğiniz şeyler ve büyük ölçüde görüşme yaptığınız kişiye bağlı olarak değişkenlik gösterecektir. Ancak bu-

rada da bazı temel kurallar vardır. Bir görüşme, insanlar arasında gerçekleşen ve kendine özgü bir düzeni olan sosyal bir ilişkidir. Esas olarak görüşmecinin karşısındakine ilgi göstermesi, sürekli müdahale etmeden konuşmasına izin vermesi, gerekirse neyin tartışılacağına ilişkin yol gösterici bir tavır sergilemesidir. Görüşmenin ardında yatan şey karşılıklı işbirliği, güven ve saygı kavramıdır.

Görüşme bir diyalog ya da bir sohbet ***değildir***. Bütün mesele görüşme yapılan kişiyi konuşturabilmektir. Sadece destekleyici mimiklerle, kendi yorumlarınız ve hikâyelerinizle lafını kesmeden kendinizi mümkün olduğunca geri planda tutmalısınız. Görüşme, kendi bilginizi ya da sevimliliğinizi sergilemeniz gereken bir durum değildir. Ayrıca aralardaki duraklamalar yüzünden huzursuzluğa kapılmayın. Sessiz kalmak görüşme yaptığınız kişinin daha fazla düşünmesine fırsat vermenin ve düşüncelerini biraz daha açıklamasını sağlamanın önemli yollarından biridir. Sohbet etmeye daha sonra, teyp kapatıldığında sıra gelecektir. Elbette bunu çok ileri götürebilir ve konuya dönülmediği için karşınızdakini tereddüt içerisinde bırakabilirsiniz. Konuşulacak bir şey kalmadığında uzayıp giden sessizlik cesaret kırıcı olur, bu noktaya gelince kesin bir soruya ihtiyaç vardır. Fakat genelde gerekenden daha fazla soru sormamalı, soruları açık, basit ve telaşsız bir üslupla sormalısınız. Görüşme yaptığınız kişinin rahat ve kendinden emin olmasını sağlayın. En önemlisi de, asla bir hikâyeyi bölmeyin. Konudan uzaklaşıldığında dilerseniz "Daha önce şöyle söylemiştiniz...", "...e geri dönersek" ya da "Devam etmeden önce..." gibi ifadelerle baştaki noktaya geri dönebilirsiniz. Fakat görüşülen kişi konuyu başka bir yönde sürdürmek istiyorsa, o konuda baştan hazırlıklı olmak gerekir.

Görüşme boyunca söylenenlerle ilgilendiğinizi belli edin. Sürekli "evet" demektense, ki bu kayıtta kulağa hiç hoş gelmez, kelimelere mimikle karşılık vermeyi, başınızı sallamayı, gülümsemeyi, kaşlarınızı kaldırmayı ve karşınızdakinin gözlerine cesaret verici bir şekilde bakmayı öğrenmek oldukça kolaydır. Görüşmenin vardığı noktayı bilmelisiniz ve daha önce verilmiş bir bilgiyi tekrar sormamalısınız. Bu keskin bir hafıza ve oldukça yoğun bir dikkat gerektirir. Eğer başarabilirseniz en iyisi not almamak olduğu halde, ilerledikçe kısa kısa notlar almanız gerektiğini fark edebilirsiniz. Cevapların tutarlı olup olmadığını ve başka kaynaklarla çeliştiği noktaları da takip etmelisiniz. Bir konuda şüphe duyuyorsanız o konuya başka bir açıdan yaklaşmayı ya da "...olduğunu duymuştum", "... olduğunu okumuştum" gibi ifadelerle, kibarca ve tatlılıkla konuyla ilgili farklı bir bakış açısının olabileceğini öne sürmeyi deneyin. Fakat görüştüğünüz kişinin söylediğinin aksini iddia etmemeniz ve onunla tartışmamanız özellikle önemlidir. Beatrice Webb'in gözlemlediği gibi:

> "Gösteriş" yapmak ya da tartışmak bir felakete sebep olur: görüşülen kişinin tereddüt etmeden ve muhalif ya da alaycı bir ifadeyle karşı karşıya kalmadan, uydurma hikâyelerini anlatmasına, mantık dışı teoriler geliştirmesine, çok saçma savlar öne sürmesine fırsat verilmelidir.[15]

Hiç şüphesiz, karşınızdakinin bakış açısına ne kadar anlayış ve sempatiyle yaklaşabilirseniz, onun görüşünü öğrenme şansınız o kadar yüksek olacaktır.

Geçmişin konuşulması, hâlâ güçlü duygular uyandıran acı anıların hatırlanmasına sebep olabilir ve bu anılar görüşülen kişileri genellikle hüzünlendirir. Böyle bir durumda bir arkadaşınızmışsınız gibi ona şefkatle destek olun. Bazen hassas soruları görüşmenin sonuna bırakmak akıllıca olur. Eğer bir cevap almanız şartsa görüşmenin sonuna kadar bekleyin, hatta teybi kapatın. Karşınızdaki kendini korumaya çalışıyor ve cevap vermek istemiyor gibi görünüyorsa asla fazla ısrar etmeyin. Genellikle en iyisi, bir deneyime ilişkin duyguların özetlenmesini isteyerek ya da eklenmesi gereken bir şey olup olmadığım sorarak daha açık bir sonuca varmaya çalışmaktır. Herkesin gevşediği bir noktada bir görüşme hoş bir olay olarak hatırlanacak ve muhtemelen bir diğer görüşmeyi mümkün kılacaktır.

Görüştüğünüz kişilerin neler hissettiklerine daima duyarlı olmaya çalışmalısınız. Rahat değilmiş gibi görünüyorlar ve kısa cevaplar veriyorlarsa yorgun ya da kendilerini iyi hissetmiyor olabilirler, ya da başka bir işleri vardır ve gözleri saattedir; böyle durumlarda görüşmeyi mümkün olduğunca çabuk bitirin. Siz de saatinize bakmaktan kaçının ve zamanı karşınızdakine göre planlayın; söze girmeniz beklendiğinde girin, yoksa sizi beklerken gerginleşebilirler. Olağan koşullarda bir görüşme için en fazla bir buçuk - iki saat arası mantıklı bir süredir. Görüşmeye büyük ilgi gösteren bir yaşlı çok yorulma tehlikesinin farkına varamayabilir, fakat daha sonra kesinlikle pişman olacaktır ve belki de aynı deneyimi tekrar yaşamak istemeyecektir.

Görüşme biter bitmez ayrılmayın. Kalmanız, biraz kendinizden bahsetmeniz, size verilenler karşılığında yakınlık ve takdir göstermeniz gerekir. İkram edilirse bir bardak çayı geri çevirmeyin, aile ve fotoğraflar hakkında sohbet etmeye açık olun. Bu, size belgelerin ödünç verilme ihtimalinin en yüksek olduğu an olabilir. Bir sonraki görüşmeyi kararlaştırmak için de iyi bir zamandır. Görüşmenin karşılığında, bir eşyayı taşımaya ya da tamir etmeye yardım etmek gibi o anda yapılması gereken bir işte pratik bir yardımınız dokunabilir ya da sıkıntı veren bir sorunun nasıl çözülebileceği konusunda tavsiyede bulunabilirsiniz. Gerçekten de Ann Oakley'nin inandırıcılıkla öne sürdüğü gibi, bazen böyle bir yardımda bulun-

maktan, kendinizden ve fikirlerinizden bahsetmekten çekinmek "ahlaken savunulamaz" bir davranış olabilir.[16] Arada bir uzun sürecek bir arkadaşlık bile böylece başlayabilir. Fakat nazik ve dikkatle davranın, gençlerin davranışları ya da politika gibi ihtilaf yaratabilecek ve daha sonra suskun kalmanız gerekecek konularla ilgili bir tartışmaya girmeyin.

Görüşmelerde konukseverliğin boyutları büyüyebilir (içkili, mükellef bir öğle yemeği gibi) ve olağan karşılıklı yükümlülük sorunu ön plana çıkabilir; bu durumun baskısıyla görüştüğünüz kişi kendini tarihin "resmi" versiyonunu anlatmak zorunda hissedebilir. Fakat pek çok durumda, görüşülen kişinin paylaşmadığı bir sonuca varmanıza yol açsa da, verilen malzemeyi kullanırken hassasiyet gösterebilirsiniz. Beatrice Webb bu konuda hiç şüphe duymuyordu:

> Size sunulanı kabul edin... Gerçekten de görüşme şartları ne kadar gayri resmi olursa o kadar iyidir. Yemek masasının ya da rahat bir salonun atmosferi, iş saatlerinde bir ofisten çok daha iyi bir "iletken"dir... İşyerine ya da fabrikaya yapılan pek çok ziyaret iç karartıcıdır, hiç anlamadığınız ya da artık midenizi bulandıracak kadar çok görmüş olduğunuz birtakım makina ve tesisleri inceleyerek emeğinizi boşa harcadığınızı zannedersiniz... Ama daveti reddetmek bir hata olur. Bu yorucu geziler ve sıkıcı bekleyişler esnasında, ofisteki resmi bir görüşme sırasında ortaya çıkmayacak olan deneyimler hatırlanabilir ya da gün ışığına çıkabilir.[17]

Betrice Webb'in yorumu kendi araştırmasına dayanıyor, bu olayda görüşme şartları iki açıdan sıradışıydı: görüşmeci de görüşülen kişi de toplumun en üst kesimlerinden seçilmişti ve aşağı yukarı aynı yaştaydılar. Profesyonel tarihçi de olsa, tipik biçimde anket yapması için istihdam edilmiş evli bir kadın da olsa görüşme yapanlar genellikle orta sınıftan ve otuz kırk yaşlarında kişilerdir. Görüşme yaptıkları kişiler ise, genellikle işçi sınıfından ya da orta sınıftan insanlardır ve sözlü tarih çalışmasında genellikle oldukça yaşlı olurlar. Dolayısıyla çekingenliklerine, hatta kendilerini aşağı görmelerine bir de yaşlılığın verdiği kırılganlık ile rahatsız ortam ve endişeden kolay etkilenme eklenir. Bu sosyal dengeyi değiştirmenin görüşme yöntemini nasıl etkileyeceği üzerinde düşünülmesi gerekir. Örneğin, karşı cinsler arasında yapılan bir görüşme sempati ortamını ve sorulanlara cevap verilmesini teşvik eder, fakat örneğin cinsellik, aynı cinsiyetten evli kişiler arasında muhtemelen çok daha rahat konuşulabilir. Çok genç birinin ya da üstten bakan tavırlı birinin karşısındakinin güvenini elde etmesi daha zor olabilir. Irk başka bir engel oluşturabilir. Diğer taraftan, görüşülen kişi aynı işçi sınıfı geçmişine sahip ve aynı topluluktan gelen biriyse başlangıçta anlaşmak kolay olur, fakat daha sonra ortak sosyal ilişkiler nedeniyle

ya da cevap (çoğu kez yanıltıcı olarak) apaçık ortada göründüğünden soru sormakta zorluk çekilebilir. Aynı şekilde, kendi ailenizden biriyle görüşme yapıyorsanız gizlilik gibi önemli sorunların üstesinden gelmek zorunda kalabilirsiniz. Toplumsal çevre farklılıkların tanınması ve mümkün oldukça görüşme üslubunda yapılacak değişikliklerle başa çıkılması gerekir.

En sık rastlanan sorunlardan biri görüşülen kişinin tanınmış bir kişilik olmasıdır. Böyle insanlar genellikle daha sert ve sağlıklı ve muhtemelen görüşülen kişilere göre daha genç olurlar. *Kendi hikâyeleri ve hikâyelerinde* neyin önemli olduğu konusunda daha güçlü bir fikre sahip olurlar ve bütün sunabildikleri basmakalıp anılar olur. Bir de genellikle "uzun kamusal hayatları boyunca bazı sıkıntı veren sorulara karşı kendilerini koruyabilmek için bir kabuk geliştirmiş olurlar ve önemli bir şey söylermiş gibi yaparken aslında mümkün olduğunca az bilgi vermeye çalışırlar." Bu öyle bir alışkanlık haline gelmiş olabilir ki, "samimi ve açıksözlü olmaya çalışsalar da neredeyse hiç düşünmeden, başka durumlarda işlerine yaramış, klişeleşmiş cevaplarla karşılık verirler. Görüşme yapan kişinin delip geçmesi gereken şey işte bu savunma maskesidir."[18]

Bazen de saflık tek başına bu kabuğu kırabilir. Asa Briggs'in gözlemlediği gibi "politikacılar genç ve saf bir tarihçi ile kurnazca başa çıkabilmek için yeterli deneyime sahiptirler." Fakat "çok genç biri, çok yaşlı birinden kendi kuşağından kişilerin alamayacağı kadar çok şey elde edebilir." Oysa çoğu kez "aynı anda hem duyarlı ***hem de*** sert" olmaya çalışmaktan başka bir seçenek yoktur.[19] Bazı temel kurallar hâlâ geçerlidir: çok zorlayıcı sorular sorarak görüşmenin önünü kesme tehlikesi ve örneğin akşam yemeğinde yapılan gayri resmi bir *tartışmanın avantajları*. Bununla birlikte Meksika'da James Wilkie, ABD'nin güneyinde Lawrence Goodwin ve Kanada'da Peter Oliver gibi pek çok sözlü tarihçi çok daha canlı bir "sorguya çekme"nin gerekliliğini ileri sürmüşlerdir. Peter Oliver'a göre sözlü tarihçi açıkça "muhalif" bir tavır takınmadan,

> aldığı cevapların üzerine gitmekten çekinmemeli ve kurcalamalı... "Yapmayın, senatör, bu kadarla kalmıyordu... Sayın filanca böyle olduğunu iddia ediyor." Politikacıların çoğu oldukça dünyevi ve kaşarlanmış tiplerdir; dikkatlice ve ustalıkla istenirse başta verdikleri cevabı tekrar gözden geçirmeleri istendiğinde içerlemeyeceklerdir ve genellikle görüşmeyi yapan kişi, ancak bu yolla gerçekten önemli bir malzeme ele geçirebilir.[20]

David Edge'in görüştüğü önde gelen radyoastronomlar bununla karşılaştırılabilecek bir örnek teşkil ediyorlar. Son derece idealize edilmiş bir bilim imgesi ve bu bilimin tarihinde neyin önemli olduğu fikri ile, bilim dünyasının rekabetçi, bağışlarla desteklenen siyasi ortamında başarılı ola-

bilmek için gereken savunmacılığı birleştirmişlerdi. Edge'in geliştirdiği üçlü yöntemde radyoastronomun karşısında hem daha önce bir bilim adamı olan, biraz da onunla kişisel dostluğu bulunan, bu çevrenin sırlarını zaten bilip teknik meseleleri tartışacak donanıma sahip olan David Edge, hem de bilimsel açıdan tecrübesiz bir sosyolog olan ve daha büyük tutarsızlıklar ve ilgilendiği noktalar söz konusu olduğunda müdahale etmek için fırsat kollayan Mike Mulkay vardı. David Edge, genellikle ayrıntıları takip ederek, açıklama yapmaya zorlayarak ve tartışarak görüşmeyi yönlendiriyordu; Mike Mulkay ise "dışarıdan" biriydi, ondan bir soru geldiğinde görüşme yapılan kişinin ses tonu genellikle fark edilecek kadar değişiyordu. Açıkça görülüyor ki, bu tartışmacı teknik kısmen sosyal bir grubun bir nevi ortak üyesi olmaya, kısmen de görüşülen kişinin ne kadar sıkıştırılabileceğini kesin olarak bilmeye dayanıyor.

Bunun tam tersi bir durumda, görüşmeyi yapan kişinin başlıca sorunları oldukça farklı, hatta çok daha temel bir seviyededir. Afrika'da sözlü gelenekleri araştıran Avrupalı bir tarihçi tamamen yabancı bir kültürde çalışmaktadır ve genellikle o kültürün dili ya da temel kurallarıyla ilgili bir şeyler öğrenmek ister. Örneğin Jan Vansina, Kuba kabilesinde bütün doğru insanlar hazır bulunmadığı ve doğru mekân seçilmediği sürece kabile geleneklerinin sadece bir kısmının anlatılacağını görmüştür. "Akan kabilesinde belirli gelenekler anlatılmadan önce atalara kurban verilir, dolayısıyla saha araştırmacısının elinde bu amaçla bir koyun ya da bir fıçı dolusu içki olması gerekir." Buşongo kabilesinde, geleneklerin evde mayalanmış hurma şarabı içilerek, geceleyin ve ata kalıntılarının önünde anlatılması gerekiyor. Kendi ülkesinde araştırma yapan İngiliz tarihçi ise resmi banka tatilinde bir meyhaneciyle ya da paskalyadan önceki cuma günü bir rahiple görüşme yapmaya çalışmaması gerektiğini bilir ve bu kadar temel olmayan toplumsal nüanslar üzerinde yoğunlaşabilir. Genel olarak tercümanlara başvurmasına ya da tanıklıklar için para ödemesine gerek kalmaz. Yönlendirici sorulardan kaçınmak ve görüşülen kişinin rahat olmasını sağlamak gibi temel kuralların çoğu, her yerde olduğu gibi Afrika'da çalışan araştırmacı için de geçerlidir ve yaratıcılıkla bazı özel sorunlar bile çözülebilir:

> Görüşülen kişinin ... araştırmacılardan bir şeyler elde edebilmek için yanlış tanıklık vermeye meyilli hissetmesine engel olmaya çalışılmalıdır ... Görüşülen kişi bildiklerinin araştırmacıyı ilgilendirip ilgilendirmediğini bilmemelidir, çünkü bilirse olguları çarpıtacaktır. Dolayısıyla iyi bilgi verenler kötülerden daha fazla ödüllendirilmemelidir ... Ayrıca tanıklıkların kaydedilmesi sırasında, görüşülen kişiye sevecenlikle yaklaşmalı, ama gerçek hislerini açığa vurmamalıdır. Çeşitli tanıklıkları banda kaydettiğim Ruanda ve Burundi'de dillerinin tek kelimesini bile anlamıyormuş gibi yaptım. Benimle gelen kâtip görüşme

yapmağım kişiye ne yapması gerektiğini söylüyor, o da istediği gibi anlatabiliyordu. Söylediklerini anlamadığıma inandığı için ne söylediğinin önemli olmadığını düşünüyordu, geleneği çarpıtarak anlatması için de bir sebebi yoktu.[21]

Paranın kolaylaştırdığı bu kültürel iletişimsizlik örneği, bir anlamda, "nasıl görüşme yapılır"ın bir parodisidir; eski imparatorluk başkentinde televizyonda da insanlara böyle olta atar, imalı laflar ederler. Afrikalıların kısa zamanda kendi sözlü tarihlerini yaratacaklarını umuyoruz. Ancak bu aşırı örnekler yöntemde esnekliğe duyulan ihtiyacı ve son derece düşmanca koşullarda değerli malzeme elde edebilme olanaklarını gözler önüne seriyor.

Ne var ki, görüşme sonrasında bir bardak çay eşliğinde sohbet ederken bıraktığımız sıradan sözlü tarihçiye dönmemiz gerekiyor. Görüşme yapılan mekândan ayrıldıktan sonra geriye yapılması gereken üç şey kalıyor. İlki, görüşmenin içeriğine, görüştüğünüz kişinin karakterine ilişkin yorumlarınızı, teyp kapatıldıktan sonra sarf edilen fazladan sözleri ve *söylenmemiş* olabileceğini düşündüklerinizi bir an önce kaydedin. Sonra kaseti ya da kutuyu etiketleyin. Daha sonra topladığınız bilgileri ve hâlâ ihtiyacınız olan bilgileri belirlemek için kaseti baştan sona dinleyin. Özellikle herhangi başka bir sosyal tarihçinin görüşmeyi kanıt olarak kullanabilmesi için bilmek isteyeceği temel noktaların varolup olmadığından emin olun: görüştüğünüz kişinin yaşı, cinsiyeti, vatanı, mesleği ve anne babasının meslekleri. Yazılışlarını görüştüğünüz kişiyle birlikte kontrol etmeniz gereken *isimlerin* bir *listesini* de yapabilirsiniz. Son olarak, son ziyaretinizse bu noktaları bir teşekkür mektubuyla birlikte açıklığa kavuşturabilirsiniz (yine üzerine adres yazılmış ve pul yapıştırılmış bir zarf olması önemli). Bu mektup görüşmenin genel amacını yeniden anlatabilir ve yerindeyse gizlilik ve telif meselelerine de değinebilir. Ancak bu her durumda takdir edilecek bir nezakettir. Görüşmenin başarısı, tarih uzmanlığı kadar böyle bir kişisel ilgiye de bağlıdır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

SAKLAMA VE SINIFLANDIRMA

Kaydetme işlemi tamamlandı, peki ses bantlarını nasıl saklayacağız? Tarihi inşa ederken nasıl kullanacağız? İlk olarak, saklama ve dizin sorunlarını, daha sonra da sözlü kanıtlardan yararlanarak tarih yazmanın ve sunmanın aşamalarını düşünmemiz gerekiyor.

Manyetik bant kaydı görece yeni bir teknik olduğu için, ne kadar süreyle dayanacağı ve bantların korunması için ideal koşulların ne olduğu belli değildir. Ayrıca, bant kalitesi gitgide artınca muhafaza ederken göz önünde bulundurulması gereken temel hususlar değişmiştir. Dijital ses sistemlerinin kullanılmaya başlanması önümüzdeki beş yıl içerisinde daha pek çok önemli değişimi de beraberinde getirecektir. Günümüzde kullanılan iyi bantların artık bozulma ihtimali yoktur. Şu anki en önemli sorun, bantların saklanması sırasında ortaya çıkabilecek ses yankılarının önlenmesidir. Bazı uzmanlar, yankı riskini azaltmak için, bantın yeniden sarılmak üzere yılda bir defa çalınması gibi çeşitli yöntemler önermektedirler, ama bunun kayda değer bir güvenlik önlemi olup olmadığı açık değildir; gerçekten de, bu yöntem sonuçta başka hasar tehlikeleri yaratabilir. Şu an için, sadece iki kesin kural vardır.

İlk olarak, saklamakta kullanılacak bantın kalitesinin dikkatle seçilmesi gerekir. Eğer orijinal kayıt için kaset ya da ince, önlü arkalı çift makaralı bant kullandıysanız, bunları muhafaza edebilmek için standart ya da uzunçalar çift makaralı kasetlere (ya da varsa dijital ses kasetlerine) aktarmak gerekecektir. Yoksa tüm çalışmanızı kaybetme riskiyle karşı karşıya kalırsınız. Ya yankılanma yüzünden kaydedilenler duyulamayabilecek, ya da bant makinede kullanılırken esneyecek veya kopacaktır.

İkinci olarak, bantın saklanacağı yeri de iyi düşünmek gerekir. Bant toz, aşırı nem veya ısıdan zarar görebilir. Normal oda sıcaklığından daha yüksek ısıya asla maruz bırakılmamalı, örneğin bir kalorifer borusu-

nun yanında kalmamalıdır. Günümüzde kullanılan kasetler, sıcaklığın ve nemin kontrol altında tutulduğu yapay ortamlara ihtiyaç duymaz, ama saklamak için ideal sıcaklığın 15 - 20 derece, nemliliğin ise yüzde 50 - 60 arasında olması öngörülmektedir.[1] Ayrıca, bantlar güçlü bir manyetik dinamonun etkisiyle de zarar görebilir, hatta kaydedilenler tamamıyla silinebilir. Bu risk, bazı binalarda ve seyahatteyken göz önünde bulundurulmalıdır. Ama pratikte, sözlü tarihçilerin çoğu için, kasetleri bir dolabın raflarında, polietilen torbalara sarılı olarak karton ya da plastik kutular içinde, güneşten, ateşten ya da kalorifer borularından uzakta, çalışılması rahat bir çalışma odasında saklamak yeterli olacaktır. Kasetlerin yakınında sigara içmemek ve yemek yememek gerekir.

Her bantın, üstüne kayıt yapılır yapılmaz, dikkatle etiketlenmesi gerekir. En iyisi, kutuyu, makarayı, çift makaralı teyp kullanıldığında ise bantın kendisini etiketlemektir. Bantların kırmızı ve yeşil uçları kolayca etiketlenebilir. Bu önlemler alınmadan, bantları yanlışlıkla farklı makaraya sararak, ya da yanlış bir kutuya yerleştirerek, hatta orijinalin üzerine bir kayıt daha yaparak, kaydettiklerinizi kaybedebilirsiniz. Orijinal bantın asıl kopya olarak saklanması, normal kullanım için bundan başka bir kopya yapılması, bir de makinenin dinlenebilecek ama kayıt yapılamayacak şekilde ayarlanması tabii ki çok daha iyidir. Kamu arşivlerinde ise her iki önlemi de almak zorunludur.

Etikete tam olarak ne yazılacağı, dizin sisteminizi nasıl geliştirdiğinize bağlıdır. Eğer sadece birkaç kasetiniz varsa, görüştüğünüz kişinin isminin ve "Birinci Kaset, Birinci Yüz", "Birinci Kaset, İkinci Yüz" gibi bir yazı yeterli olacaktır. Bununla bağlantılı olarak, alfabetik sıraya konmuş kartlardan oluşan bir kutu ve her kartın üzerinde görüşülen kişinin ismi ve bu kişiyle yapılan görüşmelerin kasetlerinin listesi bulundurulabilir. Ayrıca elinizde bant çözümleri varsa, kartların üstüne metinlerin hangi sayfalarının kasetin hangi yüzüne tekabül ettiğini yazmak büyük zaman kazandıracaktır. Böylelikle, bu kart kutusu arşivinizin dizinini ve kataloğunu oluşturur, orada hangi kaset ya da metnin bulunması gerektiğini kolayca kontrol edebilirsiniz. Ayrıca kaset ve metinlerin de alfabetik sırayla saklanması, bulunmalarını kolaylaştırır. Bunun dezavantajı, her yeni görüşmenin var olan sıraya eklenmek yerine, araya sokulma zorunluluğudur. Bir süre sonra görüşmeleri sıralayarak saklamak, görüşülen her yeni kişiye bir numara vermek ve numarayı etiket kartına eklemek çok daha kolay olacaktır. Eğer kaset ya da çözümlenmiş metinlerin üzerine sadece numarayı yazmaya karar verirseniz, her görüşme numarasına bir isim veren başka bir etikete de ihtiyacınız olacaktır. Aynı şekilde, örneğin arşivinizin iki ayrı bölümünü kolayca ayırdığı için ana dizini numara sırasına koymaya karar verirseniz,

yine de, en azından görüşülen kişilerden her birinin numarasını gösteren alfabetik bir dizine ihtiyaç duyduğunuzu fark edeceksiniz.

Küçük bir proje için, böyle hazırlanmış bir ya da iki kart kutusundan fazla bir şeye gerek olmayabilir. Görüşme sırasında alınmış, kaydın yeri ve tarihine dair bir not, görüşmeden hemen sonra kasetin yanına konabilir; içindekileri iyi kötü hatırlayacağınız için tekrar bakmaya değer olup olmadığını anlayabilirsiniz. Fakat arşiv büyüdükçe ve özellikle daha fazla kişi arşivin oluşturulmasına ve kullanılmasına katkıda bulundukça, daha fazla sistematik bilginin mevcut olması gerekmektedir.

İlk olarak, görüşme yapılan kişinin adının, kaydın ne zaman, nerede ve kimin tarafından yapıldığının, ya orijinal kartlara ya da buna paralel bir sıraya eklenmesi iyi olur. Ayrıca kayıt yönteminde ya da kalitesinde meydana gelmiş önemli farklılıkları not etmek faydalı olur. Eğer normal olarak 33/4 olarak kaydedilmiş çift makaralı bir bant arşivini ele alırsak, biraz bozuk olan bir kaydın girişi Şekil 2'deki gibi olacaktır.

İkinci olarak, görüşme yapılan kişinin geçmişiyle ilgili temel noktaların belirlenmesi görüşmenin değerlendirilmesi için önemlidir ve bu yüzden görüşmenin içinde bulunmalıdır. Tabii ki bu bilgiler projenin odak noktasına göre değişebilir. Bu nedenle bir siyasetçiyle yapılan görüşmelerin içinde o kişinin katıldığı seçimler ya da üstlendiği görevler hakkında özel veriler yer alabilir; İmparatorluk Savaş Müzesi "hizmet", "hizmet kolu", "rütbe", "nişan ve ödüller" gibi başka bir bağlamda gerek olmayacak ayrıntıları listelemektedir. Fakat çoğu tarihçinin, en azından, görüşme yapılan kişinin ne zaman doğduğunu, ebeveyninin mesleklerini, nerede yaşadıklarını, kız ya da erkek kardeşlerinin olup olmadığını, kendi eğitim durumunu, mesleki kariyerini, eğer varsa dini ve siyasi eğilimlerini, evli olup olmadığını, eğer evliyse, ne zaman, kiminle evlendiğini, ve çocukları olup olmadığını bilmesi gerekir. Bunların hepsi, Şekil 3'te görüldüğü gibi, bir kart üzerinde kolaylıkla özetlenebilir.

Eğer önerilen biçim çok uzun gözüküyorsa, bütün bu bilgi için kısaltmalar kullanılabilir, bir kısmı kodlanabilir. *Speak for England*'ın sonuna, Melvyn Bragg bu biçimde hazırlanmış "Kişiler" başlıklı çok faydalı bir dizin eklemiştir:

> 160 Joseph William Parkin Lightfoot *d*. Bolton Low Houses 13 Aralık 1908 *e.k*. İki *k.k*. İki *o.y*. 1938 Fletchertown, 1942 Kirkland, Wigton 1954 *b.i*. Kömür işçisi *k.i*.. Emekli, 1922 öncesi kömür işçisi, 1924 tarla işçisi, boru hattı işçisi, 1930'lar yarı-zamanlı bahçıvan, 1942-1968 Cumberland Motor Services'de şoför, 1950'lerde kendi dükkânı *e*.14 yaşına kadar Bolton Low Houses *d.e*. Metodist *p*. İşçi Partisi. *m.h*. Evli *ç*. İki

OSMAN BURAK ..... Görüşme No: 36

Adres ..... KAZASKER SOKAK ŞÖNÜL APT. D.8,
ETYEMEZ - İSTANBUL

Kaydedilen yer ..... AYNI

Görüşmeyi yapan ..... ELİF KILIÇ

Görüşme tarihleri ..... 31 MART 1988 (KASET 1)
12 NİSAN 1988 (KASET 2)

Kaset	Yüzü	Bant çözümü s.	notlar
1	1	1-16	KASET
	2	16-29	BİTTİ
2	1	29-45	UĞULTU
	2	45-62	VAR

Kullanıma açık olup olmadığı ..... AÇIK

Şekil 2.

Kısaltmalar anlaşılıyor, örneğin *o.y.* oturduğu yerler, *b.i* babasının işi.

Üçüncü bir olasılık ise, bir dizi içerik kartı yapmaktır. Kesin bir görüşme takvimi izleyen bazı projeler için, bütün gerekli ipuçları görüşme yapılan kişinin özgeçmişinde yer alacağından, bu yöntem gereksiz olabilir. Fakat arşiv ne kadar büyük ve çeşitlenmiş olursa, bir içerik kartları kataloğu da o kadar gerekli olacaktır. Bunun en gelişmiş örneklerinden birine BBC ses arşivlerinde rastlıyoruz. Bu kartlar, arşivde yer alan her kaydın içeriğinin ayrıntılı bir özetini verirler, ama önce daha kısa bir başlık altında yer alırlar. İçindekiler dizini, üzerinde harcanacak zamana bağlı olarak kısa ya da kapsamlı olabilir. Fakat en azından, önemli yerleri, sosyal grupları, mes-

OSMAN BURAK 36

Doğum tarihi 1921 Yeri SELANİK

Babasının mesleği GÜBÜKÇÜ

Annesinin mesleği EV HANIMI

Erkek kardeşleri 3 (BİRİ BEBEKKEN ÖLMÜŞ)

Kız kardeşleri 2

Eğitim durumu İLKOKUL

Çalıştığı yerler	Hangi tarihte
MAKASÇIDA ÇIRAK	1932 – 35
4 KALFA	1935 – 1941
KENDİ DÜKKÂNI	1941 – 1970

Siyasi görüşü DP – ANAP

Din SÜNNİ

Oturduğu yerler	Hangi tarihte
SELANİK	1921 – 1923
SALİPAZAR	1923 – 1941
ŞİMDİKİ ADRES	1941 –

Evlendiği tarih 1941

Eşinin mesleği EV HANIMI

Çocukları 3 KIZ
1 ERKEK

Şekil 3.

lekleri, siyasi ya da diğer ideolojileri, kişisel ya da aile meselelerini ve (bu kartlardan daha açık bir şekilde) zaman dilimlerini göstermelidir.

Son olarak, özellikle büyük kamu arşivlerinde başka kart dizilerine de yol açan genel bir dizin sistemi oluşturmak gerekli olacaktır. Şu anda en iyi teçhizatlanmış kamu arşivleri dizinlerini bilgisayara geçiriyor olduğu

CAMPBELL, Beatrice, Lady Glenavy (*Baron 2. Glenavy'nin karısı*) AA
29.1.64

LP28643 D. H. Lawrence ve Dostları: İki programdan birincisinde
arkadaşları olan şu kişilerle ilgili bazı hatıralarını anlatır:
19' 12" Katherine Mansfield, John Middleton Murry, D.H. Lawrence,
Frieda Lawrence.
Yapımcı: Joseph Hone

Telif Hakkı: PF CTIR 38700A
Şerh: Yok
Bant çözüm: TP 30.3.64
Metin
Not: Bu konuşma İrlanda'da kayda geçirilmiştir ve 9.4.64'te Constable tarafından yayınlanan Bugün Sadece Dedikodu Yapacağız başlıklı otobiyografisinden alınmıştır.

/devamı var

CAMPBELL, Beatrice, Lady Glenavy (*Baron 2. Glenavy'nin karısı*) AA
LP28643 29.1.64

196

Kocası Gordon Campbell'in dostu olan Katherine Mansfield ve Middleton Murry ile ilk karşılaşmasını anlatıyor:
Katherine'in görünüşü ve tavırları; Katherine'in onu dost çevresine burnunu sokan biri olarak görmesi ve cüretkâr sözlerle onu şoke etmek istemesi; Katherine'in yazar olma mücadelesi; mutsuz evliliği ve aşk maceraları; arkadaşı Ida Baker'ın ona hayranlığı; Beatrice'e düşmanlığının bir Paris seyahatinde sona ermesi; Paris kahvelerinde "psikolojik oyunlar" ve tartışmalar.

Gr. 90: Bu kişiler sayesinde Lawrence, karısı ve "Kot" dedikleri Koteliansky ile tanışıyor; Lawrence ile arkadaşlığına yol açan nitelikleri; Kot'un Lawrence ve Frieda kavgası yüzünden Katherine ile tanışması ve ikisinin arkadaş olması; Katherine'in Murry ile ilişkisi.

-2- /devamı var

CAMPBELL, Beatrice, Lady Glenavy (*Baron 2. Glenavy'nin karısı*) AA
LP28643 29.1.64

Gr.145: Katherine'in karmaşık karakteri ve değişen ruh hali: "başka bir kimliğe büründüğü" iki olay; Campbell'lerin Murry'nin kır evinde geçirdiği "başarısız" bir hafta sonu.

Gr. 220: Katherine ve Murry'nin Campbell'lerin İrlanda'daki kır evini ziyareti; Murry hiç dönmek istemiyor, ama Katherine Londra'ya dönmekten mutlu.

-3-

için, en uygun programın seçiminde güncel teknik önerilere ihtiyaç duyulacaktır. Programın kullanılması kolay ve esnek olmalıdır: yapılabilecek en büyük hata sadece o arşiv için hazırlanmış, uzmanlık gerektiren bir sistem almaktır, çünkü programın tasarımcısı gittiğinde çaresiz kalırsınız. Konuya göre anahtar kelime girilen sistemler de çözümden çok sorun üretirler, çünkü dizin gerektiren kavramlar pek çok farklı kelimeyle, dolaylı anlatımla, hatta kullanılmayarak veya atlanarak ifade edilmiş olabilirler. Bilgisayarların beyni katı ve dar kafalı bir tutarlılıkla çalıştığı için, anahtar kelimelerin metnin içine konması gerekecektir. Bu, bilgisayar kullanılsa da kullanılmasa da, pek çok sözlü tarih arşivi dizininin sıradan bir kitaptaki isme ve konu dizinine daha yakın bir işlem olacağı anlamına gelir. Yani, kartların üzerindeki bütün yerler, kişiler ve kurumlar da dizine katılabilir. Önemli olaylar da benzer bir biçimde listelenebilir. Daha zor da olsa, konu başlıklarına karşılıklı gönderme yapan bir dizi geliştirilebilir. Şu anda takip edilebilecek yerleşmiş modeller yoktur, bu yüzden tecrübenin ışığında değişime izin veren bir sistem kullanılması önemlidir. Hepsinden önemlisi bu sistem, insanın hayal gücünün, anlayışının ve içgüdüsünün yerini almaktansa, onlara yardımcı olacak şekilde tasarlanmalıdır. Pratikte bu, en iyi kataloglama ve dizin sistemlerinin, tarihçiye arşivdeki daha fazla araştırma yapılmasını gerektiren ya da gerektirmeyen yerleri göstereceği anlamına gelir. İdeal olarak tarihçinin ilgi alanından uzak, başka bir yer, zaman veya genel konularla ilgili olan tüm ana bölümleri veya tek tek konuları olabildiğince hızla elemek mümkün olmalıdır. Dolayısıyla BBC ses arşivleri kadar kapsamlı bir içindekiler kataloğuna geçmeden önce, bu kataloğun genel dizininden bir eleme yapmak daha iyi olacaktır. Örneğin "Meslekler"-"kalay madenciliği"nin altında "Cornwall"-"1900-14"e gidebiliriz; ya da "Halk Töreleri"-"hasat törenleri"nin altında "Doğu Anglia"-"1800'ler"e yönelebiliriz.

Bir ses kaydının kamu arşivine girmesinden önce, yukarıdaki iki kart örneğindeki verilerden anlaşılacağı gibi, bir nokta daha açıklığa kavuşturulmalıdır: Ulaşım ve kullanım hakkının kontrolü. Ancak, kısmen telif hakkı kanununun belirsiz oluşu, değişik ülkelerde farklılıklar göstermesi, üstelik hiçbir ülkede sınanmamış olması, aynı ölçüde de görüşme yapılan kişiye karşı etik sorumluluk sorunlarını beraberinde getirmesi nedeniyle bu basit bir konu değildir. Yasal olarak, bir kayıt için iki telif hakkı vardır. Kaydın kendisinin telif hakkı, doğal olarak görüşme yapan kişiye ya da görüşmeyi yaptıran kurum veya kişiye aittir. Kaydın içindeki bilginin —görüşme yapılan kişinin sözlerinin— telif hakkı görüşme yapılan kişiye aittir. Fakat doğal olarak görüşme yapılmasına razı olunması, bu bilginin kullanılmasıyla ilgili bazı hakları da beraberinde getirir. Bu yüzden eğer bir ki-

şi, tarihçinin bir araştırma çalışması için malzeme topladığını bilerek, görüşme yapılması konusunda anlaştıktan sonra bir baskıda kendi sözlerinden alıntı yapıldığını gördüğünde yakınmak için elinde çok sağlam sebepler olmayacaktır. Pratikte de, kendisine açıkça zarar verdiğini düşünmedikçe, alıntının basımını önleme veya tazminat alma ihtimali çok az olacaktır. Aslında iyi niyetli bir araştırmacı, dava açılmasını gerektiren bir şey yazmayacaktır, ama gazetelere geçecek bir şikâyete sebep olması bile aptalca olur. Yazılanların öznesinin belli olabileceği bir yayının dedikodu ya da skandala sebep olup olmayacağını dikkatle düşünmek daima önemlidir. Aynı şekilde, görüşme yapılan kişi, eğer verdiği bilgi en başta öngörülenden farklı bir bağlamda kullanıldıysa, bu durumdan haklı olarak şikâyetçi olabilir; ayrıca, eğer yayın "en çok satılan kitaplar" arasında yer aldıysa, kazançtan pay da talep edebilir. Eğer yayın tek bir hayat hikâyesiyse, kitabın yazarının kim olduğuna ve kapakta yer alacak isimlere mutlaka beraber karar verilmelidir. Çoğu projede haklar dengesi konusunda söylenecek çok şey vardır ve çıkarılacak en önemli ders, projenin görüşme yapılan kişiye açıklanması sırasında sadece o andaki amacının değil, verdiği bilginin daha geniş bir tarihsel araştırma için kullanılma olasılığının da açıkça belirtilmesidir. Eğer ilk iletişim posta aracılığıyla değil de yüz yüze kurulduysa, bu durum daha sonra bir teşekkür mektubunda teyit edilebilir. Böyle resmi olmayan bir anlaşma, pek çok sosyolojik çalışma ve daha önce bahsettiğimiz sözlü tarih yayınlarının çoğu için tatminkâr bir temel oluşturmuştur. Aynı şekilde, yayınlanmamış metinlerin çoğu için teorik olarak bazı telif haklarının bulunması da araştırmacıların yerel ve ulusal kayıt dairelerinin elindeki kaynaklara rahatça ulaşmalarına engel teşkil etmemiştir. Belki de en iyi politika, bu konuyu çözümlenmemiş halde bırakmaktır. Yasal hakların resmi bir şekilde, açık ve yazılı bir uzlaşmayla devredilmesi konusunda ısrarcı olmak, bilgi veren kişiyi huzursuz etmekle kalmayıp aslında haksız kullanıma karşı var olan korunmayı da azaltacaktır.

Yine de, standart olarak resmi bir anlaşmanın yapıldığı durumlar da vardır. Özellikle, ünlü kişilerin sıkça görünmesi ve müzik telif haklarının parasal karmaşıklığının etkisi yüzünden radyo ve televizyon yayınlarında telif hakkı takibi çok dikkatle yapılmalıdır. Ayrıca standartların ilk olarak ünlü simaların kayıtlarına göre belirlendiği, bu yüzden sadece telif hakkı için değil, bir metnin belirli sayfalarının kesin bir tarihe kadar kullanıma kapalı olup olmayacağına ya da sadece özel izinle ulaşılıp ulaşılamayacağına dair kesin bir anlaşmanın da gerekli olduğu Amerikan Sözlü Tarih Kurumu da bu yöntemi tavsiye etmektedir. İngiltere'de, İmparatorluk Savaş Müzesi, bilgi aldığı kişilerden sadece ünlü değil, özellikle güvenlik konusunda hassas olanlarla da kesin şartları olan yazılı bir anlaşma yapar.

Willa Baum'un kitapçığında, Amerikalı yerel tarihçiler için önerilen formül epeyce basittir:

> İşbu mektupla Merkezi Şehir Tarih Derneği'ne, aşağıda bir listesi bulunan kaset kayıtlarını ve kayıtların içeriğini, derneğin kendi belirleyeceği akademik ve eğitsel amaçlar doğrultusunda kullanabilmesi için bağışlıyorum:
>
> (imza) .....(görüşülen kişi)

Buna malzemenin bir kısmının kullanımını kısıtlayan bir ekleme de yapılabilir:

> Taraflar metnin 14. ve 16. sayfaları arasındaki bilgilerin ve bu sayfaların çözümlenmiş olduğu kayıtların 1995 yılına kadar yayınlanmayacağı ve taraflar dışında hiçkimseye gösterilmeyeceği konusunda anlaşmıştır.

Ancak, "malzemenin gerçekten hassas olduğu bazı durumlar dışında böyle bir ekleme yapılması teşvik edilmemelidir."[2]

Sözleşme yapma, muhafaza ve ulaşılabilirlik gibi sorunların genellikle bilgi veren kişilerden çok onun varisleri ve miras icracılarıyla ilişkilerde ortaya çıktığını fark eden İmparatorluk Savaş Müzesi, tüm hukuki sorunları halletmek için aşağıdaki noktalara uygun, hızlı bir mektup alışverişini öngörür:

> Bu mektubu müzenin kayıtlarınızı elinde bulundurma şartlarını resmileştirmek için yazıyorum. Size daha önce sözel olarak sorduğum sorular aşağıdadır. En kısa zamanda yazılı cevaplarınızı ulaştırabilirseniz çok memnun olacağım.
>
> 1. Müze ziyaretçileri kaset kayıtlarına ya da çözümlenmiş metinlere ulaşabilirler mi?
>
> 2. Müze, kaset kayıtlarını ya da çözümlenmiş metinleri iç ve dış eğitim programlarında kullanabilir mi?
>
> 3. Müze kaset kayıtlarının ve çözümlenmiş metinlerin kopyalarını ziyaretçilere verebilir mi?
>
> 4. Kayıtlarda yer alan bilgilere ilişkin telif hakkınızı İmparatorluk Savaş Müzesi Mütevelli Heyeti'ne vermeye razı olur musunuz? Bu, bizim olası yayın sorunlarıyla, önceden size danışmamıza gerek kalmadan ilgilenebilmemizi sağlayacaktır. Eğer bu sözleşmeyi onaylarsanız, bu, sizin kayıtlardaki bilgilere ulaşmanızı herhangi bir biçimde kısıtlamayacaktır.

Böyle resmi bir anlaşmanın yapılıp yapılmamasından belki daha da önemlisi, bilgi veren kişiye duyulan ahlaki sorumluluktur. Birincisi, eğer kayıt, açıkça ifade edilmemişse de, bir gizlilik varsayımıyla yapıldıysa, buna saygı göstermek şarttır. Bilgi veren kişiyi utandırabilecek herhangi bir alıntı, ya ismini belirtmeden ya da kendisinden izin alarak yapılmalıdır. Aynı şekilde, ilk başta anlaşıldığından farklı bir şekilde kullanımı için de

daima izin alınmalıdır: örneğin, bir tarih kitabı yerine bir biyografi derlemesi ya da radyo yayını hazırlanacaksa. Ayrıca, bilgi veren kişilerin bir radyo yayını ya da biyografi derlemesi için bir telif hakları varsa, bu hak güvence altına alınmalıdır. Eğer bir radyo-TV yayınında kullanılacaksa, arkadaşlarına haber verebilmesi için önceden kendisine bildirilmelidir. Eğer bir kitapta uzun bir alıntı yapıldıysa, kitabın bir kopyası ona hediye edilmelidir. ●labildiğince, verdiği bilgilerin nerelerde kullanıldığı görüşülen kişiye gösterilmelidir, fakat bu uygulamanın üretkenliğe engel teşkil edeceği bazı meşru akademik yayın biçimleri olabileceğini de kabul etmek gerekir. Yayınlanan çalışmasından duyduğu zevki ve gururu bilgi veren kişiyle paylaşmak istemeyen bir sözlü tarihçi, neden böyle hissettiğini ve bunun toplumsal açıdan haklı bir davranış olup olmadığını ciddiyetle düşünmelidir. Toplanan malzeme akademik yayınların yanı sıra yerel bir broşür gibi daha popüler biçimlerde de yayımlanabilir. Studs Terkel'in tek bir kitapla ulaştığı geniş okuyucu kitlesine sadece çok yetenekli sözlü tarihçilerin ulaşabileceğini kabul etmek gerekir. Fakat tarihin, şekillenmesine sözleriyle yardımcı olan kişilere geri verilmesini sağlamak, sözlü kanıt kullanan bir tarihçinin en önemli ahlaki sorumluluklarından biridir.

Kasetlerin ödünç verilmesi ve saklanması konularına da aynı açıdan yaklaşılması gerektiğini eklemeliyiz. Kasetler, kaydı yapandan başkalarının da işine yarayabilir, ilgisini çekebilir. Çok sayıda sözlü tarih kaydı yerel bir derneğin sekreterliğinde ya da bir akademisyenin özel çalışma odasında, yani geniş bir kitlenin ulaşamayacağı bir yerdedir. Bu durum, kasetler o sırada kişisel bir araştırma için kullanılıyorsa kabul edilebilir, fakat biraz da ulusal ve bölgesel kayıt daireleri kasetlerin saklanması ve dinlenmesi imkânlarını pek yavaş örgütleyebildiği için sürüp gitmektedir. Ancak, orijinal kasetlerin ya da kopyalarının yerel bir kayıt dairesine, kamu kütüphanelerine ya da üniversite kütüphanelerine bağışlanması, cazip olmasının yanı sıra, söz konusu ihtiyaçları karşılamakta da faydalı olabilir, toplumda pek çok farklı amaç için kullanılabilecek bir kaynağın, önemli bir arşivin temellerini atabilir.

Aynı sebepten, kasetler için o an öngörülen kullanım şekli ne olursa olsun, tarih yazımı ve sunumunun ilk aşamasında kasetlerin eksiksiz çözülmesi şiddetle savunulmaktadır. Bant çözümü şüphesiz çok zaman isteyen ve beceri gerektiren bir iştir. Bir saatlik bir kaydı çözmek en az altı saat sürer, ki konuşma ya da lehçe zor anlaşılıyorsa, bu süre iki katına çıkabilir. Bantın hepsi çözülmediği takdirde, kaydı yapan, dolayısıyla kasette ne olduğuna dair kesin bir fikri olan kişiden başka kaseti kullanmak isteyenler büyük zorluklarla karşılaşacaktır. Misafir araştırmacı için içerik kartı en iyi ihtimalle kaba bir rehber olacaktır: birkaç kaseti dinlemek saatler alırken,

çözülmüş metinlere göz atmak sadece birkaç dakika alabilir. Kasetlerin eksiksiz çözülmüş olduğundan emin olacak kişi yine kaydı yapan kişidir. Bu görev böylesine uzun zaman aldığından ve zaman hep kıt olduğundan, kayıt hep daha acil göründüğü için, çözüm işi neredeyse her zaman ihmal edilir. Bağış desteğiyle yürütülen bir araştırma projesinde, bu sorun, ancak başlangıçta bant çözüm süresinin ve gerekli malzemenin önceden doğru tespitiyle önlenebilir. Çevredeki seslerin bantları çözenin dikkatini dağıtmaması için kulaklığının, kayıt cihazında kaseti geri alıp yeniden dinleyebilmesi için de pedalının olması gerekir: her ikisi de bant çözümünün makul bir hızda yapılması için gereklidir. Bu yöntem, eğer çözüm işi, maliyeti şu anda çok da yüksek olmayan bellekli bir elektrikli daktilo ya da bilgisayarla yapılırsa, gereken süre aşağı yukarı dörtte bir oranında azalacaktır. Bilgisayar kullanılırsa, çözüm metinleri, daha sonra üzerinde gerekli düzeltmelerin yapılabilmesi için diskete kaydedilebilir, böyle bir durumda disketin maliyetine de razı olmak gerekir.

Aynı derecede önemli bir diğer nokta da, bant çözüm işinin belli yeteneklere sahip olan ve düzenli çalışan kişiler tarafından yapılabilecek olmasıdır. Yarı zamanlı çalışan bir ajansa yaptırılan bir çözüm ya pek anlaşılır olmayacaktır ya da engelleyici olacaktır. Bant çözümü yapan kişinin kasetlerin içeriğiyle ilgilenen, onlardan anlam çıkarabilecek derecede zeki, özellikle sözlerdeki duraklamaları noktalama işaretlerine dönüştürebilen, olağandışı duyarlı bir kulağa sahip ve imla bilgisinin yeterli olması gerekir. Ayrıca bu, soyutlanmış bir ortamda çalışmayı gerektiren bir iştir. Bunlar başarılı bir sekreterin sahip olmak zorunda olduğu özellikler değildir. Birinin iyi çözüm yapıp yapamayacağını anlamanın tek yolu ona bir kaset vermek ve deneme fırsatı tanımaktır.

Pek çok sözlü tarih projesinin bantları çözecek birine ödenek sağlayacak kadar parasal kaynağı olmayacağı için, bu işi tarihçiler kendileri yapmak zorunda kalacaktır. Küçük bir grubun ya da bir araştırmacının kendi kasetleri için bu işlem, her ne kadar uzun vadede pek tatminkâr olmasa da, epeyce kısaltılabilir. En iyi "kısaltılmış bant çözümü", kapsamlı bir içerik kartıyla eksiksiz bir çözüm arasındadır. Çoğunlukla, içerik ayrıntılarıyla özetlenir, çalışmanın sonunda gerçekleştirilen sunuşta, yalnızca seçme kısımlar ya da alıntılara konmaya değecek kadar iyi ya da canlı bir şekilde ifade edilmiş sözlere yer verilir. Makine üzerindeki sayaçta görünen sayılardan (her ne kadar markası aynı olan makinelerde bile değişse de) yararlanarak ya da çözümlemeden sonra kaseti bir kez daha hızlıca dinleyerek ve her beş ya da on saniyede bir zaman aralıklarını not ederek (bu standart, fakat kullanması daha uzun süren bir yöntem olacaktır) sayfaların kenarına yeri bulmaya yardım edecek bir ibare de eklenebilir.

Ancak, eninde sonunda, eksiksiz bir çözümün yerini hiçbir şey dolduramaz. En iyi şekilde kısaltılmış bir versiyon bile orijinal belgelerin yanında, zeki bir tarihçinin arşivlerden çıkardığı notlar gibi gözükür. Ayrıca, bugün yaşayan bir tarihçi gelecekteki tarihçilerin ne gibi sorular soracağını bilemez, bu yüzden herhangi bir kısaltma daha sonra değerli olabilecek bilgilerin kaybına yol açacaktır. Bu yüzden eksiksiz bir çözümün içinde, kayıt cihazının çalışıp çalışmadığını kontrol etme, bir bardak çay içme, o günle ilgili, havadan sudan, hastalıklardan konuşma gibi oyalanmalar dışında, her şey olmalıdır. Soruların hepsi yazılmalıdır. Bir kelimeyi bulmaya çalışırken yapılan duraksamalar katılmayabilir, fakat diğer duraksamalar, "bildiğiniz gibi" ya da "anlatabiliyor muyum?" gibi boşluğu doldurmak için sarf edilen sözler bu aşamada atlanmamalıdır. Gramer ve kelimelerin sırası söylendiği şekliyle bırakılmalıdır. Eğer bir kelime ya da ibare anlaşılamazsa, çözüm metninde bunu belirten bir boşluk bırakılmalıdır. Bütün bunlar oldukça açık yol göstericilerdir. Fakat çözüm yapan kişinin asıl hüneri, konuşmanın karakterini yansıtabilmek için noktalama işaretleri ve duruma göre fonetik hecelemeler kullanmasında yatar.

Bu açıdan, çözüm metni edebi bir metindir ve yol açtığı problemler daha sonra yapılacak alıntıların sorunlarından ayrı tutulamaz. Söylenen sözler kâğıda geçirilirken kolayca çarpıtılabilir ve bunlar basılı metne de yansır. Zaten mimik, tonlama ve zamanlama gibi önlenemez kayıplar olacaktır ve okunabilirlik adına konuşmadaki duraklamaları, dikkat dağıtan tereddütleri veya yanlış başlamaları atmak için bazı ufak değişiklikler yapılması gerekecektir. Bundan daha da ciddi bir durum, sözler yazıya dönüştürülürken kullanılan standart gramer biçimleri ve noktalamanın izlediği mantık sırasında ortaya çıkan farklılıklardır. Bir konuşmanın ritmi ve tonları düzyazınınkinden oldukça değişiktir. Aynı ölçüde önemli olan bir şey de, canlı bir konuşmanın dönüp dolaşıp, alakasız yönlere sapıp yarım kalan cümleler sonunda asıl noktaya varmasıdır. Buna karşılık, etkili bir düzyazı sistematik, yerinde ve özlüdür. Bu yüzden herhangi bir noktayı etkili bir şekilde ifade etmek isteyen bir yazara, söylenmiş bir alıntıyı kısaltmak, yeniden düzenlemek, sözün devamlığını sağlamak için orijinal konuşmada olmayan bazı bağlayıcı kelimeler kullanmak çok cazip gelecektir. Bunun sonunda orijinal konuşmanın karakterinin anlaşılamaz olduğu bir noktaya bile varılabilir. Bu her zaman olmaz, fakat herhangi bir yazar, bu tehlikenin devamlı farkında olmadığı sürece, bant çözümünü bazen böyle yozlaştırabilir.

Karşılaşılan güçlükler, eski bir çiftlik çalışanının 1914'ten önceki yıllarda bir evin ekonomisini anlattığı, Ronald Blythe'nin *Akenfield*'inin ilk bölümlerinden biri örnek alındığında gösterilebilir. Ortaya çıkan resim çok

açık ve son derece etkilidir; fakat ayrıntı açısından o kadar fakirdir ki, insanın aklına orijinal görüşmenin ne kadar "düzeltildiği" sorusu gelir:

> Evde yedi çocuk vardı ve babamın haftalığı 10 şiline düşmüştü. Kulübemizde, bizim dışımızda hiçbir şey yoktu. Tuğla döşeme iyice fırçalanmıştı ve yerde bir çuvala dikilmiş eski elbise parçalarından oluşan bir halı seriliydi. Kulübede bir oturma odası, bir kiler ve iki yatak odası vardı. Biz kız ve erkek altı kardeş bir odada, anne babamız ve bebek diğerinde uyurdu. Gazete yoktu, İncil dışında okunacak bir şey de yoktu. Köyün bütün evleri bizimki gibiydi. Elma, patates, şalgam ve ekmek yer, çayımızı sütsüz ve şekersiz içerdik. Çiftlikten kaymağı alınmış süt satın alınabiliyordu, ama bunun bir lüks olduğu düşünülürdü. Hiç kimse, ne kadar uğraşırsa uğraşsın yeteri kadar yemek yiyemezdi. İki erkek kardeşim çalışıyordu. Biri sekiz yaşındaydı ve haftada 3 şilin kazanıyordu, diğeri yaklaşık 7 şilin alıyordu.[3]

Bu satırlarda aralıksız bir mantık seyri bulunuyor. Her kelime açık bir amaçla, olması gereken yerdedir. Bütün ifadeler doğru olarak imlalandırılmıştır. Düzensiz cümleler, konuşan kişinin çocukluk evine karşı olan hislerini ya da yoksullukta hissedilen acıları ya da mutlulukları anlatan sapmalar yok. Bazı kısımlar yazarın kendi yorumlarıymış gibi: "kaymağı alınmış süt ... lüks olduğu düşünülürdü." Lehçe farklılıkları, gramer düzensizlikleri ya da kişisel mizaç belirtileri görülmüyor. Metin inandırıcıdır, fakat kitapta bulunan pekçoğunun aksine canlı değildir. İnsan görüşmenin nerede kesildiğini ve yeniden başlaması için ne yapıldığını bilmek istiyor, fakat bunlarla ilgili herhangi bir işaret yok.

Bunun aksi bir örnek için, George Ewart Ewans'ın, bazıları aynı topluluktan olan Suffolk köylülerini de konu alan *Where Beards Wag All*'una bakabiliriz. Bu kitap, Akenfield'e göre daha doğrudan bir anlatıma sahiptir, fakat insanların aslında kendilerine özgü çok farklı tarzlarıyla konuştuklarını, hatta sesli düşündüklerini duyuyormuşuz hissi veren somut alıntılarla desteklenmiştir. Şu yaşlı adam gibi:

> Şöyle: eskiden gençler, ***dedim***, yani bir çukur kazmak gibi, ***dedim***, sonra kil koymak sonra üstüne bir paçavra koymak gibi. Eh, bişey çıkmaz, di mi? Ama zamane delikanlılarıyla, şimdi, bir çukur açıp içine bitkiden önce gübre koymak gibi: mutlaka büyür. Büyümez mi? Demek istediğim, zamane gençleri, yola çıkmadan önce kahvaltı ediyorlar, eskiden kimse bunu yapmazdı, okulda da sıcak yemek yiyorlar, eve geldiklerinde de afiyetle bir çay içiyorlar, içmiyorlar mı? ***dedim***. Şimdi gençlerin vücudu sağlam. İşte, hepsi bu! Eğer düzenli yaşarsan, ilik yaparsın, ilikten kemik, kemikten de sağlam vücut olur.[4]

Burada durup dinlememiz, adamın konuşmasındaki, şimdiye kadar hep içinde sakladığı derin, gerçeklik payı olan imgenin etrafında dolanan zor

ritmi ve sözdizimini görmemiz gerekir. Bu alıntı, okuyucunun dikkatini yoğunlaştırmasını gerektirmektedir. Fakat bu gereklidir ve bu genelde konuşmanın özellikleri daha fazla anlaşıldıkça öğrenilen bir şeydir.

George Ewart Evans, alıntısında Ronald Blythe kadar ustadır. Büyük olasılıkla, bazı tereddütler, duraklamalar ya da tekrarlar kayıtta yer alan konuşmadan çıkarılmış, noktalama işaretleri konmuştur. Ama bunu konuşmanın dokusunu bozmayacak şekilde yapmıştır. İtalik harfler beklenmeyen vurguları belirtmek için kullanılmıştır. Sözdizimi kabul edilmiş, parçadaki kesintiler bırakılmıştır. Ara sıra, bir kelime lehçenin sesini sergilemek için olduğu gibi yazılabilir. Çok fazla fonetik ifade kullanmak, konuşan kişi hangi toplumsal sınıftan olursa olsun, alıntıyı anlaşılmaz kılar, fakat tek tük, kişisel mizacı ortaya koyan kelimeler ya da yerel şivede kullanılan anahtar tonlamalar, bir parçanın, anlam gücünü hiç eksiltmeden konuşma olarak okunmasına yardımcı olabilir.

Bu yüzden konuşmaları kâğıda dökerken, tarihçinin, yazısının orijinal konuşmanın hem karakterine hem de anlamına sadık kalmasını sağlayacak, yeni bir tür edebi beceri geliştirmesi gerekir. Bu belgesel çalışmalarda gerekli olan bir sanat değildir. Fakat belgesel alıntılarla başka yollardan analoji kurmak kullanışlı bir standart oluşturur. Ne yazık ki, görüşmelerden alıntı yapılan sosyolojik araştırmalarda kesintileri ve diğer değişiklikleri belirtmek çok kullanılan bir yöntem değildir. Ancak, tarihçiler, kendi disiplinlerinde gerekli disiplini göstermek, örneğin kesintileri noktalı bir çizgiyle, metne yapılan ilaveleri parantez içinde vermek konusunda ısrar etmelidirler. Yeni bir sıralama, konuşmacının kastetmediği bir anlamla sonuçlanıyorsa kabul edilemez. Görüşme yapılan kişilere, alıntıların öznelerini değiştirerek ya da bir alıntıdan iki alıntı çıkararak veya iki alıntıdan bir alıntı oluşturarak, yarı-kurgusal bir nitelik kazandırılması akademik standartlara göre savunulması imkânsız bir uygulamadır. Bunu yapan bir sözlü belgesel daha etkili olabilir, ama hayal gücüne dayalı edebiyat türüne girer, yani farklı bir tarihsel kanıt türü haline gelir.

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sözlü tarihçiler, uygulamalarına yeni bir standart eklediler. Bant çözümünden sonra, metinler düzeltilmek üzere görüşme yapılan kişiye gönderiliyor.[5] Bu yöntem, açıkça anlaşılacağı gibi, basit hataların ve isimlerde yapılan yanlışların fark edilmesi konusunda avantajlıdır. Ayrıca, bu uygulama yeni bilgilere ulaşılmasını da sağlayabilir, zira görüşme yönteminden yararlanan siyaset tarihçileri bu amaçla bant çözümlerini sık sık görüştükleri kişilere gönderebiliyorlar. Fakat bu yöntemin sakıncaları da vardır. Görüşme yapılan kişilerin pekçoğu, orijinal konuşmayı geleneksel bir düzyazı formunda yeniden kaleme almak isterler. Ayrıca, bir hatıranın verdiği izlenimi değiştirmek için, bazı cümle-

leri silip bazılarının ifadesini düzeltebilirler. Amerikan arşivlerinde, orijinal kasetlere çok az başvurulduğu ve yetkin sözlü kanıt olarak kaset yerine bant çözümleri kabul edildiği için, düzeltme işlemi kullanılan sözlü kanıtın güvenilirliğini azaltır. Buna ek olarak, örneğin emekli olmuş bir devlet adamının uzun bir metni düzeltecek kadar zamanı ve kendine güveni olabilecekken, bunun başa çıkılamayacak bir yük oluşturacağı kişiler de olacaktır. Bu kişilere bir mektupla, bazı emin olunmayan isimleri, anlaşılamayan ya da eksik olan önemli ayrıntıları sormak hem daha iyi olacak hem de onlar bunu memnuniyetle karşılayacaktır.

Bant çözümünün başlamasıyla birlikte, kullanılacak malzemenin sınıflandırılmasına da başlanabilir. En iyisi metnin üç kopyasının, eğer kaynak kişiye de verilecekse dört kopyasının yapılmasıdır. Asıl kopya, kasetlere paralel bir şekilde tam bir görüşmeler dizisi olarak dosyalanabilir. Diğer kopyalar yeniden sınıflandırılabilir ve üçüncü kopya kesişen konulara ayrılacak şekilde, kullanım amacına göre değişik konu dosyalarına bölünebilir. Görüşmelerin tamamı mekâna, toplumsal gruba ya da mesleğe göre ayrılabilir. Alternatif olarak okul, kilise ya da aileler hakkındaki görüşmeler, bant çözümünün hangi sayfasından alındığı belirtilerek kutulara konabilir. Bu kutular, orijinal soruların sırasını takip edebilir. Daha sonra, örneğin kiliseye katılım ya da kocaların eşlerini nasıl karşıladığı konusunda bir soru olursa, tüm ilişkili malzeme kutularda bulunabilir. Fakat, yeniden sınıflandırmalarda kullanılacak yöntemin tam ne olacağının belirlenmesi öngörülen analiz ve sunuş biçimine bağlı olmak zorundadır. Son olarak, bu çok önemli soruya dikkatlerimizi yöneltmemiz gerekiyor.

DOKUZUNCU BÖLÜM

YORUM: TARİHİ YAZMAK

Artık kanıtlar toplandı, sınıflandırıldı ve ulaşılabilir bir biçime sokuldu: bütün kaynaklar elimizin altında. Peki bunları nasıl bir araya getireceğiz? Onları kullanarak nasıl tarih yazacağız? Her şeyden önce, sunuş tarzı ve şeklinde bir seçim yapmamız gerekecektir. Daha sonra kanıtlarımızı nasıl değerlendireceğimize ve sınayacağımıza karar vermeliyiz. Üçüncü olarak işin en önemli kısmına, yani yoruma geliyoruz: Bulduğumuz kanıtları, daha geniş tarih kalıpları ve teorileriyle nasıl ilişkilendireceğiz? Tarihte anlamı nasıl yapılandırırız? Son olarak da, ileriye son bir bakış atabiliriz; sözlü kanıtların gelecekte tarihin yazılmasına yapmasını umduğumuz etkiyi görmeye çalışacağız.

Tarihin sözlü kanıtlarla sunulması yeni olanaklar getirir. Göreceğimiz gibi, sözlü kanıtları değerlendirirken, önemli kısımları seçerken veya bir savı şekillendirirken gerekli olan maharet, yazılı belgeleri kullanırken gerekli olan maharetle aynıdır. Yapılacak seçimlerin çoğu da öyledir; örneğin diğer tarihçilere mi, okul öğrencilerine mi, yerel gazete okurlarına veya bir yaşlılar derneği üyelerine mi hitap edeceğiz? Ne var ki, sözlü tarih, bu seçim ihtiyaçlarından bazılarını özellikle öne çıkarır, çünkü çok farklı bağlamlarda faydalı olabilir.

İlk seçim yazılacak tarihin hangi yolla insanlara ulaştırılacağıdır, çünkü seçilecek yolun teknikleri ve gelenekleri aktarılmak istenen mesajı şekillendirir ve sınırlar. Gelecekte sesi ve basılı aracı birleştirmek daha kolaylaşabilir; örneğin kaset kayıtları kitabın yanında sunulabilir. Şimdiden, radyo-TV yayınlarına yardımcı olması için kitapçıkların veya basılı programların gönderilmesi sıkça başvurulan bir yöntem olmuştur. Yine de, bugün sözlü tarih birkaç farklı biçimde sunulmaktadır.

Birincisi radyodur, yani sadece ses. Burada olanaklar geniştir; otobi-

yografik bir görüşmede ham malzemenin kendisinin kullanılmasından örnekler için sözlü tarihin kullanıldığı akademik bir konuşmaya kadar çeşitli biçimler vardır. Radyo yayıncılığı ses yoluyla görüntü ve mesaj iletmek üzere çok özel bir sanat da geliştirmiştir. Orijinal bantlar sadece duraksama ve beklemelerden temizlenmekle kalmaz kelimelerin yeri de değiştirilebilir, arkaplana başka sesler eklenebilir. Bunlardan bazıları kanıtları zedeleyebilir, dolayısıyla bir tarihçinin kabul etmemesi gerekir, ancak yayıncılığın sunduğu teknik kolaylıklarla mümkün olabilen titiz bir düzeltme çalışması, alıntıları daha kısa ve etkili hale getirecektir. Ses bazı gereksiz ayrıntıları ayrıştırıp, farklı bölge ya da sınıf lehçelerini doğrudan yan yana getirebilir. Aslında bütün bir program, bağlayıcı cümlelerle ya da hiç böyle cümleler katmadan, program notları halinde küçük "dipnotlarla" bir ses kolajı şeklinde tasarlanabilir. Böylece, bir toplumun tarihsel resmi yaratılabilir; örneğin büyük martıların ve rıhtımdaki satıcıların sesleri, yaşlıların, erkeklerin nasıl balık yakaladıkları, kadınların onları nasıl ayıkladıkları, ağları nasıl tamir ettikleri, hikâyeleri, meyhanelerde söylenen şarkılar, ilahiler ve kilisede okunan dualar üzerine anlattıklarıyla birleştirilerek bir balıkçı kasabasının resmi çizilebilir.

Televizyonla birlikte görüntüler de yayına katılınca, aktarılabilecekler çok farklı olur. Görsel efektler ağırlık kazanmaya başlar. Bir görüşmeyi montajda küçük parçalara ayırmak, eğer ayrı bir görsel sekans yoksa, mümkün değildir, çünkü her kesişte görüşülen kişinin fiziki duruşu değişecektir. Ancak farklı bir görüntü dikkati farklı bir yöne çekip kendi anlamlarını verebilir/yansıtabilir. Aynı sorunlar kolaj çalışmasında da yaşanabilir. Aktarılan sözlü mesajlar daha zor açıklığa kavuşturulabileceğinden ve görüntüler kesin değil simgesel anlamlar aktardığından televizyon konuyu radyodan daha dağınık sunacaktır. Ancak görüşülen kişilerin kendilerini, ailelerinin, evlerinin veya işyerlerinin eski fotoğraflarını görmek, tarihsel doğrudanlık boyutu kazandırması açısından önemlidir.

Daha basit anlamda, görüntü ve ses birleştirilerek, anılarla grup terapisinden görüntülü bir derse kadar çeşitli tarih sunuşlarında kaset ve slayt gösterisi biçiminde kullanılabilir. Seçilmiş kısımlardan oluşan kasetler pek çok müze ve kütüphanede okul hizmeti olarak zaten verilmektedir. Ayrıca, kendi arşivinizi de yaratabilirsiniz. Onları en basit şekliyle, esas amacı ilgi uyandırmak olan görüşmelerde kullanırız: örneğin, kısa bir açıklayıcı girişten sonra alıntıları sunarak. Aksan farklılıklarını yakalamak başlangıçta zor olacağından (kayıt cihazı da büyük ihtimalle iyi ses kalitesi veremeyeceğinden) en iyisi birkaç temiz ve uzunca, her biri 4-5 dakika süren alıntılar dinletmektir. Dinleyicilere bant çözümlerini sunmak da yararlı olabilir. Daha ayrıntılı bir konuşmada, oldukça karmaşık olabilecek bir savı sa-

vunurken kullanılan alıntılarda bu çözüm o kadar kolay değildir. Böyle bir durumda, her şeyden önce kayıtlarınız iyi olmalı ve orijinallerinden kopyalanan tek bir kasette toplanmalıdır.[1] Ayrıca seminer odasında güvenilir bir ses sistemi olduğundan emin olmalısınız. Böylece, teybin yanında durarak durdurma düğmesiyle istediğiniz alıntıya vurgu yapabilirsiniz. Bu tip bir hazırlığınız olmadığı takdirde artık pek çok sözlü tarihçinin deneyimlerinden anlayageldiği gibi, seyircinin kafası anlaşılmaz seslerle karışacak, alıntının yerini kasette bulunmaya çalışırken ilgisi dağılacak ve zaman kaybından dolayı dinleyiciler rahatsız olacaktır.

Sözlü kanıtların toplandığı bir görüşme işbirliğiyle ortaya çıkar (genellikle de ortaklaşa yürütülen saha çalışmasının sonucudur), dolayısıyla sözlü tarihin kitleye ulaşma biçimlerinden ikincisi de ortaklaşa hazırlanmış bir yayındır. Aslında, radyo ve televizyon aracılığıyla yapılan sunumlarda ekip çalışması elbette önemlidir. Burada roller açıkça belirlenmiştir: teknisyenler, prodüktörler, tarihçiler, görüşülen kişiler. Ancak yazılı metinlerle daha esnek bir yaklaşım geliştirmek mümkündür. Bir okul projesi veya bir topluluğun sözlü tarihi için sözlü malzemeyi kolektif bir çalışmayla bir araya getirmek, kayıt deneyiminin kendisi kadar değerli ve önemli olabilir. Bir topluluk projesinde, bir grup yaşlı birbirlerinin tanıklıklarını kaydedebilir, bunlar üzerinde tartışabilir, yayınlanacak olanları seçebilir ve metinleri düzeltip zenginleştirebilirler, vb... Bir okul projesinde buna benzer ortak bir çalışma daha çok üretim aşamasında olacaktır: en iyi alıntıların, tasarımın ve baskının seçimi gibi.

Bir o kadar önemli olan bir başka konu hemen her türlü sunum biçiminde tarihe biyografi mi yoksa daha geniş bir toplumsal analiz yoluyla mı yaklaşacağınıza karar vermektir. Sözlü kanıt hayat hikâyeleri biçimini aldığından her tarihsel yorumda var olan ikilemi su yüzüne çıkartır. Bireylerin yaşamı, tarihsel deneyimin asıl aktarıcısıdır. Dahası, her hayat hikâyesinde kanıt, ancak tüm hayatın bir parçası olarak algılandığında tam anlaşılabilir. Ama genellemeyi mümkün kılmak için her konunun kanıtlarını bütün bir görüşmeler dizisinden çekip almalı, yeni bir açıdan, sanki dikey yerine yatay bir açıdan bakabilmek için tekrar düzenlemeliyiz, bunu yaparken de elimizdekileri yeniden anlamlandırmalıyız. Dolayısıyla temel fakat acı veren bir kararla karşı karşıyayız.

Genel anlamda, sözlü tarihin bir araya getirilebileceği üç temel biçim vardır. Birincisi bir hayat hikâyesinin anlatılmasıdır. Belleği kuvvetli olan bir kişi için malzemeye hakkını verecek daha iyi bir yol yoktur. Bir hayat hikâyesi zaten sadece tek bir biyografi vermek zorunda değildir. Bazı çarpıcı örneklerde olduğu gibi, alıntılar tüm bir sınıf ve toplumun tarihini göstermek amacıyla kullanılabilir veya oldukça karmaşık olaylar dizisini

yeniden inşa etmede bir temel oluşturabilir. Örneğin Nate Shaw'un *All God's Dangers*'daki otobiyografisi, özellikle ABD'nin güneyindeki siyahların deneyimlerini kapsadığı için önemlidir. Böylesine etkili bir hikâye, içeriği hakkında kısa bir ön açıklamadan fazlasına ihtiyaç duymaz, ama diğerleri, özellikle de tipik olarak okunması amaçlananlar, anekdotların ötesine geçmeye niyetleniyorlarsa, girişte çok daha ayrıntılı bir tartışma ve yoruma yer vermek zorundadır.

İkinci biçim hikâyeler derlemesidir. Tek tek ele alındıklarında, bunların tek bir anlatıcının hikâyesindeki kadar zengin ve tam olmaları gerekmediğinden, tipik hayat hikâyesi malzemelerini sunarken bu daha iyi bir yol olacaktır. Bu yolla, hikâyeler ortak temalar etrafında bütün veya parça parça gruplandırılarak geniş bir tarihsel yorumu yapılandırmak çok daha kolay olacaktır. Oscar Lewis *The Children of Sanchez*'de Meksika'da şehirlerde yaşayan yoksulların hayat hikâyelerini irdelerken farklı anne baba ve çocukların hikâyelerinden çok boyutlu tek bir resim çizebilmiştir. Daha geniş ölçekte, bir grup hayat üzerinden bir toplumun portresi çizilebilir: *Akenfield*'deki köy veya *Speak for England*'daki kasabada olduğu gibi. Veya, bu derleme *Fenwomen, Working* ya da *Blood of Spain*'de olduğu gibi tek bir sosyal grup ya da temayı odak alır. Derleme tam hayat hikâyelerinden oluşabilir ya da bir olaya ait hikâyeler derlenebilir, konuşmalardan yapılan alıntılar tematik bir şekilde montajlanabilir. *Blood of Spain*'de üç yola da başvurulmuştur. Yine giriş yazısının karakteri hikâyelerin yaratacağı etkiyi şekillendirecektir.

Üçüncü biçim çapraz analizdir: sözlü kanıtlardan bir savın inşa edildiği taşlar olarak yararlanılır. Elbette aynı kitapta analiz ile tam hayat hikâyelerini birleştirmek mümkündür. *Edwardians* başlıklı çalışmamda İngiltere'nin çeşitli toplumsal sınıfları ve bölgelerini temsil edecek şekilde seçilmiş bir dizi aile portresi, daha doğrudan analitik bölümlerin arasına işlenmiştir. Ancak esas amacın analiz olduğu yerlerde bütünün şekline artık hayat hikâyesi biçimindeki kanıtlar hükmedemez, bu şekil savın iç mantığından çıkmalıdır. Bu tip çalışmalarda genelde, alıntılar çok daha kısa tutulur, bir görüşmenin kanıtları diğerlerininkiyle karşılaştırılarak kaynak teşkil edecek başka tip malzemelerden alınan kanıtlarla birleştirilir. Tarihin yorumu sistematik olarak geliştirilirken sav ve çapraz-analiz, açıkça temel unsurlardır. Diğer taraftan, bu çeşit sunumların çok şey kaybettiği de aynı ölçüde açıktır. Bu yüzden, bu temel biçimler birbirlerini dışlayan değil, tamamlayan alternatiflerdir ve çoğu durumda aynı projede birden fazlası kullanılmalıdır.

Seçilen biçim, kısmen, sunumda kullanılan sözlü ve diğer belgesel kaynaklar arasındaki ayrımın ne kadar keskin olacağını belirleyecektir. Yazılı biçimlerde bu ayrım o kadar belli değildir. Bant çözümüyle ilgili sorunlar

halledilmeli ve alıntıların aktarılmasında kullanılacak sistem seçilmelidir. Yazdıktan sonra, metinler orijinal bantlardan kontrol edilmelidir; eğer bant çözümü yapılmadıysa bu zor olacaktır. Malzeme de derlendiği ortam, meyilli olduğu taraflılık biçimleri ve dolayısıyla gerekli olan değerlendirme yöntemleri göz önünde bulundurularak yorumlanmalıdır. Aşağıda bunları inceleyeceğiz. Her şeyden önemlisi ve her zaman en güç olanı ise, tarihi tam anlamıyla ortaya çıkarabilmek için genelleme ve ayrıntı, teori ve gerçek arasında bir bütünlük yakalamak gereklidir.

Sonuç olarak, sözlü kanıtlardan —başka kaynaklarla birlikte ya da tek başına— yararlanarak kitap yazmak, herhangi bir tarihsel metni yazmaktan daha fazla beceri gerektirmez. Sözlü kanıt, diğer malzemeler gibi değerlendirilir, sayılır, karşılaştırılır ya da alıntı olarak kullanılabilir. Diğer malzemelerle karşılaştırıldığında bu daha kolay veya daha zor değildir. Ancak bazı yönleriyle farklıdır. Yazarken konuştuğunuz insanların kim olduklarını bilirsiniz, konuşanların sözlerine anlam verirken onların istemedikleri bir sonuç çıkarmak istemezsiniz. Ahlaki ve sosyal olarak bu haklı bir tereddüttür, hatta antropologlar bunu bilimsel olarak anlamak kadar önemli bulurlar. Yazarken de kendi hayal gücünüzü sarmalamış olan hayat hikâyelerindeki canlılığı ve içgörüleri okuyucularla paylaşmak için can atarsınız. Dahası, bu malzeme yeni keşfettiğiniz bir şey değil, bir bakıma yaratılmasına yardım ettiğiniz bir malzemedir ve bu yönüyle diğer belgelerden oldukça farklıdır. Bu yüzden, sözlü tarihçi biyografi ve çapraz-analiz arasında devamlı yoğun bir gerilim yaşar. Ancak bu gerilim sözlü tarihin gücünden gelmektedir. Tarihsel genellemelerin, sosyolojik teorilerin seçkinciliği, sözlü tarihin köklerinin bulunduğu ve beslendiği gündelik hayatın çok üstünde bir yerlerde dolaşmaktadır. Sözlü tarihçinin hissettiği gerilim, tarih ve gerçek hayat arasındaki zemberektir.

*

Bir sonraki aşama toplanan malzemenin değerlendirilmesidir. Daha önce, "Kanıtlar" bölümünde de sözlü kaynakların nasıl taraflı olabileceğini ve bu taraflılığın yazılı kanıtlarda da görülebileceğini incelemiştik. Peki pratikte tarihçi sözlü kaynakları nasıl değerlendirir?

Atılması gereken üç temel adım vardır. Birincisi, her bir görüşme iç tutarlılık açısından değerlendirilmelidir. Bir bütün olarak okunmalıdır. Eğer görüşülen kişi mitleştirme veya önyargılı genellemeler yapma eğilimindeyse, bu, görüşme boyunca tekrar edecektir. Bu görüşmelerdeki hikâyeler yine de davranışların simgesel kanıtları olarak alınabilirler, ancak olayların ayrıntıları açısından bir başka görüşülen kişide olduğu kadar güvenilir değildirler. Aynı şekilde, bir konuşmacının özellikle bazı konularda düzenli

olarak cevap vermemesi ya da ayrıntılardaki (evlilik tarihi, doğum tarihi, evlilik öncesi doğmuş çocuğun doğum tarihi gibi) çelişkiler, bilgiyi sakladığı anlamına gelebilir. Aktarılanlarda bilginin aşırı saklanması veya uydurulması, özellikle birden fazla görüşme yapılmışsa, belirgin tutarsızlıklar, çelişkiler ve anakronizmlerin oluşmasına neden olur. Böyle bir durumda yapılacak en iyi şey bu görüşmeyi tamamen gözden çıkarmaktır. Diğer taraftan, bazı tutarsızlıklar normaldir. Geçmişte doğru olduğuna inanılan genel değerler ile gündelik hayatın daha kesin kayıtları arasında çelişkiler bulmak çok olağandır. Ancak bu çelişki kendi içinde gayet aydınlatıcı olabilir, çünkü toplumsal değişimin dinamiklerinden birini temsil ediyor olabilir. Hatta bu algılayış biçimine sözlü kanıttan başka kaynaklar aracılığıyla ulaşmak pek mümkün değildir. Daha basit bir düzeyde, kronoloji ya da binde bir rastlanabilecek bir olay söz konusuysa, bellek o günlerdeki bir işe, toplum ya da ev hayatına ilişkin bir ayrıntıda olduğu kadar güvenilir bir kaynak değildir. Ancak zengin ve tutarlı bir belleğe sahip kişilerden oluşan küçük bir istisnai grup da bulunabilir. Çok kapsayıcı olduğu için böyle bir belleğin doğruluğunu diğer kaynaklardan kontrol etmek daha kolaydır. Örneğin mülk vergisi defterlerinden toprak sahiplerinin listesine veya gazetelerden bölgedeki bir intihar vakasının yılına ulaşılabilir. Fakat bu durumlarda bile, diğerlerinde olduğu gibi, önce görüşmeyi bir bütün olarak ele alıp görüşülen kişinin tanıklığının genel olarak ne ölçüde güvenilir olduğunu ölçebilirsiniz.

Pek çok noktayı başka kaynaklarla karşılaştırarak kontrol edebilirsiniz. Elbette bu malzeme toplandıkça ilerleyecek bir birikim sürecidir. Aynı bölgede yapılmış bir dizi görüşme çok sayıda çapraz karşılaştırma imkânı sağlayacaktır. Ayrıntılar yazma metinler ve basılı kaynaklarla karşılaştırılabilir. Jan Vansina'nın da söylediği gibi "*Tek bir* kaynağa dönen *herhangi* bir kaynak ister sözlü ister yazılı olsun denetlenmesi gereken malzemedir; doğrulanması gerekmektedir."[2] Ne var ki bu ifade, doğrudan hayat hikâyelerinden ziyade birkaç kuşaktan aktarılmış bir sözlü gelenek için daha uygun düşebilir. Yazılı ve sözlü kanıt arasında fark varsa birinin diğerinden daha güvenilir olduğunu söyleyemeyiz. Görüşme, resmi kayıtların ardındaki gerçeği ortaya çıkarabilir ya da bu fark, ikisi de gayet geçerli olan fakat olaya farklı açılardan bakan hikâyeleri temsil ediyor olabilir. Bu iki bakış açısı birlikte doğru bir yorumun ipuçlarını verebilir. Aslında, genelde doğrudan teyit edilebilecek sözlü kanıt sadece betimleyici bir değere sahip olabilir, oysa yeni bir yorumun yolunu açan, taze, fakat doğrulanması güç bir kanıttır. Belirli bir ailenin ev hayatının incelenmesi gibi doğrudan kişisel deneyimlerden çıkan sözlü kanıtların çoğu çok değerlidir,

çünkü başka hiçbir kaynaktan elde edilemezler. Kendi içinde benzersiz bir kaynaktır. Elbette otantikliği tartılabilir. Doğrulanamaz, fakat üzerinde bir yargıya varılabilir.

Böyle bir yargıya varmanın üçüncü yöntemi ise kanıtları daha geniş bir bağlama oturtmaktır. Deneyimli bir tarihçi, görüşmenin yapıldığı zaman, yer ve toplumsal sınıf hakkında güncel kaynaklardan duyduklarının doğru olup olmadığını kontrol edebilmek için (bazı detaylar için bunu yapmak mümkün olmayabilir) yeterince bilgi edinmiş olmalıdır. Güvenilir ayrıntıların eksikliği, anakronik tutumlar ve tutarsız cümleler hemen fark edilebilecektir.

Daha özel tekniklerle bunu daha da ileri götürmek mümkündür. Örneğin, lehçe konusunda uzman biri görüştüğü kişinin doğum yerine ilişkin verdiği bilgilerde ne gibi değişiklikler yaptığını ya da nereye kadar gizlediğini tam olarak belirleyebilir. Ya da bir folklor araştırmacısı bilinen hikâyelerin türevleri olan hikâyeleri yakalayıp hangi öğelerin değişmeden kaldığını, hangilerinin yeni olduğunu ayırt edebilir. Aslında bu şekilde bütün bir görüşme bir sözlü edebiyat parçası olarak okunabilir ya da dinlenebilir. Malzemenin değerlendirilmesinde atılacak bir sonraki adım edebi analiz olabilir, ancak bu tür analiz tipik bir sözlü tarih görüşmesine oranla hâlâ yeterince geliştirilmemiştir. Farklı yaklaşımlardan birinin ardından böyle bir analiz yapılabilir.

Birincisi, tarihçi görüşmeyi, geleneksel edebiyat eleştirmeninin genelde karışık ve çelişkili bir metinde yardımcı olabilecek bütün ipuçlarını kullanarak yazarın vermeye çalıştığı anlamları yorumlaması gibi duyarlı ve insancıl bir yaklaşımla anlamaya çalışabilir. Ron Grele New York'ta elbise sanayiinde çalışan Yahudi işçi sınıfına mensup iki görüşmeciyi bu şekilde karşılaştırmıştır. Benzer geçmişleri paylaşmalarına rağmen tarihi çok farklı sunarlar. Bir göçmenin şehirde doğmuş oğlu, kalifiye işçi ve sendika örgütleyicisi olan Mel Dubin için tarih, ilerleme için zorlu bir mücadeledir, kronolojiktir ve ters giden şeylere rağmen mantıklıdır. Kişisel hikâyesi, komşuları, sendika ve elbise sanayii gibi hikâyesinin her boyutunda aynı yükseliş ve düşüş çizgisini kurar ve aynı açıklamayı yapar, geçmişte göçmen Yahudi ve İtalyanlardan çıkan usta terzilerin yok olduğunu anlatır: Mel'in hayatı, bu beceriler üzerinde inşa edilmiştir. Mel'in hem kendi deneyimleri hem de geçmişe ilişkin bilgilerinden inşa edilmiş tarihi, belirli ayıklamalar ve abartmaların da yardımıyla anlattığı bir tarihsel ilerleme mitidir. Bu mit, "hikâyeye çok belirli yollarla dinamik kazandırma işlevi görür ve kaçınılmaz olarak bugünkü elbise sanayii dünyasının yapısı hakkında bazı çok gerçek sonuçlara götürür." Diğer taraftan yine bir militan olan Bella Pincus'un kendisi bir göçmendir ve gençliğinde Rusya Polon-

yasındaki bir köyden şehre gelmiştir; evlenmeden önce yarı-kalifiye bir makina operatörü olarak çalışmış ve dul kalınca çalışma hayatına dönmüştür. Bella, tarihi değişimin mantığı olarak değil, hepsi mücadelenin aynı ahlaki dersini sergileyen bir dramatik olaylar dizisi olarak sunar. "Hep aynı şey olur. Dünya zengini ve yoksulu, didinip duranları ve rahat yaşayanlarıyla var oldu. Dünyanın hali bu." Kendi tarihi de hemen hemen böyledir. Hikâyesini devamlı ikili imgelerin şiirsel dilini kullanarak anlatır. Örneğin, New York hakkındaki ilk izlenimlerinde üstü açık otobüsleri, evlerin düz çatılarını, sokağa asılan çamaşırları, üstü kapalı otobüsler, eğimli çatılar ve çocukluk Rusyasının gözlerden gizlenen çamaşırlarıyla karşılaştırarak anlatmıştır: Rusya'daki hayatı ve şu anki hayatıyla karşılaştırıldığında, New York'ta genç bir kızken hayatında beliren açıklık hissini veren simgelerdir bunlar. Sonuçta her iki hayat hikâyesinde de konuşmacıların derinlerdeki tarihsel bilincini bize gösteren sadece olguların ve görüşlerin verilişi değil, belki de onların hayal gücü ve anlatma becerileridir. Bütün bunlar çok çarpıcı, çünkü "görüşmeyi yapanların olayı kontrol altına almak ve onları başka sorulara yöneltmek için gösterdikleri bütün çabalara rağmen bu iki kişi tekrar tekrar kendi hikâyelerinin ana doğrultusuna dönerek" görüşmede kendi seslerini duyurmak için mücadele etmişlerdi. İşte hem görüşme sırasında hem de sonrasında "onların seslerine kulak vermek" ne kadar önemli, burada kesinkes anlıyoruz.[3]

Luisa Passerini, Torinolu işçilerle yaptığı bir grup görüşmede, bir azınlığın (çoğu erkek) hayatlarını karar, seçim, beceri geliştirme, araştırma ve fedakârlık açısından anlatması ile, çoğunluğun kendilerinden bahsederken kaderi çizilmiş, "doğuştan sosyalist", doğuştan asi, doğuştan fakir gibi kelimeleri kullanmasında, paralel bir zıtlık bulmuştu. Ne var ki Passerini bu mesajları sözlü dilde yaşamış daha önceki, arkaik popüler kültürün fikirlerinin yansımaları olarak görür, bilinçli söylenmemişlerdir: örneğin bir kadın çocukluk şakalarını, ailesinden izinsiz yaptığı evliliği, çalışan bir eş olmakta direttiğini, "içimde şeytan vardı" sözleriyle anlatmaya çalışır.[4]

Böyle yarı bilinçli anlamlar, dilin kendi formel özelliklerinde de fark edilebilir. Yazılı dil gramer açısından özenlidir, düz bir çizgide ilerler, özlü, nesnel ve analitiktir, kelime dağarcığı kesin fakat zengindir. Diğer taraftan, konuşma dili genelde gramer açısından ilkel, fazlalık dolu ve dolaşık, empatik ve öznel, duygusaldır, tekrar tekrar aynı kelimelere ve vurucu deyişlere geri döner. Fakat bu tezat ne yazıda ne de konuşmada kesin çizgilerle belirlenmiş değildir: Kişiler arasında, bölgesel kökenleri ve eğitimi, sosyal sınıfı ve cinsiyeti yansıtan kelime dağarcığı ve gramer, ton ve aksan açısından ayırt edici farklılıklar vardır. Bu yüzden, 19. yüzyıla dek Avrupa yazılı kaynaklarında, daha iyi eğitim görmüş olduklarından erkek-

ler kadınlardan daha retorik, akademik ve resmi bir tarz tutturmuşlardır. Fakat sıradan insanlar hayat hikâyelerini anlattıklarında erkekler daha doğrudan, aktif ve öznel bir tarzla "ben"i kullanırken, kadınlar dolaylı, reflektif "biz" veya "kişi"yi kullanır.[5] Örneğin, ahlaki tavırları yansıtırken kullanılan anahtar kelimelerin veya vurucu deyişlerin seçimi de, hem konuşmacıdan konuşmacıya hem de aynı konuşmacı için farklı durumlarda farklılık gösterecektir, aynı şekilde genelde söze dökülmeyen, çoğu kez derinlere gömülmüş varsayımların dışavurumu olabilir.

Bu gizli anlamlar, bazı yeni dilbilim ve psikoloji teorisyenlerinin, gramerin bebeklerin bilincini şekillendirdiği görüşünü kabul etmeden de okunabilir. Bazıları ise, benzer bir şekilde, anlatıyı, insanların deneyimlerini anlamlandırdıkları temel araç olarak görürler. Kesinlikle hiçbir zorlama olmadan anlatılan, genelde ironik ve komik hikâyeler, gerek görüşmelerde gerekse gerçek hayatta, daima simgesel mesajları yansıtan bir araç olagelmiştir. Carolyn Steedman'in babası, kızına annesiyle evlenmediğini söyleyemezdi veya bir yandan başka bir kadınla yaşarken bir yandan da annesine para ödeyip evde bir çalışma odası bulundurarak yaptığı düzenleme hakkında konuşamazdı; ama merdivenlerde yeni kiracıya selam verirken "biricik aile şakası" haline gelen ve hep hatırlanan "Merhaba, ben diğer kiracıyım," deyişi, aslında her şeyi, gizli kapaklı da olsa, anlatıyordu.[6] Ne yazık ki hikâyelerin ve şakaların analizinde tarihçiye yol gösterecek pek az şey vardır. Dolayısıyla, William Labov'un siyah İngilizlerin yerel ağızlarına ilişkin yapısal çözümlemeleri hikâye anlatıcılarının teknik açıdan ne kadar usta olduklarını açıkça gösterir. Fakat verdikleri mesajların simgesel yorumları konusunda pek az ipucu verir. Luisa Passerini de halk hikâyeleri ve şarkılarından yararlanmıştır, ama bu alandaki tartışmalar genellikle çoğu tarihçinin başlı başına bir mit olarak nitelendirdiği geleneksel tarih bağlamında gerçekleşmiştir. Sözlü tarihe uygun yeni bir yöntem geliştirme şansı hâlâ açıktır.

Bir başka olasılık ise, yapılan görüşmeyi edebi bir tür kabul ederek, bu türün kendi kalıp ve sınırlamalarını konuşmacılara yüklemektir. Bu yüzden Robert Fothergill İngiliz günlüklerinin evrimini günlük olayların tutulması ve Püritenlerin "vicdan günlükleri"nden, ancak 18. yüzyılın ikinci yarısında kabul görmeye başlayan bir edebi tür olan özel düşüncelerin yazıldığı günlüklere kadar izlemiştir. David Vincent, 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, işçi sınıfından otobiyografi yazarlarının neden kendi kamusal hayatları hakkında serbestçe yazıp duygularını ise nadiren kaleme aldıklarının nasıl kısmen üslup zorluklarıyla açıklanabildiğini göstermiştir. Fakat, İngilizcede hâlâ, görüşmeler dahil değişik kişisel belgeler arasında karşılaştırmalar yapılması gerekiyor. Luisa Passerini, bazı faal Katoliklerin

ve sosyalist militanların da, azizlerin hayat hikâyeleri anlatılırken kullanılana benzer bir üslup benimsediklerini ve bu yeni biyografi tarzına "günah çıkarma" dediklerini görmüştü. Ayrıca Stefan Bohman, aynı İsveçli işçilere ait günlük, yazılmış anı ve görüşmelerin başarılı bir karşılaştırmasını yapmıştı. Bohman, küçücük el yazılarıyla yazılmış tıka basa dolu cep defterlerinin, çoğunluğu havadan sudan ve işten bahseden geleneksel notlar içeren günlükler olduğunu görmüştü, ama hiçbiri özel düşüncelerin yazıldığı günlük biçimini almamıştı. Anılar ve görüşmeler, aynı hikâyeleri, hatta aynı kalıpları kullandıkları için birbirlerine daha çok benziyorlardı, fakat aralarında çok önemli farklar da vardı. Yazılı anılar geçmiş dönemler üzerinde yoğunlaşıyordu ve daha kamusal, soyut bir dile sahipti. Örneğin bir adam şöyle yazıyor:

> Babam 2 Ağustos 1933'te Stockholm'de öldü. Yıllardır sabırla çektiği uzun bir hastalığın ardından büyük bir yoksulluk içinde vefat etti. Babam, günahım neydi de böyle bir acıyı hak ettim derdi. Zavallı annem.

Anma ilanlarındaki "yıllardır sabırla çektiği uzun bir hastalığın ardından" kalıbı bile kullanılmıştır. Buna karşılık görüşmede anlattıkları çok daha kişisel ve ayrıntılıdır; dolayısıyla aktardıkları da belirgin biçimde farklıdır:

> Evet, evde öldü. Geçen sene bir gün eve geldim, işten çıkmıştım. Öylece demir somyanın üstünde yatıyordu. O zamanlar çok fakirdik. Saat üç-dört gibi, akşam üstüydü. Yatağın yanındaki sandalyenin üzerinde kan ve kanlı bir mendil gördüm ... Usturayı almış, bileklerini kesmiş, doğramıştı. O kadar zayıftı ki doğru dürüst kan akmamıştı bile. Aileye yük olduğunu düşünüyordu. "Günahım neydi de böyle bir acıyı hak ettim" derdi.

Başka biri hatıralarında kendi hakkında şöyle yazmaktadır.

> Şimdiki koşullar yüzünden, yazlık ev, yani kendimi şöyle ifade etmeme izin verirseniz, "hayatımın eseri", emekli olduktan sonra artık bana maddi bakımdan düpedüz yük oluyor. Tabii satmazsam; gerçi bunu hiç istemiyorum. Yukarıdaki vergiye tabi mallar beni hiç de tatmin etmiyor. Bunu, çalışkan ve belki biraz saf bir vatandaştan para almayı mümkün kılan bir yapı olarak görüyorum.

Bu kişinin asıl söylemek istedikleri, herkes tarafından okunacak bir hatıraya uygun düştüğüne inandığı bir üslubun kalıpları arasına sıkışıp kalmıştır. Buna karşın, görüşmelerde aynı mesajı veriş şekli farklıdır:

> Djurö benim hayatımın eseri. Onun için hiç durmadan çılgın gibi çalıştım, didindim durdum, dişimden tırnağımdan artırdım. Ama bir de şu vergiye tabi olan kısım, anlarsınız ya, böyle sürdürmek zor. İstesem satabilirdim tabii... Sanki bir yumruk attılar. Aynı durumda olan bir başkası satıp parayı çıtır çıtır

yerdi. Sonra da yoksullara yapılan yardımlara muhtaç olurdu. Ama ben hayatım boyunca böyle bir kuruş bile almadım, zaten istemem de.[7]

Philippe Lejeune, üçüncü tekil şahısta yazılmış otobiyografiler, radyo görüşmeleri, "document vécu"ler ve sözlü tarih görüşmeleri dahil bir dizi farklı türü değerlendirerek Fransa'daki çeşitli otobiyografi biçimlerini karşılaştırmıştır. Günümüz "document vécu"lerine ilişkin yazdıkları özellikle aydınlatıcıdır: bir cezaevinin veya bir hastanenin, bir cinayetin ya da bir seks skandalının, savaşın ya da bir direnişin gizli hikâyesini açığa çıkaran en yetkili ağızdan alınmış gerçek otobiyografiler, ya da Fransızların "Témoignages", "elles-mèmes" ve "En direct" başlıklarıyla yayınladıkları, köylüler ya da balıkçılar gibi sıradan insanların bilinmeyen yaşamlarını açığa çıkaran çalışmalar. Lejeune, bunların kısmen diğer biçimlere bir karşı çıkış sonucu şekillendiğini gösteriyor: örneğin bir hemşirenin kendi deneyimi, doktorların —"beyaz gömleklilerin"— kahraman gibi gösterildiği romantik hastane romanlarına ve hemşirenin kendi mesleğinin resmi literatürüne bir cevaptır. Genelde, bu türlerin yazarın bilinçli olarak yazdığı edebi otobiyografilerle karşıtlık içinde olduğu varsayılır ve dolaysız, okuması kolay, hatta sanat yoksunu oldukları söylenir. Fakat pratikte, şimdiki zaman, günlük yazımı üslubu ve doğrudan diyalog gibi araçları tekrar tekrar kullanırlar, ve art arda dizili sahnelerle anlatılan bildiğimiz hikâyeler gibi kurgulanırlar. Ne yazık ki Lejeune, bu çözümlemeyi sözlü tarih görüşmelerinde kullanılan biçim ve araçlarla yapacağı bir karşılaştırmayla sürdürmüyor, "ikili yazarlık" meselesine ve bu tarzın öncülleri olan eski otobiyografilerin hayalet yazarlarına geri dönüyor.

Bu da bizi kendiliğinden son bir edebi analiz biçimine götürür. Elliot Mishler bir görüşmenin, iki kişinin ortak ürünü, "soruların sorulması ve cevaplanması yoluyla biçimlenen ve yapılanan ... bir söylem biçimi" olarak yorumlanması gerektiğini ileri sürmektedir. Mishler'in kendi deneyimlerinin kaynağı, soru soranla cevaplayan arasındaki güç eşitsizliğinin özellikle göze çarptığı tıbbi görüşmelerdir. Bu tür görüşmelerde karşı tarafa herhangi bir lütufta bulunabilecek olan sadece soruları sorandır: doğru bilgi vermek, tedavi şansını artırır. Mishler, hastanın ya anlamlı anlamlı susarak ya da daha fazla ayrıntı rica ederek nasıl doktorunun tepkilerine göre kendini ayarladığını ve duruma ilişkin yorumlar yapmaktan kaçınarak genellikle "evet", "hayır" gibi basit cevaplarla geçiştirdiğini gösterir. Mishler, bir görüşmeyi yorumlarken soruları olduğu kadar cevapları da izleme gerekliliğine dair bizi uyarır. Sosyal bilim araştırmalarındaki "hâkim gelenekte" hem görüşme hem de daha sonraki kodlama aşamalarında karşılıklı anlam alışverişi görmezden gelinir, ama neyse ki kanıtlar kaydedildi-

ğinde konuşmanın tümüne tekrardan dönüp bakma şansımız vardır.[8] Ne yazık ki bu konuda izlenebilecek çok az pratik örnek vardır. Metinleri bu bakış açısıyla okuyan uzmanlar arasında, karşılıklı simgesel etkileşimciler ve anlambilimciler gerçekten de karşılıklı bir diyalogun var olduğunu ispat etmekle meşguldürler, fakat yorumunu yapmazlar. Edebiyat alanındaki yapısalcılar ise insanlar arasındaki iletişimin üslupçu süzgeçleri üzerinde yoğunlaşmaktadır; öyle ki bazıları bir imkânsızlık tuzağına kapılmış gibidir. Her iki konuşmacının da sık sık seslerini alçaltıp yükselttiğini, bol boł tonlamalara ve mimiklere başvurduğunu, fakat ya bunların hepsini anlayamadıklarını ya da açık ve birincil bir mesaj iletemediklerini görürler. Daha ziyade, konuşmacılar, "bazıları kasıtlı, diğerleriyse farkında olmadıkları çeşitli anlamlar yansıtmaktadırlar."[9] Böyle duruşlardan, mantıklı bir ilerleme kaydedilemez; sadece eski usul içgüdüsel tahminler yürütülebilir. Daha da kötüsü, bu teoriler özellikle muğlak ifade edilirler ve karmaşıklıkları yüzünden kendi kendilerine gönderme yaparlar. Skolastik "söylem"in ağlarına sıkışınca, telefon, telgrafla veya farklı diller konuşan insanlar arasında iletilen önemli mesajları, konuşanın söyleyebilecek bir şeyi olduğunu bile unutmak, kısacası dinlemeyi bırakmak kolaydır. Görüşmeyi "bir söylem biçimi" olarak kabul ederken aynı zamanda bir tanıklık olduğunu unutmamalıyız.

*

Görüşmelerde tüm tanıklıklar gibi incelenecek ifadeler vardır. Simgeleri ve mitleri bilgiyle örerler ve bu bilgi herhangi başka bir insani kaynaktan elde edilenler kadar sağlamdır. Edebiyat gibi okunabilmelerinin yanı sıra sayılarla da ifade edilebilirler. Başlangıç olarak, bir grup görüşmenin içerdiği temel bilgilerin, başka kaynaklardan elde edilen benzer bilgilerle örtüşüp örtüşmediği sınanabilir. Bu yüzden, Trevor Lummis "Doğu Anglia Balıkçılarının Aile ve Topluluk Yaşamı" adlı çalışmasında, 60 görüşmeden elde edilen bilgilerin bir kısmını tablo haline getirmiştir.[10] Kaynak kişilere kaç yaşında okulu bıraktıkları sorulmuştu ve verdikleri cevaplar, hem zaman hem de toplumsal sınıflar arasındaki farklılıklar açısından ulusal eğilimlere uyuyordu:

	Doğum yılı			Babası		
	1899'dan önce	1890-9	1900-9	tekne sahibi	derin deniz kaptanı	derin deniz tayfası
erkek/kız kardeş sayısı	9.9	7.0	7.9	9.1	8.5	9.5
bebekken ölenler %	15	14	7	11	15	25

Buna ek olarak, kaynak kişilerin erkek/kız kardeşlerinin sayıları ve çocukken ölen kardeşleri olup olmadığına dair bilgi de toplanmıştı. Balıkçıların aile üyesi sayısını küçültmekte alışılmadık ölçüde yavaş oldukları bilinir. Rakamlar tablolaştırıldığında, hem toplumsal sınıflar arasındaki bilinen farklılıklar açısından, hem de azalan çocuk ölümleri ve az çocuk yapma açısından ulusal eğilimlerle örtüşmekte oldukları görülür:

Okulu bırakanlar	Doğum yılı			Babasının mesleği		
%	1889'dan önce	1890-9	1900-9	Tekne sahibi	derin deniz kaptanı	derin deniz tayfası
11 ya da 12	36	15	7	0	16	33
13	53	33	36	22	69	33
14 ya da 15	11	52	57	78	15	33

Bu tür test sonuçlarını elinde bulunduran bir tarihçi, artık bir nebze de olsa bir güven duygusuyla daha az keşfedilmiş alanlara girebilir.

Bu aşamada bazı araştırmacılar, ellerindeki olgularda yorum yapmaya yarayacak ipuçları ve kalıplar arayacaklardır. Bazılarıysa, daha kesin bir teorik noktadan ve muhtemelen daha ayrıntılı ve küçük hipotezlerle —sınamak istedikleri önsezilerle— başlayacaklardır. Fakat her ikisi de, eninde sonunda bir çeşit kanıt bulmak zorundadır. Genellikle, tarihsel bir yorum veya anlatı, kanıtın kalıpları tutarlı olduğunda ve birden fazla bakış açısından elde edildiğinde inanılır hale gelir. Bu koşulların hepsinde çok dikkatli davranılmalıdır. O halde bir tek "vaka çalışması", aynı döneme ait ve her biri farklı özelliklere sahip iki ya da daha fazla grup arasında yapılan bir karşılaştırmaya göre, genel tarihsel yorumlar yapabilmek için daha zayıf bir zemine sahiptir. Zaman değişkeni de işin içine katılarak farklı gruplar arasında yapılan bir karşılaştırma gerçekleştirilmesi daha zor olsa da daha sağlam bir karşılaştırma olur. Bir argüman ne kadar farklı koşullara tabi tutulursa ispatı da o kadar inandırıcı olur. Ancak tarih, her biri en azından bir yönüyle benzersiz pek çok olaydan oluştuğuna göre, aslında işe yarar karşılaştırmalar yapmak çok zordur. O halde, açıklamanın kanıtı tek bir örnek çalışmadan hareketle aranmalıdır. Kanıt olabildiğince ayrıntılı bir biçimde karşılaştırmalı denetime tabi tutulmalıdır ve tamamındaki taraflılık olasılıkları da dikkate alınmalıdır. Örneğin, Kanada'da Frontier Koleji'nde işçi sınıfının kendi kendine yardım eğitimi üzerine yapılan deneysel çalışmada, George Cook tek ve geniş bir perspektif dahilinde bilgi topladığını kabul etmek zorunda kaldı:

Genel olarak, biz koleje yardım etmek isteyen insanlardan haber alıyoruz. Bir-

çoğu işçi-öğretmen olarak "yetersizlik" duygusuna kapılmalarına rağmen, yine de bunun "asil bir fikir" olduğuna inanıyorlar ve deneyimlerini olumlu hatırlıyorlar. Olaya pembe gözlüklerle bakıyorlar. ... Olumsuz görüşlere sahip olanlara ... eski işverenlere...(veya) kolejle çalışan sendikalıların herhangi birine ulaşamadık ... En önemlisi, işçilerden hiçbirini bulamıyoruz... Muhtemelen, ***onların*** ne düşündüğü hakkında pek bir şey öğrenemeyeceğiz.[11]

Aynı şekilde, iş deneyimiyle ilgili bir çalışmada, koşullarını kabul etmeye hazır oldukları için hayatlarını işyerine adamış kıdemli çalışanlardan eleştirel bir görüş elde etmek zordur. Bir malikânenin oda hizmetkârları bu duruma örnek gösterilebilir. Bu tür çalışanların yerlerini bulmak nispeten kolaysa da, daha çok sayıdaki geçici işçinin izini takip etmek kaçınılmaz olarak daha zordur. Sözlü kaynaklardaki eksiklikleri yazılı belgelerin dengeleyemeyeceğinin de üzerine basa basa vurgulanması gerekir. John Toland, "sapkın bir başmelek", yanlış anlaşılmış "karmaşık ve çelişik bir karakter" diye nitelendirdiği Adolf Hitler'e sevecenlikle yaklaşan portre çalışmasını Hitler'in kendi çevresinden, halen yaşamakta olan 250 kişiyle yaptığı görüşmeler üzerine kurmuştu.[12] Bu kurguyu, Alman arşivlerinden bulduklarıyla desteklemesi hiç zor olmamıştı. Böyle bir sözlü tarih çalışması resmi tarihin çarpıtmalarıyla paralellik gösterir. Tabii, eğer Hitler'in karşıt ve kurbanlarıyla karşı karşıya gelmeye niyetlenseydi mesele çok daha farklı olurdu.

Eğer rakamlar ispatın bir parçası olarak kullanılacaksa, geriye dönük örneklem sorunundan dolayı özel bir dikkat gösterilmelidir. Bir çizelge oluşturmak bir dizi görüşmenin içeriğine dair izlenimleri düzenlemek ve sınıflandırmak için iyi bir yoldur. Bir kodlama çerçevesi dahilinde, dikkatli bir çalışmayla incelenen görüşme materyali, araştırmacının göstermeye çalıştığını ve görüşmelerin sunduğu kanıtları çok daha kesin bir şekilde ortaya koymasına yardımcı olur. Diğer taraftan, temsili örnekleme esasına göre derlenen görüşmelerde bile seçilecek en iyi yol, basit analiz biçimleri kullanmak ve yuvarlak yüzdeler ile güçlü korelasyon kalıplarının ötesine geçmemektir. Örneğin, Trevor Lummis Açık Üniversite'nin 20. yüzyılın başlarında ev hizmetlerindeki azalışı konu alan "Tarihsel Veri ve Sosyal Bilimler" başlıklı programı için otuz beş görüşmeyi incelemiştir. Buna göre, azalışın nedenlerinden biri olarak, orta sınıftan işverenlerin daha fazla özel aile yaşamı istemesi ve hizmetçilerin varlığının aile üyeleri arasındaki mesafeyi büyüttüğü öne sürülmüştü. Görüşmeler ilk incelendiğinde, ailede küçük çocuklar varsa hanehalkı arasında sosyal uçurumlar daha az göze çarpıyor gibiydi. Lummis, bunu sınamak için gündelik yemek alışkanlıklarını kullanmaya karar vermiş, aşağıdaki tabloyu çizebilmişti:

Hanehalkı	Hizmetçilerin ayrı yemek yediği hanehalkları (%)	Hizmetçilerin en az bir yemeği birlikte yedikleri hanehalkları (%)
Bir hizmetçi, çocuklar	8	92
Bir hizmetçi, çocuk yok	80	20
İki hizmetçi, çocuklar	67	33
İki hizmetçi, çocuk yok	100	0

Bu rakamlar gayet iyi göstermektedir ki, evde çocukların varlığı sosyal ayrılığı azaltan bir etkendir. Rakamlar, evdeki hizmetçi sayısının da önemli olduğunu gösteriyor, fakat kanıtlamıyor; kanıtlaması için geniş ailelerden daha fazla rakam gereklidir. Yine de rakamlar yeterli olduğunda ve kişi seçiminde taraflılık kaynakları göz önünde bulundurulduğunda, tarihçi sosyal bilimciden teselli bulabilir, çünkü kantitatif çalışmalarda yanlış hatırlamanın normal etkisi değişkenler arasındaki tüm korelasyonu azaltması, rakamları belirli yönlerde çarpıtmak yerine bütün örüntüleri bulandırmasıdır. Richard Jensen'in ortaya koyduğu gibi, "bu, *gerçek* korelasyon değerlerinin gözlenen değerlerden daha yüksek olduğu anlamına gelir. Bir başka deyişle, eğer bir tarihçi hata yüklü veri kullanarak ilginç bir örüntü tespit ederse, zaman örüntüsünün çok daha güçlü olduğu konusunda emin olabilir ki bu da mutlu bir sonuçtur."[13]

Basit sayma ve yüzdeleme işlemi herkesçe yapılabilir. Bir hesap makinesi bu işlemi hızlandırabilir, ama yüz ya da daha az sayıda görüşme üzerinde çalışılıyorsa daha hassas mekanik araçlar zaman tasarrufundan çok israfına yol açabilir. Basit kişisel bilgisayarlarla çalışsanız bile verileri uygun bir biçimde makinaya yükleme zorunluluğu oldukça zaman alıcı bir işlem. Ya da eğer bir kuruma ait anabilgisayarı kullanıyorsanız makinanın sizin tam ihtiyacınız olduğu anda ve yerde meşgul olma ihtimalinden ötürü bu sefer de verilere ulaşma süreci uzayacaktır. Hayat hikâyesi istatistiklerinin analizleri için bugüne kadar geliştirilmiş hazır bilgisayar programları ise, görüşme bantlarının çözümleri için kullanılamayacak kadar kaba ve hantaldır.[14] Asıl en çok zaman harcanan ve hayati evre, yardımcı araçlardan yararlansanız da yararlanmasanız da, elinizdeki malzemenin ayrıntılı okunması ve sınıflandırılması olacaktır.

*

İlk yapılan sayımlar, nasıl bir yorumun geliştirilebileceğine dair ipuçları verebilir. Ama ortaya yeni sorunlar çıkararak daha fazla saha çalışması zorunluluğunu da getirebilir. Aslında aşamaların şu ana kadar varsaydığı-

mız düzgün ayrımlarını yapamayız. İdeal durum şu anda olandan çok farklıdır: büyük teorilerin etrafındaki sürekli bir gelişme, küçük sezgiler ve alan çalışmasının pratik stratejileri. Başlangıçta esas sorun gibi görünen şeyin bir yanlış anlama ya da bir çıkmaz olduğu anlaşılabilir. Böylece saha çalışması devam ederken, vurgu farklı bir sorgulama alanına kayar ya da görüşülecek başka bir anahtar grup aranıp bulunur. Diğer taraftan, orijinal teori bulunan olgularla uyuşmayabilir. Teori değiştirilebilir mi? Yoksa bulgulara farklı bir perspektiften bakmak daha mı anlamlı olur? Tabii ki bir yoruma doğru giderken uyulacak, sınırları belli bir prosedür yoktur. Yorum, tanımı gereği esneklik ve yaratıcılık gerektirir. Herkes bunu başaramayabilir. Tarihin doruklarına tırmanmak tehlikelidir. Gerçekten ilginç problemlerden ancak birkaçı *sonunda* çözülebilmektedir. Yine de yorumun ve saha çalışmasının yaratıcı bütünlüğü içinde, tarihçi büyük ölçekli bir araştırma projesine göre belirli bir avantaja sahiptir. Çünkü malzemenin tamamına derinlemesine, bir bütün olarak ve pek çok açıdan bakılabilir. Ayrıca, saha çalışması doğrudan kontrol altında olduğu için yorumlamadaki esneklik genel amacı destekleyecek şekilde geliştirilebilir. Gerçekten de bütün yöntem, kaynak kişiyle karşılıklı konuşma esnasındaki keşif ve sorgu süreçlerinden oluşan bir *bileşimin* üzerine kuruludur: araştırmacı bekleneni olduğu kadar beklenmeyeni de öğrenmeyi ümit eder. Hayat hikâyesi görüşmelerinin, "hem yerel hem de duruma özgü düzeyde ve tarihsel yapısal bir düzeyde, aynı alan *içerisinde* ve diğer alanlarla ilişkili olarak kavramlar, sezgiler ve fikirler" üretmekte ne kadar etkili olduğu işte burada ortaya çıkmaktadır.[15] Tersine, büyük ölçekli çalışmaların, çok daha geniş bir olası açıklama ve kaynak yelpazesine sahip olabildikleri halde, böylesine incelikli bir kontrolden ve ayrıntılı bir düzeltmeden geçirilemedikleri de bir gerçektir. Kurulu bir araştırma tasarımından yola çıkarlar, ekip çalışması bu temel üzerinde örgütlenir, zaman kısıtlıdır ve saha çalışması, son raporun ilk taslağının yazılmasından çok önce tamamlanmalıdır. Bir kere saha çalışmasının analizi başlayınca, malzemenin çoğunun ilginç olmadığı açıkça görülür: "keşke şu alan daha etraflıca incelenebilseydi..." Tarihçi, bu noktada araştırmaya devam etmediği sürece tatmin olmayacaktır.

Tarihçi ile bir bilim insanını karşılaştırarak bunu başka bir şekilde anlatabiliriz. Bilimsel araştırma, genel teori, gözlem ve sezgi, deney, daha çok deneyle test edilen çalışma hipotezleri, çıkmazlar, bir sonraki sezgi ve testlerin dolambaçlı yolları arasında ilerler, ta ki bir hipotez tüm koşullara uysun; o zaman eğer mümkünse teoriyi yeniden formüle etme yolları aranır. Bütün tarihsel çalışmalar, kaçınılmaz olarak, özel olarak yaratılmış deneylerden ziyade yaşanmış ve ulaşılabilir gerçek olaylarla çalışmanın dezavantajından muzdariptir. Edward Thompson'ın önerdiği gibi, tarihçiler

fikirlerini hukuktaki ispata benzer bir şekilde, daima yeni kanıtların keşfiyle bozulabilecek bir mantık süreci içerisinde sınamalıdırlar.[16] Fakat bir saha çalışmasının yürütüldüğü büyük projede, araştırmanın geliştirilmesindeki merkezi aşamaların bütün deneysel adımları iç içe geçtiğinden, iki misli dezavantajlıdır. Bu nedenle büyük proje önceden belirlenmiş koşullarının gözden geçirilmesini gerektirecek önemde herhangi bir keşif karşısında hareketsiz kalır. İşte bu yüzden araştırma bulgularının bariz olanı abartma eğilimi vardır. Büyük kaynaklarını, Jan Vansina'nın deyimiyle, "tarihsel araştırmadaki sistematik kuşkunun gücü" pahasına elde ederler; oysa bu güç, tarihsel yorumlarda yaratıcı adımlar atmanın özüdür.

Bütün bunlar biraz soyut. Teori ve saha çalışması arasındaki karşılıklı etkileşimin pratikte nasıl olduğunu düşünelim. Peter Friedlander, *The Emergence of a UAW Local 1936-1939: A Study in Class and Culture* adlı çalışmasının girişinde alışılmadık bir açıklıkla araştırmasını nasıl yürüttüğünü anlatmıştır.[17] Başlangıçta elinde belirli bilgiler bulunuyormuş: kaba seçim rakamları, tarihler, dönemin belgelerinden edindiği çıplak bir anlatım. Ayrıca, emek tarihinin altında yatan sınıf mücadelesinin Marksizmi ve Max Weber'in burjuvazi çağının özü olan rasyonalite ve bireycilik kavramları gibi genel teorilere de sahipti. Ama aradaki boşluklar muazzamdı. Elinde, fabrikada çalışanların otoriteye karşı tavırlarına ve bu tavırların sendikal örgütlenme sonrasında ne gibi değişikliklere uğradığına; sendika liderlerini oluşturan çekirdek kadroya ve bu grubun fabrika içindeki sosyal gruplarla ilişkisine, bu kadronun fikirlere öncü olduğuna ya da işçilerin fikirlerini yansıttığına; fabrikadaki işçi gruplarından hangilerinin temel toplumsal grupları oluşturduğuna, sendikal mücadeleye ilişkin tavırlarında nasıl bir çeşitlilik gözlendiğine ve bu sürecin işçilerin kişisel yaşantılarını ve görünüşlerini ne yönde etkilediğine dair hiçbir belge yoktu. Aynı şekilde teorik kavramlar da bunları karşılamıyordu. Bu sendikal mücadele hayli gelişmiş endüstriyel kapitalist bir toplum içerisinde de gerçekleşmemişti. İşçilerin çoğu kentlere göç etmiş, burada epeyce farklı toplumsal bağlamlarda çalışmışlardı. Dolayısıyla sendikalaşma mücadeleleri, aynı zamanda, göçmen ailelerinin ve bireylerin sosyal kültürlerinin geçirdiği daha kapsamlı bir dönüşümün parçasıydı; örnek olarak, dini bütün Slavlar, devrimci Hırvat milliyetçileri, Kuzeyli ve İskoçyalı zanaatkârlar, Appalaş dağlarındaki çiftliklerden gelen aileler ve artık şehirli olmuş siyah Amerikalılar gösterilebilir. Bu kendilerine özgü özelliklere sahip kültürel alt gruplar, yorumun anahtarıydılar. Friendlander'ın gözlemlediği gibi,

> modern, bireyselleşmiş, rasyonel bir işçi tipinin varlığını varsayma eğiliminde olan emek tarihi yazımı, genellikle sendikalaşma sürecini dar bir rasyonelite

sergileyen, kurumsal ve amaç yönelimli olarak algılamıştır. Kültür ve uygulama sorunu ise suskunlukla geçiştirilir.

Açıkça Marksist bir çerçeveye oturtulan bir emek tarihi yazımında bile eğilim toplumun bütün bir kesiminin

> bir birey olarak algılanması şeklindedir. O zaman da sorun, kurumsal oluşumu bu *bireyimsi*'nin bilincindeki rasyonel bir sürecin sonucu olarak açıklayabilmektir.

Fakat bu beklenen rasyonaliteyi bulmak her zaman kolay bir iş olmayabilir: örneğin "sahte bilinç" gibi genel teorik kavramlara dayanarak ***belirli bir durumda*** yetersizliğini açıklamak da kolay değildir:

> İşin ekonomi politiğinin soyutlamaları ile bireyin, arkadaş gruplarının, çetelerin, kliklerin, ailelerin ve komşuların somut gerçekliği -karakteri ve kültürü- arasında ne zaman bir boşluk görülse, her şeye bir açıklama bulabilecek şaşırtıcı bir güce sahip *ad hoc* psikolojik kavramlar ortaya çıkar. Böylesi kavramlar tarih düşüncesinin esas meselelerinden birini ihmal eder: Toplumsal gerçekliğin katmanları arasındaki ilişkilerin tabiatı ... gelişen ve bir etkileşim içerisinde olan ilişkilerin ve kültürlerin karmaşık yapısı.

Araştırma ilerledikçe görüldü ki yalnızca eski yerleşik Amerikalı vasıflı Protestan işçiler klasik bireyselci ve rasyonalist olarak tanımlanabiliyordu. Bu grupta sendikayla hiçbir şekilde ilgilenmeyenler vardı, ama lider kadrosunun çoğu yine bu gruptan çıkmıştı. Appalaşlılar da birer birey olarak hareket ediyorlardı, ama temelde ahlaki düzeyde: sendikaya nispeten geç ve ***doğru*** bir davayı savunduğuna inandıklarında üye olmuşlardı ve katıldıktan sonra da tarikatlarına bağlanır gibi mutlak bir sadakat gösteriyorlardı. Doğu Avrupalı yaşlı göçmenler ise sosyal ve ahlaki açılardan toplulukları için neyin doğru neyin yanlış olduğuyla daha çok ilgileniyorlardı ve açıkça bir grup olarak davranıyorlardı. Kişisel olarak ezik ve itaatkâr olmalarına rağmen, ustabaşı ve yönetimi sevmedikleri için sendika liderlerinin güvenilir destekçileri haline gelmişlerdi. Tersine, çocukları çok daha aktifti ve sözlerini sakınmıyorlardı; özellikle de komşu çetelere üye olan bir grup genç Polonyalı, mücadelede özel bir rol oynamışlardı. Yaşlı Slavlar gibi, fazla bir toplumsal ve siyasi bilince sahip olmadan, birlikte hareket ediyorlardı: pragmatik ve oportünisttiler, grev yaparak sözleşmeyi kırmaya, sonra da kaçan grev gözcülerinin yerine geçmeye istekli, kontrol edilmesi imkânsız, sendika izni olmadan grev yapan militanlar. Onlar için sendika sanki "daha büyük ve daha iyi bir çeteydi."

Ancak bu gruplar ve tutumları belirlendiğinde, mücadelenin hikâyesi başarılı bir şekilde yeniden inşa edilebilirdi. Halbuki başta bu bilgilere sa-

hip olmak bir yana, gerekli oldukları bile bilinmiyordu. Bu bilgilerin keşfiyle yorum geliştirme süreci birlikte ilerledi, bu süre zarfında Friedlander sendika lideri Edmund Kord ile on sekiz ay boyunca görüşmeler yaptı. Kord olağanüstü dolu ve keskin bir hafızaya sahipti, zihni bu geçmiş yıllar üzerine odaklandıkça daha çok şey hatırlıyordu. Friedlander, Kord'la bir hafta boyunca üç kez görüştü; bu uzun görüşmelerin her birinin sonunda ortaya taslaklar, yorumlar, sorular ve tartışmalar çıkıyordu. Görüşmeler arasındaki iki aranın birindeki altı saatlik bir telefon görüşmesi kaydedilmişti; başka bir arada ortaya toplam yetmiş beş sayfalık bir yazışma çıkmıştı. Sadece gerekli noktaları saptamaları değil, aynı zamanda karşılıklı anlayış ve bir değiş tokuş dili yaratmaları gerekiyordu. Sonunda içine hem somut bilgiyi hem de yorumu kattığı "katmanlı betimleme" Friedlander'e yeni bir teorinin son adımını attırmasa bile, fabrikadaki çeşitli sosyal grupların yanı sıra kuşakların arasındaki belirgin farklılıkları, bir bilinçten diğerine geçerken izledikleri yolu göstermesi açısından kesinlikle yeni olan bir teorinin temellerini atmıştır.

Farklı kuşaklar tarafından izlenen zıt yolları, Tamara Hareven da bir zamanlar ABD'nin kuzeydoğusundaki dokuma sanayiinin başşehri olan Manchester'da yaptığı başarılı çalışmalarıyla göstermektedir. Şehir, 1830'larda Amoskeag şirketi tarafından giderek büyüyen ve yüksek ücretli, sabit bir iş vaat eden dokuma atölyesinin etrafında kurulmuş, ardı ardına göç dalgalarını kendine çekmişti. 20. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde, otuz atölyesi ve 17.000 işçisiyle dünyanın en büyük dokuma fabrikasıydı. Dev fabrika Manchester'lıların hayatında öylesine merkezi bir yere sahipti ki sonsuza dek süreceğine inanıyorlardı: "Her zaman orada olacağını düşünürdünüz." Bununla birlikte yirmi yıl içerisinde başka bölgelerdeki daha ucuz işgücü ve daha yeni makinalarla fiyat kırılınca dev öldü. Amoskeag 1936'da iflas edip kepenklerini indirdi. Daha küçük firmalar sonraları fabrikanın çeşitli bölümlerini yeniden canlandırarak Manchester'da dokuma işinin kırk yıl daha dayanmasını sağladılar, fakat 1975'te son atölye de kapandı. O zaman bile atölyelerinden gözyaşları içinde ayrılan işçiler şunları söylüyordu: "Birlikte çalıştığım insanları özleyeceğim, atölyeyi özleyeceğim..."; "orası benim ikinci evim gibiydi."[18] Sanayi Devrimi gelip geçmişti; bu, Batı dünyasının kaderinin tüyler ürperten bir mecazıydı.

Tamara Hareven Manchester üzerine iki kitap yayımladı. Birincisi, *Amoskeag* (1978) Randolph Langenbach'ın fotoğrafları ve eski fabrika işçilerinin iş bulma, beceri kazanma, işin zevkli ve gerilimli tarafları, işte yaşanan eğlenceler, şirketin ataerkil yapısı ve Amoskeag'ın ölüm çırpınmalarıyla ilgili tanıklıkları üzerine kurulu dramatik bir belgeseldi. Bu kitap sa-

nayiye, sanayinin insanların hayatındaki merkezi konumuna ve şu anki tehdit altındaki durumuna Manchester'daki kadınların ve erkeklerin ağzından bir tanıklıktır; ender rastlanabilecek kudrette bir kitaptır. *Family Time and Industrial Time* (1982) ise aksine çok daha geniş hacimli bir malzemeden yararlanarak oluşturulmuş aydınlatıcı ve analitik bir yorumdur. Savları, görüşmelerden alınan seçme kısımların yanı sıra yerel nüfus sayımından elde edilen pek çok tablo ve Amoskeag işgücü kayıtlarından seçilmiş bir örneklemle desteklenmektedir. Hareven Amoskeag'daki kariyer çizgilerinin ve fabrikalardaki terfi imkânlarının yanı sıra evrilen ataerkil politikalarının, bilim yönetiminin, işçiyle çatışmaların ve şirket sendikacılığının çok daha geniş belgelenmiş bir emek tarihini sunar.

Ancak kitabın en önemli yanı fabrika ortamı ile Manchester'lı işçilerin aile yaşamlarının yan yana ele alınmasından kaynaklanmaktadır ki bu, sözlü tarih sayesinde mümkün olmuştur. Ortaya çıkan sonuç yaygın görüşleri sarsacak niteliktedir. Hareven, artan işsizlik felaketiyle "modern" çekirdek ailenin değil, dağıldığında bile etkili kalabilen, hatta dağıldığında ***daha da*** etkili olan "geleneksel" geniş ailenin başa çıkabildiğini gösterir. Geniş aile göçmen işçilerin fabrikalarda işe girme kanalı olmuş, sonunda da işsiz kalanların döndüğü bir güvenlik ağı haline gelmiştir. Yine, düzenli bir iş sahibi ***olmayan*** işçilerin düzenli işi olanlara göre bu tür bir krize daha rahat ayak uydurabildikleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu tür bulgular, "aile zamanı" ve "sanayi zamanı"nın gayet açık anlatılmış teorik çerçevesine oturtulmuştur: ailenin "yaşam planları" ile sanayi tarihinin her noktada çakışan mücadelesidir bu. Saat analojisi belki de ortaya çıkanlar hakkında aşırı kesin bir görüştür, fakat yaşam döngüsünde bazı şeylerin sürekli tekrarlanmasına rağmen, her kuşağın deneyimlerinin ve önüne çıkan fırsatların çok farklı olduğunu gösterir. Amoskeag bir kuşağa ataerkil bir ailenin güvencesini ve terfi imkânlarını sunarken, bir sonraki kuşağa gerilimin kâbusunu yaşatıyordu; son kuşak için ise batmakta olan bir geminin çaresizliğiydi. Topluluğun değişen bilinçleri —sadık, militan, çaresiz— her kuşağın gençlerinin fabrika kapısından içeri girdikleri tarihi anı yansıtır.

Hayatın birbirinden ayrılmış alanları arasında bağlantılar kurma yetisi, tarihsel yorumların geliştirilmesinde sözlü tarihin daha baştan sahip olduğu bir güçtür. Bir kültürden diğerine zaman içerisinde ya da göç yoluyla geçişi incelerken yalnızca söz konusu kültürleri ayrı ayrı ele almak yetmez, tek tek bireylerin bir kültürden diğerine geçişte nasıl bir yol izlediğini de gözlemlemek gerekir. Neredeyse bütün insanların yaşamı işle ev arasında gidip gelir. Bu kavram kutularından kurtulmak, küçük ölçekli bir çalışmada bile şaşılacak derecede yeni hipotezler üretilmesini sağlayabilir. Sözgelimi, demografi çalışmalarında, aile planlaması ve doğum kontrolünün,

meslek sahibi orta sınıfların görüşlerinin toplumsal merdivenin alt basamağında yer alan işçi sınıfında da "yayılması" sayesinde yaygınlaşmış olduğu varsayılmıştır. Pamuk işçilerinin doğurganlıklarının düşük olması gibi istisnalara değinilmiştir, fakat temel "yayılma" modelinin yanlış olduğu, yani işçi sınıfına mensup kadınların kullandıkları doğum kontrol yöntemlerini orta sınıfın etkilerinden ziyade, büyük ölçüde işyerindeki konuşmalar gibi bağımsız etkiler sonucunda değiştirdikleri, ilk defa Diana Gittins'ın pilot sözlü tarih çalışmasında gösterilmiştir. Gerçekten de, aile planlaması konusunda en az tavsiye alanlar, orta sınıf aileleriyle yakın ilişkiler içerisinde bulunanlar, örneğin bu ailelerin evlerinde hizmetçi olarak çalışanlardı. Hatta doktorlar ve hemşireler bile genelde işçi sınıfından hastaları yanlış yönlendirmeseler bile, bu konuda yardım etmiyorlardı. Sözlü tarih sayesinde yapılan bu aydınlatıcı keşif, kadın işçilerin doğurganlık oranlarının istatistiki analizleri ve eski hastane kayıtlarından yararlanılması dahil önemli araştırmalara yol açmış, Diana Gittins bunları *Fair Sex*'de [Cins-i Latif] (1982) yayımlamıştır. Gittins'ın yeniden yorumu sözlü tarihin tipik bir sonucudur; zira "yayılma' teorisi bir toplumsal dönüşümde orta sınıfa fazla pay biçmektedir, oysa işçi sınıfından kadınların emelleri de bu dönüşümde aynı ölçüde belirleyicidir

1870'ler ile 1920'ler arasındaki demografik dönüşümün işaret ettiği büyük toplumsal değişimde (iktisadi ve toplumsal pek çok şey değişmişti), kadın işçiler de böylesine hayati bir rol oynadılarsa, nasıl oldu da siyaset ve sendikacılıktaki kolektif çıkarlarını erkeklere göre çok daha yavaş fark ettiler? Erkek politikacılar ve tarihçiler, kadınların işçi hareketinde daha pasif olmalarını genellikle "doğal" varsaymışlardır; bu sorunu düşündüklerinde ise, işyerini, kadınların daha kısa ve daha çok kesintiye uğrayan çalışma hayatlarını ele almışlardır. Ancak Joanna Bornat'ın Yorkshire'daki tekstil sendikalarını konu alan araştırması, kadınların bilincini, evde olduğu kadar fabrikada da ezilmelerinin şekillendirdiğini göstermiştir. Kadınlar aile bağlantıları sayesinde iş buluyorlar, fabrikada akrabaları tarafından eğitiliyorlar ve kazandıklarını annelerine teslim ediyorlardı. Sendikaya üye olup olmayacaklarına da babaları karar veriyordu. Sendikaya üye olduklarında ise, görevliler kayıtlarını fabrika salonlarında değil kapı eşiklerinde yapıyordu.[19] Kısacası, erkeklerin yarattığı iş ve ev hayatı ayrımı kadın işçilerin sınıf bilincini yeterince anlama çabalarını gölgelemiştir. Ancak, kadın işçileri göz ardı eden bir tarih sakat temeller üzerine kurulu bir tarih olur.

*

Tek başına kullanıldıklarında sözlü kaynakların, ne o dönemdeki siyasi olayların ne de iktisadi ve yapısal değişimin gözle görülmeyen baskılarının

yer aldığı bir geçmiş gündelik hayat yanılsamasına yol açmaları tehlikesi hiç şüphesiz vardır; çünkü bu olaylar ve baskılar sıradan erkeklerin ve kadınların anılarına nadiren nüfuz eder. Sözlü kaynakları böyle geniş bir bağlama oturtmak gerekir. Fakat daha önce de gördüğümüz gibi, sözlü kaynaklar başlı başına bağlamın nasıl oluştuğunu anlamamızı da sağlar. Ayrıca, sözlü kaynaklar bu anlayışı esaslı bir şekilde geliştirme umudu da verir.

İlk olarak, toplumsal değişimin dinamiğinde temel bir yanlış olduğunu hissederiz. Bu dinamik hemen her zaman erkeklerin deneyimi açısından anlatılır: kişisel baskılardan ziyade kolektif ve kurumsal baskılar, soyut ideolojinin iktisat, siyaset, elit sendika ve baskı grupları ağı aracılığıyla işleyen mantığı. Bunların ardında, toplumsal ve iktisadi örgütlenmenin bazen açıkça bazen de farkında olmadan ifade ettikleri derin çelişkileri yatmaktadır. Fakat aynı ölçüde önemli bir öğe eksiktir: bireysel baskının değişim üzerindeki toplu etkisi. Hayat hikâyeleriyle hemen ortaya çıkan budur: İnsanların yaptıkları seçimler —taşınma ya da evlerini yenileme, bir topluluktan ayrılma ve başka bir yere göç etme, artık dayanılmaz hale gelen bir işi bırakma ve daha iyi bir iş arama, eldeki parayı bankaya yatırma, hisse senedi alma ya da bu parayla kendi işini kurma, evlenme ya da ayrılma, çocuk sahibi olma ya da olmama. Bu tür milyonlarca bilinçli kararın değişen kalıpları, toplumsal değişimde tarihin o çok bildik konusu olan politikacıların yaptıkları kadar önemli, belki de daha önemli bir yere sahiptir.

Batı dünyasının son yüzyılda geçirdiği temel toplumsal dönüşümlere baktığımızda bunu açıkça görürüz. Kuşkusuz siyasi haklarda ve insan haklarında yaşanan gelgitler, eğitim ve sosyal yardım alanlarında devlet müdahalesinin giderek artması kolektif baskıların ve siyasi kararların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır; kolektif sendika baskısı da işçi sınıfının gerçek kazançtaki payını korumasını ve ücretli iş için belirlenen çalışma saatlerinin kısaltılmasını sağlamıştır. Fakat bunların çok çarpıcı iki değişimde etkisi olmamıştır, bu değişimler iktisadi verimliliğin artışı ile çocuk sayısındaki azalmadır. Bunlar siyasi müdahalelerin sonucu da değildir. Zira, beklenmedik felaketlerde müdahale etmek dışında hiçbir devlet şimdiye kadar böylesine büyük bir yetenek sergileyememiştir. Gerçek şudur ki, hem ekonomi hem de nüfustaki değişimin mekanizması, her şeyin temeli olduğu halde, pek de anlaşılmış değildir.

Bireyin toplam rolünü yorumlarımızın bir parçası haline getirmediğimiz sürece, bu böyle kalacaktır. Bu, hayati insan kararlarının büyük bir kısmının muhtemelen en az erkekler kadar kadınlar tarafından da verilmiş olduğunu kabul etmek anlamına gelir; yalnızca aile kurma gibi konularda değil, göçmen ve işçi olarak verilen kararlar da (kadınlar erkeklere göre daha sık iş değiştirirler). Ekonomik fırsatların ele geçirilmesi ya da davra-

nışların aile ve arkadaşlık ve medya, kişisel çocukluk ve yetişkinlik deneyimlerinin etkisiyle şekillenmesinde olduğu gibi, kamu görüşlerinin, iktisadi ve kolektif baskıların birey düzeyinde nasıl bir etkileşim içerisinde olduklarını ve bu etkileşim sonucunda bir araya geldiklerinde hayat hikâyelerine şekil vermekle kalmayıp büyük toplumsal dönüşümün yönünü ve boyutunu da belirleyebilen binlerce kararı şekillendirdiğini bilmek de bir o kadar önemlidir. Başka bir deyişle, değişimi ortaya çıkaran, nesnelerin üretimi kadar insanların da üretimidir.

Yine bir örnek vermek faydalı olabilir. *Living the Fishing* (1983) [Balıkçıların Yaşamı] için yürüttüğüm araştırmama başladığımda, ekonominin aile ilişkilerini şekillendireceğini varsaymıştım ve gerçekten de dünyanın pek çok bölgesinde, balıkçı ailelerinde erkeklerin çoğu zaman uzakta, yani denizde olmalarından dolayı, kadınların ailede daha büyük sorumluluk ve otorite sahibi olduğu ortaya çıktı. Ama bu durum farklılaşabiliyordu: Kimi kıyı balıkçıları arasında "ortaklık" evlilikleri yaygındı, karı koca birlikte balıkları ayıklayıp pazarlıyorlardı; yelpazenin diğer ucunda uzak mesafelerde çalışan ve eşlerini çocuklarıyla tek başlarına bırakan açık deniz balıkçıları vardı. Bu ikisinin arasında yer alan farklı evlilik biçimleri incelenince, ekonomi, malvarlığı, mekân, iş, din ve aile kültürü gibi pek çok unsurun rolü aydınlığa kavuştu.[20] Fakat ekonominin etkisi tek bir yönde değildi. Aberdeen gibi ücretle geçinilen bir şirket limanında, denizde geçen hayat öylesine zorlu bir hale gelmiş, aile yaşamı ise içki ve şiddet yüzünden o kadar yıpranmıştı ki bir sonraki nesil artık başka bir yaşamı tercih ettiğini gösterdi; anneler oğullarını başka işler aramaya gönderiyor ve genç kadınlar kendilerine balıkçı olmayan eş arıyorlardı. Tekne sahibi olan ailelerde de aile kültürü, geçim mücadelesinde aynı ölçüde fakat çok farklı bir açıdan önem taşıyordu. Burada, balık stokları, teknoloji ve pazarların hızla değişen çehresine sürekli ayak uydurabilmek için, balıkçılar arasında, bireysel inisiyatifin yaygın bir şekilde teşvik edilmesi ihtiyacı vardı. En başarılı limanların sırrının, insanlara çocukluktan itibaren ağır çalışma, tasarruf, başarı ve bağımsızlığın önemini kavratan bir ideolojinin tekrar tekrar aşılanması olduğu ortaya çıktı. Fakat insanın değerinin böyle takdir edilmesi, yaratıcılığın bedeli olarak bir nebze tuhaf davranışı da beraberinde getiriyordu. Çocukların nispeten eşitlikçi bir aile ortamında konuşmaya ve kendi başlarına akıl yürütmeye teşvik edildiği Shetland Adalarına özgü sevecen ve şefkatli yetiştirme tarzı bu tür değerlerin nesilden nesile aktarılmasını sağlıyordu; oysa Lewis Adası'nın daha otoriter, cezalandırıcı, hiyerarşik ve erkek egemen aile yapısı bu aktarımı şiddetle engelliyordu. Bariz bir şekilde eşit olan olanaklara rağmen, bir bölgede balıkçılık gelişirken diğerinde gücünü kaybediyordu.

İktisadi sistemin, teknolojinin ve kaynakların erkeklerin ve kadınların yaşamına getirdiği kısıtlamalar da kuşkusuz çok önemlidir. Fakat ekonomi toplumsal bir yaratımdır ve bu yaratım sürecinin bir kısmı ailede gerçekleşir. Kadınların evde, karşılığında bir ücret almadan sarf ettiği emek ekonomiye hizmet etmekle kalmaz, aynı zamanda, geleceğin işgücünü oluşturan çocukların yetiştirilmesiyle geleceğin temellerinden bir kısmını da atmış olur. Hiç şüphesiz, nesiller arasında değerlerin devredilmesi ve aile içerisinde kişiliğin şekillenmesi tarihsel anlayış için hayati konulardır. Daha önce de gördüğümüz, kültürel kalıplar ve farklı ailelerde nesiller boyu kendini tekrar eden duygu konfigürasyonları dahil, pek çok farklı düzeyde incelemeyi gerektirir.[21] Ancak bunları bir araya getirebilmek için teoriden yararlanırken çok daha yaratıcı olmamız zorunludur.

Bu noktada, iki genel teorik yorumlama biçimlerinden birine dönebiliriz. Bir tarafta büyük toplumsal örgütlenme, toplumsal kontrol, işbölümü, sınıf mücadelesi ve toplumsal değişim teorileri vardır: örneğin sosyolojinin işlevselci ekolü ve diğerleri ile Marksizmin tarihsel teorisi. Diğer tarafta ise psikanalitik yaklaşımın temsil ettiği kişilik teorisi, dil ve bilinçaltı teorisi yer alır. Bu teorileri bireysel bir biyografide olduğu gibi kat kat koyabiliriz, ama henüz bunları birbiriyle ilişkilendirmenin tatminkâr bir yolu bulunamamıştır. Psikotarih, grupları, hatta toplumları, tek bir yaşam deneyimi olan tek bir bireymişçesine, birer bütün olarak "incelemek" gibi kaba bir yönteme başvurmuştur. Marksizm, feminizm ve kadın tarihi üzerine tartışmalarda ince bir uzlaşmanın zorlukları kendini açıkça göstermiştir. Asıl sorun, bütün teorilerin diğerlerine sırtını dönmesinde yatmaktadır. Genelde bütün sosyoloji teorileri gibi Marksizm de, bilinçli bir şekilde toplumsal grubun karşısında bireyin rolünü en aza indirmeyi amaçlar. Psikanaliz ise temel insan kişiliği üzerine kurulu olduğu, dolayısıyla tarihten bağımsız olduğu iddiasındadır. Marksizm erkeklerin ve kadınların bilinçlerini yaptıklarıyla oluşturdukları inancı üzerine kuruluyken, arketip Freudcu psikanaliz kişiliğin oluşumundaki temel sürecin, bilinçli edimlerin hatırlanma sınırından önceki bebeklik döneminde tamamlandığını varsayar. Dolayısıyla ortada, iki teori arasında nasıl bir köprü kurulabileceğine ilişkin pek ipucu kalmaz. Bununla birlikte, tarih sıradan yaşam deneyimlerine ilişkin anlamlı bir yorum oluşturacaksa bu köprü kurulmalıdır. Ve bu görevde sözlü tarihin hayati bir rolü olacaktır. Sözlü tarihin kanıtları içsel olarak nesnelle özneli birleştirir ve bizi kamusal alan ile özel alan arasına götürür.

Bir uçta ekonomi, sınıf, cinsiyet ve yaş yapılarının belirlediği genel sistem ile diğer uçta kişilik yapısının, anne baba, kardeşler ve diğer aile fertleri, arkadaşlar, komşular, okul ve din, gazeteler ve medya, sanat ve kültürün dolaylı etkileriyle gelişimi arasında ilişki kurmanın tek yolu hayat hi-

kâyelerini araştırıp bulmaktır. Ancak, sözgelimi sosyalleşme süreciyle birlikte cinsiyet ve sınıf rollerinin belirlenmesinde bu aracı kurumların rolünün tam olarak ne olduğu tespit edildiğinde, teorik bir birleşme mümkün olacaktır. Bu gerçekleşene kadar yapabileceğimiz tek şey ekonomik ve toplumsal sistemin nereye kadar kişiliği yoğurduğu ya da sistemin ilkel biyolojik dürtüler tarafından ne kadar şekillendirildiği konusunda tahminler yürütmek olabilir. Böyle bir çalışmaya başlandığını görebiliyoruz ama şu anda bundan fazlasını iddia etmek saçmalık olur. Bu bile gelecekte, tarihin inşasına getirilebilecek en büyük yenilik ve katkıların, sözlü kanıtlardan geleceğini göstermeye yeter.

*

On yıl önce, kitabımı işte bu geleceğe bir göz atarak bitirmiştim. O zaman umduklarımın çoğu gerçekleşti. Sözlü tarih hem ampirik hem de teorik pek çok yayında desteklendi. Eski kafalı muhalifler gizli gizli hırlamaya devam etseler de, asıl tartışma sözlü tarihten yararlanıp yararlanmama konusundan, sözlü tarihten nasıl yararlanılabileceğine kaymış durumda. Bütün tarihsel kanıtların bireylerin algılayışıyla nasıl biçimlendiğini, toplumun eğilimleriyle bazılarının seçilip önyargı ve kudret mesajları aktardığını artık çoğu araştırmacı biliyor. Bu çifte anlamda tarihin tabiatının ne olduğu, tarihçiler tarafından çok uzun süredir geçiştirilen bir konu.

Bundan da öte, anı terapisi ve anı tiyatrosu hareketleri çerçevesinde tarihin tümüyle farklı kullanım biçimleri ortaya çıktı. Genel anlamda, kullanılan kaynaklarda hızlı bir değişim yaşandı. Kamu kütüphanelerindeki ve arşivlerdeki yerel ve bölgesel sözlü tarih derlemeleri hızla genişledi, ulusal ses arşivleri de gelişme gösteriyor. Zaten, şu anda bir öğretmenin bir sunum için kayıtlardan ve müzelerden yararlanarak bunları birleştirmesi özel bir yaratıcılık ve çaba gerektirmiyor. Zamanla siyasi ya da toplumsal tarih alanında belirli bir kişi, bir olay ya da bir temanın kayıtlarından basılmış bölümleri bulmak daha da kolaylaşacak.

Benzersiz, genellikle insanı hemen çekecek kadar basit, veciz, üstelik temsil yeteneği olan ses, başka hiçbir kaynağın yapamadığı bir şeyi yapar, geçmişi bugüne taşır. Kullanılması tarihin sadece dokusunu değil, içeriğini de değiştirir. Odak noktasını kanunlar, istatistikler, yöneticiler ve hükümetlerden insana kaydırır. Denge değişir: siyaset ve ekonomiye artık yukarıdan olduğu kadar tabandan da bakılabilir, dolayısıyla böyle de yargılanabilir. Daha önce cevap verilemeyen sorulara cevap bulmak da olanaklı hale gelmektedir: Azınlıktaki ırkların ya da başka azınlıkların tarihi, yepyeni bir boyut olan yoksulların ve okuma yazma bilmeyenlerin tarihi gibi yeni araştırma alanlarına ek olarak, siyaset tarihi, düşünce tarihi, iktisat tari-

hi ve toplumsal tarih gibi mevcut alanlar da genişlemektedir. Şu anda mevcut olan başlıklara baktığımızda yeni bir yaz mevsiminin müjdesini veren ilk kırlangıçları görebiliyoruz: *Akenfield, Where Beards Wag All; Working, Workless; Pit-men, Preachers and Politics, From Mouths of Men; Division Street, The Classic Slum; Below Stairs, The Children of Sanchez; All God's Dangers, Blood of Spain; The Dillen, The Leaping Hare.* Bunlara başkaları de eklendikçe tarih değişecek ve zenginleşecektir.

Tarihin içeriğindeki yeni denge ve bunun kanıtlarının kaynakları tarih hakkındaki yargıyı ve bunun sonucunda da halk gözünde bir mit olarak mesajını değiştirecek. Geçmişe baktığımızda yeni kahramanlarla karşılaşacağız: liderlerin yanı sıra sıradan insanlar, erkeklerin yanı sıra kadınlar, beyazların yanı sıra siyahlar. Bir zamanlar, Kral I. Charles'ın öldürülmesine ağlamakla yetinen tarih artık, okuma yazması olmayan, yaşlı ve dul bir adam olan ve iki kez tutuklanan Alabamalı zenci ortakçı Nate Shaw'un, eşi Hannah'ı kaybettiğinde yaşadığı acıyı paylaşabilecek:

> Sanki kalbim yerinden oynadı. Onunla kırk küsur sene birlikte yaşamıştım ve bu çok kısaydı, çok kısa -hapiste geçirdiğim günler dışında. Onu bu ülkenin kızları arasından seçmiştim ve bu dünyanın en kolay şeyiydi... Onunla evlendiğimde bir Hıristiyan'dı. Elinin kolunun ulaşabildiği, çevresindeki her şeyi temiz tutmak isteyen bir kadındı. Ben de kendimi mümkün olduğunca temiz tutmaya çalışıyordum. Ama geçmişte çeşitli yerlerde gizli işlerim olmuştu, kabul ediyorum. Benim de hatalarım olmuştu... Kadınları severdim, ama... onunla birlikte olduğum dönemde, başka kadınlarla çok fazla, uç şeyler yaşamaktan kaçındım. Ne olursa olsun, kadınlar konusunda eli ayağına dolaşacak bir adam değildim ve başka bir kadına ne söylersem söyleyeyim ya da ne yaparsam yapayım, benim için önce karım gelirdi... Şimdi ona övgüler düzüyorum, böyle biri olduğu için onu övüyorum. Çocuklarına annelik etti, çocuklarına annelik etti... beni hapse attıklarında, on iki yıl boyunca, çocuklarının yanından ayrılmadı, hiç tereddüt etmedi... Bu kızı seviyordum ve o da samimi olarak beni sevdiğini gösterdi. Hayatı boyunca bir gün bile yanımdan ayrılmadı, kadınlık görevlerini yerine getirdi. Hiç tembel değildi, kendisine karşı katı, bana karşı açık sözlü davrandı. Yaptığı her şeyi, bildiğim kadarıyla beni düşünerek yapıyordu. Eski bir atasözü vardır: İnsan, kuyusu kurumadıkça suyunu özlemez...[22]

Nate Shaw'unki gibi daha pek çok biyografi olacak. Kimbilir kimlerin? Ancak tahmin yürütebiliriz. Londralı bir otobüs şoförü; British Leyland otomobil fabrikasının üretim bandında çalışan bir işçi; Belfastlı bir kazancının karısı; süpermarkette bir kasiyer; Galli bir koyun çiftliği sahibi; Pittsburghlu bir çelik işçisi; Kaliforniyalı bir santral memuru; bir kamyon şoförü... Kimbilir? Ya da sözlü tarih hangi sorulara yanıt bulmakta başarılı olacak? Britanya işçi sınıfının tutuculuğu konusundaki muammayı mı? Es-

ki aile şirketleri bir ekonomik yatırım mı yoksa bir hata mıydı? Sanayileşme kadınları özgür kıldı mı, yoksa onları eve hapsederek çok daha kısıtlayıcı bir erkek egemenliği altına girmelerine mi sebep oldu? Bazı toplumsal grupları çocuklarını eğitmeyi tercih etmeye, diğerlerini ise çocuklarını dövmeye iten şey nedir? Zulüm görmüş göçmen gruplarından bazılarının refaha kavuşup diğerlerinin kavuşamaması nasıl açıklanabilir? Büyük bilimsel buluşlar nasıl bir toplumsal bağlamda gerçekleşmiştir? Sözlü tarih bu sorunların her birine önemli katkılarda bulunabilir. Hangilerinin seçileceği ise bu durumu ilk fark eden kişiye bağlıdır.

İlkesel olarak, sözlü tarihin olanakları bütün tarihsel alanlar için geçerlidir. Fakat bu olanaklar bazıları için diğerlerine göre daha birincildir. Ayrıca alttan alta daha kişisel, daha toplumsal ve daha demokratik bir tarihe doğru bir akım yaratırlar. Bu yalnızca basılı tarihi etkilemekle kalmaz, tarihin yazım sürecini de etkiler. Tarihçi artık, sosyal antropoloji, lehçe ve edebiyat, siyaset bilimi gibi başka disiplinlerden araştırmacılarla birlikte çalışabilir. Akademisyen artık odasından çıkarak dışarıdaki dünyayla bağlantı kurar. Üst ve alt kurumlar, öğreten ile öğrenen hiyerarşisi kırılarak ortak araştırmalar yürütülebilir. Yaşlılarla gençlerin fikir alışverişinde bulunması ve daha yakın ilişkiler kurması sağlanır. Sözlü tarih klasikleri, hiç

şüphesiz, sınıflandırılamayacak insanlar tarafından yaratılmaya devam edilecek. Fakat tarih yazımında, kitap eleştirmenlerinin pek farkına varmadığı sessiz bir değişim yaşandı. Küçük sözlü tarih grupları daha çok yayın çıkarmaya başladılar. Hiç şüphesiz, biraz daha yorum katmak çoğu için daha iyi olacaktı, genellikle de ayrıntıların çoğunu yalnızca bölgede yaşayanlar anlayabiliyordu. Bu, bir sokağın ve bu sokakta yaşayan ailelerin tarihi olabilir, bir fabrikada çalışan işçilerin ve fabrika sahibinin tarihi olabilir, eski eğlence, eğitim ve ev hizmeti alışkanlıklarına ilişkin anıların derlenmesi olabilir. Bu yerel yayınlar gelecekte kullanılmak üzere yeni tarihsel malzeme topluyorlar, eskiden olsa bu malzeme kaybolup giderdi. Diğer bir deyişle, nehrin suyunu denize dökülmeden evvel topluyorlar. Sözlü kanıtlar aracılığıyla yeniden kazanabilecek olan geçmişin en uzak noktaları, her geçen gün ölümlerle, insafsızca yok olup gidiyor. Fakat tarihin asıl sebebi birkaç yaşlıyı ölümsüz kılmak değildir. Tarih, yaşayanların dünyadaki yerlerini ve rollerini anlama yollarının bir kısmını oluşturur. Sınır işaretleri, manzaralar, otorite ve çatışma örüntüleri: 20. yüzyılda hepsinin ne kadar hassas olduğu görüldü. Tarih, yaşadıkları yerin değişen karakterinin ve işçi ya da ebeveyn olarak yaşadıkları sorunların içine kendi hikâyelerinin nasıl oturtulabileceğini anlamalarına yardımcı olarak, insanlara nerede durduklarını ve nereye gitmeleri gerektiğini görmeleri konusunda yardım edebilir. İngiltere'de yakın dönem tarihinin böylesine popüler olmasının

sebebi işte budur. Bu durum sözlü tarihin toplumsal ve siyasi önemine de işaret ediyor. Sözlü tarih, yalnızca uzmanlar için değil, aynı zamanda üniversite öğrencileri, ilkokul, ortaokul ve lise öğrencileri ile bir topluluğa mensup insanlar için de orijinal projelerini üzerine kurabilecekleri yeni bir temel teşkil eder. Yalnızca kendi tarihlerini öğrenmekle kalmazlar, bunu yazarlar da. Sözlü tarih insanlara tarihlerini kendi sözleriyle geri verir. Ve onlara geçmişi verirken, kendi kuracakları gelecek için de yol gösterir.

EK OKUMALAR VE NOTLAR

Kısaltmalar: Oral History-OH; International Journal of Oral History-IJOH; Life Stories-LS; Oral History Review-OHR; Canadian Oral History Association-COHA; Bulletin of the Society for the Study of Labour History-BSSLH; History Workshop-HW.

Londra dışında yayınlanan eserlerin nerede yayınlandıkları belirtilmiştir.

İleri okumalara yönelik aşağıdaki öneriler ve notlar bölümlerin konu başlıklarına göre düzenlenmiştir.

Genel bir giriş için öncelikli iki klasik kitap vardır: Jan Vansina, *Oral Tradition: a study in historical methodology,* 1965 (düzeltilmiş yeniden basım, *Oral Tradition as History,* 1985) ve George Ewart Evans, *Where Beards Wag All: The Relevance of Oral Tradition,* 1970 - birincisi Afrika'daki saha çalışmasına, ikincisi ise Doğu Anglia'daki saha çalışmasına dayanıyor. Daha yeni bir çalışma olan, Ken Plummer, *Documents of Life: An Introduction to the Problems and Literature of a Humanistic Method,* 1983, sosyal bilimciler için mükemmel bir giriş kitabı. David Henige, *Oral Historiography,* 1982, üçüncü dünyada sözlü geleneklerin derlenmesine güncel bir bakış sunuyor.

Ancak, sözlü tarihin sürmekte olan gelişimi için en önemli kaynaklar dergilerdir: özellikle *Oral History, the journal of the Oral History Society* (Department of Sociology, Essex University, Colchester, England); *International Journal of Oral History* (Meckler Publishing, 11 Ferry Lane West, CT 06880, ABD) ve Oral History Association'ın *Oral History Review* ve *Newsletter*, ABD (PO Box 926, University Station, Lexington, Kentucky 40506, ABD). Kanada, Avustralya, İtalya ve başka ülkelerde pek çok yerel derginin yanı sıra ulusal dergiler de bulunuyor: en iyi bilineni *Foxfire* (Rabun Gap, Georgia 30568). İngiltere'de ve ABD'de, sırasıyla Oral History Society ve Oral History Association'ın arşiv ve proje katalogları da bulunuyor.

Son olarak, üç önemli derleme, makaleleri ve konferans tebliğlerini bir araya getiriyor: Daniel Bertaux (ed.), *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences,* 1981; David K. Dunaway ve Willa K. Baum (ed.), *Oral*

History: an Interdisciplinary Anthology, 1984; ve Paul Thompson (ed.), *Our Common History: The Transformation of Europe,* 1982 (1979 uluslararası sözlü tarih konferansından makaleler).

Başka dillerde mevcut giriş kitaplarından bazıları: Lutz Niethammer (ed.), *Lebenserfahrung und Kollektives Gedächtnis die Praxis der 'Oral History' Herausgegeben,* Frankfurt, 1980; Martin Kohli ve G. Robert (ed.), *Biographie um Soziale Wirklichkeit, neue Beitrage und Forschungsperspektiven,* Stuttgart, 1984; Philippe Joutard, *Ces voix qui nous viennent du passé,* Paris, 1983; B. Bernardi, C. Poni ve A. Triulzi (ed.), *Fonti Orali: Antropologia e Storia,* Milano, 1978 (1976 Bolonya konferansından, İtalyanca, İngilizce ve Fransızca olarak yayınlanmış çalışmalar); Luisa Passerini (ed.), *Storia Orale: vita quotidiana e cultural materiale delle classi subalterne,* Torino, 1978; ve Franco Ferrarotti, *Storia e storie di vita,* Roma, 1981. *Annales* (30, 1, 1980) ve *Cahiers internationaux de sociologie* tarafından Fransızca özel sözlü tarih ve hayat tarihi sayıları yayımlanmıştır

Birinci Bölüm/Tarih ve Topluluklar

İngiltere'deki son gelişmeler için bkz. *Oral History and Community History,* özel sayı, *OH,* 12, 2, ve Rickie Burman, "Participating in the Past? Oral History and Community History in the Work of Manchester Studies," *IJOH,* 5, 2. Tarihin toplumsal amaçları ve manipülasyonu üzerine: David Lowenthal, *The Past is a Foreign Country,* Cambridge, 1985; Eric Hobsbawm ve Terence Ranger ed., *The Invention of Tradition,* Cambridge, 1983; Jean Chesneaux, *Pasts and futures, what is History for?,* 1978.

1. *OH,* 1, 2, s. 9.
2. *OH,* 1, 4, s. 57.

İkinci Bölüm / Tarihçiler ve Sözlü Tarih

Okuma yazma bilmeyen topluluklardaki sözlü tarih çalışmaları için bkz. Vansina, *Oral Tradition*; Henige, *Oral Historiography*; D.F. McCall, *Africa in Time Perspective,* 1964; Joseph C. Miller, ed. *The African Past Speaks: essays on oral tradition and history*, Folkestone, 1980; Walter Ong, *Orality and Literacy,* 1982; John Miles Foley, ed. *Oral Traditional Literature,* Columbus, 1981; D. L. Page, *History and Homeric Iliad,* Berkeley, 1959. Matbaanın ilk dönemlerinde algının değişen karakteri için bkz. Robert Mandrou, *Introduction to Modern France 1500-1640, An Essay in Historical Psychology,* 1975. Tek bir konu, Cévennes'de Fransız devletine Protestan muhalefet üzerine üç yüz yıllık sözlü ve yazılı kaynakların güçlü bir eleştirisi için bkz. Philippe Joutard, *La Légende des Camisards: une sensibilité au passé,* Paris, 1977. Tarihçiler üzerine: J. W. Thompson, *A History of Historical Writing,* New York, 1942.

Yerel tarihin gelişimi için bkz. Raphael Samuel, "Oral History and Local History", *History Workshop*, 1. Toplumsal araştırma yöntemlerinin İngiltere ve Avrupa'da ilk gelişimi için bkz. Anthony Oberschall, *Empirical Social Research in Germany 1848-1914,* 1965; ve Marie Jahoda, Paul Lazarsfeld ve Hans Zeisel, *Marienthal*, çev. 1972, s. 100 vd. İngiltere'deki otobiyografiler için bkz. David Vincent, *Bread, Knowledge and Freedom: a study of nineteenth-century working-class autobiography,* 1981, ve daha eski dini otobiyografiler için bkz. Owen C. Watkins, *The Puritan Experience: studies in spiritual autobiography,* New York, 1972; Almanya'da, Oberschall; Fransa'da, Philippe Lejeune, *Je est un autre: L'autobiographie, de la littérature aux médias,* Paris, 1980.

Halk biliminde buna bağlı gelişmelerin tam bir dökümü için bkz. R. M. Dorson, ed. *Folklore Research Around the World*, Bloomington, 1961; Folke Hedblom, "Methods and Organization of Dialect and Folklore Research in Sweden"; Sean O'Sullivan, "The Work of the Irish Folklore Commision"; Alan Bruford, "The Archive of the School of Scottish Studies"; Stanley Ellis, "An Introduction to the Work of the (Leeds) Institute of Dialect and Folk Life Studies", *OH*, 2, 2 ve 4, 1; ve Roger Abrahams, "Story and History: a folklorist's view", *OHR*, 1981. Sözlü tarih, tarih ve sosyoloji için bkz. Martin Bulmer, "Sociology and History: Some Recent Trends", *Sociology*, 8, 1, s. 137-50, ve Philip Abrams, *Historical Sociology,* 1982, 9. bölüm.

Fransa'da sözlü tarihin kökenleri için bkz. Joutard, *Ces voix*; çeşitli bölgelerdeki sözlü tarih akımını daha kapsamlı bir şekilde ele alan araştırmalar için bkz. Paul Thompson, "Oral History in North America"; Rolf Schuursma, "The Sound Archive of the Film and Science Foundation and the Dutch Radio Organisation"; Paul Thompson, "The Bologna Conference" ve "Oral History in Israel"; Andrew Roberts, "The Use of Oral Sources for African History"; Terence Ranger, "Personal Reminiscence and the Experience of the People in East Central Africa"; Paul Thompson, "The New Oral History in France"; Jorgen Burchardt ve Carl Erick Andresen, "Oral History, People's History and Social Change in Scandinavia"; Paul Thompson, "Oral History in Belgium"; Stephen Thompson ve Yang Li-wen, "Oral History in China" - *OH*, sırasıyla 3, 1; 1, 2; 5, 1; 4, 1; 6, 1; 8, 1; 8, 2; 11, 1; ve 15, 1; Aspasia Camargo, Valentia da Rocha Lima ve Lucia Hippolito, "The life history approach in Latin America", *LS*, 1985; Anna Bravo ve David Ellwood, "Oral history and resistance history in Italy", Sven Lindqvist, "Dig where you stand" ve Paul Thompson, "The humanistic tradition and life histories in Poland", *Our Common History.*

1. Michelet, *Histoire de la Révolution Française,* Paris, 1847, 2, s. 530: "la tradition orale"; Thompson, 2, s. 241.

2. Daha temkinli olsa da benzer bir bakış açısıyla *Oral Tradition as History*, 1986, başlığıyla yeniden basılmıştır.

3. D. T. Niane, ed. *Sundiata: an epic of old Mali,* 1965, s. 1.

4. Haley, "Black History, Oral History and Genealogy", *OHR*, 1973, s. 14-17.

5. Çev. L. Shirley-Price, 1955, s. 34. Meksika'daki İspanyol rahipler üzerine, Georges Baudot, *Utopie et historie au Mexiave*, Paris, 1977.

6. Örneğin, Rahip Edward'ın elimize geçen 164 belgesinden sadece 64'ünün hakiki olduğu kabul edilmektedir: M. T. Clanchy, *From Memory to Written Record: England 1066-1307,* Folkestone, 1979, s. 249.

7. s. 89.

8. *Works,* çev. W. F. Fleming, New York, 1927: V, s. 62, XI, s. 9 ve XVIII, s. 6, 8 ve 15; Thompson, 2, s. 67.

9. James Boswell, *Journal of a Tour to the Hebrides with Samuel Johnson,* Ll. D, 1785, s. 425-6.

10. çev. R. Rawlinson, 1728, s. 276-8.

11. Thompson, 2, s. 67.

12. I, s. 382-4, 418.

13. David Vincent, "The decline of oral tradition in popular culture," R. D. Storch, ed., *Popular Culture and Custom in Nineteenth-century England,* 1982; Marilyn Butler, kişisel bilgi.

14. *From Mouths of Men,* 1976, s. 179; Sir Walter Scott, *Tales of My Landlord,* 1816.

15. Oliver Lawson Dick, ed. *Aubrey's Brief Lives,* 1949, s. xxix.

16. 1968, s. 1 (Hoskins); David G. Hey, *An English Rural Community: Myddle under the Tudors and Stuarts,* Leicester, 1974.

17. James Everett, *Wesleyan Methodism in Manchester and Its Vicinity,* 1, 1827; ve Londra Baptist vaizi Josiah Thompson 1772-84'te erken muhalif cemaatler hakkında tanıklıkları toplamaya başlamış, şimdi Londra'da Dr. Williams kütüphanesinde (bilgi John Walsh'tan alındı); Antoine Court 1730'larda Fransız Protestanları arasındaydı.

18. Smith, *The Working Man's Way in the World, being the Autobiography of a journeyman printer,* 1853; ve Eleanor Eden (ed.), *The Autobiography of a Working Man,* 1862 - canlı ve neredeyse konuşma üslubuyla özellikle dikkat çekicidir. 1890'ların *How I Became a Socialist* dizisi tersine bir inanç değiştirme tanıklığını anlatır. Binin üzerinde 19. yüzyıl yazarını içeren kapsamlı listeler için bkz. John Burnett, David Vincent ve David Mayall (ed.), *The Autobiography of the Working Class: An Annotated Critical Bibliography* I-III, 1750-1945, 1985-7.

19. Oberschall, s. 81. Göhre'nin Carl Fischer ile başlattığı Almanya dizisi *Denkwürdigkeiten und Erinnerungen eines arbeiters,* Leipzig, 1904 - bir tuğla

fabrikası işçisi. Yeni tarzın klasiklerinden biri daha sonra İngilizceye çevrildi: Adelheid Popp, *The Autobiography of a Working Woman,* 1912. Fransa'da işçi otobiyografileri militanlar, 1848 Devrimi ve 1871 Paris Komünü ile başladı fakat bir istisna olarak kaldı, bunun yerine işçi sınıfı deneyimi rüyalar (köylülerin) ve kâbuslar (işçilerin) şeklinde romanlarda ve gazetelerde yansıtılıyordu: Lejeune, *Je est un autre,* s. 251.

20. 1797, s. ii.

21. Eileen Yeo, "Mayhew as a Social Investigation", *The Unknown Mayhew* içinde, E. P. Thompson ve E. Yeo (ed.), s. 54-63.; Henry Mayhew, *London Labour and the London Poor,* 1851.

22. Mary Higgs, *Glimpse into the Abyss;* Jack London, *The People of the Abyss,* 1903; George Orwell, *Down and Out in Paris and London,* 1933; Sherard, s. 41-3; Harold Wright (ed.), *Letters of Stephen Reynolds,* 1923, s. 109, Tom Woolley'e, 25 Ekim 1908, ve *Daily News,* 22 Mayıs 1923. Ayrıca bkz. *Seems So!*'nun açıklayıcı önsözü.

23. *Our Partnership,* 1948, s. 27 ve 158; Margaret Cole, *Beatrice Webb,* 1945, s. 59.

24. *Economic Journal,* xvi, s. 522.

25. Michael Twaddle, "On Ganda historiography", ve Robin Law, "Early Yo-

ruba historiography", *History in Africa,* 1 (1974), s. 85-100, ve 3 (1976), s. 69-89; Charles Morrissey, "Why call it 'Oral History'?", *OHR,* 1980, s. 29 vd; *A Brief Account of the Literary Undertakings of Hubert Howe Bancroft, Historian of the West,* Berkeley, 1946; Willa Baum, "Oral History: a revived tradition at the Bancroft Library", *Pacific North West Quarterly,* Nisan 1967, s. 57-64.

26. s. v, 3, 520.

27. s. iv-vi, 1, 5 ve 11. David Hume ve Edward Gibbon da aynı itinayla çalışmışlardır.

28. H. P. Rickman (ed.), *Meaning in History,* 1961, s. 85-6.

29. çev. G. G. Berry, s. 17.

30. Acton'ın katkıda bulunanlara yazdığı mektup: Fritz Stern, *The Varieties of History,* New York, 1956, s. 147.

31. Langlois ve Seignobos, s. 129, 134, 155, 175, 196; Collingwood, s. 131.

32. *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918,* Oxford, 1954, s. 569-72.

33. Listener, 1 Şubat 1973, s. 148; *English History 1914-45,* Oxford, 1945, s. 609; *Struggle for Mastery,* s. 574.

34. Walter Lowe Clay, *The Prison Chaplain: a Memoir of the Rev. John Clay,* Cambridge, 1861. Chicago hayat hikâyeleri sosyolojisindeki aydınlatıcı tartışmalar için özellikle bkz. James Bennett, *Oral History and Delinquency: the Rhetoric of Criminology,* Chicago, 1982, ve Abrams, *Historical Sociology,* 1982.

35. H. L. Beales ve R. S. Lambert, 1934.

36. B. Malinowski, "Myth in Primitive Psychology", *The Frazer Lectures,* W. R. Dawson (ed.), 1932, s. 97; krş. *Sex and Repression in Savage Society,* 1927, s. 104; Radin, s. viii. Amerikan antropoloji geleneği için bkz. Plummer, *Documents of Life;* Gordon W. Allport, *The Use of Personal Documents in Psychological Science,* New York, 1942; L. Gottshalk, C. Kluckhohn ve R. Angell, *The Use of Personal Documents in History, Antropology, and Sociology,* New York, 1947. Başarılı örnekler arasında Walter Dyck, *Son of Old Man Hat: a Navaho autobiography,* New York, 1938; Sidney Mintz, *Worker in the Cane: a Puerto life history,* New Haven, 1960; Oscar Lewis, *Pedro Martinez: a Mexican peasant and his family,* 1964; Helen Hughes, *The Fantastic Lodge,* 1961 de sayılabilir. Robert Redfield Manuel Gamio'nun yaptığı 76 görüşmeyi tematik bir derleme halinde yayına hazırlamıştır, *The Life Story of the Mexican Immigrant,* 1931. Yönteme İngilizlerin nadir katkıları arasında Geoffrey Gorer'in 1938'de yayınlanan *Himalayan Village: an account of the Lepchas of Sikkim* çalışmasında hayat hikâyelerinin daha yoruma dayalı bir biçimde kullanılması ve Mary F. Smith'in *Karo: a woman of the Muslim Hausa*'daki (1954) eskiden yaşamış olağanüstü bir kadının hayat hikâyesi sayılabilir.

37. s. ix-x. New York'da da *biri* benzer fikirlerle oynuyordu: bkz. Joseph Mitchell'ın *McSorley's Wonderful Saloon*'daki karikatür (1938, s. 68-86): "Profesör Martı'nın "Çağımızın Sözlü Tarihi" başlıklı muazzam projesi, ceketsiz milyonların gayri resmi tarihi, 26 yıl boyunca meyhanelerde içkileri devirip ucuz otellerde sızdıktan sonra tamamlanmamış olan çalışması."

38. *Tianjin Daily,* 28 Nisan ve 20 Haziran 1958.

39. Franco Ferrarotti, *Vita di baracati,* Naples, 1974 ve *Vite di periferia,* Milano, 1981; Alessandro Portelli, *Biografia di una Città,* Torino, 1985; Luisa Passerini, *Torino operaria e fascismo,* Roma, 1984; Nuto Revelli, *Il mondo dei vinti ve L'anello forte,* Torino, 1977 ve 1985.

40. Lutz Niethammer, *'Die Jahre weiss man nicht ...': Lebensgeschichte und Sozial kultur im Ruhrgebiet 1930 bis 1960; 'Hinterher merkt man...'*; ve *'Wir Kriegen jetzt andere Zeiten',* Bonn, 1983-5; Maurice Halbwachs, *Les Cadres sociaux de la mémoire,* Paris, 1925. Fransa'da yerel folklor çalışmaları özellikle Brötanya ve Provans çevresindeki bölgelerde 19. yüzyıl başlarında gelişti; lehçe ve köylü etnolojisi üzerine sistematik ulusal çalışmalar ise 1870'lerden itibaren başladı ve 1937 yılında Paris'te Halk Sanatları ve Gelenekleri Müzesi kuruldu. Sözlü tarihe duyulan yaygın ilgi Alain Prévost'un *Grenadou: paysan français,* Paris, 1966 ile canlandı; kuzeyde Chatres yakınlarındaki kırsal bölgede aile yaşamı, çiftlik işleri ve savaşı anlatan bir hayat hikâyesi çalışması olan bu kitap bant kayıtlarından oluşuyordu ama hepsi yeniden yazılmıştı. Televizyonda yayınlanınca pek çok popüler otobiyografi çalışmasına ilham verdi: 1970'lerde en iyi satan kitaplardan biri olan Pierre Jakez Hélias, *Le cheval d'orgueil,* Paris, 1975 (Brötanya'dan) ve Serge Grafteaux, *Mémé Santerre,* Paris, 1975 (kuzeydeki bir madencinin kızını anla-

tıyor) vb. Geriye dönük görüşmelere dayanarak bir kasabada Alman işgali sırasındaki dayanışmayı anlatan bir belgesel film olan 'Le Chagrin et le Pitié' filminin 1971'de televizyonda yayınlanması da sözlü tarih çalışmalarının başlamasında önemli bir etken olmuştur.

41. s. 12-13.

42. s. 214.

43. *SSRC Newsletter,* 31 Temmuz 1976, s. 6.

44. *From Mouths of Men,* s. 187.

45. Bu bakış açısından, yakın bir döneme ait, daha ılımlı ama yine de sözlü tarihi anlamayan bir eleştiri için bkz. Louise Tilly ve bunun sonucunda "People's History and Social Science History", *IJOH,* 6, 1 üzerine yürütülen tartışmaya bakınız.

46. *OH,* 1, 3, s. 46.

47. s. 142: Marwick daha sonra hiç istemeyerek de olsa yön değiştirmiştir 1981 basımı, s. 141.

48. Sıradan insanların konuşmaya değer oldukları fikrine asabi bir saldırı için bkz. *Quadrant,* Kasım 1979, s. 4-8'de Avustralyalı tarih profesörü P. O'Farrell'in bu kitapla ilgili inceleme yazısı.

Üçüncü Bölüm/Sözlü Tarihin Başardıkları

İktisat tarihi: Elizabeth Roberts, "Working-class standards of living in Barrow and Lancaster, 1890-1914," *Economic History Review,* 1977; Christopher Storm-Clark, "The Miners, 1870-1970: a Test-Case for Oral History", *Victorian Studies,* XV, 1; Allan Nevins, *Ford,* 1954-62; George Ewart Evans, *Where Beards Wag All,* dökümhane, bira fabrikasındaki göçmen işçiler, zanaatkârlar. Balıkçılık için: George Ewart Evans, *The Days That We Have Seen,* 1975; Trevor Lummis, *Occupation and Society: the East Anglian Fishermen 1880-1914,* Cambridge, 1985; Paul Thompson ile Tony Wailey ve Trevor Lummis, *Living the Fishing,* 1983.

Sömürge öncesi Afrika ekonomisi: Robert Harms, *River of Wealth, River of Sorrow: the Central Zaire Basin in the era of the slave and ivory trade, 1500-1891,* New Haven, 1981; Steven Feierman, *The Shambaa Kingdom,* Madison, 1974, 5. bölüm; Roy Willis, *A State in the Making,* Bloomington, 1981; William Beinart, *The Political Economy of Pondoland,* Cambridge, 1982, 5. bölüm.

Tarım üzerine: George Ewart Evans, *The Horse in the Furrow,* 1960, *The Farm and the Village,* 1969 ve *Where Beards Wag All*; David Jenkins, *The Agricultural Community in South West Wales at the turn of the 20th Century,* 1971; Carol Faiers, "Persistence and Change in Farming Methods in a Suffolk Village", *OH,* 4, 2. Ayrıca aşağıdaki kırsal toplumsal tarih çalışmalarına da bakınız.

Girişimci üzerine: Thea Vigne, SSRC Araştırma Raporu, "Middle and Upper

Class Families in the early 20th Century"; Jan ve Ray Pahl, *Managers and Their Wives,* 1971; tek örnekler arasında Nevins, *Ford* ve George Ewart Evans, *From Mouths of Men,* s. 21-30 - Yorkshire'daki bir yün üreticisi üzerine bir çalışma - ve özellikle Carl B. Klockers, *The Professional Fence,* 1975.

Küçük çaplı işadamları üzerine: T. Vigne ve A. Howkins, "The small shop-keeper in industrial and market towns", G. Crossick (ed.), *The Lower Middle Class in Britain 1870-1914,* 1977; Daniel Bertaux, "The bakers of Paris", *Our Common History* içinde, ve Isabelle Bertaux-Wiame ile birlikte, "Artisan Bakery in France: How It Lives and Why It Survives", F. Bechhofer ve B. Elliot (ed.), *The Petite Bourgeoisie* içinde, 1981; Robert Scase ve Robert Goffee, *The Real World of the Small Business Owner,* 1980; John Benson, *The Penny Capitalists: a Study of Nineteenth-Century Working-Class Entrepreneurs,* 1983.

Bilim tarihi: David Edge, *Astronomy Transformed: The Emergence of Radio Astronomy in Britain,* 1977; Saul Benison, *Tom Rivers; Reflections on a Life in Medicine and Science* Cambridge, Massachusetts, 1967; ve Chris Niblett, "Oral testimony and the social history of technology", *OH,* 8, 2.

Din tarihi: Robert Moore, *Pit-men, Preachers and Politics,* 1974; Hugh McLeod, "White Collar Values and the Role of Religion", *The Lower Middle Class in Britain* (bkz. yukarıda) ve "Religion: the oral evidence", *OH,* 14, 1; Robert Towler ve Audrey Chamberlain, "Common Religion", *Sociological Year Book of Religion in Britain,* 6, 1973. Ayrıca folklor konusundaki ikincil kaynaklardan oluşan kapsamlı literatür - bkz. 2. bölümde ve aşağıda atıfta bulunulan kaynaklar.

Emek tarihi: bütünlüklü bir kaynakça için bkz. Robert Turner, "The contribution of oral evidence to labour history", *OH,* 4, 1; yıllık güncelleştirmeler için bkz. *BSSLH.*

İşçi biyografileri: John Saville ve Joyce Bellamy, *Dictionary of Labour Biography,* 1972 yılından; Alice ve Staughton Lynd, *Rank and File: Personal Histories by Working Class Organisers from America,* New York, 1973; Paul Buhle, "Radicalism, the oral history contribution", *IJOH,* 2, 3; People's Autobiography of Hackney, *Working Lives, 1905-45,* 1975; Arthur Randell, *Fenland Railwayman,* 1968; Angus Maclellan, *The Furrow Behind Me,* 1962; Margaret Powell, *Below Stairs,* 1968; ve Angela Hewins, *The Dillen,* 1981.

Sendikalaşma, grevler ve kampanyalar üzerine: Peter Friedlander, *The Emergence of a UAW Local 1936-1939,* Pittsburgh, 1975; Anthony Mason, *The General Strike in the North-East,* 1970, ve Peter Wyncoll ve Hywel Francis, Jeffrey Skelley (ed.), *The General Strike,* 1976; Alun Howkins, "Structural conflict and the farmworker: Norfolk 1990-20", *Journal of Peasant Studies,* 4, 3, 1977, ve *Poor Labouring Men,* 1985; Joanna Bornat, "Home and Work", *Women's History Issue, OH,* 5, 2; Steve Tolliday, "Women and motor trades unions" ve Fred Lindop, "Dockers unofficial militancy, 1945-67", *Labour History Issue, OH,* 11, 2;

Hywel Francis, *Miners against Fascism: Wales and the Spanish Civil War,* 1984; A. Lane ve K. Roberts, *Strike at Pilkingtons,* 1971; R. Hay ve J. McLaughlin, "The Oral History of Upper Clyde Shipbuilders"; Sydney Pollard ve Robert Turner, "Profit-sharing and Autocracy: the case of J. T. and J. Taylor of Butley, Woollen Manufacturers, 1892-1966", *Business History,* 8, 1, Ocak 1976.

İşsizler üzerine: Studs Terkel, *Hard Times,* 1970; Barry Broadfoot, *Ten Lost Years,* Toronto, 1973; Dennis Marsden ve E. Duff, *Workless,* 1973; Ray Broomhill, "Using Oral Sources in writing a social history of the unemployed during the Depression in South Australia", Joan Campbell (ed.), *Oral History 75* içinde, Latrobe, 1975; Wendy Lowenstein, *Weevils in the Flour,* Melbourne, 1978.

Emekçi toplulukları üzerine: Raphael Samuel, "'Quarry Roughs': Life and Labour in Headington Quarry, 1860-1920", *Village Life and Labour,* 1975; Moore, *Pit-men, Preachers and Politics,* ve Robert Waller, *The Dukeries transformed: the social and political development of a twentieth-century coalfield,* Oxford, 1983; Jeremy Brecher, *Brass Valley: the story of working people's lives and struggles in an American industrial region,* Philadelphia, 1982. Balıkçı toplulukları üzerine: Paul Thompson, *Living the Fishing,* 1983 ve Trevor Lummis, *Occupation and Society,* Cambridge, 1985.

Çalışma deneyimi ve sınıf bilinci üzerine: Studs Terkel, *Working,* New York, 1974; Luisa Passerini, *Torino operaia e fascismo,* Roma, 1984 ve "Work ideology and working-class attitudes to Fascism", *Our Common History,* Alessandro Portelli, *Biografia di una Città,* Torino, 1985 ve "The time of my life", *IJOH,* 2, 3; Tamara Hareven, *Amoskeag,* New York, 1978 ve *Family Time and Industrial Time,* Cambridge, 1982; Pierrette Pézerat ve Danièle Poublan, "French telephone operators", *OH,* 13, 1 ve Cristina Borderias, "Idendidad femenina y cambio social en Barcelona entre 1920 y 1980", Mercedes Vilanova ve diğ., *El Poder en la Sociedad,* Barselona, 1986. Balıkçılar üzerine, yukarıdaki Thompson ve Lummis. Paul Thompson, "Playing at skilled men: factory culture and pride in work skills among Coventry car workers," *Social History,* 1988; Frank McKenna, "Victoria Railway Workers", *HW,* 1; Bob Gilding, *The Journeymen Coopers of East London,* 1971; Mavis Waters, "Craft Consciousness in a Government Enterprise: Medway Dockyardmen, 1860-1906", Geoffrey Tyack, "Service on the Clieveden Estate between the Wars", *OH,* 5, 1; Ronald Fraser, *In Search of a Past: the Manor House, Annersfield, 1933-1945,* 1984; Dorothee Wierling, "Women domestic servants in Germany at the turn of the century", *OH,* 10, 2. Alman madenciler için bkz. aşağıda yer alan Niethammer; İngiliz madenciler için bkz. David Douglas, *Pit Life in County Durham,* 1971 ve "The Durham Pitman", R. Samuel (ed.), *Miners, Quarrymen and Saltworkers* içinde, 1977; ve George Ewart Evans, *From Mouths of Men.*

İngiltere'de örgütsüz, sıradan insanların siyaseti üzerine: Jeremy Seabrook,

What went wrong? Working people and the ideals of the labour movement, 1978, ve Paul Thompson, *The Edwardians,* 1975, s. 237 vd.

Siyasi tarih: Çin devrimleri üzerine, William Hinton, *Fanshen: a documentary of revolution in a Chinese village,* 1966 ve *Shenfan: the continuing revolution in a Chinese village,* 1983; Meksika Devrimi üzerine, Oscar Lewis, *Pedro Martinez,* 1964, ve Eugenia Meyer'in öncülüğündeki Meksika ulusal sözlü tarih programının çalışmaları.

1930'lardan 1950'lere kadar Avrupa faşizmi ve komünizm üzerine: Ronald Fraser, *Blood of Spain: the experience of Civil War, 1936-9,* 1979, ve *In Hiding: the life of Manuel Cortes,* 1972; Jerome Mintz, *The Anarchists of Casa Viejas,* Chicago, 1982; Hywel Francis, "Welsh Miners and the Spanish Civil War", *Journal of Contemporary History,* 53, 3, 1970; Lena Inowlocki, "Denying the past: right wing extremist youth in West Germany", *LS,* 1985; Cristina Borderias ve Mercedes Vilanova, "Catalian miners and fishermen, 1931-9", Marjan Swegman, "Women in resistance organisations in the Netherlands", Anna Bravo ile David Ellwood'un ve Lutz Niethammer'in makaleleri, *Our Common History* içinde; Luisa Passerini, yukarıda, Lutz Niethammer ve diğ. Ruhr'a ilişkin üçleme, *'Die Jahre weiss man nicht...',* Bonn, 1983-5; Lothar Steinbach, *Ein Volk, Ein Reich, Ein Glaube?,* Bonn, 1983; H. R. Kedward, *Resistance in Vichy France,* Oxford, 1978.

Yahudi katliamı üzerine: Anna Bravo ve Daniele Jalla, *La Vita Offesa,* Milan, 1986; Elmer Luchterhand, "Knowing and not knowing: involvement in Nazi genocide", *Our Common History* içinde; Anna Bravo, "Italian women in the Nazi camps-aspects of identity in their accounts", *OH,* 13, 1, ve Shawl Esh, *Yad Washem Studies on the European Jewry Catastrophe and Resistance,* Kudüs, 1960; Anna Maria Bruzzone ve L. B. Rolfi, *Le donne di Ravensbruck,* Torino, 1978; Claudine Vegh, *I Didn't Say Goodbye,* 1984. Hiroşima'da hayatta kalanlar üzerine: R. J. lipton, *Death in Life,* New York, 1968.

Siyasi belgeseller: William Manchester, *The Death of a President,* 1967; W. H. Van Voris, *Violence in Ulster: an Oral Documentary,* Amherst, 1975. Siyasi biyografi: Thomas Harry Williams, *Huey Long,* 1969; Dean Albertson, *Roosevelt's Farmer: Claude R. Wickard in the New Deal,* New York, 1961; Merle Miller, *Plain Speaking: an oral biography of Harry S. Truman,* 1974; Valentina da Rocha Lima, *Getulio: una historia oral,* Rio de Janerio, 1986; John Toland, *Adolf Hitler,* New York, 1976; Bernard Donoughue ve George Jones, *Herbert Morrison: Portrait of a Politician,* 1973.

Askeri tarih üzerine: Mary P. Motley, *The Invisible Soldier: the experience of a Black soldier, World War II,* Detroit, 1975; General James Collins, Oscar Fitzgerald, Albay Robert Zimmerman ve Benis Frank, "Taped Interview and the Documentation of Viet Nam Combat Operations", *OHR,* 1974; Lyn Macdonald, *Somme,* 1983; Alexander McKee, *Dresden 1945, The Devil's Tinderbox,* 1982.

Londra'daki İmparatorluk Savaş Müzesi'nde ve Ulusal Denizcilik Müzesi'nde ve Sunderland Polytechnic'te özel araştırma arşivleri var.

Sömürgecilik tarihi: Charles Allen, *Plain Tales from the Raj,* 1975 ve *Tales from the Dark Continent,* 1979; *Cambridge South Asian Archive,* 1973; J. J. Tawney, "The Oral History programme of the Oxford Colonial Records Project", *OH,* 1, 3.

Sömürge ülkelerinde hayat hikâyeleri: James Freeman, *Untouchable,* 1979; A. M. Kiki, *Kiki: 10.000 years in a lifetime,* 1968; Mary Smith, *Baba of Karo,* 1954; Edward Winter, *Beyond the Mountains of the Moon: the lives of four Africans,* 1959.

Afrika tarihi: kısa kaynakça özetleri için bkz. A. D. Roberts, "The use of oral sources for African history", ve Terence Ranger, "Personal reminiscence and the experience of the people in East Central Africa", *OH,* 4, 1 ve 6, 1; daha geniş olarak Vansina ve Henige, ve derlenmiş makaleler, Joseph Miller (ed.), *The african Past Speaks,* Folkestone, 1980. Bethwell Ogot, *History of the Southern Luo,* Nairobi, 1967, sömürge dönemi öncesi tarihin öncü çalışmalarından biridir. Daha sonra, David W. Cohen, *Womunafu's Bonafu,* Princeton, 1970 ve *The Historical Tradition of the Busoga,* Oxford, 1972; Andrew Roberts, *A History of Bemba,* Madison, 1973; Steven Feierman, *The Shambaa Kingdom,* Madison, 1974; John Lamphear, *The Traditional History of the Jie of Uganda,* Oxford, 1976; Joseph Miller, "The dynamics of oral tradition in Africa", Bernardi, *Fonti orali* içinde; Roy Willis, *a State in the Making: Myth, History and Social Transformation in Precolonial Ufipa,* Bloomington, 1981; ve Paul Irwin, *Liptako Speaks: History from Oral Tradition in Africa,* Princeton, 1981.

Daha yakın döneme ait toplumsal tarih ve siyasi mücadeleler için bkz. Don Barnett ve Karari Njama, *Mau Mau from Within,* 1966; Terence Ranger, *Peasant Consciousness and Guerilla Resistance in Zimbabwe,* 1985; William Beinart, *The Political Economy of Pondoland,* Cambridge, 1982; ve Belinda Bozzoli (ed.), *Town and Countryside in the Transvaal,* Johannesburg, 1983.

Toplumsal tarih: genel, Paul Thompson, *The Edwardians: the Remaking of British Society,* 1975.

Kırsal toplumsal tarih ve topluluk çalışmaları -İngiltere'nin güneyi ve doğusu: George Ewart Evans, *Ask the Fellows who Cut the Hay,* 1956, *Where Beards Wag All, The Days That We Have Seen,* 1975; Ronald Blythe, *Akenfield: Portrait of an English Village,* 1969; Raphael Samuel, "Quarry Roughs", *Village Life and Labour* içinde, yukarıda; Mary Chamberlain, *Fenwomen,* 1975; Michael Winstanley, *Life in Kent at the turn of the century,* Folkestone, 1978. Batı, İskoçya ve İrlanda üzerine: C. M. Arensberg ve S. T. Kimball, *Family and Community in Ireland,* Cambridge, Massachusetts, 1940 ve bir eleştirel yeniden çalışma, Hugh Brody, *Inishkillane,* 1973; W. M. Williams, *The Sociology of an English Village: Gosforth,* 1956 ve *A West Country Village: Ashworthy,* 1963; James Littlejohn, *Westrigg,*

1963; Ian Carter, *Farm life in north-east Scotland, 1840-1914,* 1979; Paul Thompson, *Living the Fishing,* 1983; Eric Cregeen, "Oral Sources for the Social History of the Scottish Highlands and Islands" ve "Oral Tradition and Agrarian History in the West Highlands", *OH*, 2, 2, ve 2, 1; David Jenkins, *The Agricultural community in the South West Wales*, yukarıda; I. Emmett, *A North Wales Village,* 1964; A. D. Rees, *Life in a Welsh Countryside,* Cardiff, 1950; R. Frankenberg, *Village on the Border,* 1957.

Avrupa köylüleri üzerine: Brötanya için bkz. Fanch Elégoët, Norveç çiftlik işçileri ve çiftçi kanları için bkz. Dagfinn Slettan, Birinci Dünya Savaşı'nda İtalyan köylü kadınları için bkz. Anna Bravo, Alman köy evleri için bkz. Gerhard Wilke, *Our Common History*; Ronald Fraser, *el Pueblo, a mountain village on the Costa del Sol,* 1973; Anna Bravo, "Solidarity and loneliness: Piedmontese peasant women at the turn of the century", *IJOH*, 3, 2; Nuto Revelli, *Il Mondo dei vinti,* Torino, 1977 ve *L'anello duro,* Torino, 1985; Alain Prévost, *Grenadou: paysan français,* Paris, 1966; Serge Grafteaux, *Mémé Santerre,* Paris, 1975; ve Pierre Jakez Hélias, *Le cheval d'orgueil,* Paris, 1975 (*The Horse of Pride,* New Haven, 1978).

Üçüncü dünya ülkelerindeki ve Kuzey ve Güney Amerika'daki köylüler için bkz. Afrika ile ilgili yukarıda yer alan notlar ve Latin Amerika için bkz. Aspasia Camargo, *LS*, 1985; Amerikan antropolojik hayat hikâyeleri, 2. bölüm, 36. dipnot; siyahların tarihi için bkz. aşağıdaki notlar.

Kentte toplumsal tarih ve topluluk çalışmaları -şehir ve mahalleler: Studs Terkel, *Division Street: America,* New York, 1967; Jerry White, aşağıda; kısmen otobiyografi, Robert Roberts, *The Classic Slum*, Manchester, 1971; Paul Thompson, "Voices from Within," Michael Wolff ve H. J. Dyos, ed., *The Victorian City*, 1973; People's Autobiography of Hackney Series (*Working Lives*, 1975, *The Island*, 1979, vb) Centreprise, 136 Kingland High St., London E8'den; David Russell ve George Walker, *Trafford Park,* 1979, Manchester Studies, Manchester Polytechnic'ten.

Küçük kasabalar: Melvyn Bragg, *Speak for England,* 1976; Raphael Samuel, "Oral history and Local History," *History Workshop,* 1; Margaret Stacey, *Tradition and Change: A Study of Banbury,* 1960; Angela Hewins, *The Dillen*, 1981; Jeremy Seabrook, *City Close-up,* 1971; Robert ve Helen Lynd, *Middletown, 1929, Middletown in Transition, 1937,* ve Theodore Caplow, Reuben Hill, ve diğ. *Middletown Families: fifty years of change and continuity,* Minneapolis, 1982; Tamara Hareven ve Randolph Langenbach, *Amoskeag: Life and Work in an American Factory City in New England,* 1979. Kentlerdeki toplulukları konu alan pek çok sosyolojik çalışma sözlü tarihten de yararlanır, örneğin C. Rosser ve C. C. Harris, *The Family and Social Change: A Study of Family and Kinship in a South Wales Town,* 1965.

Mimari, mekân ve topluluk üzerine: Jerry White, *Rotschild Buildings: Life in*

an East End Tenement Block 1887-1920, 1980; ve *The Worst Street in North London,* 1986; Henry Glassie, *Passing the Time in Ballymenone: culture and history of an Ulster Community,* Philadelphia, 1983; ve "City Space and Order", *OH* özel sayı, 14, 2; Jerry White, "Campbell Bunk", *HW,* 8 (1979).

Kültürel tarih--eğitim ve dil: Richard Hoggart, *The Uses of Literacy,* 1957: Brian Jackson ve Dennis Marsden, *Education and the Working Class,* 1962; John Dillard, *Black English,* New York, 1973; Stanley Ellis, "The Survey of English Dialects and Social History," *OH,* 2, 2, s. 37-43; *Language and Class Workshop: Lore and Language,* Sheffield Üniversitesi'nin İngiliz Gelenekleri ve İngiliz Dili Kültür Merkezi'nin dergisi; Bruce Rosenberg, *The Art of the Folk Preacher,* 1970; Iona ve Peter Opie, *The Lore and Language of School Children,* 1959. Kent folkloru: Roger Abrahams, *Deep Down in the Jungle,* Chicago, 1970; kırsal kesim: George Ewart Evans ve George Thomson, *The Leaping Hare,* 1972; Eliot Wigginton (ed.), *Foxfire One, Two,* vb., New York, 1972-.

Müzik ve şarkılar: Brian Jackson ve Dennis Marsden, *Working Class Community,* 1971 -bandolar; A. L. Lloyd, *Folk Song in England,* 1967; David Buchan, *The Ballad and the Folk,* 1972; Lawrence Levine, *Black Culture and Black Consciousness,* New York, 1977; Edward Ives, *Joe Scott,* Urbana, 1978; Roy Palmer'ın Arthur Lane ile ilgili çalışması ve George Dunn, *OH,* 8, 2, ve 11, 1-2; Robin Morton'un Fermanagh'ın John Maguire'ı ile ilgili çalışması, *Come Day, Go Day, God Send Sunday,* 1973; Gareth Stedman-Jones, "Working-Class Culture and Working Class Politics in London, 1870-1900", *Journal of Social History,* 7, 4, 1974; Alun Howkins, "The Voice of the People: the Social Meaning and Context of Country Songs" ve Elizabeth Bird, "Jazz Bands of North East England: the evolution of a working-class cultural activity", *OH,* 3, 1 ve 4, 2; William J. Schafer, *Brass Bands and New Orleans Jazz,* Baton Rouge, 1977; Vivian Perlis, *Charles Ives Remembered,* New Haven, 1974; Daniele Jalla, *La Musica: storia di una banda dei suoi musicanti: Piossasco1848-1980,* Torino, 1980.

Başka eğlenceler: Sally Alexander, *St Giles Fair 1830-1914,* Tarih Çalışma Grubu'nun 2. kitapçığı, 1970; Michael Winstanley, "The Rural Publican and his Business in East Kent before 1914", Harry Goldman, "Worker's Theatre to Broadway Hit", ve Bob Dickinson, "Lancashire music Halls" (*OH,* 4, 2; 10, 1; ve 11, 1); Mike Steen, *Hollywood Speaks,* New York, 1974; Lawrence S. Ritter, *The Glory of their Times: the Story of the Early Days of Baseball,* New York, 1966; Gerald Sider, 2 "The ties that bind", *Social History,* 5, 1980.

Aile tarihi: Tamara Hareven, *Family Time and Industrial Time,* 1982; Elizabeth Roberts, *A Woman's Place: an oral history of working-class women, 1890-1940,* Oxford, 1984; Thompson, *Edwardians;* Daniele Jalla, "The Working-class family in Turin", *Our Common History* içinde; aile sayısı, *Fonti orali,* sonbahar 1982; E. Le Roy Ladurie, *Montaillou,* Paris, 1975 (çev. 1978).

Çocukluk üzerine: Thea Thompson, *Edwardian Childhoods,* 1981 ve (ed.) *OH,* 3, 2, *Family History Issue*: Thea Vigne, "Parents and children, 1890-1918: Distance and Dependence" ve Elizabeth Roberts, "Learning and Living: Socialisation outside School"; Jeremy Seabrook, *Working-class Childhood,* 1982. Gençlik üzerine: Stephen Humphries, *Hooligans or Rebels?*, Oxford, 1981; Paul Thompson, "The War with Adults", Derek Thompson, "Courtship and Marriage in Preston between the Wars" ve Stephen Caunce, "East Riding Hiring Fairs", *Family History Issue.* Evlilik, cinsellik ve doğum kontrolü üzerine: Diana Gittins, "Married Life and Birth control between the Wars", *Family History Issue* ve *OH*, 5, 2, ve *Fair Sex: family size and structure 1900-39,* 1982; John R. Gillis, *For Better, For Worse: British marriages 1600 to the present,* Oxford, 1985; T. C. Smout, "Aspects of Sexual behaviour in 19th Century Scotland", Maclaren, *Social Class in Scotland* içinde; K. H. Connell, *Irish Peasant Society*; Martine Segalen, *Love and Power in the Peasant Family,* Oxford, 1983.

Antropoloji alanından: Oscar Lewis, *The Children of Sanchez,* New York, 1961. Sosyoloji alanından, yukarıdaki topluluk çalışmalarına ek olarak P. Townsend, *The Family Life of Old People,* 1957, ve Lee Rainwater, *And the Poor Get Children,* 1960, ve *Family Design,* Chicago, 1965; Mirra Komarovsky, *Blue Collar Marriage,* New York, 1962; ayrıca Jeremy Seabrook, *The Unprivileged,* 1967.

Kadın tarihi üzerine: Chamberlain, *Fenwomen*; Roberts, *A Woman's Place: an oral history of working-class women;* Sheila Rowbotham ve Jean McCrindle, *Dutiful Daughters,* 1977; Jill Liddington ve Jill Norris, *One Hand Tied Behind Us,* 1978; Catherine Hall, Sandra Taylor, Joanna Bornat, Elizabeth Roberts ve Jill Liddington'ın Birmingham, Nottingham, Yorkshire ve Lancashire'da evde ve işte çalışan işçi kadınları konu alan makalelerini de içeren *Women's History Issue, OH,* 5, 2; Angela John'un kadın maden işçileri, Rickie Burman'ın evli Yahudi kadınlar ve Dorothee Wierling'in Alman hizmetçiler üzerine yazdığı makaleleri de içeren ikinci *Women's History Issue,* 10, 2; Leonore Davidoff ve Belinda Westover (ed.), Our Work, Our Lives, Our Words: Women's History and Women's Work, 1986; Amrit Wilson, *Finding a Voice,* aşağıdaki notlar; Paul Thompson, "Women in the Fishing: the roots of power between the sexes", *Comparative Studies in Society and History,* 27 (1985), 1; Sherna Gluck, "Interlude or change: women and the World War II experience", *IJOH*, 3, 2, ve *From Parlor to Prison: Five American Suffragettes Talk about Their Lives,* New York, 1976; Gwendolyn Safier, *Contemporary American Leaders in Nursing: an oral history,* New York, 1977; Regina Markell Morantz ve diğ., *In Her Own Words: oral histories of women physicians,* New Haven, 1982; "Women's history and oral history", *Frontiers*, II, 2 (1977); Jan Carter, *Nothing to Spare: Recollections of Australian Pioneering Women,* Melbourne, 1981; Anna Bravo, "Solidarity and loneliness; Piedmontese peasant women", *IJOH*, 3, 2, ve "Italian women in the

Nazi camps", *OH*, 13, 1; Bravo, "Italian peasant women and the First World War", Nelleke Bakker'ın Amsterdamlı dikişçi kadınları konu alan çalışması, vb., *Our Common History* içinde; Nuto Revelli, *L'Anello duro,* 1985; *Fonti orali,* kadın tarihi sayısı, sonbahar 1981.

Suç oranı yüksek ve topluma aykırı kültürler üzerine: James Bennett, *Oral History and Delinquency,* Chicago, 1982 ve Chicago ile ilgili başka çalışmalar, 2. bölümün notları, yukarıda; Helen Hughes, *The Fantastic Lodge: the autobiography of a girl drug addict,* 1961; R. Bogdan, *Being Different,* 1974; Tony Parker ve Robert Allerton, *The Courage of His Convictions,* 1962, Tony Parker, *The Unknown Citizen,* 1963, ve *The Twisting Lane,* 1969; Walter Probyn, *Angel Face: the making of a criminal,* 1977; Raphael Samuel, *East End Underworld: Chapters in the Life of Arthur Harding,* 1981; Steve Humphries, *Hooligans or Rebels?*; Jerry White, "Police and people in London", *OH*, 11, 2.

Azınlıklar-Amerikan kızılderilileri. Paul Radin, *Crashing Thunder,* 1926; Leo Simmons, *Sun Chief,* New Haven, 1942; Nancy O. Lurie, *Mountain Wolf Woman: the Autobiography of a Winnebago Indian,* Ann Arbor, 1961; Frank Waters, *Book of the Hopi,* 1963; J. H. Cash ve H. T. Hoover (ed.), *To Be an Indian,* New York, 1971; Howard ve Frances Morphy, "The "myths" of Ngalakan history: ideology and images of the past in Northern Australia", *Man*, 19 (1984), 1.

Çinliler ve Japonlar: Victor G. ve Brett de Barry Nee, *Longtime Californ': a documentary Study of an American Chinatown,* New York, 1973; Diana Marlatt, *Steveston Recollected,* Victoria B. C., 1975.

Yahudi tarihi: Sydelle Kramer ve Jenny Masur, *Jewish Grandmothers,* Boston, 1976; William J. Fishman, *East End Jewish Radicals, 1875-1914,* 1975; Bill Williams, "The Jewish immigrant in Manchester", ve Rickie Burman, "The Jewish Woman as breadwinner", *OH*, 7, 1 ve 10, 2; Jerry White, *Rotschild Buildings,* 1980.

Göç üzerine: Isabelle Bertaux-Wiame, "The life history approach to the study of internal migration", *Our Common History* içinde; Edward Orser, "Racial change in retrospect", *IJOH*, 5, 1; Jane Synge, "Immigrant communities in early twentieth-century Hamilton, Canada", Gina Harkell, "The migration of mining families to the Kent coalfield", ve Margaret Mackay, "Tiree emigrant communities in Ontario, Canada", *OH*, 4, 2; 6, 1; ve 9, 2; Wendy Lowenstein, *The Immigrants,* Melbourne, 1978; Joan Morrison ve Charlotte Zabusky, *American Mosaic,* New York, 1980.

Siyahların tarihi-kent: Paul Bullock, *Watts, the Aftermath,* New York, 1969; Alex Haley, *Autobiography of Malcolm X,* New York, 1965. Kırsal kesim: *These Are Our Lives,* Federal Writers Project, s. 59; Theodore Rosengarten, *All God's Dangers: The Life of Nate Shaw,* New York, 1974; William Montell, *The Saga of Coe Ridge,* Knoxville, Tennessee, 1970; Lawrence Goodwin, "Populist Dreams and Negro Rights: East Texas as a Case Srudy", *American Historical Review,* 76,

1, 1971; Scott Ellsworth, *Death in a Promised Land: The Tulsa race Riot of 1921,* Baton Rouge, 1982; *Southern Exposure,* özel sayı "Voices of Southern Struggle", 1, 3-4, Kış 1974; George Rawick, *From Sundown to Sunup, The Making of the Black Community and the American Slave-A Composite Biography,* Westport, Connecticut, 1972. Kölelerin anlattıkları hikâyelerden seçilmiş parçalar daha önce B. A. Botkin, *Lay My Burden Down,* Chicago, 1945'te yayınlanmıştı; daha yeni bir kullanım için bkz. Eugene Genovese, *Roll, Jordon Roll: the World the Slaves Made,* 1974. Sosyoloji alanından: özellikle Charles S. Johnson, *Shadow of the Plantation,* Chicago, 1934; John Dollard, *Caste and Class in a Southern Town,* New Haven, 1937; John K. Morland, *Millways of Kent,* Chapel Hill, 1958, ve Hylan Lewis, *Blackways of Kent,* Chapel Hill, 1955. İngiltere için bkz. Amrit Wilson, *Finding a Voice: Asian Women in Britain,* 1978; ve *Black History Issue, OH,* 8, 1-Harry Goulbourne, "Oral history and black labour"' Elizabeth Thomas-Hope, "West Indian Migration to Britain", Pnina Werbner, "A Community of Suffering", ve Brixton'ı konu alan çalışmasıyla Donald Hinds.

1. George Ewart Evans, *The Days That We Have Seen,* s. 24.
2. "The Miners, the relevance of oral evidence", *OH,* 1, 4, s. 74.
3. s. xxxii-xxxviii.
4. Donoughue, *OH,* 2, 1, s. 83-4.
5. s. 4.
6. s. 127, 144, 201.

Dördüncü Bölüm/Kanıtlar

Bellek üzerine: özellikle F. C. Bartlett, *Remembering,* Cambridge, 1932; Ian Hunter, *Memory,* 1957, gözden geçirilmiş yeni basım 1964; Roberta L. Klatsky, *Human Memory,* San Francisco, 1975.

Algılamadaki tarihsel değişimler üzerine: Mandrou, *Introduction to Modern France;* ayrıca genel anlamda Vansina, yukarıdaki hem orijinal hem de gözden geçirilmiş basım. Gerontoloji: A. T. Welford, *Ageing and Human Skill,* 1958; B. L. Neugarten (ed.), *Middle Age and Ageing,* 1968. Görüşme yöntemleri ve sosyolojik yöntemler üzerine: Herbert H. Hyman, *Interviewing in Social Research,* Chicago, 1954; W. V. D. Bingham ve B. V. Moore, *How to Interview,* 1931, gözden geçirilmiş yeni basım, New York, 1959; Norman Denzin (ed.), *Sociological Methods,* Berkeley, 1970; Barney G. Glaser ve Anselm L. Strauss, *The Discovery of Grounded Theory,* Chicago, 1967. Belleğin doğruluğunun tutarlılığı üzerine, notlarda atıfta bulunulan çalışmalara ek olarak, Alan Baddeley, Diana Gittins ve Colin Hindley, Louis Moss ve Harvey Goldstein (ed.), *The Recall method in Social Surveys içinde,* 1979.

Belleği, kavramları, biçimi ve dili şekillendirmede iç biliç ve kimliğin -'öznellik'- ve karşılıklı etkileşimin etkisi için özellikle bkz. Ronald Fraser, *In Search of a Past,* 1984; Elliot Mishler, *Research Interviewing: Context and Narrative,* Cambridge, Mas., 1986; Luisa Passerini, *Torino oparaia e fascismo,* 1984; Luisa Passerini ve Isabelle Bertaux-Wiame, *Our Common History* içinde; Anna Bravo, "Italian Women in the Nazi camps", *OH,* 13, 1; Alessandro Portelli, "The peculiarities of oral history", *HW,* 12 ve "Functions of time in oral history", ve Louise Tilly'ye yanıt, *IJOH,* 2, 3, ve 6, 1.

1. *OH,* 1, 4, s. 93.

2. s. 133-7.

3. D. Read, *Documents from Edwardian England,* 1973, s. 305-7; Robert Blake, *The Unknown Prime Minister, the Life and Times of Bonar Law,* 1995, s. 130.

4. "Populist Dreams", *American Historical Review,* 76, yukarıda; krş. Mason, *General Strike...,* s. 70, 101.

5. *OH,* 1, 3, s. 35, 46.

6. Çev. 1952, s. 37; Jack Douglas, *The Social Meanings of Suicide,* Princeton, 1967.

7. İngiltere ve Galler'de yapılan 1911 nüfus sayımı, Cilt XIII, "Fertility and Marriage", s. xv.

8. Frances Widdowson, "Elementary Teacher Training and the Middle Class Girl", Susan Miller, "The Happy Coincidence: rural poverty and the labour migration scheme of 1835-7" ve Eve Hostetler, "Cottage Economy", Essex Üniversitesi yüksek lisans tezleri ve sözlü tarih projeleri, 1976; Gudie Lawaetz, "History on Film", *History Workshop,* 2, s. 124, krş. s. 137; Royden Harrison, *Times Higher Education Supplement,* 23 Temmuz 1976.

9. R. H. S. Crossman, *Listener,* 1 Tubat 1973, s. 148; *From Mouths of Men,* s. 174-5.

10. Bkz. Alessandro Portelli, "Oral history, the law and the making of history", *HW,* 20, s. 5-25, İtalyan Kızıl Tugaylar'ın Aldo Moro davası üzerine.

11. Hunter, s. 175.

12. Yeniden kayıt, örneğin 1951'de School of Scottish Studies'de çalışan Alan Lomax tarafından kaydedilen Calum Johnston, *Tocher,* 13, s. 166 ve kendi araştırmamız için bkz. 293, s. 1-8, 1971; Thea Vigne, Open University ders D 301 için gerçekleştirilen yeniden görüşmelerin analizi, Notes for Television Programmes (8 ve 9), s. 19-23; ve *OH,* 1, 4, s. 14-17.

13. H. P. Bahrick, P. O. Bahrick ve R. P. Wittlinger, "Fifty Years of Memory for Names and Faces", *Journal of Experimental Psychology* (104, 1), Mart 1975.

14. Jenkins, *The Agricultural Community in South West Wales,* s. 5; Hunter, s. 161.

15. Bartlett, s. 204.

16. 1, s. 446-7.

17. Hunter, s. 227; Welford, s. 233.

18. Plummer, s. 103.

19. Mishler, s. 18-19; Hyman, s. 115.

20. Hyman, s. 159-61.

21. Vansina, s. 93.

22. Denzin, s. 199-203.

23. Carol Faiers, "Persistance and change in a Suffolk village", Essex Üniversitesi Sosyoloji lisans projesi, 1976, s. 36.

24. *OH,* 4, 1, s. 47.

25. "Implications of Oracy: an Anthropological View", *OH,* 3, 1, s. 41-9.

26. Denzin, s. 324; Hyman, s. 234, 238-42.

27. s. 459, 467.

28. Butler ve Stokes, s. 273; Charles More, *Skill and the English Working Class 1870-1914,* 1980, s. 58-61, 66-7, 70-1.

29. s. 190-2.

30. Neugarten, s. 173-7.

31. Herbert Blummer, *Critiques of Research in the Social Sciences: I: An Appraisal of Thomas and Znaniecki's The Polish Peasant in Europe and America* (New York, 1939), gözden geçirilmiş yeni basıma önsöz, New Brunswick, 1979, s. xxxiv; Yves Lequin ve J. Metral, "Une mémoire collective: les métalurgistes retraités de Givors", *Annales,* 35, 1.

32. Yayınlanmamış görüşme, Paul Thompson ve Thea Vigne, 908, s. 10-16: krş. *OH,* 1, 4, s. 31.

33. Mason ve Skelley, Genel Grev üzerine; Yad Washem üzerine, *OH,* 5, 1, s. 37-9.

34. Raphael Samuel, HW, 1, s. 202 ve *Miners, Quarrymen and Saltworkers,* 1977, s. 4.

35. Friedlander, *Emergence of a UAW Local,* s. xxx.

36. *OH,* 1, 4, s. 116-20; Munson, *Contemporary Review* içinde, 1975-6, s. 107-8.

37. *OH,* 1, 3, s. 39; *OH,* 2, 1, s. 84.

38. *Speak for England,* s. 7.

39. s. 5.

40. *Ford,* 1, s. 267-8, 389-93.

41. *Biografia di una Città: storia e racconto: terni 1830-1985,* Torino, 1985, s. 261, 307-8; *IJOH,* 2, 3, s. 172, 175; ve *HW,* 12, s. 100; krş. Vansina (1985), s. 6.

42. Roy Hay, "Use and Abuse of Oral Evidence," yayımlanmamış makale.

43. *HW,* 12, s. 100.

44. John Berger, *Pig Earth,* 1985, s. 9.

45. Vansina (1985), s. 21, 68-9.

46. Pierre Gaudin ve Claire Reverchon, "Le sens du tragique dans la mémoire historique", Aix 1982 Uluslararası Sözlü Tarih Konferansı'na ait makaleler, s. 89-98; Françoise Zonabend, *La Mémoire Longue,* Paris, 1980, s. 107-11, 299-304.

47. *OH,* 5, 1, s. 23.

48. Vansina (1985), s. 56, 103; Paul Irwin, *Liptako Speaks,* 1981; Henige, s. 72-3; Howard ve Frances Morphy, "The 'myths' of Ngalakan history", *Man,* 19, 3 (1984), s. 459-78.

49. Steven Feierman, *The Shambaa Kingdom,* 1974, s. 15; Anna Bravo ve Daniele Jalla, *'La Vita Offesa,* Milan, 1986, s. 63; Passerini, *Our Common History* içinde, s. 61; Joutard, *Ces voix,* s. 235; Lucien Aschieri, *Le passé recomposé: Mémoire d'une communauté Provençale,* Marsilya, 1985.

50. Carolyn Steedman, *Landscape for a Good Woman,* 1986, s. 39; Vansina, *OH,* 5, 1, s. 22-3; Ronald J. Grele, *Envelopes of Sound,* Chicago, 1975, s. 57-61.

51. F. A. Salome, "The methodological significance of the lying informant", *Anthropological Quarterly,* 50 (1977), s. 117-24; Vansina (1985), s. 8; Frank Coffield, P. Robinson ve J. Sarsby, *A Cycle of Deprivation? A case study of four families,* 1980, s. 13-14, 33.

52. Jack Goody, *Literacy in Traditional Societies,* Cambridge, 1968, s. 27-68; Vansina, (1985), s. xii, 92, 94, 120-3, 162-5.

53. Jerome Mintz, *The Anarchists of Casa Viejas,* Chicago, 1982, s. xi, 271; Eric Hobsbawm, *Primitive Rebels,* 1959, s. 90.

54. James W. Wilkie, "Alternative views in History: Historical statistics and oral history", Richard E. Greenleaf ve Michael C. Meyer (ed.), *Research in Mexican History* içinde, Lincoln, Nebraska, 1973, s. 54; Vansina, Joseph Miller (ed.), *The African Past Speaks,* Folkestone, 1980, s. 276.

Beşinci Bölüm/Bellek ve Benlik

Psikanaliz ve bellek üzerine, bkz. 4. bölümde "öznellik" ile ilgili öneriler; Freud'un makaleleri "Rüyaların Yorumu" (1900), "Şakalar ve Bilinçaltıyla İlişkileri" (1905) ve "Ego ve Id" (1923), *Complete Psychological Works,* 1953-IV-V, VIII ve XIX; Juliet Mitchell, *Psychoanalysis and Feminism,* 1974; Nancy Chodorow, *The*

Reproduction of Mothering, Berkeley, 1978; Gill Gorell Barnes, "Systems theory and family therapy", M. Rutter ve L. Herzov (ed.), *Modern Child Psychiatry* içinde, 1985, s. 216-29; Jeremy Holmes, "Family and individual therapy: comparisons and contrasts", *British Journal of Psychiatry,* 47 (1985), 668-76

Anı terapisi üzerine, aşağıdaki makalelere ek olarak, *Recall-A handbook,* Help the Aged, 1986; Jane Lawrence ve Jane Mace, *Remembering in Groups,* Exploring Living Memory, 1987; Andrew Norris, *Reminiscence with Elderly People,* 1986; Peter Coleman *Elderly People and the Reminiscence Process,* 1986; ve M. Kaminisky (ed.), *The Uses of Reminiscence: New Ways of Working with Older Adults,* New York, 1984-iki sayının bir araya getirildiği özel sayı, *Journal of Gerontological Social Work,* 7, 1-2.

1. s. 85, 118.

2. *Our Common History,* s. 192-3

3. Sigmund Freud, "Remembering, repeating and working-through" (1914), *Complete Psychological Works,* 1966-74, 12, s. 148; David Lowenthal, *The Past is a Foreign Country,* 1985, s. 17.

4. Donald ve Lorna Miller, "Armenian Survivors: a typological analysis of victim response", *OHR,* 1982, s. 47-72.

5. Anna Bravo ve Daniele Jalla, *La Vita Offesa,* Milano, 1986, s. 160; Claudine Vegh, *I Didn't Say Goodbye,* 1984, s. 29, 161.

6. Ponsonby, s. 8-9; Baum, *International Journal on Aging and Human Development,* 12 (1980-1), s. 49-53; Faraday ve Plummer, "Doing Life Histories", *Sociological Review,* 27 (1979), s. 773-98.

7. Peter Coleman, "Issues in therapeutic use of reminiscence wit elderly people", Ian Hanley ve Mary Gilhooly (ed.), *Psychological Therapies for the Elderly* içinde, 1986, s. 41-64; R. Dobrof, M. Kaminsky (ed.); *The Uses of Reminiscence: New Ways of Working with Older Adults*'in giriş bölümü, 1984; Robert Butler, "The Life Review: an Interpretation of Reminiscence in the Aged", *Psychiatry,* 26 (1963), s. 65-76, "The Life Review: an Unrecognized Bonanza", *International Journal on Aging and Human Development,* 12 (1980-1), 35-8, ve *Why Survive?,* New York, 1975, s. 412-4.

8. S. Merriam, "The concept and function of reminiscence: a review of the research", *Gerontologist,* 20 (1980), 604-9; V. Molinari ve R. E. Reichlin, "Life review reminiscence in the elderly: a review of the literature", *International Journal on Aging and Human Development,* 20 (1984-5), 81-92.

9. Debbie Frost ve Kay taylor, "Life Story Books: This is my life", *Community Care,* 7 Ağustos 1986; S. M. Hale (Peckham'da çalışan bir sosyal hizmet görevlisi), *Case Conference,* 7, 6 (1960), 153-5; Malcolm Johnson, "That was your life: a biographical approach to later life", Vida Carver ve Penny Liddiard (ed.),

An Ageing Population içinde, 1979, s. 147-61 (152, 159); Mel Wright, "Using the past to help the present", *Community Care,* 533, 11 Ekim 1984 ve "Priming the past", *OH,* 14, 1.

10. John Adams, "Reminiscence in the geriatric ward: an undervalued resource", *OH*, 12, 2; J. Lesser ve diğ., "Reminiscence group therapy with psychotic geriatric patients", *Gerontologist,* 21 (1981), 291-6; Andrew Norris ve Muhammed Ebu El Eileh, "Reminiscence groups: a therapy for both elderly patients and their staff", *Nursing Times,* 78 (1982), 1368-9 ya da *OH,* 11, 1; Annie Lai, Bob ve Pippa Little, "Chinatown Annie: the East End opium trade 1920-35", *OH*, 14, 1.

11. Peter Coleman, Hanley ve Gilhooly içinde, ve "The past in the present: a study of elderly people's attitudes to reminiscence", *OH*, 14, 1.

12. Hazan, *The Limbo People,* 1980, s. 27-8. Pek çok yerde atıfta bulunulmuş olan bu şiirin asıl kaynağı belirsizdir, fakat Londra'daki bir yaşlılar evinde yazıldığına dair gayet uygun bir söylenti mevcuttur.

Altıncı Bölüm/Projeler

Genel olarak projeler konusunda pratiğe yönelik tavsiyeler için bkz. Stephen Humphries, *The Handbook of Oral History,* 1984.

Eğitimle ilgili projeler için: Sallie Purkis, *Oral History in Schools*, Sözlü Tarih Derneği, 1980, *Thanks for Memory,* 1987 ve *OH*'de düzenli olarak yayımlanan raporlar; ayrıca, Alistair Ross, "Children as historians" ve Elyse Dodgson, "From oral history to drama", *OH*, 12, 2 ve Liz Cleaver, "Oral history at Thurston Upper School", *OH*, 13, 1; Elyse Dodgson, *Motherland*, 1984. Sözlü tarihten yararlanan kaynak kitaplar arasında sekiz yaşındaki çocuklar için hazırlanan bir kitap dizisi, Sallie Purkis, *At Home in 1900,* vb., 1981; Manchester Studies, Manchester Polytechnic tarafından yayınlanan bir öğretme paketi modeli, *Hurrah for Life in the Factory;* kullanıma sunulan kaset setlerinin arasında BBC Okul Radyosu'nun *People Talking and From Scotland's Past*'ı da yer almaktadır.

Amerika'daki eğitimle ilgili çalışmalar için bkz. John Neuenschwander, *Oral History as a Teaching Approach,* Washington, 1976; Eliot Wigginton, *The Foxfire Book,* New York, 1972. Yüksek eğitim için bkz. James Hoopes, *Oral History: an Introduction for Students,* Chapel Hill, 1979; ve üçüncü dünya saha çalışmaları üzerine, David Henige, *Oral Historiography,* 1982.

Topluluk projeleri için: Humphries; Jane Mace, *Working with Words: Literacy beyond School,* 1979 ve *Write First Time;* Willa Baum, *Oral History for the Local Historical Society,* Berkeley, gözden geçirilmiş yeni basım, 1971 ve Barbara Allen ve Lynwood Montell, *From Memory to History: Using Oral Sources in Local Historical Research,* Nashville, 1981; David Lance, *An Archive Approach to Oral History,* 1978 ve Willa Baum, "The Expanding Role of the Librarian in Oral History", Dunaway ve Baum içinde; Richard Gray, Peckam People's History üzerine; Gra-

ham Smith, Arbroath MSC History Project üzerine; Robert Perks, Bradford Heritage üzerine; Sian Jones, Southampton Müzesi üzerine, *Oral History and Community History* içinde, OH, 12, 2; Sian Jones, April Whincop, Elizabeth Frostick, ve diğ., *Museums and Oral History* içinde, *OH,* 14, 2; George McDaniel, *Heart and Home: Preserving a People's Culture,* Philadelphia, 1983; Rickie Burman, "Participating in the past? Oral History and Community History in the work of Manchester Studies", *IJOH,* 5, 2; ve John Kuo Wei Tchen, "Towards Building a Democratic Community Culture: reflections on the New York Chinatown History Project," Beşinci Uluslararası Sözlü Tarih Konferansı, Barselona, 1985.

1. Haziran 1981'de yazarın izniyle *Write First Time*'dan yeniden basılmıştır.
2. *Foxfire One,* 1972, s. 141, 221, 363, 375; *OHR,* 1973, s. 30-6.
3. Bu projeler Leonore Davidoff ve Belinda Westover (ed.), *Our Work, Our Lives, Our Words,* 1986 içinde bir seçki halinde yayınlandı.
4. *HW,* 1, s. 198-9.
5. *HW,* 1, s. 1-2.
6. Humphries, s. 95.
7. *My Apprenticeship,* s. 362.
8. *HW,* 1, s. 117-20.

Yedinci Bölüm/Görüşme

Görüşme yöntemiyle ilgili kapsamlı tartışmalar için bkz. Hyman, *Interviewing in Social Research,* ve Bingham ve Moore, *How to Interview.* Beatrice Webb, *My Apprenticeship,* 1926, s. 361-3 halen okunmaya değer bir çalışmadır. Daha yeni çalışmalarda yer alan faydalı tavsiyeler için bkz. Baum, *Oral History for the Local Historical Society*; George Ewart Evans, "Approaches to Interviewing", Michael Winstanley, "Some Practical Hints on Oral History Interviewing", *OH,* 1, 4 ve 5, 1. Geleneği aktaranların ses kayıtları için bkz. Donald A. Macdonald, "Collecting Oral Literature", R. M. Dorson (ed.), *Folklore and Folklife* içinde, Chicago, 1972, s. 407-30.

Siyasetçiler ve başka liderlerle görüşme yapmak üzerine: Anthony Seldon ve Joanna Pappworth, *By Word of Mouth: Elite Oral History,* 1983; Peter Oliver, "Oral History: One Historian's View", *COHA Journal,* 1; ve James Wilkie, "Alternative Views in History: Historical Statistics and Oral History", Richard E. Greenleaf ve Michael C. Meyer (ed.), *Research in Mexican History* içinde, 1973. Roy Hay'in yayımlanmamış makalesi "Use and Abuse of Oral Evidence"dan da yararlandım.

1. Hay, s. 15.

2. *OHR,* 1976, s. 30.

3. *OH,* 3, 1, s. 21.

4. *My Apprenticeship,* s. 361-2.

5. Ör. Michael Winstanley, saha çalışması notları, Kent Üniversitesi; Charles Parker, *OH,* 1, 4, s. 53-4. "Gelenek taşıyıcısı" halkbilimcileri arasında yaygın bir terimdir; Amerikan programlarında "anlatıcı."

6. *OH,* 1, 4, s. 62-3.

7. Janet Askham, "Hikâye Anlatmak", *Sociological Review,* 30 (1982), s. 555-73. Tamamen serbest ilk görüşme Luise Passerini ve meslektaşları tarafından Torino'da kullanılmıştı.

8. *Documents of Life,* s. 103.

9. Hay, s. 13-14.

10. Baum, s. 33.

11. Dolayısıyla bkz. Beatrice Webb'in görüşü, *My Apprenticeship,* s. 362; ya da Thomas Reeve'in liberal entelektüellerle deneyimi, *OHR,* 1976, s. 33.

12. *OH,* 1, 4, s. 56.

13. Saville, *OH,* 1, 4, s. 56; Edge, 4, 2, s. 10; *My Apprenticeship,* s. 363.

14. *Tape Recording of Local Dialect*, Yerel Tarih Konferansı, 1971.

15. s. 362.

16. Ann Oakley, "Interviewing women: a contradiction in terms," Helen Roberts, ed., *Doing Feminist Research*, 1981 içinde, s. 30-61. İlk yaptığı evişi çalışmalarında ayrıntılı bir resmi görüşme planı yapmıştı, fakat doğum deneyimini art arda görüşmeler, bazen de doğumda hazır bulunarak araştırmak daha esnek, mahrem ve ortak bir yaklaşım gerektiriyordu.

17. s. 362.

18. Oliver, s. 14.

19. *OH,* 1, 3, s. 35-8.

20. Oliver, s. 14.

21. Vansina, s. 198-200.

Sekizinci Bölüm/Saklama ve Sınıflandırma

Saklama, koruma ve arşivleme için bkz. David Lance, *An Archive Approach to Oral History,* 1978. Ayrıca, İngiltere'deki yasal durum için bkz. David Lance, *OH,* 4, 1, s. 96-7; Amerika'da: Baum, *Oral History for the Local Historical Society* ve Truman Eustis, *OHR,* 1976, s. 6-18. Çözümleme için bkz. çok yararlandığım Raphael Samuel, "Perils of Transcript', *OH,* 1, 2. Çözümleme ve kataloglama için kullanılacak kelime işlemcisinin seçimine ilişkin genel tavsiyeler için bkz. Roy Rosenweig, "Automating your oral history program: a guide to data base management on a microcomputer", *IJOH,* 5, 3 ve Frederick J. Stielow, *The Management of Oral History Sound Archives,* New York, 1986. Ayrıca bkz. 9. Bölüm, dipnot 14.

1. Teknik açıdan, bantlar için 5° ila 10° arasında bir sıcaklık çok daha iyi olacaktır fakat bantların normal ofis sıcaklığında kullanılmadan önce ortama alışması için on iki saat geçmesi gerekebileceğinden, bu yalnızca çok nadir kullanılması düşünülen asıl kopyalar için göz önünde bulundurulması gereken bir uygulamadır.

2. Baum, s. 41-4; Sözlü Tarih Kurumu'nun kılavuzu o kadar kesin değildir, s. 46; Amerika'da sözlü tarihi genel olarak ilgilendiren yasal koşullara ilişkin olarak, s. 47-8, onur kırıcı yayının "konuşmaların haksız yere yanlış yayınlanarak kişinin halkın nefretini kazanmasına, küçümsenmesine ya da gülünç bulunmasına sebep olabildiği durum" şeklinde tanımlandığını belirtir. "Çeşitli davalar mahkemenin tarihle ilgili herhangi bir çabayı hakaret içeren ya da onur kırıcı bir çalışma olarak değerlendirme olasılığını giderek azaltmıştır. Birincisi, ölülerin onurlarının kırılması mümkün değildir. İkincisi, tanınmış kişilerin onur kırıcı bir şekilde kötülenmesi için gerçekten kötü niyet içermesi ve gerçeğin sorumsuzca göz ardı edilmesi gerekmektedir.

"Araştırmacı ya da görüşmeyi yapan kişi, araştırması kendisini tanınmış ya da tanınmamış kişilerin tam anlamıyla özel hayatlarıyla ilgili soru sormaya itiyorsa, daha dikkatli davranmalıdır. Yine de, bunun iyi amaçlarla yayınlanmış gerçek olduğunu belirterek kendini savunabilir. Ancak, alt mahkemelerde kendisine hakaret davalarının açılarak her zaman huzursuz olma olasılığı mevcuttur. Bu tür davaların mahkemede zarar tazminatı ile sonuçlanma olasılığı neredeyse yoktur, fakat araştırmacının kendini savunması zaman ve para kaybı anlamına gelebilir. Ancak her halükârda, iftira ya da onur kırıcı durumlar sözlü tarih projelerinde mevcut olmayan bir tehlikedir. Korunması gereken projenin yasal açıdan güvenilirliği değil sorumlu bir çalışma olarak bilinmesidir."

Sözlü tarih kayıtlarında telif hakkı sorunu Amerika'da da hâlâ en az İngiltere'deki kadar belirsizdir. Bu durum Truman W. Eustis III'ün Amerika'daki telif yasasını ele alan makalesinde incelenmiş (*OHR*, 1976, s. 6-18), bazı örnekler verilmiştir. Bunlardan biri New York Eyalet Temyiz Mahkemesi'nin "Ernest Hemingway Mirasçıları Random House Yayınevi'ne karşı" (1968) davasında aldığı, Hemingway'in yazar arkadaşı A. E. Hotchner'ın not ettiği (banda almadığı) konuşmalarının yayınının yasaklanamayacağına dair önemli karardır. Bu kararla, yani "Ernest Hemingway Hotchner'ın kendisiyle görüşmesine bilerek izin verdiği zaman kamu hukukuna göre telif hakları konusunda ona bilerek yetki vermiştir" kararıyla, ABD, James W. Wilkie'ye göre, "sağduyulu konuma" getirmiştir; böylece "bütün Latin Amerika'da" -özellikle de Meksika'da-"entelektüel yazarlık hakkı görüşmeyi yapanındır" sözü doğrulanmıştır (*Research in Mexican History*, s. 55).

3. s. 32.

4. s. 212. Aynı şekilde, Aural History Institute of British Columbia, *Manual*, s. 40 yerel şivenin ayrı bir imlayla gösterilmesini öğütler.

5. Tabii ki daha sonra ortaya çıkabilecek zorlukları bertaraf etmek için açıklayıcı bir mektup gereklidir. The Aural History Institute'ün örneğinde (*age.*, s. 49) şu paragraf vardır:

> Lütfen bant çözümünü okuyun, okurken de yazılı değil, sözlü kelimelerin kaydı olduğunu hatırlayın. Yanlış tarihleri, yanlış yazılmış isimleri ve yanlış bilgileri değiştirin; gramer hatalarının düzeltilmesi, sözlü kaydı çarpıtacağı için tavsiye edilmez. Belirli olaylarla ilgili bilgiyi koymayı unuttuğunuzu anlarsanız, sayfanın kenarına ya da başka bir kâğıda ekleyin. Eğer bazı sözlerinizi açıklamak istiyorsanız, bu bilgiyi de bant çözümüne ekleyin.

Dokuzuncu Bölüm/Yorum: Tarihi Yazmak

Analiz ve saha çalışmasında teorinin rolü için, bkz. Jan Vansina, "The Power of Systematic Doubt in Historical Enquiry", *History in Africa*, 1, 1974, s. 109-27; Peter Friedlander, *The Emergence of a UAW Local 1936-1939*'un giriş bölümü, Pittsburgh, 1975; Martin Bulmer (ed.), *Sociological Research Methods*, 1977; ve Paul Thompson, "Life Histories and the Analysis of Social Change", Bertaux, *Biography and Society* içinde.

Edebi analiz biçimleri için bkz. Elliot Mishler, *Research Interviewing: Context and Narrative*, Cambridge, Mass., 1986; Walter Ong, *Orality and Literacy*, 1982; Ron Grele, "Listen to their Voices", *OH*, 7, 1 ve (ed.) *Envelopes of Sound*, chicago, 1975; Isabelle Bertaux-Wiame, *Our Common History* içinde; William Labov, *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*, Philadelphia, 1972 (Oxford, 1977), 5. ve 9. bölümler; Robert Fothergill, *Private Chronicles: a Study of English Diaries*, 1974 (özellikle 5. bölüm); David Vincent, *Bread, Knowledge and Freedom: a study of nineteenth-century working-class autobiography*, 1981; Philippe Lejeune, *Je est un autre: L'autobiographie, de la littérature aux médias*, Paris, 1980; E. Culpepper Clark, Michael Hyde ve Eva McMahan, "Comunication in the oral history interview" ve Alessandro Portelli, "Functions of time in oral history", *IJOH*, 1, 1 ve 2, 3.

Kantitatif analiz için: Richard Jensen, "Oral History, Quantification and the New Social History", *OHR*, 1981; Trevor Lummis, "Structure and validity in oral evidence", *IJOH*, 2, 2 ve *Listening to History*, 1987, s. 94-106.

1. Kopyalama için iki teyp ve bir ara kabloya ihtiyaç vardır. Asıl kopya bir teybe yerleştirilir, boş bir kaset de ikinci teybe yerleştirilir ve ara kablo ikinci teyp birinciden kayıt yapacak şekilde doğru girişlere takılır. Mikrofona gerek yoktur; bu doğrudan bir işlemdir, ilk teypteki ses aynı anda ikinci teybin hoparlörü aracılığıyla çoğaltılacaktır. İkinci hoparlörden çıkan ses neyin kopyalandığını bilmeniz açısından iyidir, kopyanın kalitesini etkilemeden sesi dilediğiniz gibi alçaltıp yüksel-

tebilirsiniz. Kayıt kalitesi *ilk* teybin hoparlörünün sesini, *ikinci* teybin de *kayıt seviyesini* nasıl ayarladığınıza bağlıdır. *Her iki* bantta da kayıt yapacağınız yeri tam olarak bulduğunuzda birinci teypte *playback,* ikincisinde ise *recording* düğmelerine aynı anda basmanız ve kaydedeceğiniz kısmın sonunda her iki teybi de durdurmanız gerekmektedir. Parçalar arasında kısa bir boşluk olmasını istiyorsanız ikinci teybi birinciden biraz önce çalıştırıp biraz sonra durdurabilirsiniz de. Farklı kısımları bir araya getiriyorsanız ilk bantı çıkarıp birinci teybe sıradaki bantı yerleştirir, kopyalayacağınız kısmı bulur ve daha önce yaptığınız gibi kopyalarsınız. Biraz beceri ile yapıldığında bu, oldukça hızlı bir işlemdir.

2. *OH,* 5, 1, s. 22.

3. Grele, "Listen to their Voices".

4. Passerini, s. 17, 22, 33.

5. Ong, s. 24, 111; Bertaux-Wiame.

6. Mishler, s. 68; Janet Askham, "Telling stories", *Sociological Review,* 30 (1982); Carolyn Steedman, *Landscape for a Good Woman,* 1986, s. 58-9; krş. Passerini, s. 16.

7. Passerini, s. 43; Stefan Bohman, "The People's Story: on the collection and analysis of autobiographical materials", İşçi Sınıfı Kültürü Konferansı için yazılmış makale, Norrköping, Eylül 1986.

8. Mishler, s. vii-viii, 18-19, 53 vd.

9. Michael Holquist (ed.), *The Dialogic Imagination: Four Essays by M. M. Bakhtin,* 1981, s. xx.

10. SSRC Research Report; krş. kendisinin *Occupation and Society,* Cambridge, 1985, ve *IJOH,* 2, 2.

11. *COHA Journal,* 1, s. 28-9.

12. s. xiv.

13. Course D 301, radyo programı, "The Small Household"; Jensen, *OHR,* 1981.

14. Hayat hikâyesi bilgisayar programlarının geliştirilmesi için (Jorge Balan ve Elizabeth Jelin'in öncülüğünde) bkz. Stephen Tagg, "Life Story interviews and their interpretation", Michael Brenner ve diğ., *The Research Interview* içinde, 1985, s. 182-7.

15. Annabel Faraday ve Ken Plummer, "Doing Life Stories", *Sociological Review,* 27 (1979), s. 773-98; krş. *Documents of Life,* s. 119vd.

16. *The Poverty of Theory,* 1978, s. 229-42.

17. s. ix-xxxiii.

18. Hareven ve Langenbach, *Amoskeag,* New York, 1978, s. 381-8, ve Hareven, *Family Time and Industrial Time,* Cambridge, 1982.

19. "Home and Work: a New Context for Trade Union History", *OH*, 5, 2.

20. "Women in the Fishing: the Roots of Power between the Sexes", *Comparative Studies in Society and History,* 27 (1985), 3-32.

21. 5. Bölüm.

22. *All God's Dangers,* s. 453-4.

ÖRNEK SORULAR

Bu bölümde yer alan sorular bir anket *değildir*. 7. bölüme ek olarak görüşme yapan kişiler için bir rehber taslağıdır. Görüşmeyi yapan için verilen talimat *italik* olarak yazılmıştır. Soru işareti olan yerlerde sorunun biçimi önerildiği gibidir; diğerlerinde sorunun içerdiği noktalar özetlenmiştir ve genişletilmiş bir ifade gerektirmektedir.

1. Ev Halkı: Temel Bilgiler

Görüşülen kişinin adı, o anda oturduğu adres, doğum yılı, medeni durumu, evlendiği yıl, doğum yeri (eğer biliyorsa sokak ya da bölgenin adı).

Doğduğunuz evde kaç yıl yaşadınız? Daha sonra nerede yaşadınız? *Daha sonraki taşınmaları da aynı şekilde sorun.* Ailenizin her seferinde neden taşındığını biliyor musunuz? *Aile uzak bir mesafeye taşınmışsa:* her iki tarafta da kim yardımcı olmuş, yolculuk, ilk izlenimler, taşınmanın ekonomik etkisi; ayrıldıkları yer ile devam eden ilişkileri, diğer göçmenlerle ilişkileri. Kaç kardeşiniz vardı? Kardeşlerin doğum sırası ve kaç yıl arayla doğdukları. Doğduğunuzda babanız kaç yaşındaymış? (*Hatırlatın:* Öldüğünde kaç yaşındaydı? Bu ne zaman oldu?) İş. (*İşverense:* Kaç kişi çalıştırıyordu?) Söz konusu işinden önce veya sonra başka bir işi oldu mu? Geçici ya da yarı zamanlı bir işte çalıştı mı? *Ölene kadar çalıştığı bütün işleri sorun.*

Babanızın hiç işsiz kaldığını hatırlıyor musunuz?

Doğduğunuzda anneniz kaç yaşındaymış? (*Hatırlatma:* Öldüğünde kaç yaşındaydı? Bu ne zaman oldu?) Evlenmeden önce çalışıyor muymuş? (*İşverense:* Kaç kişi çalıştırıyordu?) Evlendikten sonra çalışmış mı? Yarı zamanlı işlerde çalışmış mı? Günde kaç saat çalışmış. *Ölene kadar çalıştığı bütün işleri sorun.*

Anneniz işteyken çocuklara kim bakıyordu?

Anneannenizi, babaannenizi ve dedelerinizi hatırlıyor musunuz? İlişki, izlenimler.

Görüştüğünüz kişiyi anne babası değil de başka biri büyütmüşse (anneanne, ba-

baanne ve dede olabilir) soruları bu duruma uyarlayın. Üvey aileler söz konusu olduğunda hem üvey ebeveynleri hem de başka bir yerde yaşayan gerçek ebeveynleri ile ilgili sorular sorun.

2. Ev Yaşantısı

Şimdi siz çocukken ve okulu bitirdiğinizde evdeki yaşantıyla ilgili birkaç soru sormak istiyorum. .....deki evi anlatabilir misiniz? (*Birinci bölümde bahsedilen evlerden birini seçin*) Odalar nasıl kullanılıyordu? Yatak odaları; diğer odalar; mobilyalar. Evde anne babanız ve kardeşleriniz dışında birileri var mıydı? Başka akrabalar ya da kiracılar? (*Kiracılar varsa:* Nerede uyuyorlardı? Nerede yemek yiyorlardı? Ne kadar kira ödüyorlardı?) Annenizin evde ücretli çalışan bir yardımcısı var mıydı? (*Eğer böyle biri olduysa:* Hizmetkârların sayısı; sürekli evde kalan, gündelik, düzenli olarak gelmeyen, geldiği saatler, ödenen ücret: hizmetkârların odası ve yatak odaları, görevleri.) Temizlik; çocukların bakımı (çocukların ebeveynleriyle geçirdikleri zaman). Hizmetkârların denetimi ve yönlendirilmeleri. (*Hizmetkârlar evde kalıyorsa, bundan sonraki soruları evdeki bütün faaliyetleri ve ilişkilere uyarlayınız.*) Onunla aranız nasıldı? Ev işleri nasıl yürütülüyordu? Çamaşırlar dışarıya mı gönderiliyordu? Giysileri kim dikiyordu ve kim onarıyordu? Yeni giysiler yoksa kullanılmış giysiler mi satın alınıyordu? Nereden ve ne zaman alışveriş yapılıyordu? Ayakkabılar. Babanız herhangi bir ev işinde annenize yardım ediyor muydu? *Hatırlatma:* Temizlik, yemek, bulaşık, ateş yakma, dekorasyon, tamirat, tadilat. Size elbiselerinizi giydiriyor, ya da banyo yaptırıyor, kitap okuyor, hikâyeler anlatıyor, anneniz olmadan sizi dışarı çıkartıyor ya da anneniz evde olmadığında size bakıyor muydu? Annenize ve babanıza yardım etmek amacıyla evde düzenli olarak yaptığınız işler var mıydı? Bu işleri yapmaya ne kadar devam ettiniz? Okulu bitirdikten sonra da devam ettiniz mi? *Aynı soruları kardeşleri için de sorun.*

Okul tatillerinde akşamları belli bir saatte yatmanız bekleniyor muydu? Sizi yatağa anneniz ya da başka biri mi yatırıyordu? Yatağınızı biriyle paylaşıyor muydunuz? Yatak odanızda başka biri uyuyor muydu? Ailenin bütün fertlerinin uyku düzeni. Ailede çamaşır yıkama ve banyo yapma işleri nasıl yürütülüyordu?

3. Yemek

Her öğün yemek nerede yeniyordu? Her zamankinden farklı bir odada yemek yedikleri oluyor muydu? Yemeği kim pişiriyordu? Nerede pişiriyordu? Yemek nasıl bir ocakta pişiriliyordu? (fırın, gaz ocağı ya da elektrik ocağı). Saat kaçta kahvaltı edilirdi? Kahvaltıda kimler olurdu? Diğerleri kahvaltılarını nerede yapıyorlardı? Genellikle yenen ve içilen şeyler nelerdi? Belirli günlerde (örneğin pazar günleri) farklı bir şeyler yediğiniz oluyor muydu? *Aynı soruları öğle ve akşam yemekleri için de sorun.* Anneniz ya da babanız ekmek pişirir miydi, reçel yapar mıydı, mey-

ve ya da sebzelerden konserve yapar mıydı, turşu, içki ya da aile fertleri için ilaç yapar mıydı? Anneniz ya da babanız meyve ya da sebze yetiştirir miydi? Dışarıdan meyve ya da sebze satın alırlar mıydı (konserve ya da kurutulmuş?) Hayvan beslerler miydi (tavuk, domuz, keçi vb)? Hayvanların bakımıyla kim ilgilenirdi? Haftada kaç kere et yerdiniz? Avlanmış tavşan eti gibi fazladan et edindiğiniz oluyor muydu? Kimden ediniyordunuz? Ne kadar sıklıkta? Ailenin diğer fertleri daha çok yiyebilsin diye annenizin az yediğine tanık oldunuz mu? Babanızın tabağına daha çok yemek konur muydu? Ya da fazladan yemek yediği olur muydu? Yemek sırasında konuşmanıza izin verilir miydi? Tabağınızda yemek bıraktığınızda annenizin tepkisi ne olurdu? Çatal bıçağı belli bir şekilde tutmanız ve belirli bir şekilde oturmanız beklenir miydi? Sofradan ne zaman kalkabilirdiniz? Yemekte herkes sofrada oturur muydu? Yemek servisi nasıl (kim tarafından) yapılırdı? *Hizmetkârlar varsa:* Onlar nerede yemek yerdi? Farklı yemekler mi yerlerdi?

4. Genel Olarak Anne Babayla İlişkiler: Etki ve Disiplin

Anneniz kolay konuşulan bir insan mıydı? Sevgisini belli eder miydi? Bir derdiniz olduğunda bunu onunla paylaşabilir miydiniz? *Aynı soruları baba için tekrarlayın.*

Anne ve babanız onlara karşı nasıl davranmanızı beklerlerdi? Çocukken kendinizi yanında anne babanızdan daha rahat hissettiğiniz sizden büyük biri var mıydı? (Büyükanne, büyükbaba, başka akrabalar, hizmetkârlar.) Büyükler konuşurken lafa katılmanıza izin verilir miydi?

Sizce anne babanız sizin büyüyünce nasıl bir insan olmanızı istiyorlardı? Anne babanız sizi hayatta bazı şeylerin önemli olduğunu düşünmenizi isteyerek mi yetiştirdiler?

Anne babanızın onaylamadığı bir şey yaptığınızda ne olurdu? (Küfretmek gibi.) *Cezalandırılıyorsa:* Kim tarafından, nasıl, ne sıklıkta cezalandırılıyordunuz? Annenizin/Babanızın da sizi cezalandırdığı oluyor muydu? Cezalandırıldığınız bir olayı hatırlıyor musunuz? Neler hissetmiştiniz?

Nasıl davranacağınızla ilgili fikirleri hem annenizden hem de babanızdan aldığınızı mı düşünüyorsunuz, yoksa biri diğerinden daha önemli bir rol oynadı mı?

Kardeşlerinizle aranız nasıldı? Özellikle yakın hissettiğiniz bir kardeşiniz var mıydı? *Kardeşler arasında kavga varsa:* Anne babanız bu konuda ne diyorlardı?

5. Aile Aktiviteleri

Doğum gününüz herhangi bir günden farklı geçer miydi? Hediyeler, özel bir yiyecek, misafirler.

Evde herhangi bir müzik enstrümanı var mıydı? Müzik enstrümanı çalan biri var mıydı? Ailede şarkı söyleyen biri var mıydı? Ailecek müzik yaptığınız olur muydu?

Anne babanız sizinle oyun oynar mıydı? Yılbaşında, diğer bayramlarda. Evde kitap var mıydı? Kütüpheneye üye miydiniz? Gazeteler. Dergiler.

Ailede bir cenaze hatırlıyor musunuz? Cenazede neler olmuştu? Kimler katılmıştı? Siz de katılmış mıydınız?

Ailede bir düğün hatırlıyor musunuz? Düğünde neler olmuştu? Kimler katılmış[illegible]?

Komşu, arkadaş ve akraba ziyaretlerine sizi de götürüyorlar mıydı? Kiminle giderdiniz?

Alışverişe giderken sizi de götürürler miydi? Kiminle giderdiniz? Anne babanızla dışarı çıktığınız başka durumlar hatırlıyor musunuz? Bisiklet, motosiklet, araba. Resmi tatiller.

Tatile çıkar mıydınız? Tatilleriniz ne uzunlukta olurdu? Bunu düzenli olarak yapar mıydınız? Tatile aileden kimler gelirdi? Nereye giderdiniz? Neler yapardınız?

6. Din

O zamanlar cumartesi günlerini nasıl geçirdiğinizi anlatabilir misiniz? Ya pazar günlerini? Farklı giysiler giyer miydiniz? Oyunlar oynar mıydınız? Anne babanız herhangi bir ibadet yerine giderler miydi? Hangi mezheptenler? Ne sıklıkta ibadet ederler? Hem anneniz hem babanız? Herhangi birinin ibadet yerinde bir görevi var mıydı? Siz de gider miydiniz?

Pazar günleri din kurslarına gider miydiniz? İbadet yeri tarafından düzenlenen başka etkinlikler.

Geceleri dua etmeye alıştırılmış mıydınız? Ailecek dua ettiğiniz olur muydu? Çocukken dinin sizin için ne kadar önemli olduğunu düşünüyorsunuz?

7. Siyaset

Babanız siyasetle ilgilenir miydi? Nasıl görüşleri olduğunu biliyor musunuz? Sizce bu görüşlere sahip olmasının sebebi nedir?

Babanızın genel seçimlerde oy verdiğini hatırlıyor musunuz? Hangi partiye oy verdiğini biliyor musunuz? Hiçbir partinin içinde yer almış mıydı? Yaptıkları. *Aynı soruları anne için de tekrarlayın.*

O zamanlar bazı yerlerde erkekler işverenlerinden farklı bir partiye oy verirlerse işlerini ya da evlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklarını hissediyorlardı. Babanızın da kendisini belirli bir partiye oy verme konusunda bu tür bir baskı altında hissedip hissetmediğini biliyor musunuz?

8. Anne Babanın Diğer İlgi Alanları

Anne ve babanız iş dışında kalan zamanlarını nasıl geçiriyorladı? Radyoları, televizyonları, pikapları var mıydı?

Annenizin ev dışında ilgilendiği bir şeyler var mıydı?

Dışarı çıktığında ne yapardı? Eğlenmek için dışarı çıktığı olur muydu? Kiminle birlikte dışarı çıkardı?

Babanız akşamları işten eve saat kaçta gelirdi? Haftanın kaç akşamı evde geçirilirdi? Hafta sonları ne kadar zamanını evde geçirirdi? Bu zamanı nasıl geçirirdi?

Babanız herhangi bir kulübe ya da meyhaneye gider miydi? Na zaman giderdi? Anneniz de onunla birlikte gider miydi?

Babanız spor yapar mıydı? Spor karşılaşmalarını izler miydi? Yarışlara katılır mıydı? İddiaya girer miydi? Anneniz spor yapar mıydı ya da oyun oynar mıydı?

9. Çocuk oyunları

Çocukken kiminle oynardınız? Erkek kardeşlerle, kız kardeşlerle, komşularla. Arkadaş grubunuz var mıydı? Başka gruplara karşı oyunlar oynar mıydınız? Nerede?

Hangi oyunları oynardınız? Oyun oynarken üstünüzün başınızın kirlenmesine izin verilir miydi? Erkek çocuklar ile kız çocukları aynı oyunları mı oynarlardı?

İstediğinizle oynamakta özgür müydünüz? Anne babanızın oynamanızı istemediği çocuklar var mıydı? (*Varsa:* Neden?) Çocukların sokakta kavga etmeleri ya da kumar oynamaları konusunda ne düşünüyorlardı?

Şimdi de okul çağında boş vakitlerinizi nasıl geçirdiğinizi sormak istiyorum. Hobileriniz var mıydı? (Koleksiyon-sigara kartonları, vb.) Evde hayvan besliyor muydunuz? Bahçeyle uğraşır mıydınız? Balık tutmaya gider miydiniz? Yürüyüş, bisiklet. Bunları kiminle yapardınız? Dans ya da müzik dersleri.

Spor yapar mıydınız? Takım tutar mıydınız?

Üye olduğunuz gençlik örgütleri var mıydı (İzciler)? Etkinlikler.

Tiyatro, konserler, müzik salonları, sinema. Aileniz size harçlık verir miydi? Nelere para harcardınız?

10. Topluluk ve Sosyal Sınıf

Annenize evin ve ailenin bakımında dışarıdan yardımcı olan birileri var mıydı? (Akrabalar, arkadaşlar, komşular.) Nasıl yardımcı oluyorlardı? Ne sıklıkta yardımcı oluyorlardı?

Anneniz hasta olduğunda ve yatmak zorunda olduğunda işleri nasıl idare ediyordu? Küçük kardeşlerinizden biri doğduğunda neler olduğunu hatırlıyor musunuz?

Babanızın hangi akrabalarını hatırlıyorsunuz? Size yakın mı oturuyorlardı?

Onları ne zaman görürdünüz? Nerede? Sizi herhangi bir şekilde etkilediklerini, birşeyler öğrettiklerini hatırlıyor musunuz? ***Aynı soruları anne için de tekrarlayın.***

Anne ve babanızın arkadaşları var mıydı? Nerede oturuyorlardı? Onlarla nere-

de görüşülürdü? Ortak arkadaşları var mıydı? Annenizin kendi arkadaşları var mıydı? Onlarla nerede görüşürdü? Akrabası olmayan birini ziyarete gittiği olur muydu? *Aynı soruları baba için de tekrarlayın.*

Eve misafir çağırılır mıydı? Ne sıklıkta? Kimler çağırılırdı? Yiyecek içecek ikram edilir miydi? Özel günlerde ya da özel olaylarda mı davet edilirlerdi? Davet edilenler annenizin mi babanızın mı arkadaşlarıydı ya da her ikisi de mi?

Çat kapı gelen olur muydu? Ne zaman gelirlerdi?

O zamanlar insanların kendi kendini eğlendirdiği söylenir. Anne ve babanız arkadaşları/komşularıyla bir araya geldiklerinde ne yaparlardı? (Müzik, oyunlar.)

Pek çok kişi toplumu farklı sosyal sınıflara ve gruplara ayırır. O zamanlar çevrenizde aynı gruba ve farklı gruplara dahil olan insanlar olduğunu hatırlıyor musunuz? Farklı grupların hangileri olduğunu söyler misiniz?

Siz hangi sınıfa/gruba (*hangi terimi kullanacağına görüşmeyi yapan kişi karar verecektir*) dahil olduğunuzu düşünüyorsunuz? Sizinle aynı sınıftan/gruptan olan insanlar nasıl insanlardı? Belirttiğiniz farklı sınıflara/gruplara dahil olan insanlar nasıl insanlardı?

Bazı insanlara diğerlerinden farklı davranacak şekilde yetiştirildiğinizi düşünüyor musunuz? Bir şekilde saygı göstermeniz gerektiğini söyledikleri oldu mu? Kime karşı? 'Beyefendi', 'efendim' ya da 'hanımefendi' diye hitap ettiğiniz kişiler var mıydı? Anne ve babanıza bu şekilde saygı gösteren birini hatırlıyor musunuz?

Mahallenizde/köyünüzde en çok önem verilen kişiler kimlerdi? Onlarla ilişkiniz var mıydı? Onlara neden önem verilirdi? *Görüştüğünüz kişi orta ya da üst sınıftansa:* O zamanlarda bu insanlar "sosyeteden" sayılır mıydı?

Yaşadığınız yerde işçi sınıfından (*ya da* alt sınıftan *ya da görüşmeyi yapan kişinin belirleyeceği bir terim*) olan herkesin yaşam standartları aynı mıydı, yoksa içlerinde farklı gruplar olduğunu söyleyebilir misiniz? Her gruptaki aileleri anlatır mısınız? Bir grubun diğerlerinden üstün olduğunu düşündüğü olur muydu? Bazı ailelerin değersiz bazılarının saygıdeğer olduğu düşünülür müydü? Zanaatkârlar ve işçiler arasında böyle bir ayrım olduğunu hatırlıyor musunuz?

Aynı ırktan insanların oluşturduğu gruplar, göçmenler ve dini azınlıklar (kulüpler, barlar ve kiliseler).

Sizce annenizin ait olduğunu düşündüğü belirli bir sınıf var mıydı? (*Hatırlatma:* orta sınıf, işçi sınıfı) Neden vardı?/Neden yoktu? Onun kendisini bu sınıfa dahil etmesinin sebebi neydi? (*Hatırlatma:* kendi ailevi geçmişi, işi, evi, babasının mevkii)

'Gerçek bir beyefendi'/'gerçek bir hanımefendi' olarak bahsedilen birilerini hatırlıyor musunuz? Sizce neden böyle denirdi? O zamanlar bir sınıftan başka bir sınıfa geçmek mümkün müydü? Bunu yapan birini hatırlıyor musunuz?

Kirada mı oturuyordunuz? *Evet ise:* Ev sahibiniz hakkında ne hatırlıyorsunuz? Anne babanızın para işlerini nasıl yürüttüğünü biliyor musunuz? Faturaları kim

öderdi, önemli kararları kim verirdi? Banka hesapları var mıydı? Herhangi bir yatırımları var mıydı? Para konusunda size ne gibi öğütler verirlerdi?

Anne babanızın geçim sıkıntısı çektiğini hatırlıyor musunuz? *Hayır ise:* Yoksul insanlara yardım ederler miydi? Üye oldukları herhangi bir hayır kurumu var mıydı? *Varsa:* Bu konu hakkında ne düşünüyordunuz? Babanız hasta olduğunda ya da işsiz kaldığında bu durum aile yaşantısını nasıl etkilerdi? Ne sıklıkta? Herhangi bir hayır kurumundan yardım aldığınız oldu mu? Size nasıl davranırlardı? Bu konuda neler hissettiniz?

11. Okul

Okula başlamadan önce kimseden ders aldınız mı?

Okula başladığınızda kaç yaşındaydınız?

Nasıl bir okul (özel okul/devlet okulu; gündüz okulu/yatılı okul; erkek okulu/kız okulu/karma okul)?

Okul hakkında ne düşünüyordunuz? Öğretmenlerinize karşı ne hissederdiniz?

Öğretmenlerin onaylamadığı bir şey yaptığınızda ne olurdu?

Öğretmenlerin hayatta önemli olduğunu vurguladıkları bir şeyler var mıydı? Davranışlar, karşı cinsle ilişkiler, düzen, dakiklik, konuşma biçimi.

Tartışmaya teşvik ederler miydi? Herhangi bir bilim öğretiliyor muydu? Oyunlar.

Anne babanız sizi okul ödevlerinizi yapmaya teşvik eder miydi?

Okuldaki çocuklar genellikle nasıl evlerden gelirlerdi? Bazılarının kıyafeti diğerlerinden kötü müydü?

Okulda çeteler ya da gruplar var mıydı?

Daha sonra başka bir okula gittiniz mi? *Evet ise: Aynı soruları tekrar sorun. Orta ya da lise seviyesinde bir okul ise:* askeri okul, meslek.

Okulu bıraktığınızda kaç yaşındaydınız? Fırsatınız olsaydı okumaya devam eder miydiniz? Daha sonra yarı zamanlı bir eğitim aldınız mı? (akşam kursları, vb.)

Üniversiteye gitmiş ise: Çalışma konuları, yeni arkadaşlar, yeni yaklaşımlar, öğretmenlerin etkileri, entelektüel tartışmalar, din, kulüpler ve topluluklar, diğer aktiviteler. O zamanlar üniversitede kadınlara nasıl bakılıyordu?

12. İş

Okuldayken yarı zamanlı işlerde çalıştınız mı ya da düzenli olarak az da olsa para kazanmanın bir yolunu buldunuz mu? *Evet ise:* İşi nasıl buldunuz? (Aileniz vasıtasıyla mı?) Bu işte tam olarak ne yapmanız gerekiyordu? Yapacağınız şeyi nasıl öğrendiniz? Sizinle dalga geçen oldu mu? Çalışma saatleriniz nasıldı? (Cumartesi, pazar, yarın gün). Yemek molaları var mıydı? Ücretli izin alıyor muydunuz? Ne kadar ücret alıyordunuz? Bunun adil bir ücret olduğunu düşünüyor muydunuz? (Paranın bir kısmını annenize veriyor muydunuz? Paranızı neye harcıyordunuz?)

Birlikte çalıştığınız insanlarla aranız nasıldı? Kadınlar ve erkekler bir arada mı çalışıyorlardı? Sohbet edip dinlenebiliyor muydunuz? (Molalarda oyunlar oynuyor muydunuz?) İşyerine ait bir kulüp var mıydı? İşyerinin düzenlediği geziler olur muydu? Çalışanlar için düzenlenen başka eğlenceler olur muydu? Çalışanlardan biri emekliye ayrıldığında bir toplantı olur muydu? İşverenler ya da eşleri hastalık ve ölüm hallerinde çalışanları ve eşlerini ziyaret ederler miydi?

İşvereniniz size nasıl davranırdı? Ona karşı ne hissederdiniz?

İşiniz konusunda ne hissediyordunuz? İşinizi sever miydiniz, sevmez miydiniz? Ne kadar süre bu işte çalıştınız? Daha sonra ne yaptınız? *Okul sırasında çalışılan yarı zamanlı işlerin hepsi için aynı soruları tekrarlayın.*

Şimdi ilk tam zamanlı işinizle ilgili birkaç şey soracağım. Nasıl bir işti? *Yukarıdaki soruları yarı zamanlı işler de dahil olmak üzere emekliliğe kadar çalışılan bütün işler için tekrarlayın. Bu sorular şematik ve çok daha kapsamlı sorular; belli başlı meslekler için hatırlatmalar yapmak faydalı olacaktır.*

İşlerinizden herhangi birinde çıraklık ya da eğitim dönemi geçirdiniz mi?

Siz (ya da çalışanlarınız) herhangi bir sendikaya ya da mesleki kuruluşa üye miydiniz? Üyesi olduğunuz sendikanın ya da mesleki kuruluşun faaliyetlerinde yer aldınız mı? İşverenlerin ortak menfaatleri olduğunu hissettiniz mi yoksa farklı menfaatleri mi vardı? İşçiler arasında menfaat farklılıkları olduğunu hissettiniz mi?

Terfi etme imkânı var mıydı? Başka bir işi tercih eder miydiniz?

Bir işveren ya da idareci ise: İşin sahibi kimdi? Nasıl kurulmuştu? Nasıl yönetiliyordu? İşin farklı alanları (teknoloji, satış, personel, finans) hakkında nasıl bilgi sahibi oldunuz? En çok ilginizi çeken alan hangisiydi? İşe ortak oldunuz mu? Kâr ve zarardaki payınız neydi? Büyük ortakların/yöneticilerin ortak bir sosyal yaşamları var mıydı? İşçiler size nasıl hitap ederlerdi? İşçilerle iş dışında görüşür müydünüz?

13. Tam Zamanlı Çalışmaya Başladıktan / Okul Bittikten sonra ki dönemde Ev Yaşantısı

Tam zamanlı çalışmaya başladıktan (ya da okulu bitirdikten) sonra evdeki yaşantınızın nasıl olduğunu sormak istiyorum. Ailenizle yaşamaya devam ettiniz mi? Ne kadar süre? *Eğer devam ettiyse:* Arkadaşlarınızı ağırlayabileceğiniz kendinize ait bir odanız var mıydı? *Eğer ayrı yaşıyorsa:* Evinizi anlatın. Ev işleri konusunda yardım alıyor muydunuz? Genellikle nerede yemek yerdiniz?

Eğer çalışıyorsa: Tam zamanlı işe başlamak anne babanızla olan ilişkilerinizi değiştirdi mi? Maaşınızın ne kadarını onlara veriyordunuz?

Çalışmıyorsa: Nasıl geçiniyordunuz? Başka bir şeyle uğraşmayı mı tercih ediyordunuz? Zamanınızı nasıl geçiriyordunuz (ev işi yaparak, sosyal aktivitelerle, aile işinde çalışarak)? Pazar günleri farklı bir şeyler yapar mıydınız? Çocukluktan sonra din sizin için daha önemli mi oldu yoksa daha az önem vermeye mi başladınız? Siyasetle ilgilenmeye başladınız mı? Ya da daha sonra? Faaliyetleriniz. Genç-

ken boş vakitlerinizi nasıl geçirdiğinizi biraz anlatır mısınız? İlgi alanlarınız değişmiş miydi? Kulüpler ya da gençlik örgütleri, spor ya da oyunlar (kâğıt oyunları, futbol), dans, hobiler, gezme, tiyatro, müzik salonları, sinema, barlar? Akşamları dışarı çıkar mıydınız? Nereye giderdiniz? Kiminle? O günlerde nasıl güzel bir gece geçirilirdi? Tatiller. Nereye, kiminle? O zamanlar yeni arkadaşlar edinmiş miydiniz; erkek arkadaşlar, kız arkadaşlar? Onlarla nasıl tanışmıştınız? Bir arkadaş grubuna bağlı kalmış mıydınız? İş arkadaşları, alışveriş arkadaşları. Onlarla neler yapardınız, ne konuşurdunuz? O zamanlar özel arkadaşlıklarınız var mıydı? Erkek arkadaşlar ya da kız arkadaşlar? Erkeklerin ve kızların buluşabildiği özel mekânlar var mıydı? Onlarla nerelere giderdiniz? Onlarla yalnız görüşmenize izin verilir miydi? Anne babanız arkadaşlarınızı tanır mıydı? Nerede olduğunuzu bilmek isterler miydi? Belirli bir saatte eve dönmeniz gerekir miydi? O zamanlar anne babanızın onaylamadığı bir şey yaptığınız oldu mu? Sigara içmek, cinsellik. Anne babanızın cinsellik konusundaki düşüncelerini hatırlıyor musunuz?

14. Evlilik

Kaç yaşında evlendiniz? Evlendiğinizde eşinizi ne kadar zamandır tanıyordunuz? Nasıl tanışmıştınız? Eşiniz nereliydi? Nasıl bir aileden geliyordu? Ne kadar zaman nişanlı kaldınız? Evlenmeden önce para biriktirmiş miydiniz? Ev kurarken aileniz yardımcı oldu mu? Evlendikten sonra yardım ettiler mi? (ya da size bir şeyler bırakmışlar mıydı?) (Ya da o dönemde sizin mi onlara yardım etmeniz gerekiyordu?) Düğününüzü anlatır mısınız? Balayına çıktınız mı? Evlendikten sonra nerede oturdunuz? Kaç yıl orada oturdunuz? (Evlenince başka bir bölgeye taşınmayı düşündünüz mü?) Daha sonra nerede yaşadınız? *Her taşınma için aynı soruları tekrarlayın.*

Evlendiğinizde eşiniz kaç yaşındaydı?

Kadınsa: Evlendiğinizde eşiniz nasıl bir işte çalışıyordu? Evlenmeden önce ya da evlendikten sonra iş değiştirmiş miydi? *Çalıştığı bütün işleri sorun.* Geçici ya da yarı zamanlı işlerde çalışmış mıydı? *Görüştüğünüz kişi evlendikten sonra çalıştıysa:* Çalışmanız konusunda eşiniz ne düşünüyordu? *Erkekse:* Evlendiğinizde eşiniz çalışıyor muydu? Daha önce de çalış mıydı? Evlendikten sonra çalışmaya devam etti mi? *Devam etmiş ise:* Bu konuda ne düşünüyordunuz? O zamandan beri ne gibi işlerde çalıştı? *Çalıştığı bütün işleri sorun.*

İyi bir evliliğin nasıl olması gerektiğine ilişkin fikirlerinizin ne kadarını anne ve babanızdan aldınız? Evlilikte cinselliğin ne kadar önemli olduğunu düşünüyorsunuz?

15. Çocuklar

Çocuklarınız oldu mu? Kaç tane? İsimleri ve doğum yılları. Planladığınız kadar mı çocuğunuz oldu? Doğum kontrolü.

Çocuklarınız evde mi doğdu?

Kadınsa: Doğumun nasıl bir şey olacağını biliyor muydunuz? Kitaplar, kurslar. Nasıl doğum yaptınız? Doğum yaparken yanınızda kim vardı? İlk bebeğinizi nasıl beslediniz? Beslenme konusunda sorunlarınız oldu mu? Bir tavsiyeye ihtiyaç duyduğunuzda kime danışırdınız? Yaramazlık yaptığında çocuğunuzu cezalandırır mıydınız? Nasıl cezalandırırdınız? Ne amaçla cezalandırırdınız? Çocuklarınız bir yaşından küçükken eşiniz ne kadar yardımcı olurdu? Daha sonra onlarla daha çok mu ilgilendi?

16. Evlilikten sonraki Ev Yaşantısı

Bütçe ve evin idaresi: Sizin ve eşinizin o yıllarda evin idaresini nasıl yürüttüğünüzü merak ediyorum.

Erkekse: O zamanlar kazancınızın ne kadarını eşinize verirdiniz? Faturaları siz mi ödüyordunuz?

Kadınsa: Eşinizin ne kadar kazandığını biliyor muydunuz? Bunun ne kadarını size verirdi? Faturaları o mu ödüyordu? Paranın nereye harcanacağına nasıl karar verilirdi? (Yeni mobilya ve yiyecek içecek alışverişlerinde, doktor seçiminde, çocuklar için kıyafet alışverişlerinde, eşiniz için yapılan alışverişlerde, hediye alışverişlerinde, gezme ve tatil konularında, yatıya ya da yemeğe misafir çağıracağınızda kim karar verirdi? Bahçeyle kim uğraşırdı?)

Anlaşmazlık olduğunda ne yapardınız? O zamanlar aranızdaki ilişkiyi nasıl tanımlarsınız? Birbirinizle konuşup önemli şeyleri paylaşır mıydınız?

2. bölüme dönün ve 11. bölüme kadar bütün soruları uygun bir şekilde değiştirilmiş ifadelerle tekrar edin; 4. bölüme şunları ekleyin: Çocuklarınız küçükken çocuk yetiştirmenin doğru/yanlış yolları olduğunu düşünür müydünüz? Çocuk yetiştirme konusunda eşinizle aynı fikirlere mi sahiptiniz? Bu konu hakkında konuşur muydunuz? Çocuklarınızla ilgili endişeleriniz olduğunda konuştuğunuz biri var mıydı? Çocuklarınız küçükken anneniz hayatta mıydı? Onu ne sıklıkta görürdünüz? Çocuk yetiştirme konusunda ona danışır mıydınız? Kayınvalide.

Çocuk sahibi olduğunuzda kız çocukları ile erkek çocuklarına aynı şekilde davranılması gerektiğini mi düşünüyordunuz? Onlara aynı becerileri kazandırılması, aynı oyunların öğretilmesi gerektiğini mi düşünüyordunuz (örneğin kız çocuklarına marangozluk ve avcılığın öğretilmesi, erkek çocuklarına da yemek pişirme, dans etme ve piyano çalmanın öğretilmesi)? Oğlunuza kızkardeşine nasıl davranması gerektiğini öğretir miydiniz (yol vermek, bir şeyler taşırken ona yardımcı olmak, vb)? Kızınıza erkek kardeşine nasıl davranması gerektiğini öğretir miydiniz (onun için dikiş dikmek, ona hizmet etmek, vb)?

Eğer kadın çocuk sahibi olduktan sonra çalışmışsa: Siz/eşiniz işteyken çocuklara kim bakıyordu? Çocukları başka birine emanet etme konusunda ne düşünüyordunuz? Bazıları çocukların daima anneleriyle birlikte kalmaları gerektiğini dü-

şünürlerken, kimileri bunun o kadar gerekli olmadığına ve başkalarıyla birlikte olmanın da çocuklar için çok faydalı olacağına inanırlar. Siz o zamanlar bu konuda ne düşünürdünüz?

Görüşme yaptığınız kişi çocukluğundan beri yer değiştirmediyse 10. bölümün ortasındaki sosyal sınıfla ilgili kısmı tekrar etmeyin. Çocukların okul ve iş durumlarını sorarak görüşmeyi bitirin.

DİZİN

ABD 38, 49 - 52, 59, 60, 81, 87, 105, 155, 188, 204
Acton, Lord 45
Adams, John 144
Afrika 1, 20, 21, 23, 53, 56, 62, 65, 75, 76, 105, 106, 126, 189
aile tarihi 3, 6 - 8, 84, 85, 117
aile terapisi 135
Akenfield (film) 12
Allen, Charles 75
Almanya 2, 31 - 33, 35, 40, 42, 43, 45 - 47, 54
altkültürlerin tarihi 86
Amerikan Folklor Topluluğu 49
Amerikan Sözlü Tarih Kurumu 52
analiz, bk. yorum
Anderson, Michael 6, 61
anı terapisi 15, 53, 144, 145, 207
anı tiyatrosu 154
anı yarışmaları 14
anket 32 - 34, 104, 108
Annales 61
Arnot, Page 37
Aschieri, Lucien 128
Askham, Janet 176
Aubrey, John 29
Avustralya 53, 60, 71, 127
Avusturya 47
Aydınlanma 25, 43
azınlık tarihi 87

Balan, Jorge 53
Bamford, Samuel 31
Banks, J. A. 85
Barr, Pat 58
Bartlett, F. C. 98, 101
Baum, Willa 140, 199
Bede 24, 25, 64
Belçika 32, 33, 55
belgesel yöntem 43, 44, 46
Bellamy, Joyce 69
bellek 98, 99, 103, 119 - 121, 129, 132 - 146; kolektif 123; süreci 100 - 103; tabiatı 133; temsil gücü 110, 115
Bennett, Arnold 29
Bernard, Etienne 10
Berstein, Basil 16
Bertaux, Daniel 55
Bertaux-Wiame, Isabelle 55, 137
bilim tarihi 68
biyografiler 29, 74, 75
Blau, P. M. 109
Bloch, Marc 39
Blummer, Herbert 115
Blythe, Ronald 57, 78, 202
Bohman, Stefan 215
Booth, Charles 35, 36, 93
Bornat, Joanna 15, 143, 226
Borrow, George 29
Boswell, James 26
Bragg, Melvyn 82, 120, 193
Brancroft, H. H. 38, 49
Bravo, Anna 86
Briggs, Asa 188
Britanya 23, 30, 33, 47, 55, 74, 122, 142, 152; ayrıca bk. İngiltere, İskoçya, Galler

Broadfoot, Barry 71
Bronte, Charlotte 29
Bull, Edvard 55
Bulletin of the Society for the Study of Labour History 69
Bullock, Paul 87
Burnet (Piskopos) 25
Burnett, John 69
Burns, Robert 28
Butler, David 110
Butler, Robert 141

Camden, William 28
Carter, Ian 79
Cerruti, Enrique 38
Chamberlain, Mary 79, 86
Chicago ekolü 49, 50, 87
Chodorow, Nancy 136
Clapham, J. H. 37
Clarendon, Edward Hyde 25, 27, 64
Clay, John (vaiz) 49
Cobbett, William 32
Cohen, David 76
Coleman, Peter 144
Collingwood, R. G. 46
Connell, K. H. 61, 85
Cook, George 218
Couch, W. T. 51
Cregeen, Eric 67, 79
Çin 1, 24, 53, 73

Dallenbach, Frederick 98, 99
Davies, David 32
demografi 3, 60
Denis, Norma 71
Dibble, Sheldon 37
Dickens, Charles 28
Dilthey, Wilhelm 43
diplomasi tarihi 46
Dodgson, Elyse 13
Dollard, John 50
Donoughue, Bernard 74
Douglas, David 72
Douglas, Norman 101
Duff, E. 71
Duncan, O. D. 109
Durkheim, Emile 54, 93
Dyos, H. J. 81

Eden, Sir Frederick 32
Edge, David 68, 182, 188
eğitim 7, 10, 148; yetişkin 152, 164, 169; ayrıca bk. proje
eğlence araştırmacıları 84
Ek, Sven 55
El Eileh, Muhammed Abu 144
Ellis, Stanley 184
emek tarihi 222
Engels, Friedrich 33
Ensor, R. C. K. 45
Erikson, Erik 141
etnolojik saha çalışmaları 55
Evans, George Ewart 16, 17, 58, 60, 67, 72, 77, 83, 96, 175, 180, 203

Fage, John 56
Faraday, Anabel 140
Federal Yazarlar Projesi 10, 51
Feierman, Steven 76
Ferratotti, Franco 54
Finlandiya 55
Fogel, R. W. 61
folklor 42, 52, 55, 58, 59, 79; derleme çalışmaları 54, 55
Fonti orali 54
Fothergill, Robert 214
Foxfire projesi 155, 156, 158
Francis, Hywel 70
Fransa 2, 19, 23, 30 - 33, 41, 42, 47, 54, 55, 61, 85, 125, 216
Fraser, Ronald 54, 73, 133, 134
Freeman, James 75
Fresnoy, Langulet du 26
Freud, Sigmund 136, 137
Friedlander, Peter 70, 222, 224
Frow, Ruth 151, 152

Galler 1, 23, 55, 67, 79, 112
Gavin, Hector 163
gazeteler 80, 91 - 92

gelenek aktarıcıları 20, 127
Gilbert, Martin 74
Gillis, John 85
Gittins, Diana 85, 226
Gluck, Sherna 86
Goodwin, Lawrence 88, 188
Goody, Jack 126, 129
Gough, Richard 29, 58
Göhre, Paul 31, 35
görüşme 7, 9, 16, 34, 36, 66, 77, 93, 106, 108, 148, 162, 173 - 190, 210, 217, 219; görüşmeci 104, 129; mikrofon 184; ortamı 108; ön bilgilerin hazırlanması 173; serbest 176; sorular 175, 260; yöntemi 161
Green, J. R. 45
Grele, Ron 52, 212
griot 21
Guiccardini, Francesco 25, 27, 44

Haggard, Rider 102
Halbwachs, Maurice 54
Halévy, Edmond 68
Haley, Alex 21, 22, 87
Halsey, A. H. 94
Hareven, Tamara 85, 224
Harms, Robert 65
Harrison, Brian 8
Harrison, Royden 95
Hatırla 15, 16, 143
Hay, Roy 122, 173, 176
hayat hikâyesi 49 - 51, 54, 67, 125, 128, 130, 133, 144, 208
Healey, William 49
Hélias, Pierre Jakez 78
Henriques, F. 71
Herodianus 24
Herodotos 24, 64
Hewins, Angela 12, 70
Hindistan 53, 75
Hinton, James 4
Hinton, William 53, 73
History Workshop 58, 164
Hobsbawm, Eric 130
Hoggart, Richard 56, 80
Hollanda 54
Hoskins, W. G. 29, 39
Humphries, Steve 81, 85
Hunter, Ian 100, 103

I Giorni Cantati 72
International Journal of Oral History 52
Irwin, Paul 76, 127
Istituto Ernesto di Martiro 164
Ives, Edward 84

iktisat tarihi 3, 37, 60, 61, 65, 67, 69
İlyada 23
İngiliz Kültürel Gelenek ve Dil Merkezi 56
İngiltere 6, 14, 32, 35, 45, 46, 55, 59, 60, 65, 71, 77, 79, 85, 87, 112
İrlanda 55, 79, 85
İrlanda Folklor Enstitüsü 56
İskandinavya 21, 42, 55
İskoçya 26, 31, 42, 55, 56, 58, 67, 79, 112, 124
İslam dünyası 24
İspanya 54
İsrail 53
istatistikler 93, 94, 109
İsveç 13, 55
işçi anketleri 33; otobiyografileri 30, 31, 35, 69; tarihi 3, 5, 36, 53, 56, 58, 59, 69, 70 - 72; yaşam öyküleri 73
İtalya 25, 42, 47, 54, 72, 73, 128, 134, 169, 174
Jackson, Brian 56, 83
James, R. R. 120
Jansson, Bengt 12
Japonya 24
Jelin, Elizabeth 53
Jenkins, David 67, 80, 121
Johnson, Malcolm 142
Johnson, Samuel 26, 42
Jones, George 74

Joutard, Philippe 55

kadın tarihi 4, 52, 86
Kanada 60, 81, 188, 218
Kanada Sözlü Tarih Kurumu 52
Kemp, Mick 143
kırsal tarih 77, 80
kızılderili tarihi 52
Kimball, S.T.J 79
Klein, Melanie 136
Knight, Charles 31
kültür tarihi 43, 83

Labov, William 214
Lacan, Jacques 136
Ladurie, Le Roy 85
Lamphear, John 76
Landes, Ruth 51
Lane, A. 71
Langlois, C. V. 44
Language and Class Workshop 16
Leeson, R. 70
Lefebvre, Georges 60
Lehçe ve Folklor Araştırmaları Enstitüsü 55
Lejeune, Philippe 216
Lewis, Oscar 51, 84, 209
Liddington, Jill 86
Lima, Valentina da Rocha 74
Lindqvist, Sven 13, 55
Lindsay, Ben (hâkim) 49
Little, Bob ve Pappa 144
Littlejohn, James 79
London, Jack 35
Löfgren, Orvar 55
Lukianus 24
Lummis, Trevor 217, 219
Lynd, Alice ve Staughton 69

Macaulay, Thomas Babbington, Lord 5, 27, 28
Maclellan, Angus 70
mahalle tarihi 81
Maitland F.W. 41
Malinowski, B. 51
Manchester Araştırmaları 10, 80, 166
Manchester, William 74
Marsden, Dennis 71, 83, 84
Marshall, John 174
Marwick, Arthur 62, 90
Marx, Karl 5, 31, 33; Marksizm 222, 223, 229
Mason, Anthony 70
Mason, Michael 75
Mayhew, Henry 34 - 36, 49, 64
McCrindle, Jean 86
Meksika 24, 53, 73, 188, 209
mektuplaşmalar 92
Michelet, Jules 19, 38, 40, 54, 64
Millar, John 31
Miller, Donald ve Lorna 138
Miller, Joseph 126
Mintz, Jerome 130
Mintz, Sydney 51
Mishler, Elliot 216
Mommsen 46
Montell, William 88
Moore, George 29
Moore, Robert 71
Moore, Robert 57, 68
More, Charles 110
Morley, John 58
Morning Chronicle 34
Morrison, Lindsay 122
Mulkay, Mike 189
müzeler 10, 11, 56, 168 - 171, 193
müzik ve halk şarkıları 84

Namier, Lewis 45
Nevins, Allan 52, 66, 121
New York Çin Mahallesi Tarihi Projesi 169
Nicholson, William (Piskopos) 27
Nijerya 37
Norris, Andrew 144

okullar; bk. eğitim, projeler

Oliver, Peter 182, 188
Oliver, Ronald 56
Opie, Iona ve Peter 83, 101
Oral History 85
Oral History Review 52
Orwell, George 35
otobiyografiler 4, 15, 31, 33, 50, 70, 92, 93, 124, 128; yarışmaları 53

Palmer, G. L. 108
Parker, Tony 86
Passerini, Luisa 54, 72, 128, 213
Paterson, Alexander 35
Peckham Halk Tarihi 164
Percy, Bishop 28
Plummer, Ken 104, 140
Poli, Carlo 171
Pollard, Sydney 71
Polonya 14, 50, 53
Ponsonby, Arthur 140
Popper, Karl 60
Portell, Sandro 122, 123
Portelli, Alessandro 54
Powell, Margaret 70
projeler 7-9, 51, 62, 147 - 172; dil becerileri 149; ilkokul 148 - 151, 171; konu seçimi 159, 162; liseler 151, 155, 171; öğrenci 157, 158; örgütlenme 158; sosyal beceriler 149; teçhizat düzeyi 159, 166; topluluk tarihi 169; üniversite 161, 171; yerel 17, 54, 165
psikanaliz 132 - 134, 136 - 138, 145
psikotarih 229
Purkis, Sallie 150

Radical America 69
Radin, Paul 51
radyo 50, 54, 56, 75, 206
radyo-TV yayıncılığı 11, 13, 69, 200, 207
Rainwater, Lee 84
Randell, Arthur 70
Ranke, Leopold von 43, 44
Rawick, George 88
Reeves, Thomas 174
Republican 38
Revell, Nuto 54, 78
Reynolds, Stephen 35
Roberts, Andrew 107
Roberts, Elizabeth 65, 85
Roberts, K. 71
Robertson, William 26, 42
Rogers, Thorold 45
Rosengarten, Theodore 88
Rowbotham, Sheila 86
Rowntree, Seebohm 36, 58, 93
Ruanda 20
Rusya 2, 47

Samuel, Raphael 71, 78, 87, 163, 164
Saville, John 69
Scott, Sir Walter 28, 44, 64
Seabrook, Jeremy 80
Segalen, Martine 85
Seignobos, Charles 44
ses kayıt 16, 19, 48, 149, 180, 183, 184; bant çözümü 200, 201, 205; bant kalitesi 191; saklanması 191-193; sınıflandırılması 194 - 198
Shaw, Clifford 49
Shaw, J. P. 30
Sherard, Robert 35
Shortreed, Robert 28
Sinclair, Sir John 32
siyahların tarihi 52, 87
siyaset tarihi 5, 52, 53, 57, 59, 74
Skelley, Jeffrey 70
Slaughter, C. 71
Smiles, Samuel 30
Smith, Mary 75
sosyalist tarihçiler 4
sözlü gelenek 20, 23, 24, 27, 51, 75, 76, 124, 129, 130, 189
sözlü kanıtlar 4, 7, 25, 33, 36, 38, 39, 60 - 62, 65 - 67, 69, 71, 76, 78, 86 - 88, 90 - 131, 147, 208, 210
sözlü kaynaklar 73, 77, 79, 80, 123,

125, 126, 131
Sözlü Tarih Derneği (İngiltere) 57
sözlü tarih; araç 18; başarısı 2, 64 - 89; becerileri 5; çapraz analiz 209; değişim aracı olarak 2; dilbilimsel çalışmaları 83; film yapımında 12; kaynakların güvenilirliği 119; hikâyeler derlemesi 209; kanıtları geriye dönük 97; konferanslar 52; tarihçiler 19-63; tarihte odak kayması 5, 6; tanıklığı 95; terimi 19; tiyatroda 12, 13; tür olarak 18; üç temel biçim 208
Stacey, Margaret 82
Steedman, Carolyn 128
Stokes, Donald 110
Storm-Clark, Christopher 65, 66
Strauss Glaser ve Anselm 115
Stubbs, William 45
Sturt, George 35
şehir tarihi 6, 80

Tanzanya 127
Tarih Atölyesi Hareketi 164
Taylor, A. J. P. 46 - 48, 61, 93
Televizyon Tarih Atölyesi 12
Terkel, Studs 50, 71, 72, 82, 200
Thomas, W. I. 50
Thompson, E. P. 4, 56, 68, 221
Thompson, James Westfall 20
Thompson, Paul 76, 77, 81, 111, 119, 209, 228
Thomson, George 83
Toland, John 2, 219
Tonkin, Elizabeth 107
toplumsal tarih 2, 3, 76
Townsend, Peter 56
Trevelyan, G. M. 60
Triulzi, Alessandro 170
Turner, Frederick Jakson 38
Turner, Robert 71

Uganda 37
Uluslararası Toplumsal Tarih Enstitüsü 54

Vansina, Jan 20, 56, 105, 125, 128, 129, 189, 211, 222
Vegh, Claudine 139
Vico, Giovanni Battista 42
Vigginton, Eliot 157, 158
Vigne, Thea 57, 77, 111
Vincent, David 214
Voltaire 25
Voris, W. H. Van 74

Wake, Joan 58
Waller, Robert 71
Webb, Beatrice 36, 37, 45, 58, 93, 166, 175, 182, 187
Weber, Max 68, 222
White, Jerry 81
Wigginton, Eliot 156
Wilkie James 188
William, T. Harry 74
Williams, Bill 10
Williams, W. M. 79
Willis, Roy 76
Wolff, Michael 81
Wright, Thomas 31
Wringley, E. A. 94
Write First Time 153
Wyncoll, Peter 70
yaşam defterleri 142
yaşlılar 15, 18, 58, 103, 106, 120, 141 - 144, 152, 159
Yequin, Yves 115
yerel tarih 2, 3, 14, 58, 59, 59, 163, 167
yorumlama 206 - 233
Young, Arthur 32
Yukarı Volta 127

Znaniecki, F. 50
Zola, Emile 29
Zorbaugh, Harvey 49

Sözlü tarih insanlar etrafında kurulmuş bir tarih türüdür. Hayatı tarihin içine sokar. Kahramanlarını sadece liderler arasından değil, çoğunluğu oluşturan ve o ana kadar bilinmeyen insanlar arasından seçer. Toplumsal sınıflar ve nesiller arasında ki bağlantıyı, dolayısıyla anlayışı sağlar. Ortak anlamları ortaya çıkararak tarihçiye ve sıradan insanlara bir mekâna ya da zamana ilişkin aidiyet duygusu kazandırabilir. Sözlü tarih, tarihin kabul edilmiş mitlerini ve baskın yargılarını yeniden değerlendirme, tarihin toplumsal anlamım kökten dönüştürme aracıdır. İnsanlara tarihlerini kendi sözleriyle geri verir. Onlara geçmişi verirken, geleceği kurmak için de yol gösterir. Oysa sözlü kanıtlar aracılığıyla yeniden kazanılabilecek olan geçmişin en uzak noktaları, her geçen gün, her ölümle, insafsızca yok olup gidiyor. Sözlü tarih, yalnızca uzmanlar için değil, aynı zamanda üniversite öğrencileri, ilkokul, ortaokul ve lise öğrencileri için de orijinal projelerini üzerine kurabilecekleri yeni bir temel teşkil edecek. Yalnızca kendi tarihlerini öğrenmekle kalmayacak, yazacaklar da.

Bu klasik çalışmasında Paul Thompson, tarihyazımının efsanelerine meydan okuyor. Sözlü tarihin kendi geçmişini inceliyor ve değerlendiriyor. Bu kitap daha gerçekçi ve daha dengeli bir tarih yazmak isteyenler için paha biçilmez bir araçtır.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

İSTANBUL MENKUL KIYMETLER BORSASI

MİLLİ PİYANGO

TARİH VAKFI

ISBN 975-333-107-X

9 789753 331074